

VILNIAUS GEDIMINO TECHNIKOS UNIVERSITETAS

Daiva ANDRIUŠAITIENĖ

**DEPRESINIŲ ŠALIES REGIONŲ
DARBO RINKOS PLĖTRA**

DAKTARO DISERTACIJA

SOCIALINIAI MOKSLAI, EKONOMIKA (04S)

LEIDYKLA
Vilnius TECHNICA 2007

Disertacija rengta 2003–2007 metais Vilniaus Gedimino technikos universitete.

Darbo mokslinis vadovas

prof. habil. dr. Algis ŠILEIKA

(Vilniaus Gedimino technikos universitetas, socialiniai mokslai, ekonomika – 04S).

<http://leidykla.vgtu.lt>

VG TU leidyklos TECHNIKA 1427 mokslo literatūros knyga

ISBN 978-9955-28-194-8

© Andriušaitienė, D., 2007

Reziუმė

Siekiant moksliskai pagrįsti depresinių šalies regionų darbo rinkos plėtros sprendimus, šiame darbe atsakyta į klausimus: kaip turėtų būti klasifikuojami probleminiai regionai; pagal kokius kriterijus galima operatyviai išskirti depresinius regionus; kokie yra susidariusią situaciją lemiantys veiksniai ir kurie darbo rinkos, socialinės apsaugos sistemos bei ekonominiai svertai turi būti naudojami, kad depresinių šalies regionų darbo rinka netaptų šių teritorijų socialinės ekonominės raidos stabdžiu.

Darbo tikslas – remiantis sisteme depresinių šalies regionų, kaip probleminių teritorijų grupės, socialinės ekonominės raidos analize, pagrįsti šių regionų išskyrimo būtinumą, operatyvaus jų išskyrimo kriterijus bei darbo rinkos plėtojimo priemonių kompleksą.

Mokslinį darbą sudaro įvadas, trys darbo skyriai bei svarbiausios darbo išvados ir pasiūlymai. Disertacinis darbas remiasi sektorinės sisteminės analizės logika, pagal kurią nagrinėjama depresinių šalies regionų darbo rinkos plėtros problema suprantama kaip visos ūkinės sistemos regioninis ir darbo rinkos problemų pjūvis. Nuo bendriausiųjų temos klausimų aptarimo pirmajame darbo skyriuje – sampratos, klasifikavimo sistemos, konkrečių kriterijų, regionų ir darbo rinkos bei socialinės apsaugos sistemų plėtojimo patirties apibendrinimo – antrajame disertacijos skyriuje pereinama prie nagrinėjamos problemos ypatumus atspindinčių elementų analizės: remiantis statistiniais matematiniais metodais, atmetimo principu atrenkami patikimai, operatyviai probleminę ir depresinę padėtį charakterizuojantys rodikliai. Preliminariai išskirti probleminiai šalies regionai tiriami siekiant identifikuoti veiksniai, turinčius didžiausią įtaką depresinių šalies regionų darbo rinkos raidai. Problemos kompleksinės analizės finalas – trečiajame darbo skyriuje. Čia pagrindžiami depresinių šalies regionų darbo rinkos plėtros sprendimai, kurių kompleksinio taikymo sinergetinis efektas užtikrintų geresnius depresinių šalies regionų, o tuo pačiu ir visos šalies, socialinės ekonominės raidos rezultatus.

Disertacijos autorės mokslinių tyrimų rezultatai paskelbti 12 mokslinių publikacijų (iš kurių trys mokslo leidiniuose, registruotuose tarptautinėse mokslinės informacijos duomenų bazėse, kurių sąrašą sudaro Lietuvos mokslo taryba). Disertacijos tema skaityta 12 pranešimų mokslinėse konferencijose.

Abstract

In order to provide scientific justification for solutions relating to labour market development in depressed regions of the country, this dissertation provides answers to the following questions: how problematic regions should be classified by the results of their social-economic development; what criteria should be used to expeditious identification of depressed regions; what factors are determining the existing situation; how peculiarities of social security as a system are influencing the existing situation; what labour market factors are the formants of the problems and what levers of labour market, social security system and economic development should be used in order to prevent the labour market of depressed regions of the country to become a hindrance of the social-economic development in these territories.

Aim of the work – systematic analysis of the labour market in depressed regions of the country and justification of complex measures for the development thereof.

The scientific work consists of introduction, three working sections, conclusive findings. This dissertation work is based on the logics of sectoral analysis in accordance with which the analysed problem of labour market development in depressed regions of the country is understood as a regional cross-section of the entire economic system and of labour market problems. Starting with a discussion of the most general issues of the topic in the first working section – concept, classification system, generalisation of particular criteria, experience in the development of regions, labour market and social security systems, the author comes to the analysis of elements reflecting the peculiarities of the problem at issue, i.e., based on statistic mathematical methods and elimination principle, indicators are selected for reliable and operative characterisation of problematic and depressed situations. Pre-identified problematic regions of the country are further analysed in order to identify factors that have the biggest influence on the labour market development in depressed regions of the country. The complex analysis of the problem is finalised in the third working section of the dissertation which contains justification of the solutions for the labour market development in the depressed regions. Synergy effects of complex application of such solutions would ensure better results of the socio-economic development in the depressed regions and, at the same time, in the whole country.

Outcomes of the scientific researches were published in 12 scientific publications (including three scientific publications registered with international scientific information databases the list of which is formed by the Science Council of Lithuania). 12 reports were given at scientific conferences.

Turinys

Reziumė	III
Abstract	IV
Įvadas	1
1. DISKUSINIAI DEPRESINIŲ REGIONŲ DARBO RINKOS SAMPRATOS IR JOS TYRIMO KLAUSIMAI	9
1.1. Diskusiniai depresinių regionų sampratos ir jų išskyrimo klausimai	9
1.1.1 Regionų sampratos ir jų klasifikavimo problemos	9
1.1.2. Depresijos sąvoka ekonomikoje. Probleminio ir depresinio regiono samprata	13
1.1.3. Nedarbas – pagrindinis depresinių šalies regionų bruožas	17
1.2. Regionų darbo rinkos plėtros problemos	21
1.2.1. Lietuvos regioninės politikos kryptys ir orientyrai	21
1.2.2. Esminiai teorinių metodologinių darbo rinkos, kaip sistemos, klausimų aspektai	25
1.2.3. Veiksmingos užimtumo politikos bruožai	31
1.2.4. Regionų darbo rinkos diferenciacijos problemų tyrimai	36
1.3. Pirmojo skyriaus išvados, tyrimo uždavinių formulavimas	41
2. DEPRESINIŲ ŠALIES REGIONŲ DARBO RINKOS ANALIZĖ	43
2.1. Depresinių šalies regionų darbo rinkos tyrimo etapai	43
2.2. Demografinių procesų tendencijos ir jų poveikis probleminių šalies regionų darbo rinkos plėtrai	47
2.3. BVP apskirtyse ir nedarbo lygio savivaldybėse – pagrindinių socialinės ekonominės raidos rezultatus identifikuojančių rodiklių – analizė	58
2.4. Darbo rinkos struktūros ir kitimo tendencijų ypatumai probleminiuose šalies regionuose	74
2.4.1. Užimtumas	75

2.4.2. Nedarbas	77
2.4.3. Darbingo amžiaus gyventojai, nedalyvaujantys darbo rinkoje....	81
2.5. Savivaldybių socialinės ekonominės raidos tendencijas lemiančios rodiklių grupės: faktorinės analizės rezultatai	87
2.6. Šalies savivaldybių grupavimo rezultatai pagal jų socialinės ekonominės raidos rodiklius	93
2.6.1. Pirmojo klasterizavimo varianto rezultatai.....	95
2.6.2. Antrojo klasterizavimo varianto rezultatai	101
2.6.3. Trečiojo klasterizavimo varianto rezultatai (šalies savivaldybių ekonominės raidos dinamiškos tendencijų įvertinimas)	103
2.6.4. Šalies savivaldybių grupavimo rezultatų apibendrinimas	109
2.7. Registruoto nedarbo rodiklis – patikimas depresinės padėties indikatorius. Logistinės regresijos rezultatai	113
2.8. Antrojo skyriaus išvados	116
3. DEPRESINIŲ ŠALIES REGIONŲ DARBO RINKOS PLĖTROS KRYPTYS IR PRIEMONĖS.....	119
3.1. Makro lygmens sprendimai	119
3.2. Šakinių programų plėtojimas.....	126
3.3. Socialinės apsaugos sistemos sprendimai ir priemonės	135
3.4. Darbo rinkos lygmens sprendimai.....	145
3.5. Trečiojo skyriaus išvados	152
Svarbiausios darbo išvados ir pasiūlymai	155
Literatūros sąrašas	157
Autorės publikacijų sąrašas.....	172
Priedai (elektroninėje laikmenoje).....	175
1 priedas. Užsienio šalių patirtis, ieškant veiksmingo užimtumo politikos modelio ...	177
2 priedas. Šalies savivaldybių 1996–2004 m. socialinės ekonominės raidos rodiklių koreliaciniai ryšiai (Pirsono koreliacijos koeficientas).....	184
3 priedas. Šalies savivaldybių 2001–2004 m. socialinės ekonominės raidos rodiklių koreliaciniai ryšiai (Pirsono koreliacijos koeficientas).....	185
4 priedas. Probleminių (20) šalies savivaldybių 1996–2004 m. socialinės ekonominės raidos rodiklių koreliaciniai ryšiai (Pirsono koreliacijos koeficientas).....	186
5 priedas. Probleminių (20) šalies savivaldybių 2001–2004 m. socialinės ekonominės raidos rodiklių koreliaciniai ryšiai (Pirsono koreliacijos koeficientas).....	187
6 priedas. Savivaldybių socialinę ekonominę raidą charakterizuojančių rodiklių reikšmingas koreliacinis ryšys ($p < 0,01$) su migracijos saldo rodiklio kitimu, skaičiuojant visų šalies savivaldybių mastu 1996–2004 m. bei 2001–2004 m. ir 20 probleminių šalies regionų rodiklius 1996–2004 m. bei 2001–2004 m. laikotarpiais	188

7 priedas. Darbingo amžiaus gyventojų struktūra probleminėse šalies savivaldybėse 2004 m.....	189
8 priedas. Darbingo amžiaus gyventojų struktūra probleminėse šalies savivaldybėse 2005 m.....	190
9 priedas. Savivaldybių socialinę ekonominę raidą charakterizuojančių rodiklių reikšmingas koreliacinis ryšys ($p < 0,01$) su užimtumo lygio rodiklio kitimu, skaičiuojant visų šalies savivaldybių mastu 1996–2004 m. bei 2001–2004 m. ir 20 probleminių šalies regionų rodiklius 1996–2004 m. bei 2001–2004 m. laikotarpiais ...	191
10 priedas. Savivaldybių socialinę ekonominę raidą charakterizuojančių rodiklių reikšmingas koreliacinis ryšys ($p < 0,01$) su registruoto nedarbo rodiklių kitimu, skaičiuojant visų šalies savivaldybių mastu 1996–2004 m. bei 2001–2004 m. ir 20 probleminių šalies regionų rodiklius 1996–2004 m. bei 2001–2004 m. laikotarpiais ...	192
11 priedas. Visų šalies savivaldybių socialinę ekonominę raidą charakterizuojančių rodiklių faktorinės analizės rezultatai.	193
12 priedas. 20 šalies savivaldybių socialinę ekonominę raidą charakterizuojančių rodiklių faktorinės analizės rezultatai	195
13 priedas. Pirmasis klasterizavimo variantas pagal tris požymius. Klasterinės analizės rezultatai požymių sklaidos diagramose: 2004 m. bendra situacija pagal tris požymius ir požymių poromis. Metodas: atstumo matas – euklido atstumo kvadratas, grupavimo procedūra – Ward.	198
14 priedas. 2004 metai. Penkių klasterių išskyrimo atvejo rodiklių reikšmės (atstumo matas – euklido atstumo kvadratas, grupavimo procedūra – Ward).....	200
15 priedas. 2004 metai. Šešių klasterių išskyrimo atvejo rodiklių reikšmės (atstumo matas – euklido atstumo kvadratas, grupavimo procedūra – Ward).....	201
16 priedas. 2004 metai. Septynių klasterių išskyrimo atvejo rodiklių reikšmės (atstumo matas – euklido atstumo kvadratas, grupavimo procedūra – Ward).....	201
17 priedas. Savivaldybių klasterizavimo rezultatai, gauti Ward metodu (atstumo matas – euklido atstumo kvadratas). 2004 metai.....	202
18 priedas. Klasterinės analizės rezultatai. 2004 metai. 7 klasterių išskyrimo atvejis, kai atstumo matas – euklido atstumo kvadratas, grupavimo procedūra – Ward.....	204
19 priedas. 2004 metai. Septynių klasterių išskyrimo atvejo rodiklių reikšmės (atstumo matas – euklido atstumo kvadratas, vidutinės jungties tarp grupių metodas)	204
20 priedas. Klasterinės analizės rezultatai. 2004 metai. Septynių klasterių išskyrimo atvejis, kai atstumo matas – euklido atstumo kvadratas, grupavimo procedūra – vidutinės jungties tarp grupių metodas.	205
21 priedas. 2004 metai. Septynių klasterių išskyrimo atvejo rodiklių reikšmės (Čebyšovo atstumas, grupavimo procedūra – Ward)	205
22 priedas. Klasterinės analizės rezultatai. 2004 metai. Septynių klasterių išskyrimo atvejis, kai naudotas Čebyšovo atstumas ir Ward grupavimo procedūra.	206

23 priedas. 2004 metai. Septynių klasterių išskyrimo atvejo penkių kintamųjų reikšmės (Čebyšovo atstumas, grupavimo procedūra – Ward).....	207
24 priedas. Klasterinės analizės rezultatai. 2004 metai. Septynių klasterių išskyrimo atvejis, kai naudotas Čebyšovo atstumas ir Ward grupavimo procedūra.	208
25 priedas. 2003 metai. Septynių klasterių išskyrimo atvejo rodiklių reikšmės (atstumo matas – euklido atstumo kvadratas, vidutinės jungties tarp grupių metodas).....	208
26 priedas. Klasterinės analizės rezultatai. 2003 metai. Septynių klasterių išskyrimo atvejis, kai atstumo matas – euklido atstumo kvadratas, vidutinės jungties tarp grupių metodas	209
27 priedas. 2002 metai. Septynių klasterių išskyrimo atvejo rodiklių reikšmės (atstumo matas – euklido atstumo kvadratas, vidutinės jungties tarp grupių metodas)	209
28 priedas. Klasterinės analizės rezultatai. 2002 metai. Septynių klasterių išskyrimo atvejis, kai atstumo matas – euklido atstumo kvadratas, vidutinės jungties tarp grupių metodas.	210
29 priedas. 2001 metai. Septynių klasterių išskyrimo atvejo rodiklių reikšmės (atstumo matas – euklido atstumo kvadratas, vidutinės jungties tarp grupių metodas).....	211
30 priedas. Klasterinės analizės rezultatai. 2001 metai. Septynių klasterių išskyrimo atvejis, kai atstumo matas – euklido atstumo kvadratas, vidutinės jungties tarp grupių metodas	211
31 priedas. Pagal 2001–2003 metų vidurkius (vidutinis eilutės lygis) septynių klasterių išskyrimo atvejo rodiklių reikšmės (atstumo matas – euklido atstumo kvadratas, vidutinės jungties tarp grupių metodas) ...	212
32 priedas. Klasterinės analizės rezultatai. 7 klasterių išskyrimo atvejis pagal 2001–2003 metų vidurkius (vidutinis eilutės lygis).	211
33 priedas. Pagal 2001–2004 metų vidurkius (vidutinis eilutės lygis). Septynių klasterių išskyrimo atvejo rodiklių reikšmės (atstumo matas – euklido atstumo kvadratas, vidutinės jungties tarp grupių metodas).....	213
34 priedas. Klasterinės analizės rezultatai. Septynių klasterių išskyrimo atvejis pagal 2001–2004 metų vidurkius (vidutinis eilutės lygis)...	214
35 priedas. Klasterinės analizės rezultatai. Aštuonių klasterių išskyrimo atvejis pagal 2004 m. rodiklių dydžių reikšmes bei nedarbo lygio ir vidutinio mėnesinio bruto darbo užmokesčio pokyčius (absoliutų priaugį) 2001–2004 metais.	215
36 priedas. Metodologinės darbo rinkos politikos programų efektyvumo vertinimo problemos.....	216
37 priedas. Darbo rinkos profesinio mokymo, kaip veiksmingiausios aktyvios darbo rinkos politikos priemonės, ekonominis ir socialinis efektyvumas	218
38 priedas. Vietinių užimtumo iniciatyvų programos efektyvumas	221
39 priedas. Šalies savivaldybių/seniūnijų atstovų (ekspertų) apklausos anketa	224
40 priedas. Šalies savivaldybių/seniūnijų atstovų (ekspertų) apklausos rezultatai (bendrieji pasiskirstymai)	226

Ivadas

Disertacinio darbo aktualumas

Nuo Nepriklausomybės atkūrimo didėja šalies regioninė diferenciacija, tačiau palyginti nesėkmingai ieškoma šios problemos sprendimų. Išskiriamos probleminės šalies teritorijos, tačiau jos nėra vienalytės pagal vystymosi potencialą ir problemų pobūdį. Probleminių teritorijų nevienalytiškumas neleidžia pagrįsti ypatumų, pagal kuriuos būtų galima formuoti regioninės ir darbo rinkos politikos sprendimus. Todėl pačias problemines teritorijas tikslinga grupuoti pagal socialinės ekonominės raidos charakteristikas, išskiriant depresinius šalies regionus – savivaldybių grupę, kurioje situacija socialinės ekonominės raidos požiūriu yra sudėtingiausia.

Darbo rinkos požiūriu probleminiai ir depresiniai šalies regionai vertintini kaip pagrindinės tikslinės teritorijos dėl juose ilgiausiai išliekančių užimtumo ir nedarbo problemų. Žmogiškojo veiksnio tiesioginis dalyvavimas darbo rinkoje lemia tai, jog paveikumo prasme darbo rinka yra viena iš svarbiausių ir sudėtingiausių ekonominės sistemos sričių, kurioje susikerta ne tik ekonominiai bei socialiniai, bet ir psichologiniai veiksniai bei motyvai, lemiantys atitinkamų svertų taikymo bei derinimo poreikį. Darbo rinkos, kaip ekonomikos posistemio, atstovaujančio vieną iš pagrindinių gamybos veiksnių – darbą, o tuo pačiu ir visos socialinės ekonominės sistemos indikatorius, analizė silpniausiam raidos požiūriu segmente padėtų pagrįsti socialinių ekonominių problemų žemėlapi bei

sprendimus, kurių sinergetinis efektas duotų laukiamus rezultatus: augančio ūkio poreikius atitinkantį darbo jėgos kiekybinį ir kokybinį augimą, užtikrinantį ekonominę plėtrą.

Mokslinė darbo problema

Šalies ūkio, kaip vientisos socialinės ekonominės sistemos, raidos požiūriu, regioninės diferenciacijos pasekmės turi įtakos bendriesiems šalies ūkio raidos rezultatams. Darbo rinka, kaip ekonominės sistemos posistemis, tarsi agreguotas ekonominės raidos indikatorius, atspindi raidos rezultatus, o šio posistemio problemų identifikavimas leidžia numatyti visai socialinei ekonominei raidai svarbius sprendimus. Operatyvus depresinių šalies regionų identifikavimas leistų esamuoju laiku įvertinti teritorinį skurdo ir socialinių problemų išsidėstymą ir greičiau bei taikliau reaguoti į spręstinas problemas.

Siekiant moksliskai pagrįsti depresinių šalies regionų darbo rinkos plėtros sprendimus, šiame darbe atsakyta į klausimus: kaip turėtų būti klasifikuojami probleminiai regionai pagal jų socialinės ekonominės raidos rezultatus; pagal kokius kriterijus galima operatyviai išskirti depresinius regionus; kokie yra susidariusią situaciją lemiantys veiksniai; kokia socialinės apsaugos, kaip sistemos, ypatumų įtaka esamai padėčiai; kokie darbo rinkos veiksniai formavo problemas ir kurie darbo rinkos, socialinės apsaugos sistemos bei ūkinės raidos svertai turi būti naudojami, kad depresinių šalies regionų darbo rinka netaptų šių teritorijų socialinės ekonominės raidos stabdžiu.

Tyrimo objektas

Depresinių šalies regionų darbo rinka ir jos plėtojimo galimybės.

Problemos ištyrimo lygis

Studijuojant regioninės ir regionų darbo rinkos diferenciacijos problemas tiriančius šaltinius, buvo nuolat ieškoma sisteminiiais tyrimais paremtos medžiagos, kuria planuota pasiremti, ir su kuria buvo norima palyginti savo tyrimų rezultatus ir išvadas. Nagrinėtiems šaltiniams pagal juose tiriamus klausimus būdingi šie ypatumai: regioninės diferenciacijos problemas nagrinėjančiuose darbo rinkos problemas pateikiamos kaip atskiri fragmentai, tarp kurių dominuoja nedarbo problemas akcentavimas; darbo rinkos problemas nagrinėjančiuose šaltiniuose regionų socialinės ekonominės padėtis aptariama labiau kaip kontekstas; socialine ekonomine raida atsiliekančių regionų darbo rinkos problemas analizuojančių mokslininkų darbuose dominuoja gili, tačiau siauros problematikos tyrimų duomenų analizė. Bendrąją holistinę depresinių regionų, kaip ekonominio reiškinių, sampratą bei požiūrį į šių regionų darbo rinkos problemas ir plėtojimo galimybes formavo įvairių autorių darbai, tačiau į

literatūros sąrašą buvo įtraukti tik tie, kuriuose analizuojamos ekonominių reiškinių, regioninės politikos bei darbo rinkos problemos labiausiai atspindi šiame darbe tiriamą reiškinį – depresinių regionų darbo rinkos ypatumus. Didžiausią įtaką turėjo šių autorių darbai: Europos šalių (tame tarpe ir pereinamosios ekonomikos šalių) regionines socialinės ekonominės raidos problemas nagrinėję autoriai: Ph. Aghion, O. Blanchard (1994), V. E. Bonnell (1997), F. Bornhorst, S. Commander (2004), V. Botrič, I. Rašić, J. Šišinački (2004), J. Bradley (2002), M. Bucek (2000), M. Capriati (2005), R. Danielzyk, G. Wood (2001), A. Granberg, A. Pelyasov (2005), B. Harrison (1992), S. J. Jauhainen (2000) ir kt.; Europos šalių socialinės politikos klausimus tyrę: N. Adnett, S. Hardy (2005), R. F. Drake (2001), G. Esping-Andersen (1992), L. Hantrais (2000), D. Pieters (1998) ir kt.; darbo rinkų ypatumus tyrę: T. M. Andersen (2005), H. U. Bach (1998), M. Bedard (1996), G. Bertola, T. Boeri, S. Cazes (2000), U. Blien, J. Suedekum, K. Wolf (2005), T. Boeri, G. Nicoletti, S. Scarpetta (1999), T. Boeri, K. Terrell (2002) ir kt.; pereinamosios ekonomikos šalių darbo rinkos ypatumus analizavę: S. Commander, J. Kollo, A. Tolstopiatenko (2004), R. Eamets (2002), G. Faggio (2001), K. Fazekas (2003), G. Fields (2004), S. Jurajda, K. Terrell (2001) ir kt.; migracijos įtaką darbo rinkai nagrinėję: T. Boeri (2003), T. Boeri, Ch. Flinn (1997), S. Commander, A. Heitmueller, L. Tyson (2006), M. Kauhanen, H. Tervo (1999), M. Przybyla, J. Rutkowsky (2001), H. Werner (2003) ir kt.; darbo rinkos politikos priemonių efektyvumo vertinimo problematika rašę: F. Buttler, K. Emmerich (1995), M. Kobaj (1996), U. Walwei (2002) ir kt.; šešėlinio užimtumo: T. Boeri, P. Garibaldi (2002), F. Shneider, D. H. Enste (2000) ir kt.; žmogiškojo kapitalo plėtojimo: S. Bassanini, S. Scarpetta (2001), K. Bedard (2001), S. Blondal, S. Field, N. Girouard, A. Wagner (2001), G. Chanan (1999), R. S. Chase (1997), A. Krueger, M. Lindahl (2001), O. Nordhug (1993), J. Ritsila, M. Ovaskainen (2001), P. Sicilian, A. J. Grossberg (2001), J. Temple (2001); klasterizacijos poveikį regionų raidai: J. Abrham, M. Vošta (2005), E. M. Bergman, E. J. Feser (1999), M. E. Porter (1998), M. T. W. Rosenfeld, P. Franz, G. Heimpold (2005), J. Vleugel (2005) ir t. t.

Be užsienio šalių autorių publikacijų paminėtini ir Lietuvos mokslininkų darbai, kuriuose akcentuojamos ne tik tipinės vienos ar kitos srities problemos, bet ir ypatumai, būdingi šalies regionų socialinei ekonominei raidai bei situacijai šių regionų darbo rinkoje. Surasti atsakymus į klausimą, kaip plėtotini šalies regionai, padėjo R. Bagdzevičienės (1996–2004), V. Damašienės (2004), B. Gruževskio (1991–2006), A. Kabailos (1994–2007), P. Kavaliausko (1994–2000), G. Mačio (1997–2003), A. Misiūno (1994–2006), Ž. Svetiko (2003), A. Šileikos (1991–2006), K. Šimelevič (1999–2004), S. Vaitekūno (2001–2004), D. Štreimikienės (2002) ir kitų autorių, įvairiais aspektais tyrusių Lietuvos regioninės politikos ir regionų raidos ypatumus, darbai. Paminėtini ir

J. Bagdanavičiaus (2002), L. Dromantienės (2004), A. Guogio (2000), R. Lazutkos (2003) darbai, kuriuose nagrinėjami žmogiškųjų išteklių plėtros ir socialinės politikos klausimai, bei kitų autorių, rašiusių apie šiuolaikinio verslo, klasterių kūrimosi galimybes bei smulkaus ir vidutinio verslo svarbą Lietuvoje. Darbo rinkos ypatumus tyrę autoriai – A. Dobravolskas (1995–2002), B. Gruževskis (1991–2007), A. Kabaila (1994–2007), A. Misiūnas (1997–2007), L. Okunevičiūtė-Neveauskienė (2001–2007), A. Pocius (1994–2007), A. Šileika (1991–2007) ir kt. – labiausiai formavo požiūrį į šalies darbo rinkos funkcionavimo ypatumus. Tačiau pažymėtina ir tai, kad, analizuojant šalies regionų ir jų darbo rinkos problemas, moksliniuose darbuose dominuoja regioninės politikos kaip ES regioninės politikos analizės aspektas, atitinkamai ir regionų-apskričių lygmens socialinės ekonominės raidos analizė. Palyginti mažai dėmesio skiriama nacionalinės regionų plėtros politikos klausimams, ir ypač – savivaldybių lygmens socialinės ekonominės raidos problemų analizei. Probleminių teritorijų ir ekonominių depresinių šalies regionų darbo rinka šalyje sistemiškai nebuvo nagrinėta.

Darbo tikslas

Remiantis sisteminė depresinių šalies regionų, kaip probleminių teritorijų grupės, socialinės ekonominės raidos analize, pagrįsti šių regionų išskyrimo būtinumą, operatyvaus jų išskyrimo kriterijus bei darbo rinkos plėtojimo priemonių kompleksą.

Darbo uždaviniai

1. Depresinių regionų, kaip probleminių regionų grupės, sampratos apibrėžimas.
2. Probleminių šalies regionų darbo rinkos ypatumų ir juos formavusių veiksnių analizė, remiantis koreliacinės bei faktorinės analizės metodais, siekiant pagal nustatytąsias veiksnių grupes pagrįsti pagrindinius depresinių šalies regionų darbo rinkos raidą lemiančius ekonominius, socialinius ir demografinius veiksnius.
3. Šalies regioninės diferenciacijos žemėlapiu pagrindimas ir depresinių šalies regionų identifikavimas, remiantis šalies savivaldybių klasterizavimo rezultatais.
4. Operatyvių probleminės ir depresinės padėties indikatorių nustatymas ir jų reikšmingumo pagrindimas.
5. Depresinių šalies regionų darbo rinkos plėtros krypčių pagrindimas makro, šakinių programų plėtojimo, socialinės apsaugos sistemos bei darbo rinkos lygmenyse.

Ginamieji teiginiai

Disertacinis darbas remiasi trimis hipotezėmis, kurias siekiama patvirtinti arba paneigti:

1. Probleminiai regionai nėra vientisa pagal charakteristikas savivaldybių grupė. Tarp jų išskirtini ekonominiai depresiniai regionai. Depresijos požymiai ryškiausiai pasireiškia kaimiškiose probleminėse šalies savivaldybėse.
2. Nedarbas yra patikimas ir operatyvus probleminės ir depresinės padėties indikatorius.
3. Ekonominės raidos problemos, kaip depresijos pasekmės, koncentruojasi darbo rinkoje – darbo santykių ir darbo jėgos, kaip darbo funkciją parduodančio darbo rinkos elemento, lygmenyje. Šis lygmuo turėtų tapti visų galimų depresinių šalies regionų socialinės ekonominės raidos ir darbo rinkos plėtros sprendimų taikiniu.

Tyrimo logika ir darbo struktūra

Disertacinis darbas remiasi sektorinės analizės logika, pagal kurią nagrinėjama depresinių šalies regionų darbo rinkos plėtros problema suprantama kaip visos ūkinės sistemos regioninis ir darbo rinkos problemų pjūvis. Nuo bendriausių temų klausimų aptarimo pirmajame darbo skyriuje – sampratos, klasifikavimo sistemos, konkrečių kriterijų, regionų ir darbo rinkos bei socialinės apsaugos sistemų plėtojimo patirties apibendrinimo – pereinama prie nagrinėjamos problemos ypatumus atspindinčių elementų analizės: remiantis statistiniais matematiniais metodais, atmetimo principu atrenkami patikimai ir operatyviai probleminę ir depresinę padėtį charakterizuojantys rodikliai. Preliminariai išskirti probleminiai šalies regionai tiriami siekiant identifikuoti veiksnius, turinčius didžiausią įtaką depresinių šalies regionų darbo rinkos situacijos formavimuisi. Problemos kompleksinės analizės finalas – trečiajame darbo skyriuje, kur pagrindžiami depresinių šalies regionų darbo rinkos plėtros sprendimai, kurių kompleksinio taikymo sinergetinis efektas užtikrintų geresnius depresinių šalies regionų, o tuo pačiu ir visos šalies, socialinės ir ekonominės raidos rezultatus. Kaip konkrečiai tai daroma?

Pirmajame darbo skyriuje akcentuojama, jog probleminiai – lėtesniais vystymosi tempais pasižymintys regionai pagal socialinės ekonominės raidos charakteristikas nėra vienalyčiai. Savivaldybės, kurių problemiškas sietinas su konkrečiomis galimomis įvardinti priežastimis, tačiau turi vystymosi potencialą, gali būti vadinamos probleminėmis. Tačiau teritorijos, neturinčios vystymosi potencialo (ekonominė plėtra palankios geografinės padėties, gamtinių išteklių ir pan.), kuriose socialinė ekonominė raida labiausiai atsilieka nuo bendrųjų šalies augimo tendencijų, vadintinos depresiniais šalies regionais dėl ciklo, kuris

būdingas šių teritorijų raidai: užsitęsusių nuosmukio, virtusio depresija. Pagal BVP vienam gyventojui, palyginti su šalies vidurkiu, rodiklių regioninės diferenciacijos lygį galima vertinti tik apskričių lygmenyje, tačiau socialinės ekonominės raidos netolygumas tarp atskirų apskričių savivaldybių rodo, jog tarp jų būtina išskirti prasčiausia padėtimi pasižyminčias ir ieškoti rodiklių, kurie geriausiai atspindi diferenciacijos mastą. Patikimas ir operatyvus probleminės padėties indikatorius ir apskričių, ir savivaldybių lygmenyje – registruoto nedarbo rodiklis. Tačiau ar tik jis? Ar galima vien tik pagal nedarbo rodiklį identifikuoti probleminius ir depresinius regionus? Darbo rinkos ypatumus šiuose šalies regionuose padeda suprasti detali darbo rinkos, kaip savarankiško ekonominės sistemos posistemio, funkcionavimo analizė. Jos pagrindu įvardintieji pagrindiniai darbo rinkos ekonominio mechanizmo veikimą lemiantys veiksniai kartu su pasauline praktika patikrintų veiksmingų regioninės plėtros, socialinės apsaugos ir darbo rinkos politikos bruožų išskyrimu sudaro pagrindą tolimesnei gilesnei analizei.

Antrajame darbo skyriuje, siekiant įvertinti situaciją depresinių šalies regionų darbo rinkoje, tyrimas pradedamas nuo diferenciacijos apskričių lygmenyje analizės, išskiriant apskritis, kuriose socialinės ekonominės raidos rodikliai prasčiausi, aptariama demografinių procesų įtaka probleminių ir depresinių šalies teritorijų raidai ir analizuojami šių regionų darbo rinkos struktūros ypatumai. Siekiant nustatyti užimtumo ir nedarbo, kaip pagrindines struktūrines darbo rinkos dalis iliustruojančių rodiklių, kitimo ryšį su demografinių, socialinių ir ekonominių pokyčius charakterizuojančių rodiklių kitimu, pasitelkiami koreliacinės analizės rezultatai. Siekiant didesnio rezultatų patikimumo, analizuojami keturių atliktos koreliacinės analizės variantų rezultatai, nustatant 1996–2004 m. ir atskirai 2001–2004 m. laikotarpių 18 rodiklių ryšius, naudojant visų šalies savivaldybių ir atskirai – 20 savivaldybių, pagal 2004 m. registruoto nedarbo rodiklį preliminariai išskirtų kaip probleminiai regionai, statistinius duomenis. Koreliacinės analizės būdu įvertinama, kurių rodiklių kitimas reikšmingai koreliuoja su užimtumo ir nedarbo rodiklių kitimu, tuo pačiu patikslinant tolimesniam tyrimui naudojamų reikšmingiausių rodiklių aibę.

Faktorinės analizės rezultatų pagrindu pagrindžiami rodikliai ir jų grupės, kurie, kaip veiksniai, pasižymi didžiausia įtaka visų šalies savivaldybių ir atskirai – probleminių šalies regionų raidai. Tai leidžia įvertinti probleminių šalies regionų darbo rinkos ypatumus, kurie analizuotini kaip veiksniai, turintys įtakos probleminių šalies teritorijų raidai ir plėtrai.

Siekiant tarp probleminių regionų išskirti tuos, kuriuose ir nedarbo, ir gyvenimo lygio charakteristikos atitinka depresinio regiono sampratą, atliekama klasterinė analizė. Siekiant rezultatų patikimumo, klasterinė analizė atlikta keliais variantais ir būdais, kiekvieno iš jų galutinius rezultatus palyginant su probleminių regionų išskyrimo rezultatais, gautais pagal vieną – nedarbo rodiklį,

visoje tyrimo eigoje siekiant tikrinti, ar registruoto nedarbo rodiklis yra pakankamas probleminių bei depresinių regionų išskyrimo kriterijus.

Nedarbo lygio, kaip rodiklio, tinkamumas įvertinti socialinės ekonominės raidos rezultatus – išskirti probleminius ir depresinius šalies regionus – patikrinamas logistinės regresinės analizės būdu. Skaičiavimų rezultatais, juos vertinant kaip dėsningumą, patvirtinamas nedarbo rodiklio reikšmingumas.

Trečiajame darbo skyriuje, remiantis atlikto tyrimo ir kaimiškųjų šalies savivaldybių/seniūnijų atstovų (ekspertų) apklausos rezultatais, pagrindžiamos depresinių šalies regionų darbo rinkos plėtros kryptys, akcentuojant tai, jog šių regionų ateitis didele dalimi priklauso nuo to, ar šalies užimtumo politikos, makro, regioninės, socialinės apsaugos ir darbo rinkos politikos tikslai ir priemonės derės tarpusavyje, o jų sinergetinis efektas bus orientuotas į depresinių šalies regionų darbo jėgos aktyvinimą bei užimtumo didinimą. Siūlomi makro, šakinių programų plėtojimo, socialinės apsaugos sistemos ir darbo rinkos lygmens sprendimai pagrindžiami įrodant jų tikslingumą bei poveikį depresinių šalies regionų darbo rinkos plėtros galimybėms.

Taigi, jeigu tyrimo pradžioje tik metodologiškai aptariama depresinių regionų samprata ir jų išskyrimo kriterijai, tai tyrimo pabaigoje, praturtėjus visapusiška ir konkrečia šių šalies regionų faktinės padėties darbo rinkoje analize, grindžiamos praktiškai realizuotinos depresinių šalies regionų darbo rinkos plėtros kryptys ir priemonės. Tuo loginis tyrimo ratas užsidaro – jis baigtas.

Mokslinis darbo naujumas ir jo praktinė reikšmė

Mokslinį darbo naujumą pirmiausia apibūdina atlikta sisteminė depresinių šalies regionų darbo rinkos analizė, kurioje remtasi mokslinės literatūros analizės bei apibendrinimo (indukcijos ir dedukcijos), analitinio grupavimo, lyginamosios analizės, ekspertinio vertinimo, anketavimo, kiekybinės duomenų analizės (matematinio statistinio apdoravimo), leidžiančių nustatyti atskirų reiškinių ir procesų sąveikos sąlygotumą, metodais. Šios analizės metu:

- pagrįstas depresinių regionų, kaip probleminių regionų grupės, išskyrimo būtinumas;
- pagrįsta depresinių regionų samprata ir operatyvaus jų išskyrimo kriterijai;
- metodologiškai pagrįsta depresinių šalies regionų darbo rinkos analizės logika;
- loginės, koreliacinės ir faktorinės analizės metodais įvertinti depresinių šalies regionų darbo rinkos raidą lemiantys veiksniai;
- pagrįsti ir išanalizuoti darbo rinką formuojantys elementai, jų reikšmingumas bei samdos santykius lemiantys ir juos reguliuojantys veiksniai;

- šalies savivaldybių klasterizavimo metodu pagrįstas regioninės diferenciacijos žemėlapis, išskiriant probleminius ir depresinius šalies regionus;
- pasiūlyti ir pagrįsti depresinių šalies regionų darbo rinkos plėtojimo sprendimai makro, šakinių programų plėtojimo, socialinės apsaugos sistemos bei darbo rinkos lygmenyse.

Kol kas Lietuvoje panašių tyrimų atlikta nebuvo, todėl galima teigti, jog visi šio darbo rezultatai yra reikšmingi savo naujumu tiek nacionalinės regioninės, tiek darbo rinkos ir socialinės politikos požiūriu. Praktinio rezultatų taikymo galimybių aspektu visas darbas vertintinas kaip sisteminė studija, kurios teorinio metodologinio pobūdžio išvados naudotinos probleminių šalies regionų klasifikavimui bei operatyviam depresinių regionų nustatymui, o baigiamoji (pasiūlymų) dalis aktuali nacionalinės regioninės ir šalies užimtumo politikos tobulinimo, socialinės apsaugos sistemos kryptį tikslinimo bei darbo rinkos politikos priemonių socialinio ir ekonominio efektyvumo didinimo aspektais. Pažymėtina tai, jog siūlomi sprendimai buvo tobulinami atsižvelgiant į įvairaus lygmens ekspertų pastabas, išsakytas diskusijų metu, bei šalies savivaldybių/seniūnijų atstovų (ekspertų) apklausos metu pareikštą nuomonę dėl konkrečių ekonominių svertų bei įgyvendinimo schemų taikymo, jų tikėtino naudingumo bei plėtojimo tikslingumo. Tai leidžia tvirtinti, jog siūlomų sprendimų įgyvendinimas turėtų teigiamos įtakos depresinių šalies regionų darbo rinkos plėtrai, o tuo pačiu – ir jų socialinei ekonominei raidai.

Darbo rezultatų apibavimas

Mokslinių tyrimų rezultatai paskelbti 12 mokslinių publikacijų (iš kurių trys mokslo leidiniuose, registruotuose tarptautinėse mokslinės informacijos duomenų bazėse, kurių sąrašą sudaro Lietuvos mokslo taryba). Skaityta 12 pranešimų mokslinėse konferencijose. Disertacinio darbo autorė dalyvavo 22 užsakomuosiuose tyrimuose darbo rinkos problematika, kurių rezultatai buvo pristatyti užsakovams (Vidaus reikalų ministerijai, Švietimo ir mokslo ministerijai, Socialinės apsaugos ir darbo ministerijai, Lietuvos darbo biržai, Lietuvos darbo rinkos mokymo tarnybai) ir jų aprobuoti.

Darbo struktūra ir apimtis

Mokslinį darbą sudaro įvadas, trys darbo skyriai ir išvados bei literatūros sąrašas (229 šaltinių), autorės publikacijų sąrašas disertacijos tema (12 publikacijų) bei 40 priedų (elektroninėje laikmenoje). Disertacijos apimtis – 174 puslapiai. Vaizdinė darbo medžiaga apibendrinta 13 lentelių ir 61 iliustracijoje, autorės sudarytose remiantis Statistikos departamento ir Lietuvos darbo biržos duomenimis bei statistinių matematinių skaičiavimų rezultatais.

Diskusiniai depresinių regionų darbo rinkos sampratos ir jos tyrimo klausimai

Skyriuje aptariami diskusiniai probleminių ir depresinių regionų sampratos, jų išskyrimo kriterijų bei darbo rinkos, kaip sistemos, funkcionavimo ypatumų klausimai, atskleidžiamas nedarbo – pagrindinio darbo rinkos rodiklio – reikšmingumas, vertinant bendrąją socialinę ekonominę padėtį, apžvelgiama Lietuvos ir pasaulinė patirtis, sprendžiant regionų socialinės ekonominės raidos bei darbo rinkos diferenciacijos problemas.

Skyriaus tematika paskelbti trys autorės straipsniai (1A, 3A, 9A).

1.1. Diskusiniai depresinių regionų sampratos ir jų išskyrimo kriterijų klausimai

1.1.1 Regionų sampratos ir jų klasifikavimo problemos

Pradedant nagrinėti nusibrėžtas problemas, pirmiausia būtina pagrįsti, kas gi yra tie depresiniai šalies regionai, motyvuoti jų išskyrimo kriterijus ir patikslinti šiame darbe naudojamą depresinio regiono terminą. Šiame skyrelyje pagrindžiama regiono, kaip šalies savivaldybių grupės, samprata, akcentuojant tai, jog ekonominei analizei apskritis, kaip tyrimo objektas, yra per platus ir

pabrėžiama, jog tokia regiono samprata neprieštarauja šiuo metu šalyje įteisintai regiono, kaip administracinio vieneto – apskrities, sampratai.

Moksliškai apibrėžta regiono sąvoka nusako įvairius regionus pagal tai, kokie kriterijai pasirenkami jų išskirimui ir klasifikavimui. Pagal analizės aspektus išskiriami fiziniai-gamtiniai, ekonominiai-funkciniai, socialiniai-kultūriniai, politiniai-administraciniai ar kitų tipų regionai (V. Vaitkevičiūtė, 2001). Įvairūs mokslai apibrėžia regionus įvairiais požiūriais, ir, nors regionų ribos paprastai nesutampa, juos visuomet sieja bendras regiono sampratos požymis: jis visur suvokiamas kaip teritorinė erdvinė sistema. (V. Damašienė, 2004; P. Kavaliauskas, 1994). Ekonomikos terminų ir sąvokų žodyne plačiąja prasme regionas apibūdinamas kaip vieta, kraštas, provincija, zona, kurią sudaro materialiais, energetiniais ir informaciniais ryšiais susijusios posistemės – gamybinė, socialinė-demografinė, gamtinė-ekologinė (Cr. Pass, B. Lowes, L. Davies, 1997). Tačiau ir šiuo atveju geografinė regiono etimologija išlieka kaip esminis metodologinis jo sampratos pagrindas.

Tai, kokio dydžio teritorija suprantama kaip regionas, yra susitarimo dalykas. Regiono terminas geografiniu požiūriu apima ir palyginti mažas, ir labai dideles teritorijas. Teritorijos dydis nėra pagrindinis regiono kriterijus (K. Šimelevič, R. Bagdzevičienė, 2001; D. Štreimikienė, 2002; S. Vaitekūnas, 2001). Svarbesnis požymis yra tai, kad jis pasižymi tam tikromis, tik jam būdingomis, savybėmis, skiriančiomis jį nuo kitų regionų, kurios ir tampa regiono vientisumo kriterijumi, padedančiu apibrėžti jo ribas (S. Vaitekūnas, 2004).

Paprastai, kai kalbama apie regionus, jie suprantami ir kaip didesnės ar kaip mažesnės šalių grupės ar šalies teritoriniai administraciniai vienetai, besiskiriantys plotu, gyventojų skaičiumi, politine, ekonomine ar kultūrine svarba. Kartais regionas suprantamas kaip atskira nedidelė šalis ir kartu jos dalis. Europoje egzistuoja taip vadinami euroregionai, apimantys keleto kaimyninių valstybių teritorijas. Pavyzdžiui, visa Rytų Baltija – Estija, Latvija, Lietuva, Karaliaučiaus sritis – daugelyje Europos šalių laikoma dideliu regionu, kurio geografinis, istorinis, politinis, ekonominis bei socialinis bendrumas nekelia abejonių.

Regionalizmo teoretikai M. Keating ir J. Lauglin ES sudėtyje išskiria keturias regionų kategorijas: ekonominiai regionai, istoriniai-etniniai regionai, administraciniai-planiniai regionai, politiniai regionai (V. Damašienė, 2004).

Istorinių-etninių, politinių regionų identifikavimas, ypač globaliu mastu, nesudaro problemų. Gerokai problematiškesnis regiono, kaip teritorinio administracinio vieneto, pagrindimas. Europos Sąjungoje naudojama vieninga hierarchinė teritorinių vienetų klasifikacijos sistema (Nomenclature des Unités Territoriales Statistiques), pagal kurią skiriami penkių lygių teritoriniai dariniai (R. Bagdzevičienė, J. Rimas, A. Venckus, 2002):

- 1 lygmuo – stambūs regionai – NUTS I: dažniausiai tai visa šalis, o kai kuriais atvejais tai gali būti ir smulkesni teritoriniai dariniai (pvz., Vokietijos Länder, Belgijos régions – tai visų pirma turi būti susiję su federacine šių šalių santvarka);
- 2 lygmuo – žemesnio lygio regioninės struktūros, jungiančios kelias ar keliolika trečiojo lygio struktūrų – NUTS II: santykinai dideli regionai (Prancūzijos régions; Italijos regione; Ispanijos autonominės provincijos – Comunidades Autónimas; Nyderlandų provincijos);
- 3 lygmuo – atitinka Lietuvos apskritis – NUTS III: paprastai tai tarpinis lygmuo tarp regiono ir savivaldos (Vokietijos Kreise, Prancūzijos départements, Švedijos Län, Suomijos Maakunnat, Graikijos Nomoi);
- 4 lygmuo – atitinka Lietuvos savivaldybes – NUTS IV: savivaldos vienetai (Prancūzijos communes, Švedijos kommuner, Vokietijos Gemeinder);
- 5 lygmuo – atitinka seniūnijas – NUTS V: už savivaldos darinius smulkesni teritoriniai vienetai.

Lietuvos mokslinėje literatūroje ir praktiniame šalies gyvenime kaip regiono sinonimai naudojami ir sąvokos „rajonas“, „teritorija“, „teritorinė sistema“ (S. Vaitekūnas, 2004). Regionais paskelbus Lietuvos apskritis, atitinkamai buvo pradėti skaičiuoti ir statistiniai (apskričių) ekonominės ir socialinės raidos rodikliai. Taigi, istoriniai/etnografiniai regionai nesutampa su administracinių regionų ribomis, nors ir vieni, ir kiti pagrįstai vadinami regionais. Tačiau ekonomistams apie regiono sampratą nediskutuoti neįmanoma, problemas paliekant spręsti istorikams, etnologams bei regionavimo specialistams. Priežastis – regiono, kaip ūkinės veiklos analizės vieneto svarbumas: tai, kaip brėžiamos administracinių regionų ribos, lemia statistinių rodiklių rinkimo ir skelbimo tvarką (S. Vaitekūnas, 2004). Ir jei regiono, kaip ūkinio vieneto, dydis per didelis, detaliam analizei duomenys nepakankami.

Su regiono samprata glaudžiai susiję ir jų klasifikavimo klausimai. Kol kas nėra ir vieningos nuomonės dėl kriterijų, pagal kuriuos ekonominiai regionai būtų grupuojami. Vertinant bendruosius socialinės ekonominės raidos rezultatus, dažniausiai išskiriamos išsivysčiusios, vidutinio išsivystymo ir besivystančios šalys bei regionai. Periodiškai atliekamai stebėsenai pagal ūkinės veiklos rezultatus atskirų šalių lygmenyje dažniausiai naudojamas kriterijus – BVP rodiklio reikšmė, palyginti su ES vidurkiu. Šalies viduje regioninės diferenciacijos masto pagrindimui dažniausiai naudojamas rodiklis – BVP dalis, tenkanti vienam šalies gyventojui.

Prastesniais socialinės ekonominės raidos rodikliais pasižymintys regionai dažniausiai vadinami problemineis, besivystančiais, stabilizaciniais, stagnaciniais, depresiniais, atsilikusiais, kriziniais ar pasienio regionais (R. Bagdzevičienė, J. Rimas, A. Venckus, 2002; Ю. Н. Гладкий, 1998). Vieningos regionų tipizavimo sistemos nėra – analizės pjuvis neretai nulemia ir

formuluojamos problemos aspektą, o ši – apibūdinimui pasirinktą charakteringą bruožą. Gana dažnai pagal socialinės ekonominės raidos ypatumus išskirti ekonominiai probleminiai regionai, nepriklausomai nuo to, kaip jie vadinami, nesutampa su teritoriniais administraciniais šalies vienetais.

Regionai skiriasi gamybos apimtimi, socialine struktūra, žaliavų bazės ir naudingųjų iškasenų kiekiu, atstumu nuo išsivysčiusių pramonės, kultūros centrų, atstumu iki sostinės ir daugeliu kitų charakteristikų. Analizės aspektas paprastai lemia analizuojamų kriterijų pasirinkimą (G. Mačys, 1999; V. Marčėnas, L. Rinkūnas, 1998; S. J. Jauhiainen, 2000; P. Kavaliauskas, 1994, 2000 ir kt.). Tačiau yra bendrųjų kriterijų, pagal kuriuos, tipizuojant regionus, susigrupuoja ir fokusuojasi daug būtent šiai regionų grupei būdingų charakteristikų. Vienas iš populiariausių tokių regionų tipizavimo būdų – regionų skirstymas į urbanizuotus ir kaimiškuosius. Regionų skirstymas į urbanizuotus ir kaimiškuosius taip pat priklauso nuo pasirinktųjų tikslų ir uždavinių. Kaip kaimiškąją regioną identifikuojantys rodikliai siūlomi ekonominę būklę ir jos pokyčius bei gyventojų skaičių, struktūrą, tankumą, užimtumą, nedarbą, socialinę struktūrą atspindintys rodikliai (B. Harrison, 1992; J. Kirstukas, 2000).

Tačiau pačiam regionų, kaip ekonominio tyrimo objekto, išskyrimui ypač svarbūs šio išskyrimo tikslai – ekonominiu požiūriu regionai gali būti tiriami kaip objektas, turintis apibrėžtas ekonomines charakteristikas, ir kaip išskirtinas objektas, kurio nagrinėjimas susijęs su ekonominiais į šį objektą fokusuojamais tikslais.

Tai du regiono ekonominio regionų tyrimo aspektai: identifikavimo tyrimo objektų (regionų) aibėje ir analizės, siekiant identifikuoti tiriamąją aibę (regionus) pagal pasirinktus požymius. Pirmuoju atveju regionai grupuojami, įvardijant jų diferenciaciją pagal socialinius ekonominius rezultatus, antruoju – analizuojami rezultatais pagal pasirinktus požymius, siekiant tarp visų išskirti santykinai homogenišką pasirinktųjų kriterijų požiūriu, grupę (pastarasis regionų išskyrimo aspektas itin svarbus šiame darbe). Tokiu atveju aibė išskyrimui turi būti sudaryta iš pakankamai homogeniškų vienetų; šiuo atveju – ne iš apskričių, kuriose diferenciacija pagal atskirus požymius gana didelė, o iš smulkesnių teritorinių vienetų – savivaldybių. Todėl depresinių regionų, kaip ekonominio tikslinio vieneto, kuriose situacija pati sudėtingiausia, išskyrimas racionalus savivaldybių lygmenyje.

Taigi, vienoks ar kitoks administracinis teritorijos suskirstymas į regionus – ne savitiksliis susitarimo reikalas. Regiono sampratos reikšmingumas bei jų skirstymo taiklumas ir problemiškas išryškėja sprendžiant socialinės ekonominės regionų raidos problemas – formuojant ekonominę regionų raidos politiką. ES regioninės politikos tikslas – nuosekliai mažinti regionų socialinius ir ekonominius skirtumus ir skatinti tolygią visos ES raidą. Lietuvos Regioninės plėtros įstatyme pažymima, jog pagrindinis nacionalinės regioninės politikos tikslas – mažinti socialinius ir ekonominius skirtumus tarp regionų ir regionų

viduje, skatinti visos valstybės teritorijos tolygią ir tvarią plėtrą. Taigi, šalies regioninė politika analizuotina dviem aspektais: ir kaip Europos Sąjungos struktūrinės politikos dalis, ir kaip nacionalinė regioninė politika (R. Pareigis, O. Dorofejeva, 2004). Lietuva, kaip vientisas NUTS II lygio regionas, gaunanti paramą iš ES, sprendimus, kaip mažinti regionų išsivystymo skirtumus, turi daryti pati, o nacionalinė regioninė politika įgyvendinama ir regioninės plėtros planavimas atliekamas apskrityse, tačiau nacionalinės regioninės politikos tikslui ir uždaviniams įgyvendinti Vyriausybė gali sudaryti regionus iš kelių bendras ribas turinčių apskričių ar savivaldybių. Orientuojantis į regioninę politiką tik kaip į bendrosios ES politikos įgyvendinimą, regionų-apskričių lygmuo pakankamas ir patogus: dešimties šalies regionų (apskričių) rodikliai ataskaitose apie regionų socialinę ekonominę raidą leidžia pakankama aprėptimi pristatyti šalies regioninę diferenciaciją. Tačiau detalesnė analizė (savivaldybių lygmenyje) rodo gerokai didesnius vystymosi netolygumus, ir būtent šiame lygmenyje leidžia ne tik objektyviau įvertinti situaciją, bet ir identifikuoti opiausias regioninės politikos problemas, šiuo atveju – savivaldybes, kuriose padėtis problemiškesnė.

Taigi, siekiant įgyvendinti pagrindinį regioninės politikos tikslą – užtikrinti tolygų visos šalies socialinį ekonominį vystymąsi, nepakanka analizuoti situaciją apskrityse: jos pagal socialinės ekonominės raidos rodiklius nėra vientisos. Per didelę teritorinio vieneto (apskrities) diferenciacija pagal nagrinėjamus požymius ir aspektus kaip objektą verčia pasirinkti smulkesnius teritorinius vienetus – savivaldybes. Todėl galima teigti, jog nacionalinės regioninės politikos objektu turėtų būti pripažinta savivaldybių socialinė ekonominė raida. Antra vertus, šiame darbe neatsisakoma tradicinės administracinio regiono – apskrities sampratos, tačiau ekonominė probleminių ir depresinių regionų samprata jame siejama su savivaldybių lygmens teritorinių administracinių vienetų grupėmis, pasižyminčiomis panašiomis ekonominėmis charakteristikomis. Todėl ir identifikuojant, ir charakterizuojant regionus bus remiamasi savivaldybių statistiniais duomenimis. Nuo apskričių lygmens neatsiribojama pirmiausia dėl galimybės panaudoti apskričių BVP rodiklio reikšmės skirtumų teikiamą informaciją

1.1.2. Depresijos sąvoka ekonomikoje. Probleminio ir depresinio regiono samprata

Ankstesniame skyrelyje buvo pagrįsta, jog analizės objektui – depresinių šalies regionų išskyrimui – regiono termino samprata sietina su savivaldybių lygmeniu. Šiame skyrelyje pereinama prie kitos „depresinių regionų“ termino sampratos dalies aptarimo – depresijos sąvokos ekonomikoje ir ja grįsto depresinių regionų termino naudojimo bei šalyje išskiriamų probleminių teritorijų sampratos skirtumų įvardijimo.

Savivaldybių lygmenyje išskiriamos probleminės teritorijos, pasižyminčios prasčiausiais socialinės ekonominės raidos rodikliais. Tačiau pats probleminių regionų grupės išskyrimas šalies regioninės politikos istorijoje buvo gana komplikuoatas dėl įvairių priežasčių, tame tarpe ir dėl ankstesniame etape nesėkmingai parinktų kriterijų (E. Dokurnevič, R. Bagdzevičienė, 2002; A. Misiūnas, Ž. Svetikas, 2003; R. Pareigis, O. Dorofejeva, 2004). Dešimtmetį užsitęsios diskusijos dėl probleminių teritorijų išskyrimo kriterijų gyvos iki šiol. Nors 2007 m. pradžioje patvirtinti nauji probleminių regionų išskyrimo kriterijai ir įvardinta pagal šiuos kriterijus išskirta probleminių savivaldybių grupė, tačiau pripažįstama, jog šioji pagal ekonomines charakteristikas nėra vienalytė. Diskutuotinas ir Vyriausybės nutarimas pritarti pasiūlymui, kad skirtingo socialinio ar ekonominio išsivystymo teritorijoms (priskiriant jas probleminėms teritorijoms) būtų galima taikyti skirtingus kriterijus. Visa tai rodo, jog siekis identifikuoti nedarbo, skurdo ir socialinių problemų mastu išsiskiriančias problemines šalies teritorijas, susiduria su metodologinio pobūdžio sunkumais.

Analizuojant probleminių šalies teritorijų ypatumus, išskirtinos teritorijos, kuriose akivaizdžiai egzistuoja su restruktūrizacija ar kitomis konkrečiomis priežastimis sietinos socialinės ekonominės problemos, kurių neišsprendus, raidos perspektyvos išlieka problematiškos (D. Andriušaitienė, 2005). Ryškiausi pavyzdžiai – Visagino (Ignalinos) rajonas, kurio pagrindinė problema – atominės elektrinės uždarymas ir Mažeikių rajono savivaldybė, kuri dėl naftos įmonės kaimynystės turi aiškų vystymosi potencialą. Strateginiai šalies sprendimai lems šių regionų ateitį. Kaip atskirą probleminių regionų grupę būtų galima išskirti Lietuvos kurortus, kurie pereina nuo į rinkos ekonomiką laikotarpiu susidūrė su daugybe restruktūrizacijos nulemtų problemų. Neringos savivaldybė problemas išsprendė gana greitai. Druskininkai, šiuo metu priskirti probleminių regionų grupei, tikėtina, jog taip pat jau rado efektyvius sprendimus. Birštonas nėra priskirtas probleminių teritorijų grupei, nors pagal nuspėjamą potencialą, kaip kurortas, jis neišnaudoja sėkmingos plėtros galimybių – vis dar ieškoma ekonominio spurto raktų. Taigi, galima teigti, jog konkrečių problemų egzistavimas, jų identifikavimas ir rasti efektyvūs sprendimų keliai nulemia tolimesnes probleminių regionų vystymo kryptis.

Kitokia situacija yra savivaldybėse, pripažintose probleminėmis teritorijomis, kurios nepasižymi išskirtiniais gamtiniais išteklių ir nėra regiono vystymuisi palankioje geografinėje padėtyje – nuo bendros šalies ekonominės situacijos skiriasi ir jų ekonomikos būklė, ir ekonominis potencialas. Vadinasi, kalbant apie jų efektyvaus vystymo galimybes, gerokai sunkesnis uždavinys – nustatyti silpnybes (kaip konkrečias problemas) bei galimybes (kaip potencialą). Ekonominiu požiūriu labiausiai problemiška regionų grupė pasirinkta kaip tyrimo objektas. Todėl šiame darbo skyrelyje siekiama pagrįsti, jog tokių ekonominių

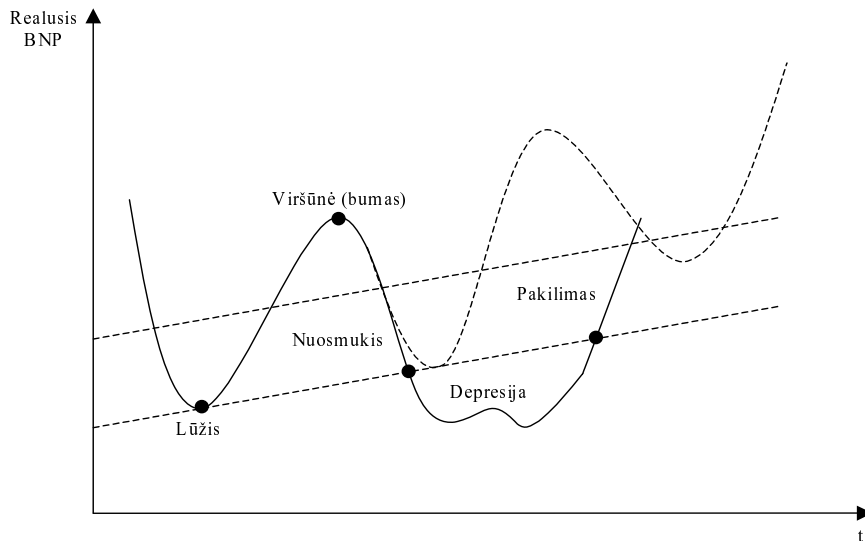
regionų grupę sieja vienas bendras ir pagrindinis ypatumas – užsitęsęs depresinis laikotarpis – ir juos tikslingiausia vadinti depresiniais regionais.

Kodėl depresiniais? Klasikinė ekonomikos teorija teigia, jog nuolatiniai nacionalinio produkto (NP) gamybos ir vartojimo pakilimai ir atoslūgiai jo ilgalaikės tendencijos rėmuose, pašalinus sezoniškumo apraiškas, vadinami verslo ciklais (A. Jakutis, V. Petraškevičius, A. Stepanovas, L. Šečkutė, S. Zaicev, 1999). Verslo ciklai apibūdina bendrą visų pagrindinių ekonomikos indikatorių dinamiką. Pakilimą ekonomikoje keičia nuosmukis. Nuosmukio įveikimo taškas, nuo kurio ekonomika vėl pradeda atsigaivinti – lūžis; nuo jo prasideda pakilimas, pasibaigiantis viršūne (bumu). Ji pasiekama tada, kai nacionalinio produkto apimtis didžiausia ir artėja prie NP potencinio lygio. Nustatytas įvairios trukmės cikliškumas, tačiau tradicinė verslo ciklo samprata siejama su 5–8 metų laikotarpiu. Pirmaisiais metais po Nepriklausomybės atstatymo Lietuva pergyveno itin sudėtingą transformacijos laikotarpį, kuris vargu ar galėtų būti nagrinėjamas kaip eilinis socialinės ekonominės raidos laikotarpis. Todėl bent jau iki 1995 m. šalies socialinės ekonominės raidos rodiklius cikliškumo požiūriu vertinti būtų nekorektiška. Tačiau nuo 1995 iki 2004 m. galima išskirti vieną pilną šalies ūkinės veiklos ciklą – laikotarpis yra pakankamas. Todėl ir šalies, ir atskirų regionų raidą atspindintys rodikliai gali parodyti esamą situaciją bei bendrąsias tendencijas.

Krizė – tai žemiausia nacionalinio produkto gamybos atžvilgiu eilinio ciklo stadija. Šio ciklo metu išauga nedarbas, paklausa žymiai atsilieka nuo gamybinių pajėgumų. Verslo pajamos ir pelnas smunka, dalis įmonių dirba nuostolingai, nes, sumažėjus paklausai, krenta gamyba, sumažėja užimtumas. Šeimų pajamos neauga, kai kurių socialinių sluoksnių netgi mažėja, o tai mažina ir visuminės išlaidas. Krenta rentabilumas, paskatos investicijoms mažėja. Ekonomikos ratas stoja. Analizuojant šalies ir atskirų regionų ekonominę raidą, nuosmukio laikotarpio trukmė gali skirtis. Šalies ūkiui atsigaunant, ne visi regionai vienodai sparčiai pakyla iš nuosmukio. Jei vienoje ar kitose teritorijose krizės laikotarpis užsitęsia – toks ciklo įdubimas yra gilus ir užtrunka ilgą laiką, jis ir vadinamas depresija (1.1 pav.).

Tarptautinių žodžių žodyne depresija (lot. depressio – prislėgtumas, slopinimas) apibrėžiama kaip ekonominio nuosmukio periodas, esant dideliame nedarbui ir neaugant gamybai. Tai depresijos apibrėžimas ekonomikoje. (Medicinoje ši sąvoka suprantama kaip prislėgtos psichikos būseną, kuriai būdinga prasta nuotaika, mąstymo ir judesių slopinimas (V. Vaitkevičiūtė, 2001).) Šią sąvoką ekonomikos terminų žodynas apibūdina taip: „nuosmukis (depression) – ūkinės veiklos ciklo fazė, apibūdinama smarkiu ekonominės veiklos lygio (realaus bendrojo nacionalinio produkto) pablogėjimu (staigiu kainų ir prekių paklausos kritimu). Tikroji produkcijos apimtis ir investicijos yra labai sumažėjusios, o nedarbas didelis“ (Cr. Pass, B. Lowes, L. Davies, 1997).

Depresijai būdinga: 1) aukštas nedarbo lygis; 2) plataus vartojimo prekių kainų kritimas; 3) pramoninės gamybos mažėjimas; 4) tarptautinės prekybos žlugimas (A. Jakutis, V. Petraškevičius, A. Stepanovas, L. Šečkutė, S. Zaicev, 1999). Tarp visų šių charakteristikų ypač pažymėtinas aukštas nedarbo lygis. Kodėl?

1.1 pav. Depresijos stadija cikliniuose svyravimuose

Pirmiausia – dėl nedarbo pasekmių: nesukurto nacionalinio produkto, skurdo, augančių socialinių problemų. Nedarbas dėl užsitęsusio depresinio laikotarpio mažina darbo jėgos kvalifikacijos lygį, konkurencingumą ir pats įgauna depresiniam laikotarpiui būdingų specifinių bruožų: sparčiai didėja nekvalifikuotų ir praradusių kvalifikaciją ilgalaikių bedarbių dalis. Nedarbą, kaip charakteringą ekonominių ciklinių svyravimų stadijų išskyrimo bruožą, pažymi beveik visi autoriai (Ph. Aghion, O. Blanchard, 1994; V. Botrič, I. Rašić, J. Šišinački, 2004; M. Bucek, 2000; S. Commander, J. Kollo, A. Tolstopiatenko, 2004; R. Danielzyk, G. Wood, 2001 ir kt.), tačiau disertacijoje šiam reiškiniui skiriamas ypatingas dėmesys – jis tiriamas kaip pagrindinis probleminių ir depresinių šalies regionų bruožas, šių regionų darbo rinkos ypatumas, kartu analizuojant jo formavimosi dėsninumus.

Depresiniam laikotarpiui būdingas pramoninės gamybos sumažėjimas, tarptautinės prekybos žlugimas ir plataus vartojimo prekių kainų kritimas charakterizuoja situaciją pramonėje. Be minėtųjų, depresinę situaciją šalyje ar atskiruose regionuose charakterizuoja ir žemas investicijų lygis, santykinai didelė dirbančių žemės ūkyje gyventojų dalis bei didelis nedarbas jų tarpe, socialinių išmokų dalies gyventojų pajamose didėjimo lygis.

Pagal šias teorines depresijos charakteristikas apibrėžtinamas ir depresinis regionas (A. Šileika, D. Andriušaitienė, 2004): *depresinis regionas – tai ekonominis regionas, kuriame ilgą laiką stebimas aukštas nedarbo (ypač ilgalaikio) lygis, žemi ekonominių gėrybių gamybos mastai ir žemesnis nei vidutinis šalyje gyvenimo lygis (mažesnis nei vidutinės šalyje pajamos vienam gyventojui)*. Taigi, klasifikuojant regionus ir įvardijant tikslines regioninės diferenciacijos mažinimo požiūriu teritorijas, išskirti vien problemines šalis savivaldybes per maža – problemiško sąvokoje asimiliuojami gana skirtingi socialinės ekonominės diferenciacijos aspektai ir ypatumai. Todėl šiame darbe kaip atskira probleminių teritorijų grupė bus išskiriami ir tiriami depresiniai regionai – savivaldybės, kurioms būdingi įvardintieji depresijos bruožai, kartu siekiant nustatyti, kurios iš anksčiau minėtųjų charakteristikų yra ryškiausios. Poreikį patikslinti depresinių regionų apibrėžimą, kaip parodė tolimesnė analizė, iš dalies lemia kaimiškųjų vietovių skurdas ir kiti ypatumai, leidžiantys visas kaimiškašias problemines šalis teritorijas preliminariai priskirti depresiniams regionams, nors ne visuose pagrindinė – registruoto nedarbo – charakteristika yra vienodai ryški.

1.2.3. Nedarbas – pagrindinis depresinių šalies regionų bruožas

Kaip jau buvo minėta, pasaulio ar ES lygmenyje įvertinti atskirų šalių ekonominės raidos rezultatams, kol nėra vienintelio integruoto rodiklio, nusakančio socialinę ekonominę šalies ar regiono būklę, kaip pagrindinis paprastai naudojamas BVP rodiklis. Tvarios plėtros indikatorių sistemoje (R. Baubinas, D. Burneika, V. Daugirdas, 2003), kurią sudaro ekonominiai, socialiniai, aplinkosaugos bei instituciniai indikatoriai, kaip ekonominio augimo indikatorius naudojamas BVP dalies, tenkančios vienam gyventojui, rodiklis, darbo rinkos indikatorius – nedarbo lygis, o kaip išteklių panaudojimo – sunaudotos elektros energijos kiekis, tenkantis vienam gyventojui. Detalesniam vertinimui naudojami ir kiti rodikliai, charakterizuojantys vienus ar kitus ekonominės veiklos aspektus.

Regionai, kurių BVP eilę metų neauga arba augimo tempai yra labai nežymūs, pergyvena ilgai besitęsiantį nuosmukio – depresijos laikotarpį. Pagrindiniu indikatoriumi laikytinas aukštas nedarbo, ypač ilgalaikio, lygis. BVP augimo ir nedarbo lygio rodiklio sąryšį, o tuo pačiu nedarbo, kaip rodiklio, reikšmingumą iliustruoja ir Okun'o tyrimų išvados (C. L. F. Attfield, B. Silverstone, 1996; M. F. J. Prachowny, 1993). Jo darbuose akcentuojama, jog makroekonominiai nedarbo nuostoliai – nuostoliai plačia prasme, kuriuos patiria visa šalies ekonomika. Nedarbas tokiu atveju traktuotinas kaip viena svarbiausių neefektyvaus darbo jėgos ir kitų gamybos išteklių panaudojimo pasekmių: kai bendrasis nedarbo lygis itin aukštas, viršijantis natūralųjį nedarbo lygį, šalyje ar

regione gaminamas NP atsilieka nuo potencialiojo nacionalinio produkto. Jei ekonomika nepajėgi patenkinti visų norinčių ir galinčių dirbti šalies gyventojų darbo vietų paklausos, nepasiekiamą potenciali ekonominių gėrybių gamyba. Kitaip tariant, nedarbas trukdo visuomenei judėti potencialių galimybių kreive. Ryšį tarp nedarbo lygio ir bendrojo nacionalinio produkto apimties atsilikimo nuo potencialiojo BNP matematiškai 1962 m. įrodžiusio JAV makroekonomikos tyrinėtojo Artūro Okun'o teorija ekonomikos moksle žinoma kaip Okun'o dėsnis: egzistuoja reguliarus neigiamas ryšys tarp faktiško BNP ir potencialiojo BNP procentinio santykio bei skirtumo tarp faktiško ir natūraliojo nedarbo lygio. Okun'o dėsnis remiasi cikliniu nedarbo tipu. Jis nepaaiškina natūraliojo nedarbo ir jo pasekmių, o priima jį tokį, koks jis yra. Taigi, Okun'o dėsnis išreiškia tik ciklinio nedarbo tiesioginį ryšį su produkcijos santykiu. Ekonomikos teorijoje šis dėsnis pateikiamas ir paprasčiau – tiesiog nurodant, kad jei faktiškas nedarbo lygis viršija natūralųjį nedarbo lygį vienu procentu, tai BNP atsilikimas nuo potencialiojo BNP sudaro 2,5 procento. Šis santykis (1:2,5 arba 2:5) – nedarbo lygio su BNP apimties atsilikimu santykis – leidžia apskaičiuoti produkto nuostolius, esant bet kokiam ciklinio nedarbo lygiui.

Šis BVP ir nedarbo lygio rodiklių ryšys būtų tinkamas būdas apskaičiuoti depresinių regionų, kuriuose ciklinis nedarbas itin ryškus, nuostolius dėl nedarbo, jei ne keletas priežasčių. Pirmoji iš jų – nėra metodikos, leidžiančios įvertinti tekamojo, struktūrinio ir ciklinio nedarbo lygį bendrojo nedarbo lygio struktūroje. Antroji – natūralaus nedarbo lygio ribos nustatymo problemiškas, todėl skaičiavimo galimybė turi gana daug teorinių apmąstymų reikalaujančių „baltų dėmių“. Antra vertus, netgi be konkrečiais skaičiais išreikštų nuostolių dėl nedarbo – remiantis nedarbo lygio ir BVP kitimo dėsningumų teoriniu modeliu – galima teigti, jog nedarbo lygis, kaip rodiklis, yra patikimas indikatorius, vertinant ekonominės veiklos rezultatus teritoriniame lygmenyje. Lietuvos atveju – smulkesnių nei apskritis teritorinių vienetų – savivaldybių, kurių BVP neskaičiuojamas, lygmenyje.

Šalies probleminių teritorijų nustatymui be nedarbo rodiklio buvo ieškoma ir kitų indikatorių, patvirtinančių padėties problemišumą. Vidaus reikalų ministerijos regioninės politikos departamentas probleminių teritorijų išskyrimo kriterijų ir konkrečių probleminių teritorijų identifikavimo klausimus gana sunkiai sprendžia jau eilę metų. Šios ministerijos užsakymu 2002 m. buvo atliktas tyrimas, kuriuo buvo siekta identifikuoti rodiklių grupę, atspindinčią šalies savivaldybių diferenciaciją ir naudotiną socialinės ekonominės regiono būklės charakterizavimui bei probleminių regionų išskyrimui. Kaip šio tyrimo ir specialistų diskusijų rezultatas 2003 m. buvo priimtas Vyriausybės nutarimas, kuriame nustatyti penki probleminių teritorijų išskyrimo kriterijai: pardavimai vienam gyventojui (litais) yra mažesni už šalies vidurkį; tiesioginės užsienio ir materialinės investicijos vienam gyventojui (litais) yra mažesnės už šalies vidurkį; nedarbo lygis (procentais) yra 25 procentais aukštesnis už šalies vidurkį;

ekonominio aktyvumo rodiklis – ekonomiškai aktyvių gyventojų ir visų 15–64 metų teritorijos gyventojų skaičiaus santykis (procentais) – yra mažesnis už šalies vidurkį; gyventojų migracija iš probleminės teritorijos (procentais) yra didesnė už šalies vidurkį.

Tačiau ši probleminių teritorijų išskyrimo kriterijų sistema pasižymėjo trūkumais, ribojančiais kriterijų sistemos taikymo galimybes. Todėl iki 2007 m. buvo ieškoma aiškesnio būdo probleminių teritorijų nustatymui. Vyriausybė 2007 02 01 priėmė nutarimą, kuriuo keturiolikos rajonų savivaldybių – Akmenės, Druskininkų, Ignalinos, Jonavos, Joniškio, Jurbarko, Kelmės, Lazdijų, Mažeikių, Pasvalio, Rokiškio, Skuodo, Šalčininkų ir Švenčionių – teritorijas pripažino probleminėmis. Toks probleminių teritorijų sąrašas patvirtintas vadovaujantis Regioninės plėtros įstatymu, siekiant tolesnės regioninės socialinės ir ekonominės plėtros ir atsižvelgus į Vyriausybės patvirtintus du probleminių teritorijų išskyrimo kriterijus: vidutinis metinis registruotų bedarbių ir darbingo amžiaus gyventojų santykis 60 procentų ir daugiau didesnis už šalies vidurkį; vidutinis metinis socialinės pašalpos gavėjų ir gyventojų santykis 60 procentų ir daugiau didesnis už šalies vidurkį. Kiek taikliai šie du rodikliai leidžia identifikuoti probleminius regionus, bus analizuojama tolimesniuose darbo skyriuose. Tačiau ir šis sprendimas patvirtina nedarbo lygio rodiklio, kaip probleminės padėties indikatorius, reikšmingumo pripažinimą.

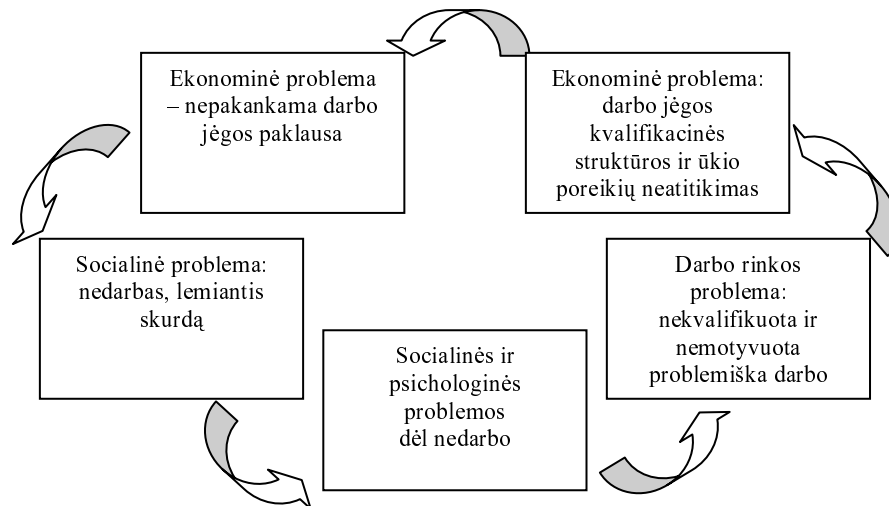
Atsižvelgiant į tai, jog atskirų šalies regionų-apskričių rodikliai regioninės diferenciacijos mastą atspindi tik iš dalies, o apskričių viduje – tarp savivaldybių – ekonominio ir socialinio vystymosi tempai smarkiai skiriasi, nors kaip tik šio lygmens vaidmuo ekonominės raidos planavimui tampa vis reikšmingesnis iniciatyvų ir jų įgyvendinimo galimybių požiūriu, bei tai, jog statistinių duomenų rinkimo ir skelbimo tradicija yra neskaičiuoti savivaldybių BVP, būtina iš visų rodiklių probleminės ir depresinės padėties identifikavimui vienoje ar kitoje savivaldybėje rasti tuos, kurie gali būti naudojami kaip patikimi ir (itin svarbu!) operatyvūs indikatorius situacijos įvertinimui.

Visus šiuos kriterijus atitinka registruoto nedarbo lygio rodiklis. Kodėl? Teiginys remiasi trimis nedarbo lygio, kaip rodiklio, charakteristikomis. Pirmoji susijusi su nedarbo lygio rodiklio prigimtaine funkcija apibūdinti vieno iš svarbiausių gamybos veiksnių – darbo – įtraukimo į ūkinę veiklą lygį. Dėl darbo, kaip gamybos veiksnio, reikšmingumo augimo šiuolaikinėje ekonomikoje mokslininkų nuomonė vieninga. Atsižvelgiant į tai, kad užimtumas yra gerokai problemiščiau įvertinamas dėl daugelio faktorių (sudėtingesnės apskaitos, šešėlinio užimtumo ir t.t.), mažiau patikimas ir užimtumo lygio rodiklis. Nedarbo, ypač registruoto, rodiklio skaičiavimas gerokai paprastesnis – ekonomiškai aktyvūs gyventojai (visuminė darbo jėga) deklaruoja savo pasirengimą ir norą dalyvauti darbo rinkoje registruodamiesi darbo biržoje. Registruoto nedarbo lygis patikimai rodo nepakankamą darbo jėgos paklausą – potencialio lygio nesiekiančią ūkinę veiklą, o tuo pačiu ir mažesnę nei potencialų

užimtumo lygį. Norinti ir galinti dirbti neužimta darbo jėga rodo, jog ne visi ištekliai panaudoti. Taigi, nedarbo lygio rodiklis vertintinas kaip darbo – gamybos veiksnio, nepanaudojimo ūkinėje veikloje lygio indikatorius. Antroji ypač vertinga šio rodiklio charakteristika – jo operatyvumas. Rodiklis skaičiuojamas ir skelbiamas kas mėnesį. Tai statistinis rodiklis, sutinkamas visose socialinės ekonominės padėties vertinimo sistemose kaip vienas iš pagrindinių, apie kurio reikšmes galima kalbėti esamuoju laiku. Atsižvelgiant į tai, jog bet kuri regioninės diferenciacijos vertinimo sistema tarnauja ne tik rezultatų analizei, bet ir plėtos planavimui, ši nedarbo rodiklio savybė yra itin svarbi. Trečioji nedarbo lygio charakteristika – gebėjimas atspindėti socialinę padėtį. Didelis neužimtų gyventojų skaičius signalizuoja apie nedarbo pasekmių sukeltas socialines problemas. Tai, jog nedarbo lygio rodiklis svarbus ir įvairiapusiškas indikatorius, antrajame darbo skyriuje bus patikrinta ir pagrįsta socialinių ir ekonominių rodiklių koreliacinės bei faktorinės analizės rezultatais. Visapusiškai bus pagrįsta išvada, jog nedarbas yra rodiklis, patikimai charakterizuojantis socialinę ekonominę diferenciaciją ir apimantis bei paaikškinantis visą priežasčių – pasekmių spektrą ir logiką: augant nedarbui, didėja socialiai remtinų gyventojų skaičius ir skurdo bei socialinių problemų mastas, sudarantis pretekstą natūralinio ūkio santykinės dalies augimui, kuris gali būti vertinamas ir kaip išgyvenimo užimtumas, ir kaip paslėptas nedarbas. Užsitęsęs nedarbas susijęs su negatyviomis socialinėmis psichologinėmis pasekmėmis atskiro individo gyvenime. Stiprūs neigiami emociniai išgyvenimai, sumažėjęs žmogaus sugebėjimas prisitaikyti, savanoriška psichologinė izoliacija, bendravimo sutrikimai, depresija (medicinine prasme) siejamos su deprivacijos sąvoka (nutrūkus profesinei veiklai, staiga pasikeičia žmogaus socialinė aplinka, jis netenka įprastų bendravimo galimybių, nutrūksta reikšmingi jam socialiniai ryšiai). Nemažai tyrimų atlikta siekiant atskleisti darbo praradimo ir depresijos ryšį: pvz., N. Feather ir J. Barber tyrimas įrodė, kad, kuo didesnė žmogui darbo vertė, tuo labiau išreikšta depresija jo netekus (D. Bagdžiūnienė, 2001). Darbo ir socialinių tyrimų instituto atliktų tyrimų rezultatai suteikia galimybę analizuoti ir platesnes nedarbo pasekmes visuomenei, iš kurių viena pavojingiausių – nusikalstamumas. Jo priežastys – gyvenimo sąlygos, o šias pirmiausia lemia darbinė veikla (arba jos nebuvimas). Apibendrinant galima teigti, jog nedarbo pasekmių raida laike prasideda kaip ekonominė problema, turinti socialines pasekmes. Neišsprendus ekonominės nedarbo problemos, ji sugrįžta į ekonomiką dar labiau išaugusi. Ekonominių ir socialinių problemų apytakos transformavimosi ir augimo ratas parodytas 1.2 paveiksle.

Nedarbas – esminis depresinių regionų bruožas – makro lygio problema, kurios ekonominės pasekmės – ne tik nesukurtos ekonominės gėrybės, bet ir skurdas, kitos socialinės problemos bei stojantis ekonomikos apyvartos ratas. Socialinės bei psichologinės nedarbo pasekmės – depresija – tampa rizikos faktoriumi visuomenei: ji blogina darbo jėgos kokybę, didina emigraciją,

nusikalstamumo augimą bei kitas makro ir mikro lygio socialines problemas, tuo pačiu gilindama ekonomines problemas dėl darbo jėgos, kaip gamybos veiksnio, šiuolaikinėje ekonomikoje vis labiau įgyjančio lemiamo veiksnio funkciją.

1.2 pav. *Ekonominių priežasčių ir socialinių pasekmių sąveikos schema*

Ilgą laiką neišspręstos ekonominės problemos sudaro sąlygas socialinių problemų įsikerojimui ir šios pačios tampa negatyviu ekonominiu veiksniumi. Todėl kuo tikslesnis depresinių šalies regionų darbo rinkoje egzistuojančių nedarbo priežasčių bei pasekmių ryšių sąveikos kiekybinis determinavimas yra pamatinis uždavinys, pagrindžiant šio reiškinio eliminavimo kryptis ir priemones.

1.2. Depresinių regionų darbo rinkos plėtros kryptių pasirinkimo problemos

1.2.1. Lietuvos regioninės politikos kryptys ir orientyrai

Lietuvos regioninės politikos raida. Šalių ir regionų raidos planavimui, organizavimui ir kontrolei prieš porą dešimčių metų pradėta naudoti strateginio planavimo ir strategijos realizavimo logika. Į Lietuvą tokia praktika atėjo vėliau. Tačiau šiuo metu ilgalaikė Lietuvos ūkio plėtros strategija tarnauja kaip gaubiantysis, įrėminantis planas visiems kitiems teritoriniams strateginiams planams. Regionų plėtra, jos planavimas yra kompleksinė problema, aktuali visoms veikiančioms institucijoms ir struktūroms vietiniame, regioniniame, nacionaliniame ir tarptautiniame lygmenyje (D. Bertašiūtė, 2001; A. Granberg, A. Pelyasov, 2005; T. Sorensen, 2000; G. Mačys, 1999; A. Tamkus, 2000;

D. Štreimikienė, 2002 ir kt.). Regionų plėtros strategija nėra vien ekonominės politikos krypties numatymas tam tikroje teritorijoje. Ji apima ir socialinių – ekonominių procesų raidos planavimą specifiniame politiniame bei socialiniame-kultūriniame kontekste.

Nepriklausomoje Lietuvoje išskiriami keli regioninės politikos formavimo etapai (R. Bagdzevičienė, J. Rimas, A. Venckus, 2002; D. Burneika, A. Bagočiūtė, 2002; R. Pareigis, O. Dorofjeva, 2004):

- Iki 1997 m. – regioninė politika suprantama kaip teritorinių-administracinių vienetų funkcijų bei atsakomybės sričių nustatymas.
- 1998–2000 m. – pripažįstamas aktyvios regioninės politikos, orientuotos į ekonominių ir socialinių išsivystymo skirtumų mažinimą, reikalingumas. Regioninė politika suprantama horizontaliu požiūriu, kaip valstybės pastangos subalansuoti visų šalies regionų socialinės-ekonominės plėtros sąlygas.
- Nuo 2000 m. vidurio – kaip savarankiška, vertikalus, intervencinio pobūdžio valstybės politika.
- Nuo 2001 m. – vėl peržiūrima regioninės politikos samprata bei tikslai. Tai susiję su ES požiūriu į paramą Lietuvos regionams pasikeitimu – nuo 2000 m. pereita prie centralizuoto PHARE 2000 programos valdymo modelio.
- Šiuo metu Lietuvos, kaip ES valstybės, regioninė politika plėtojama remiantis ES regioninės plėtros principais, tuo pat metu siekiant suderinti vertikalų (regioninė politika kaip savarankiška politika) ir horizontalų (koordinuojamojo pobūdžio regioninė politika) požiūrius. Regioninę politiką siekiama vykdyti per atskirų ūkio šakų strategijas ir programas, į kurias integruotas regioninis matmuo (horizontalusis požiūris); regionines programas specifinėms regioninėms problemoms spręsti (vertikalus požiūris); vietines ir regionines plėtros iniciatyvas, finansuojamas iš savivaldybių biudžetų (vertikalus požiūris).

Regioninė politika orientuota į paramos teikimą atsiliekantiems regionams bei ekonomikos plėtrą regionuose, turinčiuose potencialą ir galinčiuose ženkliai prisidėti prie visos šalies ekonominės padėties gerinimo bei konkurencingumo didėjimo. Pirmasis tikslas deklaruojamas kaip prioritetas, tuo tarpu antrajam suteikiama prioritetinga reikšmė tais atvejais, kai regionas turi ženklių ekonominės plėtros potencialą. Nacionaliniame plėtros plane pažymima, jog antrąją tikslą siekiama įgyvendinti per šakines plėtros strategijas. Šakinė horizontalioji ir regioninė vertikalioji politikos viena kitą papildo (R. Bagdzevičienė, 2001).

Analizuojant horizontaliosios regionų plėtros politikos požiūriu, išskyla prioritetingų pasirinkimų pagrįstumo ir su jais sietinų rezultatų klausimai: ar Lietuvos ateitis – informacinė ir/ar žinių visuomenė; ar Lietuvai negresia tapti provincija ekonominės raidos požiūriu; ar pakanka drąsos ir politinės valios

pasirinkti efektyvias socialinės ekonominės raidos formules, trumpu laikotarpiu negarantuojančias ekonominės naudos? Ir, pagaliau, ar socialinė ir darbo rinkos politika turi įtakos bendriesiems socialinės ekonominės raidos rezultatams?(tarp)

Prieš atsakant į šiuos klausimus vėliau – tiriamojoje darbo dalyje, dabar bus aptartos pagrindinių pasaulyje pripažintų kaip itin efektyvių teorijų (efektyvių ir žmogiškųjų išteklių plėtros bei efektyvaus užimtumo didinimo tikslų siekimo prasme) ypatumai, akcentuojant charakteristikas, reikšmingas probleminių ir depresinių šalies regionų ekonominio aktyvumo ir jų darbo rinkos plėtojimo galimybių požiūriu.

Nacionalinės regionų plėtros koncepcijos problemos. Mokslinėje literatūroje dominuoja keletas regionų augimo ir plėtros teorijų. Dažnai tai tie patys valstybės augimo modeliai, tiesiogiai taikomi ir regionams. Tai visuomenės raidos etapų teorija, apibrėžianti etapus, kuriuos pereina ekonomika (tradicinė visuomenė, pradinė sąlygų, pakilimo, brendimo, didelio masinio vartojimo); išteklių teorija, teigianti, jog neišsivysčiusiems regionams pradinėje pakopoje ypač reikšminga išteklių gausa, pritraukianti į regionus investicijas (Regionų ekonomikos plėtros iki 2015 metų strategija, 2001). Eksportu pagrįsta teorija akcentuoja tai, jog regiono plėtrą lemia ne gamybos įvairovė, o eksporto plėtra – ilgalaikėje perspektyvoje regionas gali augti vien dėl eksporto augimo; metropolijos-užkampio teorija rinkos ekonomiką įvardija kaip vedančią prie didelių regioninių skirtumų, kai silpnesnius regionus išnaudoja stipresni, kurie iš ekonomikos augimo ir turi daugiausia naudos; urbanizacijos masto ekonomijos teorija teigia, kad regiono plėtrą lemia miesto augimas.

Pasaulyje pripažįstama, kad valstybė – pagrindinis regioninės plėtros instrumentas. Jos pastangos subalansuoti gamybinių pajėgumų geografinį išsidėstymą – viena iš seniausių regioninės plėtros kryptų. Valstybės vis rečiau akcentuoja tiesioginę kontrolę – naudojamos įvairios subalansavimo priemonės (privatinių investicijų srautų kontrolė, lengvatinės sąlygos privačiam kapitalui, subsidijos, mokesčių lengvatos. Be geografinio gamybinių pajėgumų subalansavimo, labai svarbios pastangos reguliuoti žmogiškųjų išteklių (darbo jėgos) geografinį pasiskirstymą. Sudėtinga probleminių regionų demografinė padėtis (gyventojų skaičiaus mažėjimas, gyventojų senėjimas, migracijos procesų ypatumai) skatina vyriausybes ieškoti efektyvių ekonominių tolygaus regioninio darbo jėgos pasiskirstymo priemonių kompleksų. Bandoma suderinti mokesčių mažinimo, socialinės paramos, gyvenamojo ploto lengvatų, mokymo ir perkvalifikavimo, priedų už darbą tam tikruose regionuose priemones (Regionų ekonomikos plėtros iki 2015 metų strategija, 2001).

Socialinės ekonominės diferenciacijos mažinimui paprastai neapsiribojama vien skubia vienkartinė pagalba krizės apimtoms teritorijoms. Šiandieniniame pasaulyje tolygi regionų plėtra vykdoma kompleksu priemonių, orientuotų į skubią trumpalaikę paramą bei ilgalaikio poveikio programinę pagalbą, kuriomis regionams padedama restruktūrizuotis, kuriomis bandoma paskatinti išnaudoti

vidinius plėtros rezervus (R. Bagdzevičienė, J. Rimas, A. Venckus, 2002). Pasaulinė praktika įrodė, kad efektyvios regionų plėtros kryptys remiasi ne valstybės tiesiogine intervencija – regionų vystymu, o jos parama sukuriant įstatyminę bazę, palaikant regionų plėtros strategijas, akcentuojančias regionų vystymąsi – savarankišką regionų plėtrą, atsižvelgiant į jų išteklius ir interesus.

Ekonominė valstybės įtaka, reguliuojant regionų vystymąsi, gali būti vykdoma ir ekonomiškai stipresnių regionų sąskaita remiant silpnesnius regionus. Tačiau pastarųjų rėmimas, skatinant atpažinti potencialius vystymosi rezervus ir jų pagrindu plėtoti ūkinę veiklą, pasaulyje pripažįstamas kaip efektyvesnis metodas. Ekonominės reguliavimo priemonės, iš kurių populiariausios yra lengvatiniai kreditai (Vakarų šalyse pripažinti kaip efektyviausia depresinių regionų plėtros skatinimo priemonė), negražinamos subsidijos, mokesčių sumažinimas arba visiškas atleidimas nuo jų (ypač populiarī priemonė Japonijoje, Kanadoje, JAV), valstybės parama, rengiant bei perkvalifikuojant darbo jėgą, suteikiant papildomas lengvatas, garantijas, premijas į probleminius regionus vykstantiems dirbti paklausių specialybių asmenims, paprastai taikomos kaip skatinantieji ekonominiai svertai. Efektyvi parama yra ir valstybinių įmonių kūrimas krizinį laikotarpį pergyvenančiose teritorijose, valstybės užsakymai šiuose regionuose veikiančioms įmonėms, magistralinių kelių tiesimas, mokslinių pramoninių kompleksų, verslo inkubatorių kūrimas ir t.t. Visų galimų taikyti priemonių veiksmingumą lemia aiškiai suformuluotos raidos kryptys, pagal kurias paramos priemonės būtų taikomos tikslingai ir sistemiškai.

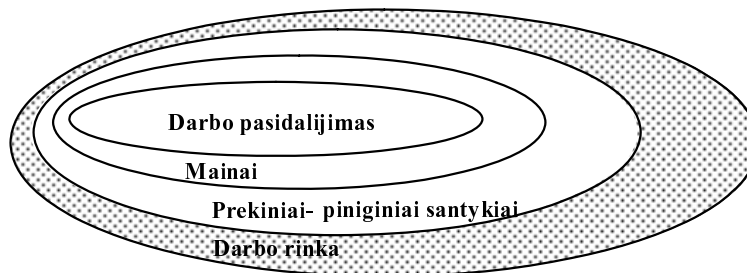
Šio darbo objektas – depresiniai šalies regionai, kuriuose kaip veidrodyje atsispindi ir ekonominiai, ir socialinės politikos rezultatai. Darbo rinkoje negrįžtamai „nusėda“ ir geri, ir klaidingi sprendimai. Tai patvirtina ir mokslinių tyrimų išvados (M. Bedard, 1996; T. Boeri, P. Garibaldi, 2002; U. Blien, F. Hirschenauer, Phan thi Hong Van, 2006; V. Botrič, I. Rašić, J. Šišinački, 2004 ir kt.). Todėl ji pati vertintina kaip ekonominės raidos bei socialinių ir ekonominių sprendimų kokybės rodiklis. Darbo apimtis neleidžia detaliai išanalizuoti visų ekonominių horizontaliosios ir vertikaliosios regioninės politikos sprendimų poveikio depresinių šalies regionų plėtrai. Todėl kitame darbo skyrelyje, akcentavus svarbiausius teorinius darbo rinkos sampratos klausimus, didesnis dėmesys bus skiriamas darbo rinkai – ekonominės sistemos posistemii, išryškinant jo vidinių jėgų sąveiką ir tas jų grandis, kurios yra esminės (pirminės) ir kurių, kaip prioritetinių aspektų, analizė tolimesniuose darbo skyriuose padės atsakyti į klausimą, kaip, kokiomis priemonėmis turėtų būti tobulinama šalies socialinė ir darbo rinkos politika – koks socialinės ir darbo rinkos politikos modelis bei atskiros taikomos priemonės galėtų tapti depresinių šalies regionų darbo rinkos plėtrą skatinančiu veiksmu.

1.2.2. Esminiai teorinių metodologinių darbo rinkos, kaip sistemos, klausimų aspektai

Darbo rinkos politikos programų ir priemonių kūrimas bei jų taikymas, siekiant subalansuoti darbo pasiūlą ir paklausą, turi remtis esminėmis darbo rinkos teorinėmis nuostatomis, tačiau kai kurie pagrindiniai metodologiniai šios rinkos klausimai, ir netgi sąvokos, vis dar išlieka diskusijų objektu.

Kas yra prekė darbo rinkoje – darbo jėga, darbas ar darbo paslaugos? Kuo skiriasi sąvokos darbo rinka, darbo jėgos rinka bei darbo išteklių rinka? Tai, jog šios sąvokos nepakankamai aiškiai konceptualiai apibrėžtos, rodo pernelyg dažnas jų painiojimas netgi mokslinėje literatūroje. Rinkos samprata yra neatsiejama nuo mainų proceso, kurį suprantame kaip ekonominių santykių tarp savarankiškų ūkio subjektų formą, esant visuomeniniam darbo pasidalijimui. Esant prekiniais-piniginiams santykiams mainai įgauna rinkos formą, kuri reguliuoja jėgas, formuojančias prekių kainas, jų paklausą ir pasiūlą bei struktūrą. Rinkoje vyksta prekių visuomeninis vertinimas bei jos subjektų ekonominių interesų derinimas.

Darbo rinką galima apibūdinti kaip rinkos posistemį arba, populiariai kalbant, jos sudėtinę dalį, kur pirkimo-pardavimo objektas yra specifinė prekė – potencialus darbuotojas (A. Šileika, D. Andriušaitienė, 2007). Taigi, ji – darbo rinka – tai specifinė mainų forma, prekiniai-piginiai santykių pagrindu įtraukianti potencialų darbuotoją į darbo procesą ir formuojanti atitinkamą ekonominių santykių sistemą tarp pagrindinių ekonominių veiksnių – darbo ir kapitalo (1.3 pav.).

1.3 pav. Darbo rinkos, kaip savarankiško ekonomikos posistemio, formavimasis

Tačiau kas gi yra tas darbas, kaip vienas iš pagrindinių gamybos veiksnių? Koks yra santykis darbo, kaip veiksnio, su darbo subjektu? Pagaliau, ką darbo rinkoje perka kitas gamybos veiksnys – kapitalas – darbo subjektą, subjekto potencialias ar funkcines galimybes? Šių sąvokų painiojimas neretai tampa tarsi paslėpta problema, su kuria susiduriama atliekant gilesnę darbo rinkoje

vykstančių procesų analizę: klaidinga darbo rinkos elementų samprata neretai nulemia klaidingą jų hierarchinės struktūros identifikavimą, o tai tampa prielaida sisteminėms darbo rinkos politikos priemonių paieškos klaidoms.

Pirkimo pardavimo objektas darbo rinkoje. Analizuojant istoriniu požiūriu, darbo rinka, kaip ekonomikos posistemis ir savarankiška sistema, susiformavo darbo pasidalijimui iššaukus mainų poreikį, kuris tapo pagrindu prekiniams-piniginiams santykiams vystytis ir evoliucionuoti.

Procesui tampant vis sudėtingesniu, ši specifinių sudėtingų ryšių sistema tapo atskira ekonominės sistemos posisteme, aprėpiančia ir jungiančia visą ekonominę sistemą pagal tik jai būdingus dėsningumus. Ta sudėtinga ekonomikos posistemė išsiskiria savo pagrindinės, kaip tarpininko tarp darbo ir kapitalo, funkcijos ypatingumu. Ši funkcija ypatinga ne tik tuo, jog pirkimo-pardavimo procesu jungia du pagrindinius gamybos veiksnius – darbą ir kapitalą, bet ir tuo, jog jai turi įtakos itin daug objektyvių ir subjektyvių veiksnių.

Dėl to, kas yra pirkimo ir pardavimo objektas darbo rinkoje, jau nuo 19 a. vidurio iki šių dienų nesibaigia mokslinės diskusijos. Dar K. Marx savo garsiajame „Kapitale“ kritikavo klasikinės politinės ekonomijos atstovų A. Smith, D. Ricardo, J.B. Say ir kai kurių kitų ekonomistų nuomonę, kad darbo rinkoje kapitalistas perka darbą. Ekonominės minties istorikai Ch. Gide ir Ch. Rist, apibendrinami šios problemos aiškinimą minėtame K. Marx darbe, pateikia jo išvadą, kad „samdomojo darbo sistema reiškia tai, kad kapitalistas perka darbininkų darbo jėgą“ (Ekonominių teorijų istorija, 1932).

Vėliau, jau neoklasikinės mokyklos pradininkas A. Marshall teigė, jog „žmogiškasis gamybos veiksnys nėra parduodamas ar perkamas, kaip mašinos ar kitokie gamybos veiksniai“ ir kad „darbuotojas parduoda savo darbą, tačiau pats jis lieka savo paties savininku“ (A. Маршалл, 1993). Be to savo darbe „Ekonomikos teorijos principai“ jis šalia sąvokos darbo pardavimas naudojo ir sąvoką darbo paslaugų pardavimas, o rinką, kur parduodama ši specifinė prekė, jis vadino darbo rinka.

J. A. Shumpeter veikale „Ekonomikos raidos teorija“ pažymėjo, kad „jeigu mes abstrahuojamės nuo vergvaldystės, tai turime teisę pasakyti, kad žmogus negali parduoti savo darbo jėgą kaip tokia“. Dėl to, nagrinėdamas pirkimo-pardavimo objektą, jis naudojo darbo paslaugų sąvoką, o rinką taip pat vadino darbo rinka (И. Шумпетер, 1982).

R. Ehrenberg ir R. Smith taip pat teigė, jog darbo rinkoje parduodamos tik darbo paslaugos: „Galima teikti darbo paslaugas, tačiau pačių darbuotojų negalima nei nupirkti, nei parduoti“. Toliau jie pastebėjo: „Kadangi darbo paslaugos neatsiejamos nuo pačių darbuotojų, tai jų (paslaugų) įsigijimo sąlygos dažnai yra ne mažiau svarbios nei jų kaina“ (Р. Дж. Эренберг, 1996).

R. Barr taipogi vartoja ir darbo jėgos, ir darbo paslaugų sąvokas, nurodydamas, jog „darbo jėga yra siūloma samdytojams, kurie formuoja jos

paklausa ir atlygina jai darbo užmokesčiu“. Čia pat jis teigia, jog „darbo paslaugos gali teikti betarpišką naudą tiems, kuriems jų reikia“ (P. Bapp, 1994).

N. G. Mankiw vadovėlyje „Makroekonomika“ (N. G. Mankiw, 2003), C. McConnell, R. Stanley ir L. Brue vadovėlyje „Economics“ (C. McConnell, R. Stanley, L. Brue, 1993) bei E. G. Dolan ir J. Lindsay vadovėlyje „Rinka: mikroekonominis modelis“ (Э. Д. Долан, 1992) naudoja sąvokas darbo rinka ir darbo paklausa. Tuo tarpu S. Fisher, R. Dornbusch ir R. Shmalenzi vadovėlyje „Ekonomika“ (С. Фишер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензи, 1993) bei R. Pindick bei D. Rubinfeld vadovėlyje „Макроэкономика“ (Р. Пиндайк, Д. Рубинфельд, 1992) vienu metu vartoja sąvokas darbo jėgos rinka ir darbo rinka, darbo jėgos pasiūla ir darbo pasiūla.

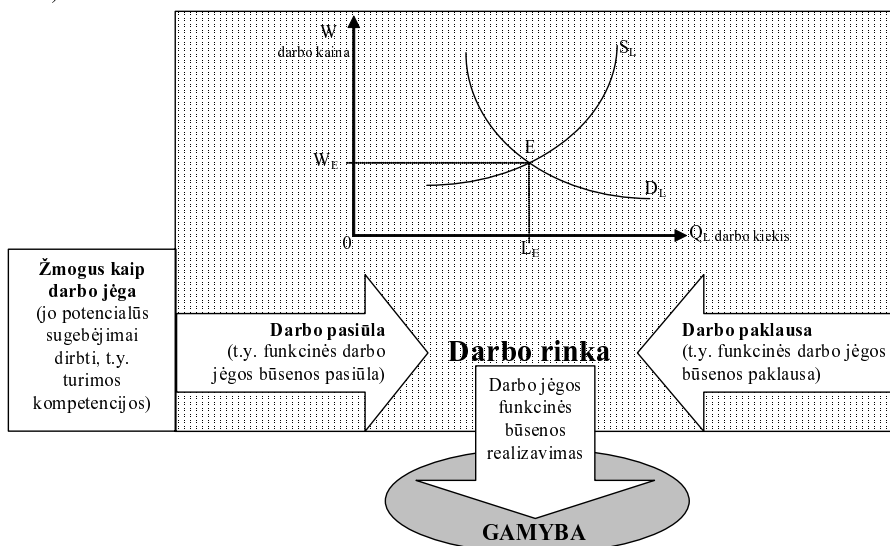
Analizuojant problemą, kas perkama rinkoje – darbas ar darbo jėga, svarbu giliau metodologiškai panagrinėti patį darbo turinį. Vakarų šalyse vyraujančiose ekonomikos teorijose darbas suprantamas kaip „fiziniai ir protiniai žmonių sugebėjimai, kurie gali būti naudojami gaminant prekes ir paslaugas“ (C. McConnell, R. Stanley, L. Brue, 1993). Tokiu būdu, darbo kategorijos samprata vienu metu apima dvi jo būsenas, dvi puses: potencialią – žmogaus gebėjimą dirbti ir funkcinę – šio gebėjimo dirbti naudojimą gamyboje. Šias dvi darbo puses išvėlgė dar K. Marx ir kūrybiškai panaudojo kurdamas pridėtosios vertės teoriją bei ją pagrįsdamas kapitalistinio išnaudojimo esmę. Jo koncepcijoje potenciali darbo būsena, t.y. žmogaus gebėjimas dirbti, sudaro darbo jėgos sąvokos turinį, o funkcinė, arba gebėjimo dirbti naudojimas gamyboje – darbo sąvokos turinį. Tai pirma. Antra, dar K. Marx pateikė argumentus, kad darbo, kaip darbo jėgos funkcinės būsenos, pardavimas nėra galimas, nes negalima parduoti to, ko dar nėra – juk darbas neegzistuoja be gamybos proceso. Antra vertus, kai šis procesas vyksta, darbo jėga jau priklauso kapitalistui (būtent ją šis perka), o ne darbuotojui. Ir trečia: tik darbo jėga turi savybę kurti didesnę vertę, negu jos pačios vertė, t.y. kurti pridėjamąją vertę. Toks vieningo darbo proceso dviejų būsenų (potencialios ir funkcinės) suabsoliutinimas leido K. Marx pagrįsti kapitalistinio išnaudojimo esmę. Ir atvirkščiai, pripažinimas, kad kapitalistas perka ne darbo jėgą, o darbą, kartu reikštų ir ekvivalentinių mainų tarp darbo ir kapitalo pripažinimą, arba tektų daryti prielaidą, kad šie mainai yra neekvivalentiški, o tai reikštų vertės dėsnio paneigimą ir prieštarautų pačiai rinkos ūkio esmei.

Vėlesnių ekonominių mokyklų atstovai, toliau vystydami darbo sąvokos, kaip jo dviejų būsenų (potencialios ir funkcinės) supratimą, vis įtikinamiau grindė nuomonę, kad šių būsenų išskyrimą reikėtų suprasti ne tiesiogiai, o tik kaip teorinę abstrakciją, netaikytiną praktinėje darbo rinkos analizėje – joje dvi aptariamos darbo būsenos yra vieningos ir iš esmės neatskiriamos. Pavyzdžiui, A. Marshall jau minėtame veikle „Ekonomikos mokslo principai“, tirdamas darbo veiksnį, analizės procese nuosekliai aptaria gyventojus, jų sveikatą,

gamybinį mokymą ir t.t, t.y. eina nuo atskiro žmogaus prie tautos gebėjimų gamyboje analizės (A. Маршалл, 1993).

Toks metodologinis požiūris į darbą leido išvystyti dar J.B. Say sukurtą taip vadinamą trijų gamybos veiksnių teoriją, kurioje darbas, kaip gamybos veiksnys, traktuojamas kaip esminis darbo rinkos elementas, kartu įrodant ir mainų ekvivalentiškumą joje. Antra vertus, iš tokio požiūrio logiškai seka, kad darbas, kaip gamybos veiksnys, ekonominių gėrybių gamyboje teikia paslaugas – darbo paslaugas.

Vadinasi, reikėtų pripažinti mokliškai pagrįstą koncepciją, kad rinkoje perkama ne darbo jėga, o darbas. O pačioje darbo rinkoje, kaip parodyta ir 1.4 paveiksle, formuojasi būtent darbo paklausa bei pasiūla ir atitinkama jo (darbo) kaina.

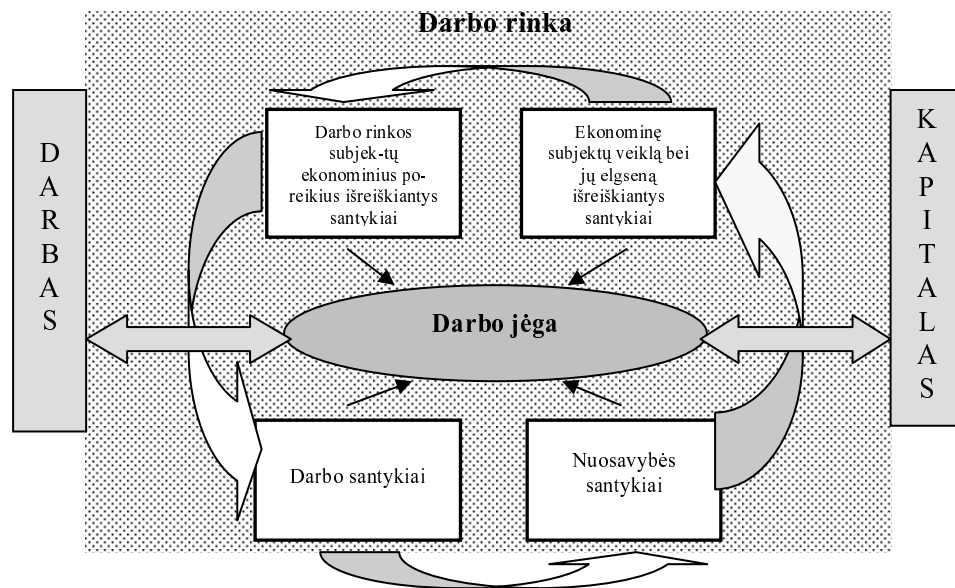

1.4 pav. Darbo pasiūlos bei paklausos formavimasis

Pažymėtina, kad išdėstytasis požiūris nepaneigia ekonomikos terminologijoje jau „prigijusių“ darbo jėgos ir darbo išteklių sąvokų. Nežiūrint į kai kuriuos diskutuotinus šių sąvokų niuansus, darbo jėga (tiksliau – visumina darbo jėga) įvertinami (ir vadinami) darbingo amžiaus šalies gyventojai (užimtieji ir bedarbiai), kurie nori ir gali dirbti, o darbo ištekliai – sąvoka, naudojama kaip sąvokos darbo jėga sinonimas.

Darbo rinką formuojantis pagrindinis ekonominis santykis. Diskusinis yra ir darbo rinką formuojančio pagrindinio ekonominio santykio išskyrimo klausimas. Nagrinėjant bet kurią ekonominės sistemos santykinai savarankišką dalį – posistemį (šiuo atveju darbo rinką), pirmiausia būtina išskirti jos bazinius ekonominius santykius, atskleisti jų sąveiką, kartu išskiriant tuos iš jų, kurie

tiriamajame posistemyje užima centrinę, pagrindinę vietą ir atlieka šį posistemį formuojančias funkcijas (1.5 pav.). Galima, matyt, pritarti tų autorių metodologiniam požiūriui (H. B. Герасимов, 1991), kurie, nagrinėdami darbo rinką, akcentuoja šias tokių bazinių ekonominių santykių grupes: santykiai dėl darbo rinkos subjektų ekonominių poreikių formavimosi ir jų tenkinimo; darbo santykiai; nuosavybės santykiai; ekonominę subjektų veiklą bei elgseną išreiškiantys santykiai.

1.5 pav. Darbo ir kapitalo sąveika darbo rinkoje

Subjektų ekonominiai poreikiai yra bet kurios ekonominės veiklos pagrindas. Ekonominis poreikis – tai ne tik objektyvi reikmė ekonominei gėrybei, bet ir subjektų aktyvi vidinė būseną, nukreipta į poreikio objekto pasisavinimą, verčianti juos elgtis tam tikru būdu. Ekonominiai poreikiai transformuojasi į ekonominius interesus, kurie pagal savo prigimtį pasireiškia kaip specifiniai ūkinės veiklos motyvai. Šiuo požiūriu darbo rinka – tai santykiai, nusakantys darbuotojų, siekiančių gauti darbą, bei darbdavių, per konkrečias darbo vietas formuojančių darbo jėgos paklausą, interesų sąveiką ir jų realizaciją.

Subjektų ekonominių poreikių ir ekonominių interesų tenkinimas įmanomas tik per darbą. Pasirengimas darbui ir jo realizavimas objektyviai reikalauja atitinkamų darbo santykių, kur darbo rinka pasireiškia kaip vienas iš visuomeninio darbo pasidalijimo posistemų, esant prekiniais-piniginiams santykiams. Žiūrint šiuo aspektu, darbo rinka – tai socialinių-ekonominių

santykių dėl samdos sąlygų ir aktyviausio visuomeninės gamybos proceso veiksnio (potencialaus darbuotojo) įtraukimo į minėtą procesą sistema.

Ekonominių gėrybių gamyba, cirkuliacija ir vartojimas numato ir jų socialinę fiksaciją bei pasisavinimą, t.y. nuosavybės santykius. Šiuo požiūriu darbo rinka gali būti vaizduojama kaip posistemis, kuriame gamybos veiksniai – darbas ir kapitalas, kaip savininkai, sąveikauja dėl bendro ir efektyvaus šių veiksmų naudojimo. Nuosavybės santykiai realizuojasi visuomeninės reprodukcijos procese, kur darbo rinkos subjektai objektyviai atlieka skirtingus vaidmenis gamybos ir jos rezultatų pasisavinimo procesuose, o tai lemia ir jų veiklos bei elgsenos specifiką. Antra vertus, darbo rinka – tai visada ir darbuotojo, ir darbdavio tarpusavio priklausomybės santykiai.

Kaip matome, baziniai ekonominiai santykiai yra tarpiai tarpusavyje susiję priežasčių ir pasekmių ryšiais: ekonominiai poreikiai lemia darbo būtinumą, o pagrindiniu darbo reguliavimo veiksmu tampa nuosavybės santykiai, nusakantys ir darbo rinkos subjektų veiklą bei elgseną šioje rinkoje. Tai schematiškai ir pavaizduota 1.5 paveiksle.

Suprantama, kad schemoje pavaizduotos ekonominių santykių grupės yra glaudžiai susijusios tarpusavyje, persipynusios ir tik teorinės abstrakcijos būdu jas galima logiškai išskleisti, kartu pagrindžiant ir jų sąryšio logiką bei varomąsias jėgas.

Aukščiau tekste dar neaparta viena iš schemos grandžių – samdos santykiai, kuriais į darbo rinką integruojasi visų keturių rūšių minėtieji ekonominiai santykiai, ir kurie tampa ją pačią formuojančiu elementu, t.y. šios rinkos pagrindiniu ekonominiu santykiu, jos branduoliu.

Dėstoma nuomonė grindžiama tuo, kad ekonomikos teorijoje vadovaujamasi metodologine nuostata, jog ekonominiai santykiai (jų grupės) yra subordinuoti. Kitaip sakant, juose visuomet galima išskirti pirminius (esminius) santykius ir išvestinius – antrinius, tretinius ir t.t., t.y. priklausančius nuo pirminių. Štai prie tokių pirminių, darbo rinką formuojančių, santykių ir priskirtini samdos santykiai. Nereikia įrodinėti, kad tik jiems palankiai susiklosčius, užtikrinamas erdvinis struktūrizuotos darbo jėgos pasiskirstymas pagal ekonomines veiklas, ūkio vienetus, profesijas, kvalifikacines grupes ir kt., artėjama prie būsenos, kai darbo jėga atitinka ūkio poreikius, ir kartu realizuojami tiek darbo rinkos subjektų ekonominius poreikius išreiškiantys santykiai, tiek ir darbo, nuosavybės bei ekonominę subjektų veiklą ir elgseną šioje rinkoje išreiškiantys santykiai.

Antra vertus, samdos santykiai turi baigtinę ekonominę formą, jungiančią į bendrą visumą anksčiau aptartų darbo rinkos bazinių ekonominių santykių blokus ir užtikrinančią jų realizavimąsi konkrečioje ūkinėje veikloje bei pozityvią raidą. Būtent tokios charakteristikos iš bet kurio ekonominio posisteminio bazinių ekonominių santykių visumos ir išskiria tokį santykį, kuris atlieka tą posistemį formuojančio elemento funkciją.

Kaip matome, teorinės ekonominės literatūros kritinė analizė leidžia darbo turinyje išskirti dvi jo būsenas – potencialiąją, t.y. žmogaus gebėjimą dirbti, ir funkcinę, t.y. šio gebėjimo realizavimą gamyboje, ir pagrįsti nuostatą, kad darbo rinkoje perkama ne darbo jėga, o darbas – funkcinė darbo jėgos būsena. Būtent jis yra pagrindinis darbo rinkoje besiformuojančios darbo paklausos ir pasiūlos sąveikos objektas. Darbo rinkoje formuojasi būtent darbo paklausa bei pasiūla ir atitinkama jo (darbo) kaina. Antra vertus, visi darbo rinkos subjektų santykiai fokusuojasi samdos santykiuose, kurie tampa pagrindiniu jų pačių formuojančiu elementu, t.y. šios rinkos pagrindiniu ekonominiu santykiu, kuriame realizuojami tiek darbo rinkos subjektų ekonominius poreikius išreiškiantys santykiai, tiek ir darbo, nuosavybės bei ekonominę subjektų veiklą bei elgseną šioje rinkoje išreiškiantys santykiai. Todėl, kuriant darbo rinkos politikos priemones, orientuotas į darbo rinkos pasiūlos ir paklausos derinimo tobulinimą, ir ieškant jų veiksmingumą didinančių svertų, būtina turėti omenyje, kad būtent samdos santykiuose fokusuojasi darbo rinkos ekonominių mechanizmų veikimą lemiančių esminių veiksnių varomosios jėgos bei „siauros“ vietos. Tai pasakytina ir apie probleminių bei depresinių šalies regionų darbo rinką.

1.2.3. Veiksmingos užimtumo politikos bruožai

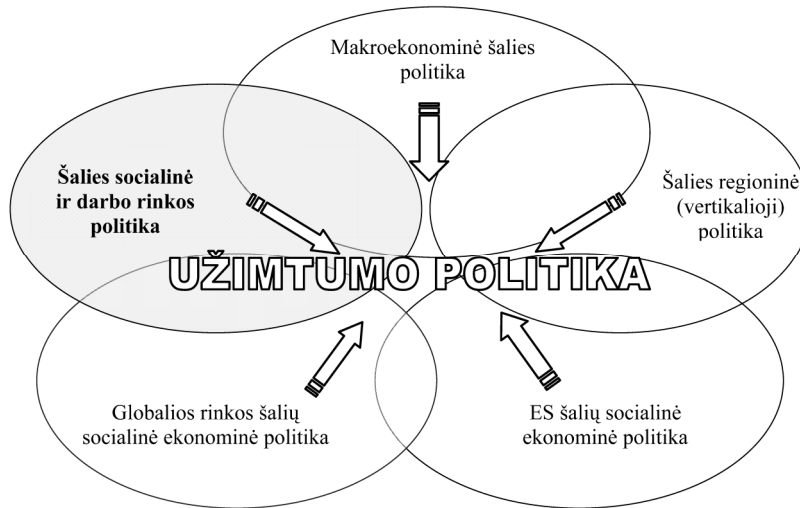
Išnagrinėjus svarbius darbo rinkos, kaip ekonomikos posistemio, sampratos ir funkcionavimo mechanizmo klausimus, šiame darbo skyrelyje pereinama prie Lietuvos aktualių geros praktikos pavyzdžių apžvalgos – apibendrinama pasaulio šalių patirtis sprendžiant užimtumo problemas makroekonominėmis, regioninės plėtros bei socialinės ir darbo rinkos politikos priemonėmis.

Darbo jėgos pasiūlos ir paklausos subalansavimo problemų sprendimai, užimtumo didinimo bei nedarbo mažinimo būdai ir priemonės sudaro užimtumo politiką. Tačiau būtina skirti užimtumo politiką nuo darbo rinkos politikos. Jos yra glaudžiai susijusios, tačiau sprendžia skirtingus uždavinius. Užimtumo politikoje atsispindi šalies makroekonominės, socialinės ir darbo rinkos, regioninės (vertikaliosios) politikos tikslai, gairės, siūlomos programos ir priemonės, turinčios įtakos užimtumui. Be šių trijų pagrindinių „sudedamųjų“ užimtumo politikos dalių (1.6 pav.) kaip užimtumo politiką formuojantis veiksnys pažymėtina ir ES bei kitų pasaulio šalių socialinė ekonominė politika.

Globalėjančioje rinkoje jų įtaka visų pirma jaučiama darbo jėgos migracijai, o tuo pačiu ir šalies bei atskirų jos regionų užimtumo situacijai bei užimtumo politikos sprendimams (T. Boeri, Ch. Flinn, 1997; T. Boeri, 2003; T. Boeri, K. Terrell, 2002 ir kt.).

Darbo rinkos politika – užimtumo politikos dalis, sprendžianti du pagrindinius uždavinius – ji įtakoja nedarbo lygį ir trukmę bei aktyviomis ir pasyviomis priemonėmis socialiai apsaugo bedarbius. Aktyvi darbo rinkos politika – tai valstybės socialinių ir ekonominių priemonių sistema, kurios

paskirtis – apsaugoti dirbančius nuo nedarbo arba sumažinti nedarbo mastą, reguliuojant santykį tarp darbo pasiūlos ir paklausos darbo rinkoje.

1.6 pav. Šalies užimtumo situaciją ir užimtumo politiką lemiantys veiksniai

Pasyvi darbo rinkos politika – valstybės priemonėmis reguliuojamas kompensacinis mechanizmas (nedarbo atveju nustatomos kompensacijos sąlygos, jos formos bei apimtys ir tuo pačiu garantuojamas draudimas nuo nedarbo). Santykis tarp aktyvios ir pasyvios darbo rinkos politikos elementų įvairiose šalyse gali skirtis. Pakankamai efektyvi gali būti tiek aktyvi, tiek pasyvi darbo rinkos politika (N. Adnett, 1999; F. Buttler, K. Emmerich, 1995; M. Damidavičius, A. Pocius, 1998; G. Faggio, 2001; J. Kluve, H. Lehmann, J. Schmidt, 1999 ir kt.). Tai priklauso nuo konkrečių šalies ar regiono sąlygų. Pagal tokią užimtumo politikos sampratą toliau apibendrinama pasaulinė patirtis, išskiriant veiksmingos užimtumo politikos bruožus: principines nuostatas, efektyvias programas ir veiksmingas priemones.

Užimtumo veiksnių sąveikos sudėtingumą rodo tai, jog savo esme socialinės užimtumo problemos – tai ne tik patikimas šalies ar regiono ekonominės būklės indikatorius (F. Buttler, K. Emmerich, 1995; G. Brunello, C. Lupi, P. Ordine, 1999; M. Bucek, 2000; M. Capriati, 2005 ir kt.). Užimtumo problemos tiesiogiai įtakoja ir ekonomiką, ir socialinę šalies ar atskiro regiono aplinką. Bendroji užimtumo situacija šalyje, kaip pozityvus ar negatyvus veiksnys, akivaizdus ir individo – darbo jėgos – lygmenyje. Todėl valstybės mastu pripažįstant nedarbą kaip vieną opiausių visuomenės problemų, ieškoma būdų, kaip šią problemą spręsti (G. Bertola, T. Boeri, S. Cazes, 2000; T. Boeri, G. Nicoletti, S. Scarpetta, 1999).

Mokslininkai ir specialistai pažymi, kad tarp ES šalių užimtumo politikos srityje geriausių rezultatų yra pasiekusios šalys, kuriose socialinė ekonominė politika orientuota į visų visuomenės narių gerovės siekius, o pats užimtumas pripažįstamas kaip socialinės ekonominės politikos ašis ir pagrindinis tikslas (H. U. Bach, 1998; L. Dromantienė, 2004; L. Hantrais, 2000; J. Wagner, 2000; U. Walwei, H. Werner, I. König, 2001; H. Werner, 1998 ir kt.). Dvidešimt milijonų bedarbių ir daugiau nei aštuoniasdešimt milijonų neaktyvių gyventojų ES – tai skaičiai, tarnaujantys kaip svarus argumentas šio tikslo, kaip prioritetinės problemos, akcentavimui.

Pagrindiniai uždaviniai visoje ES ir kiekvienoje šalyje – bendro nedarbo lygio mažinimas ir užimtumo bei darbinio aktyvumo didinimas (H. U. Bach, 1998; C. Wunsch, 2005 ir kt.). ES užimtumo gairėse pabrėžiama, jog gerovės turi būti siekiama per užimtumo didinimą, remiantis šiais pagrindiniais principais: skaidrios pajamos ir skaidri finansavimo sistema; socialinė apsauga negali būti naudojama kaip gyvenimo būdas; mokama turi būti tik už darbą, nes tik darbas kuria vertę ir yra apmokamas; mažiau apsaugos priemonių, daugiau galimybių. Nacionalinės regioninės politikos deklaruojamas tikslas – mažinti socialinius ir ekonominius skirtumus tarp regionų ir regionų viduje, skatinti visos valstybės teritorijos tolygią ir tvarią plėtrą bei sukurti palankias sąlygas šalies raidos prioritetų, apibrėžtų Valstybės ilgalaikės raidos bei Lisabonos strategijose, įgyvendinimui. Šalies Bendrajame plane teigiama, kad regioninėje politikoje turi būti siekiama dviejų svarbiausių strateginių tikslų: užtikrinti teritoriniu požiūriu diferencijuotą socialinę, ekonominę ir ekologinę plėtrą bei krašto tvarkymą, siekiant visapusiškai išnaudoti vietos sąlygų ypatumus bei išsaugoti regionų savastį; švelninti gyvenimo kokybės regionines disproporcijas, mažinant socialinius ir ekonominius regionų skirtumus. Socialinė sanglauda yra vienas iš svarbiausių šalies bei regioninės politikos prioritetų, atitinkančių Lisabonos strategijos prioritetus. Siekiant nacionalinės regioninės politikos tikslų – mažinti socialinius ir ekonominius skirtumus tarp regionų bei regionų viduje – apskritys ir savivaldybės turėtų tirti probleminių teritorijų poreikius, planuoti atitinkamas priemones bei instrumentus jų atgimimui, sprendimus įtraukiant į apskričių bei savivaldybių strateginius planus. Lietuvos regioninės politikos iki 2013 metų strategijoje siūloma plėtoti tuos žemo gyvenimo lygio teritorijų apsuptus regioninius centrus, kurie, turėdami ekonominį potencialą bei infrastruktūrą, gali atlikti regioninių augimo centrų funkcijas – tai Alytus, Marijampolė, Utena, Tauragė ir Telšiai su aplink šiuos centrus esančiomis integruotomis teritorijomis. Numatyta parengti individualius, konkrečiais projektais pagrįstus plėtros priemonių paketus kiekvienai Lietuvos plėtotinai vietai – kaimiškoms vietovėms, didmiesčiams, regioninės reikšmės augimo centrams ar socialiai plėtotinioms teritorijoms. Individualizuotos sektorinių ministerijų įgyvendinamos priemonės įvardijamos pagrindiniame nacionalinės regioninės politikos

dokumente – Valstybinėje regionų ekonominio socialinio išsivystymo skirtumų mažinimo programoje.

Kaip turėtų būti sprendžiami šie uždaviniai? Pasauline praktika patikrintų veiksmingų sprendimų įvairovė (kryptys, principai, atskiros programos bei priemonės ir konkrečios sprendimų įgyvendinimo schemos) detaliau aptariama 1 priede. Šios pasaulinės patirties analizė leido išskirti veiksmingos užimtumo politikos bruožus – orientyrus (U. Walwei, H. Werner, I. König, 2001; H. Werner, 1998 ir kt.).

Ekonomikos teorijoje abėcėline ir pagrindine tapo taisyklė, jog sėkmės svarbu siekti makroekonominėmis priemonėmis, tikintis, jog teigiami poslinkiai užimtumo sferoje neišsaus nuosmukio kitose ūkio sferose. Todėl labai svarbu įvertinti kiekvienos planuojamos reformos poveikį užimtumui (ypač – probleminiuose šalies regionuose), prioritetinių dėmesį skirti švietimui, kurti ilgalaikes vystymo strategijas, orientuotas į aukštos kvalifikacijos reikalaujančius aukšto našumo sektorius, skatinti privačią iniciatyvą ir vartojimą ir t.t. (R. F. Drake, 2001; R. Danielzyk, G. Wood, 2001; A. Krueger, M. Lindahl, 2001; J. Martinussen, 1999; S. J. Jauhiainen, 2000; S. Commander, A. Heitmueller, L. Tyson, 2006 ir kt.)

Regioninės (vertikaliosios) politikos priemonės dažniausiai orientuotos į ekonominiu požiūriu silpnų teritorijų vystymą. Labiausiai paplitusios tiesioginio skatinimo priemonės: lengvatinio kreditavimo sistemos; įmonių, steigiančių padalinius valstybinės „globos“ regionuose, subsidijavimas; negražinamos subsidijos kapitalinei statybai; darbuotojų paruošimo ar perkvalifikavimo išlaidų dengimas; išlaidų, susijusių su gamybos pajėgumų perkėlimu, kompensavimas; mokesčių lengvatos ir t.t. Kaip netiesioginės paramos priemonės kuriamos specialios vyriausybės atsilikusių regionų plėtros programos, pagal kurias statomi infrastruktūros objektai (ypač magistraliniai keliai), moksliniai pramoniniai kompleksai (mokslų technologijų parkai, inkubatoriai ir pan.), kuriamos valstybinės įmonės, duodami stambūs valstybiniai užsakymai tuose regionuose įsikūrusioms įmonėms ir pan. Klasterių formavimo teorija – kaip itin efektyvus regioninės politikos formavimo būdas, pripažintas daugelyje pasaulio valstybių.

Pasaulyje pripažįstama ir tai, jog socialinės ir darbo rinkos politikos sprendimų sėkmę ir efektyvumą didele dalimi lemia visos socialinės politikos orientavimas į užimtumą. Ypač pažymėtina Danijos patirtis (N. Adnett, S. Hardy, 2005; T. M. Andersen, 2005; T. M. Andersen, M. Svarer, 2006; R. Eamets, 2002 ir kt.). Šios šalies socialinės apsaugos sistema pasaulyje sulaukia itin didelio mokslininkų ir specialistų dėmesio. Ji apibūdinama kaip aukšto lygio socialinę apsaugą užtikrinanti lanksti, operatyviai reaguojanti į klientų poreikius ir orientuota į darbo jėgos motyvacijos dirbti didinimą. Danijos socialinę politiką galima laikyti užimtumo socialine politika: priemonių kompleksu siekiama ugdyti bedarbių užimtumo poreikį, parengti užimtumui ir pasiūlyti darbą. Danijos modelio sėkmės raktas – ne tik socialinės politikos

orientavimas į užimtumą, bet ir dėmesys individui – visuminės darbo jėgos elementui, kurio darbinė motyvacija skatinama pasitelkiant visą spektrą poveikio priemonių: ir ekonominius (asmeninių pajamų sąlygotumo), ir psichologinius (dėmesio individui kaip asmenybei) veiksnius. Sprendimo modeliai sunkiai nukopijuojami, tačiau atskirų jų elementų – priemonių analizė gali pasitarnauti kaip geros praktikos pavyzdys. Mūsų šalies darbo rinkos sistemos kūrimui ir tobulinimui labai didelę įtaką turėjo Lietuvos darbo biržos bendradarbiavimas su Danijos užimtumo tarnyba visą Nepriklausomybės laikotarpį: ir kūrimo, ir tobulinimo etapuose. Tačiau tenka konstatuoti, jog sėkmingų darbo rinkos priemonių, kaip sistemos, elementų nukopijavimas ir įdiegimas be esminės šio modelio sąlygos – socialinės paramos sistemos susiejimo su dalyvavimo darbo rinkoje rezultatais – susilpnino galimą efektą.

Lietuvai naudinga Švedijos patirtis kuriant socialines užimtumo įmones. Tokio tipo įmonės kaip Švedijoje neįgaliems žmonėms jau keletą metų kuriamos ir Lietuvoje. Gyvenantiems iš socialinių pašalpų ir lengvatų depresinių šalies regionų žmonėms, praradusiems bet kokią motyvaciją dirbti, analogiškais principais veikiančių socialinės raidos centrų kūrimas būtų itin naudingas: aktyvacija, mokymas, konkurencingumo darbo rinkoje ugdymas ir, pagaliau, visuomeninis darbas, padėtų fiziškai pajėgiems žmonėms įveikti dvasinę krizę – „darbinę negalią“.

Olandijoje įgyvendinta „vienos stotelės parduotuvės“ idėja darbo rinkos sistemoje, kurios pagrindinis tikslas – kuo greitesnis ir efektyvesnis žmogaus įdarbinimas: registravimas, informavimas, reintegracijos į darbo rinką paslaugos (N. Palaimienė, 2000). Olandai bedarbius skirsto į keturias grupes: 1 grupė – ieškantys darbo asmenys, pasirengę darbo rinkai ir tiesioginiam įdarbinimui, 2 – asmenys, kuriems reikia pagalbos (mokymo, praktikos ir t.t., bet ne ilgiau kaip iki vienerių metų), 3 – ieškantys darbo, kuriems reikia didesnės nei vienerius metus trunkančios pagalbos, 4 – asmenys, kuriems susirasti darbą sunku ir kuriuos netgi tenka siųsti į socialinės globos skyrių arba ligoninę. Praktiškai darbo biržos darbuotojai yra atsakingi tik už pirmos grupės asmenis. Kitų grupių asmenys nukreipiami į savivaldybės užimtumo skyrių, kuris užsiima reintegracija į darbo rinką: mokomi, siunčiami į praktiką, gydomi ir t.t. Savivaldybės rūpinasi savo gyventojų užimtumu ir aktyviai dalyvauja darbo rinkoje. Ši Olandijos patirtis itin įdomi. Apie galimas panašias paslaugų teikimo schemas Lietuvoje diskutuojama seniai, tačiau didelio nedarbo laikotarpiu individualizuoto paslaugų teikimo idėja vienos stotelės principu, matyt, buvo ir pernelyg ankstyva, ir pernelyg brangi.

Atskirai pažymėtinas bendruomenių iniciatyvos skatinimas ir rėmimas (U. Blien, J. Suedekum, K. Wolf, 2005; G. Chanan, 1999 ir kt.), kuriame integruojasi ir vertikaliosios regioninės, ir makro lygmens socialinės politikos aspektai. Juos vienija keletas bendrų esminių bruožų: iniciatyva „iš apačios“, socialinė partnerystė, sprendimų inovatyvumas ir originalumas; į vietinės

bendruomenės poreikių tenkinimą orientuotų veiklos sričių kūrimas ir plėtros skatinimas.

Apibendrinant būtina pabrėžti, jog nėra nė vienos šalies, kurios socialinę ekonominę politiką, kaip sėkmingą, būtų galima tiesiog nukopijuoti. Nėra darbo rinkos politikos modelio, kurį būtų galima tiesiog pritaikyti. Tačiau šalies socialinę ir ekonominę bei užimtumo politiką galima laikyti efektyvia, jeigu įgyvendinant ją nedarbo lygis šalyje mažėja, o užimtumas auga. Būtinybė atsižvelgti į konkrečioje šalyje susiklosčiusią situaciją, socialinės apsaugos sistemos pobūdį, šalies istoriją ir tradicijas bei būtinybė ją nuolat tobulinti, atsižvelgiant į naujas socialinės ekonominės raidos iškeliamas problemas, verčia ieškoti optimalaus nacionalinio sprendimo, nes netgi labai sėkmingos darbo rinkos politikos priemonės, pasiteisinusios keliuose šalyse, gali neduoti laukiamo efekto. Tačiau pažymėtina, jog visose šalyse, sėkmingai sprendusiose socialinės ekonominės raidos problemas, užimtumo augimas buvo iškeltas į politinių tikslų lygmenį kaip ekonominio augimo šerdis. Apibendrinant šią efektyvios socialinės ekonominės politikos bruožų analizę ir jos reikšmingumą tiriamojo objekto požiūriu, būtina pažymėti, jog ir visos šalies, ir probleminių bei depresinių regionų darbo rinkos problemų sprendimų sėkmę lems gerai apgalvota bendroji socialinė ir ekonominė šalies raidos politika. Depresinių šalies regionų ekonomikos augimas neįmanomas be bendrojo šalies ekonominio augimo. Bendrojo augimo konteksto sąlyga – subalansuota makroekonominė politika, kurią įgyvendinant šalies ekonominio augimo centrai paprastai atlieka lokomotyvo vaidmenį, pakankamas dėmesys regionų problemoms vienokiomis ar kitokiomis priemonėmis sudaro sąlygas bei paskatina ir depresinių šalies regionų integravimąsi į šį ekonominio augimo procesą.

1.2.4. Depresinių regionų darbo rinkos diferenciacijos problemų tyrimai

Studijuojant regionų darbo rinkos diferenciacijos problemas tiriančius šaltinius, buvo ieškoma sisteminiiais tyrimais paremtos medžiagos, kuria planuota pasiremti, ir su kuria buvo norima palyginti savo tyrimų rezultatus ir išvadas. Teoriniai metodologiniai darbo rinkos klausimai buvo nagrinėjami remiantis ekonomikos teorijoje klasikiniiais tapusiais šaltiniais, o literatūrą, kuria daugiausia remtasi išryškinant depresinių šalies regionų darbo rinkos ypatumus bei analizuojant plėtros kryptis ir priemones, galima būtų suskirstyti į tris grupes. Tai ekonominio augimo ir regioninės diferenciacijos, darbo rinkos bei socialine ekonomine raida atsiliekančių regionų darbo rinkos ypatumus tiriančių mokslininkų darbai. Kaip jau buvo minėta, pastaruosiuose dominuoja gili, tačiau palyginti siauros problematikos tyrimų duomenų analizė. Gana didelę dalį nagrinėtų šaltinių sudaro naujausi mokslininkų tyrimų medžiagos pagrindu parengti straipsniai, paskelbti internete. Tačiau šiame skyrelyje plačiau pristatomi

tik tie darbai, kurių problematika – probleminių ir depresinių šalies regionų darbo rinka.

Pažymėtina tai, jog po Nepriklausomybės atkūrimo, ekonomikos transformacijos laikotarpiu šalies regionų darbo rinkos problemos buvo nagrinėjamos gana fragmentiškai. Vieni iš pirmųjų Lietuvoje regionų plėtros mokslinė problematika pradėjo domėtis Kauno technologijos universiteto Ekonomikos ir vadybos fakulteto mokslininkai – jie vykdė biudžeto finansuojamą mokslo programą „Regionų plėtra“. Regioninių problemų aktualumas lėmė tai, kad 1999 m. buvo įkurtas savarankiškas Regionų plėtros centras, o 2000 m. – Lietuvos regioninių tyrimų institutas. Tačiau šio instituto mokslininkai šalies regionų problemas nagrinėjo dažniausiai akcentuodami apskričių lygmenį arba koncentruodamiesi ties vieno ar kito teritorinio vieneto socialinės ekonominės plėtros problematika. Tokie regioninių tyrimų aspektai vyrauja ir dabartiniuose Lietuvos regioninių tyrimų instituto, KTU Regionų plėtros katedros, KTU Regioninio planavimo centro mokslininkų darbuose. Labiausiai pažymėtini šių mokslininkų regionų sampratos, regionavimo problemų, regionų socialinės ekonominės raidos problemų ir kitų ekonominių problemų tyrimai, kuriais remtasi šiame darbe: R. Bagdzevičienės, G. Belazarienės, V. Damašienės, E. Dokurnevič, A. Kabailos, P. Kavaliausko, G. Mačio, K. Manioko, A. Misiūno, J. Rimo, Ž. Svetiko, K. Šimelevič, D. Štreimikienės, S. Vaitekūno, A. Venckaus ir kt.

Transformacijos nuo planinės prie rinkos ekonomikos Centrinės ir Rytų Europos šalyse, tame tarpe ir buvusių Tarybų Sąjungos sudėtyje respublikų, kaip proceso, ypatumai darbo rinkos problemų aspektu buvo nagrinėjami visos eilės mokslininkų. Buvo tiriami ir atskirų valstybių darbo rinkos problemų ypatumai, lyginami atskirose šalyse dominuojantys procesai bei apibendrinami daugelio šalių darbo rinkose pasikartojantys dėsningumai, privatizacijos ir restruktūrizacijos proceso įtaka ūkio ir darbo rinkos struktūrai bei su šiuo procesu susijusių darbo jėgos srautų tarp keturių galimų darbo jėgos būsenų: užimtumo valstybiniame sektoriuje, užimtumo privačiame sektoriuje, registruoto nedarbo bei nedalyvavimo darbo rinkoje (Ph. Aghion, O. Blanchard, 1994; S. Commander, J. Kollo, A. Tolstopiatenko, 2004; P. Garibaldi, Z. Brixiova, 1998; S. J. Jauhiainen, 2000; S. Jurajda, K. Terrell, 2001; L. M. Ledesma, P. McAdam, 2004; A. Rimkevičienė, D. Ruplienė, 2006 ir kt.). Šių mokslininkų empirinių tyrimų išvadas galima vertinti kaip itin reikšmingą sistemine analizę pereinamosios ekonomikos šalyse – dideliame probleminiame Europos regione, kuriame tuo metu darbo rinkos požiūriu pagrindinė egzistuojanti problema buvo darbo jėgos struktūrinių pokyčių ir sparčiai besikeičiančių ūkio poreikių neatitikimas. S. Commander darbuose analizuojama ne tik bendrosios sėkmingos darbo rinkos politikos prielaidos, žmoniškųjų išteklių vaidmuo darbo rinkos raidai, darbo ir darbo jėgos migracijos tendencijos. Šio mokslininko darbuose daug dėmesio skiriama bendriesiems strateginiams

darbo ekonomikos klausimams. K. Terrell darbuose akcentuojami globalizacijos, lygių galimybių, žmogiškojo kapitalo, darbo užmokesčio lygio reikšmė darbo rinkos tendencijoms, atskirų demografinių grupių, ypač – moterų, dalyvavimo darbo rinkoje problemos. T. Boeri nagrinėjo paslėpto nedarbo reiškinį, kaip dėsningumą, būdingą visoms socialistinės ekonomikos šalims. M. A. Karcevos darbuose sistemaiškai paaiškinti buvusios Tarybų Sąjungos planinės ekonomikos struktūriniai nuokrypiai ir jų įtaka darbo rinkos struktūroje. Centralizuoto planinio ekonomikos valdymo šalių nepalankų paveldą nagrinėję mokslininkai M. Dragicevic, A. Obadic, A. Nesporova pažymi, kad be apskritai nesubalansuotos ekonomikos sistemos atskiros šalys perėjimą pradėjo nevienodomis sąlygomis ir pagal problemų rinkinio ypatumus, jų kiekį bei politinių sprendimų taiklumą jų ekonomikos pateko į galias pereinamojo laikotarpio krizes. Regioninė diferenciacija mokslininkų darbuose analizuojama kaip visoms šalims būdingas bruožas, ypač pabrėžiant jos augimą, priklausomai nuo teritorinės padėties: toliau nuo didesnių miestų – ekonominio augimo centrų – ji yra gerokai didesnė. Mokslininkų darbuose kaip viena iš regioninės diferenciacijos priežasčių akcentuojamas mažas darbo jėgos mobilumas dėl skurdo, lemiančio ribotas galimybes darbo jėgai migruoti darbo vietų kryptimi.

Kalbant apie darbo rinkos pokyčius pereinamuoju laikotarpiu, dažniausiai naudojamos dvi pagrindinės teorijos – optimalaus perėjimo greičio teorija bei Caballero-Hammour teorija. Abiejų teorijų ašis – darbo jėgos perėjimas iš valstybinio į privatų sektorių ir privataus sektoriaus vystymosi tempai. Tuo pačiu metu vyko du persidengiantys procesai – senosios darbo rinkos struktūros griūtis ir naujosios kūrimasis. Dominuojanti nedarbo rūšis – struktūrinis nedarbas. Tiesiogiai šios teorijos lyg ir neleidžia paaiškinti dabartiniu metu depresiniuose šalies regionuose vykstančių procesų ypatumų, tačiau padeda aiškiau suprasti pačių depresinių šalies regionų „gimimo“ ir egzistavimo prielaidas. Depresinių šalies regionų darbo rinkos analizės požiūriu svarbus šiose teorijose pastebėjimas yra tai, jog iš valstybinio sektoriaus išėjusių darbuotojų dalis, patekusi į bedarbių tarpą ir per trumpą laiką neperėjusi į privatų sektorių, palyginti dažnai tampa ilgalaikiais bedarbiais. Tai stabdo sklandų perėjimo procesą ir didina struktūrinio ir ciklinio nedarbo lygį. Pagrindinės šio reiškinio priežastys – siauros specializacijos išsilavinimas, kuriuo pasižymėjo darbo jėga iki pereinamojo laikotarpio, bei prisitaikymo prie rinkos ekonomikos sąlygų stoka. Depresiniuose šalies regionuose galimybę pereiti iš valstybinio į privatų sektorių beveik eliminavo privataus sektoriaus „nesikūrimo“ tempai. Labai didelė dalis darbo jėgos, praradusi darbą valstybiniame sektoriuje, tapo bedarbiais, o bedarbystės laikotarpiui užsitęsęs – ilgalaikiais bedarbiais. Pasirengimo darbo rinkai požiūriu analizuojant jų situaciją, akivaizdu, kad mažėjanti darbo jėgos paklausa valstybiniame sektoriuje ir neauganti paklausa privačiame lėmė sumažėjusią bendrą darbo jėgos paklausą. Darbo rinkoje kaip užimtieji išliko aukščiausios kvalifikacijos, atitinkančios ūkio poreikius, darbo jėga. Likusi kvalifikuotos

darbo jėgos dalis (nepaklausią darbo rinkoje kvalifikaciją turintieji) bei nekvalifikuoti asmenys neturėjo galimybės įsidarbinti nepriklausomai nuo jiems taikytų aktyvių darbo rinkos politikos priemonių – darbo vietų stoka šiuo atveju suvaidino lemiamą vaidmenį. Taigi, dėl užsitęsusio sąstingio, peraugusio į depresiją, netgi frikcinio nedarbo raidos schema evoliucionavo tokiu principu: užimtumo sumažėjimas valstybiniame sektoriuje ir lėti privataus sektoriaus kūrimosi tempai lėmė didelį tekamojo nedarbo lygį; ilgą laiką neįdarbinti bedarbiai prarado kvalifikaciją ir papildė struktūrinio nedarbo dalį, tekamasis nedarbas neplėtojamoje ekonomikoje paprastai išlieka palyginti stabilus, todėl struktūrinis nedarbas, užsitęsęs depresiniam laikotarpiui, virto cikliniu.

Specialių tyrimų, kuriuose analizuojamos socialine ekonomine raida atsiliekančių regionų darbo rinkos problemos, gerokai mažiau. M. Bucek nagrinėjo 1990–1998 metais būdingus nedarbo lygio skirtumus Slovakijos regionuose, akcentuojant skirtumus tarp išsivysčiusių regionų ir periferijos ir pabrėžiant, jog smulkesniuose regioniniuose vienetuose (NUTS III lygmenyje) šie skirtumai ypač ryškūs. Nedarbo regionuose tyrimai atlikti analizuojant sąsajas su pagrindiniais makroekonominiais rodikliais: BVP, darbo našumo, infrastruktūrą charakterizuojančiais rodikliais ir t. t. Regionų diferenciacijos priežastys siejamos su transformacijos procesais visuose lygmenyse ir visuose sektoriuose, kurie vyko regionuose nevienodais tempais. Pereinamosios ekonomikos šalių darbo jėgos mobilumas, vidinės ir išorinės migracijos ypatumai Lenkijos situacijos pavyzdžiu atsispindi M. Przybyla darbuose. Jis tyrė regioninius (vaivadijų) nedarbo lygio skirtumus, įvertindamas ryšius tarp pagrindinio makroekonominio rodiklio – BVP, tenkančio 1 gyventojui, bei nedarbo lygio. Šis mokslininkas tyrė vidinės migracijos ir nedarbo lygio rodiklių ryšius ir nustatė, kad nedarbo lygio skirtumai turi lemiamą įtaką migracijos srautų kryptims. Nustatyta ir tai, kad migracija reikšmingai koreliuoja su samdos lygio rodikliais. Profesinė užimtųjų struktūra, darbo jėgos išsimokslinimas, darbo jėgos kaina ir lanksti darbo užmokesčio sistema, anot mokslininko, turi lemiamą reikšmę darbo vietų kūrimo galimybėms. Šių veiksnių įtaka paaiškina 85 proc. regioninių darbo rinkų skirtingumą. Apibendrinamas tyrimų medžiagą mokslininkas išskiria svarbiausias ekonomikos vystymo, o tuo pačiu ir regionų darbo rinkos plėtros, kryptis, kurios glaudžiai siejasi su vienu iš pagrindinių uždavinių – darbo vietų kūrimu. Santykinai aukštas minimalaus atlyginimo dydis depresiniuose šalies regionuose tiesiog programuoja žemą produktyvumą (ypač darbuotojų, kurių profesinė kompetencija yra labai žema). Todėl žemesnis minimalaus atlyginimo dydis arba jo diferencijavimas pagal regiono išsivystymo lygį gali būti tuo ekonominiu svertu (veiksniu), kuris gali turėti įtakos ekonominiu požiūriu silpnuose regionuose mažinant nedarbo mastą. M. Kauhanen, H. Tervo tyrė depresinių regionų migracijos problemas, padarydama išvadas, jog iš depresinių regionų emigruoja daugiau aukštesnės kvalifikacijos darbo jėgos, o į depresinius regionus imigruoja žemesnės kvalifikacijos darbo jėga.

Į depresinius regionus sugrįžta mažiau jaunimo, įgijusio išsilavinimą, nei į kitus regionus. Aukštesnis išsilavinimas, kaip srautas, keliauja į labiau išsivysčiusius regionus. Į depresinius regionus imigruoja žemesnės kvalifikacijos darbo jėgos srautai. K. Fazekas savo darbuose teigia, jog visiškas užimtumas, socialinė lygybė ir darni regionų plėtra yra pagrindinės ne tik Vengrijos, bet ir kitų postkomunistinių šalių politikos kryptys, sprendžiant pereinamojo į rinkos ekonomiką laikotarpio problemas, kurios ypač aktualios ir sunkiausiai sprendžiamos kaimiškuosiuose regionuose. Jis akcentuoja, jog Vengrijos darbo rinkai taip pat būdingas netolygus vystymasis regioniniu pjūviu. Skirtingą nedarbo lygio augimą regionuose lydėjo specifinės, tik tam regionui būdingos problemos. T. Boeri, P. Garibaldi nagrinėjo nedarbo lygio problemas depresiniuose regionuose – regionuose, kuriuose ypač žemi gamybos rodikliai ir aukštas nedarbo lygis. Šešėlinio užimtumo problemas nagrinėjo F. Shneider ir D. H. Enste. Šie mokslininkai nustatė, kad per porą dešimtmečių (nuo 1978 iki 1998 m.) neoficialus užimtumas kai kuriose Europos šalyse išaugo dvigubai. Dvidešimtyje Italijos regionų šešėlinio užimtumo dalis sudaro nuo 10 proc. šiaurės vakarų Italijos regionuose iki 30 proc. pietuose (Sicilijoje). Panaši padėtis stebima daugiau nei dešimtmetį. Vienintelis veiksmingas būdas stengiantis sumažinti šešėlinį užimtumą – legalios darbo rinkos plėtojimas (tame tarpe ir priemonės, didinančios darbo jėgos mobilumą) ir tuo pačiu – nedarbo mažinimas, ieškant būdų, kaip aktyviau derinti darbo rinkos ir ūkio poreikius, sudarant kuo daugiau galimybių užimtiesiems pereiti iš šešėlinės į legalią darbo rinką. Metodologines darbo rinkos politikos programų efektyvumo vertinimo problemas nagrinėjo vokiečių mokslininkai F. Buttleris ir K. Emmerichas jų teigimu, priimant sprendimus darbo rinkos srityje, iškyla du klausimai: ar mokesčių mažinimas, kurių sąskaita finansuojama darbo rinkos politika, sumažinimas nebūtų efektyvesnė priemonė užimtumui didinti ir kurios iš aktyvių darbo rinkos politikos priemonių yra efektyvesnė nedarbo mažinimo požiūriu. Darbo rinkos programų ir priemonių efektyvumo matavimo metodai nagrinėti M. Kobaj darbuose. Mokslininkas pagrindžia neto ir bruto efektų skaičiavimo reikšmingumą bei realias galimybes. Darbo rinkos profesinio mokymo metodus, vertinant tikimybinį įsidarbinimą – lyginant bedarbių grupę, kuri dalyvavo programoje, ir bedarbių, kurie nedalyvavo, nagrinėjo mokslininkas E. Gombos. Jo tyrimų išvadose pažymima, jog įsidarbinimo lygis bedarbių, kurie dalyvavo mokymo programose, nelabai skiriasi nuo įsidarbinimo lygio bedarbių, kurie tokio pobūdžio programose nedalyvavo, jei kitos juos charakterizuojančios sąlygos (lytis, amžius, gyvenamoji vieta, bazinis išsilavinimas) buvo panašios.

Daugiausia tyrimų atliko ir mokslinių straipsnių darbo rinkos regioninės diferenciacijos tematika paskelbė Darbo ir socialinių tyrimų instituto mokslininkai: D. Bagdžiūnienė, I. Blažienė, M. Damidavičius, B. Česnaitė, B. Gruževskis, A. Kabaila, A. Misiūnas, L. Okunevičiūtė-Neverauskienė, A. Pocius, A. Šileika. Daug dėmesio darbo rinkos problemoms moksliniuose

darbuose ir publikacijos skyrė A. Dobrovolskas, V. Dubinas, T. Jovaiša, R. Lazutka, B. Martinkus, A. Savanevičienė, L. Žalimienė. Juose analizuojama ir šalies darbo rinkos problemų diferenciacija regioniniu požiūriu, ir atskirų teritorijų darbo rinkos problemos bei galimos jų sprendimo kryptys bei priemonės, ir atskirų darbo rinkos politikos priemonių veiksmingumas, tame tarpe ir regioniniu požiūriu. Tačiau dažniausiai regioninės diferenciacijos analizėje sutinkamas regionų-apskričių lygmuo. Vienintelės specialios aukščiausio nedarbo teritorijoms taikomos užimtumo didinimo priemonės – Vietinių užimtumo iniciatyvų programos – efektyvumą daugiausia tyrė B. Gruževskis, A. Kabaila, A. Šileika. Tam, jog Lietuvoje darbo rinkos politika formavosi sparčiai ir palyginti sėkmingai, įtakos turėjo ir A. Darulio, V. Rupšio V. Šlekaičio, A. Šlekio ir kitų darbo rinkos specialistų darbai.

1.3. Pirmojo skyriaus išvados. Tyrimo uždavinių formulavimas

Mokslininkų, analizuojančių šalies regionų ir jų darbo rinkos problemas, darbuose dominuoja regioninės politikos, kaip ES regioninės politikos, analizės aspektas, atitinkamai ir regionų-apskričių lygmens socialinės ekonominės raidos analizė. Palyginti mažai dėmesio skiriama nacionalinės regionų plėtros politikos klausimams, ir ypač – savivaldybių lygmens socialinės ekonominės raidos problemų analizei. Iki šiol probleminių teritorijų ir ekonominių depresinių šalies regionų darbo rinka šalyje sistemiškai nebuvo nagrinėta.

Užsienio šalių autorių darbai regioninės ir regionų darbo rinkos diferenciacijos problematika pasižymi šiais ypatumais: regioninės diferenciacijos problemas nagrinėjančiuose darbo rinkos problemos dažniausiai pateikiamos tik kaip atskiri fragmentai, tarp kurių dominuoja nedarbo problemos akcentavimas; darbo rinkos problemas nagrinėjančiuose šaltiniuose regionų socialinės ekonominės padėtis aptariama labiau kaip kontekstas; socialine ekonomine raida atsiliekančių regionų darbo rinkos problemas analizuojančių mokslininkų darbuose dominuoja gili, tačiau siauros problematikos tyrimų duomenų analizė.

Todėl, siekiant susiformuoti bendrąją holistinę depresinių šalies regionų, kaip ekonominio reiškinių, sampratą bei požiūrį į šių regionų darbo rinkos problemas ir plėtojimo galimybes, nebuvo galimybės pasiremti sisteminiiais probleminių ar depresinių regionų darbo rinkos tyrimais – sampratą formavo įvairių autorių darbai, kuriuose analizuojamos ekonominių reiškinių, regioninės politikos bei darbo rinkos problemos labiausiai atspindi šiame darbe tiriamą reiškinį – depresinių regionų darbo rinkos ypatumus.

Probleminės šalies teritorijos nėra homogeniška savivaldybių grupė pagal socialinės ekonominės raidos charakteristikas ir, kaip ekonominis tikslinis regionas, tarp jų išskirtina aiškaus vystymosi potencialo neturinti depresinių šalies savivaldybių grupė, kurioje socialinė ekonominė raida ilgą laiką atsilieka nuo bendrųjų šalies socialinės ekonominės raidos tendencijų. Jos vadintinos

depresiniais šalies regionais dėl ciklo, kuris būdingas šių teritorijų raidai: užsitęsusio ekonominio nuosmukio, virtusio depresija. Disertacijos autorės siūlomas depresinių regionų apibrėžimas: depresiniai šalies regionai – ekonominiai regionai, kuriuose ilgą laiką fiksuojamas aukštas registruoto ir neregistruoto nedarbo (ypač ilgalaikio) lygis, žemi ekonominių gėrybių gamybos mastai ir žemesnis nei vidutinis šalyje gyvenimo lygis (mažesnės nei vidutinės šalyje pajamos vienam gyventojui).

Remiantis šiuo autorės pasiūlytuojamu probleminių šalies teritorijų klasifikavimo ir depresinių šalies regionų sampratos modeliu, tolimesniam tyrimo etapui formuluojami šie uždaviniai:

- 1) tarp probleminių teritorijų išskirti depresinius regionus – savivaldybių grupę, kuriai būdingi ekonominės depresijos bruožai: ilgą laiką fiksuojamas aukštas nedarbo (ypač ilgalaikio) lygis, žemi ekonominių gėrybių gamybos mastai ir žemesnis nei vidutinis šalyje gyvenimo lygis (mažesnės nei vidutinės šalyje pajamos vienam gyventojui);
- 2) apžvelgti probleminių šalies teritorijų raidos ypatumus pagal bendrąsias socialinės ekonominės raidos charakteristikas;
- 3) išnagrinėti demografinių tendencijų ypatumus, būdingus probleminėms šalies teritorijoms priskirtinų savivaldybių grupei;
- 4) įvertinti probleminių ir depresinių šalies regionų darbo rinkos struktūros ypatumus;
- 5) nustatyti kriterijus, leidžiančius operatyviai išskirti depresinius šalies regionus.

2

Depresinių šalies regionų darbo rinkos analizė

Pagrindiniai klausimai, į kuriuos siekiama atsakyti šiame skyriuje, yra šie: kokios demografinės tendencijos turi įtakos situacijai probleminių ir depresinių šalies regionų darbo rinkoje; kiek BVP rodiklis suteikia informacijos apie regioninės diferenciacijos mastą; ar probleminių šalies regionų darbo rinkos struktūros ypatumų analizė leidžia išskirti depresinę padėtį lemiančius veiksnius ir įvardinti depresinius šalies regionus; kokie yra socialinę ekonominę savivaldybių raidą charakterizuojantys veiksniai; ar savivaldybių grupavimas klasterizavimo metodu pagal depresinę padėtį nusakančius požymius leidžia įvardinti probleminius ir depresinius šalies regionus; ar nedarbo rodiklis yra patikimas probleminės ir depresinės padėties indikatorius? Atsakymams į šiuos šešis klausimus skiriama po atskirą depresinių šalies regionų darbo rinkos analizės poskyrį.

Skyriaus tematika paskelbti keturi autorės straipsniai (2A, 3A, 7A, 9A).

2.1. Depresinių šalies regionų darbo rinkos analizės etapai

Depresinių šalies regionų darbo rinkos analizės logika remiasi siekiu sistemiskai ir nuosekliai išanalizuoti regionų socialinę ekonominę bei darbo rinkos diferenciaciją lemiančius veiksnius, pradedant nuo paprasčiausių sąryšių

analizės ir pereinant prie vis sudėtingesnių tyrimų. Pirmajame darbo skyriuje jau aptarta, jog probleminiai – lėtesniais vystymosi tempai pasižymintys regionai (išskirti savivaldybių lygmenyje) – pagal socialinės ekonominės raidos charakteristikas nėra vienalyčiai. Regionai, kurių problemiškas sietinas su konkrečiomis galimomis įvardinti priežastimis, tačiau turi vystymosi potencialą, gali būti vadinami problemineis. Tačiau teritorijos, neturinčios vystymosi potencialo, kuriose socialinė ekonominė raida ryškiai atsilieka nuo bendrųjų šalies raidos tendencijų, vadintinos depresiniais šalies regionais dėl ekonominio ciklo ypatumų, kurie būdingi šių teritorijų raidai: užsitęsusio nuosmukio, virtusio depresija. Tad, kaip pagrindiniai orientyrai – klausimai, į kuriuos nuosekliai siekiama atsakyti analizės metu, pažymėtini šie:

1) kokios demografinės tendencijos turi įtakos situacijai probleminių ir depresinių šalies regionų darbo rinkoje;

2) ar apskričių BVP rodiklis suteikia informacijos apie regioninės diferenciacijos mastą;

3) ar probleminių šalies regionų darbo rinkos struktūros ypatumų analizė leidžia išskirti depresinę padėtį lemiančius veiksnius ir įvardinti depresinius šalies regionus;

4) kokius socialinę ekonominę savivaldybių raidą lemiančius veiksnius parodo atliktos faktorinės analizės rezultatai;

5) ar savivaldybių grupavimas klasterizavimo metodu pagal depresinę padėtį nusakančius požymius leidžia įvardinti probleminius ir depresinius šalies regionus bei koks šių rezultatų santykis su viena iš pagrindinių viso tyrimo hipotezių, jog nedarbas yra pagrindinis probleminių ir depresinių šalies regionų bruožas;

6) ar nedarbo rodiklio, kaip patikimo ir operatyvaus probleminės ir depresinės padėties indikatorius, reikšmingumą patvirtina logistinės regresijos rezultatai?

Atsakymams į šiuos šešis klausimus skiriama po atskirą depresinių šalies regionų darbo rinkos analizės poskyrį.

Pirmame poskyryje analizuojama, kokios demografinės tendencijos turi įtakos situacijai probleminių ir depresinių šalies regionų darbo rinkoje. Remiantis Lietuvos ir užsienio šalių autorių publikuotų mokslinių darbų analize bei Lietuvos Statistikos departamento duomenimis, šiame skyrelyje analizuojami migracijos tendencijų ypatumai žemesniais vystymosi tempais pasižyminčiuose šalies regionuose, vertinama šių procesų įtaką darbo jėgos struktūrai bei šių regionų plėtros galimybėms.

Antrajame pažymima, jog pagal BVP vienam gyventojui, palyginti su šalies vidurkiu, rodiklį regioninės diferenciacijos lygį galima vertinti tik apskričių lygmenyje, tačiau dėl diferenciacijos atskirų apskričių viduje (tarp savivaldybių) būtinybė išskirti prasčiausia padėtimi pasižyminčias teritorijas verčia ieškoti rodiklių, kurie, kaip indikatoriai, geriausiai atspindi diferenciacijos ypatumus ir

mastą. Atsižvelgiant į tai, kad BVP rodiklis yra informatyvus agreguotas ekonominės raidos indikatorius, jo analize siekiama įvertinti regioninės diferenciacijos mastą apskričių lygmenyje ir atsakyti į klausimą, ar šalyje yra apskričių, kurių socialinė ekonominė raida gali būti vertinama kaip probleminė.

Trečiajame poskyryje, siekiant įvertinti situaciją depresinių šalies regionų darbo rinkoje, pirmas svarbus žingsnis – darbo rinkos struktūros ir jos ypatumų analizė. Statistinių duomenų vėlavimas bei jų stoka gerokai apriboja galimybes pagal užimtumo, nedarbo bei darbo rinkoje nedalyvaujančiųjų charakteristikas įvardinti pagrindinius situaciją lemiančius veiksnius. Siekiant nustatyti užimtumo ir nedarbo, kaip pagrindines struktūrines darbo rinkos dalis iliustruojančių rodiklių kitimo ryšį su demografinių, socialinių ir ekonominių pokyčius iliustruojančių rodiklių kitimu, pasitelkiami koreliacinės analizės, atliktos naudojant savivaldybių lygmens rodiklius, rezultatai. Siekiant didesnio rezultatų patikimumo, palyginimui pristatomi keturi atliktos koreliacinės analizės variantai, nustatant 1996–2004 m. ir atskirai 2001–2004 m. laikotarpių 18 rodiklių ryšius skaičiuojant pagal visų šalies savivaldybių ir atskirai – 20 savivaldybių, pagal 2004 m. registruoto nedarbo rodiklį preliminariai išskirtų kaip probleminiai regionai, statistinius duomenis. Koreliacinės analizės būdu siekiama įvertinti, kurių rodiklių kitimas reikšmingai koreliuoja su užimtumo ir nedarbo rodiklių kitimu, tuo pačiu patikslinant tyrimui naudojamų reikšmingiausių rodiklių aibę. Nedalyvaujančiųjų darbo rinkoje darbingo amžiaus gyventojų dalis kaip tyrimo objektas itin svarbus vertinant darbo rinkos plėtros galimybes. Deja, dėl statistinių duomenų trūkumo šios darbo rinkos dalies kitimo tendencijų sąsajas su kitų demografinių, socialinių bei ekonominių rodiklių kitimu įvertinti nėra galimybės. Tik atskiri fragmentai – migracija, socialinių pašalpų kitimo tendencijos netiesiogiai ir tik iš dalies atsispindi pristatomuose koreliacinės analizės rezultatuose.

Ketvirtasis poskyris – faktorinės analizės rezultatų pristatymas, kuriame įvardijama, kokios rodiklių grupės, kaip veiksniai, turi įtakos visų šalies savivaldybių ir atskirai – probleminių šalies regionų raidai, kokios loginės sąsajos vienija išskirtuosius faktorius (mega veiksniai).

Penktasis poskyris skirtas šalies savivaldybių klasterizavimo rezultatams. Patikimas ir operatyvus probleminės padėties indikatorius ir apskričių, ir savivaldybių lygmenyje – nedarbo lygio rodiklis. Tačiau ar tik jis? Ar galima vien tik pagal nedarbo rodiklį identifikuoti probleminius ar depresinius regionus? Darbo rinkos struktūros tyrimas, pagrįstas logine ir koreliacine statistinių duomenų analize, leidžia įvertinti probleminių šalies regionų darbo rinkos ypatumus, kurie analizuotini kaip veiksniai, galintys turėti įtakos probleminių šalies teritorijų raidai ir plėtrai. Tačiau šios analizės nepakanka nustatyti, kurios iš tiriamų probleminių teritorijų atitinka depresinių regionų charakteristikas. Be nedarbo – pagrindinio depresinių regionų bruožo, svarbus depresijos požymis ir padarinyš – skurdas, kurį lemia nenaši ir nekonkurencinga gamyba,

apsprendžianti ir mažas gyventojų pajamas. Taigi, darbo užmokestis vienam gyventojui ir jo kitimo tendencijos, kaip ekonominės padėties indikatorius, yra svarbus depresinės padėties identifikavimo rodiklis. Kaimiškųjų šalies teritorijų charakteristikos leidžia daryti prielaidą, jog kaimo gyventojų dalies rodiklis svarbus klasifikuojant regionus pagal socialinės ekonominės raidos rezultatus – šiose teritorijose skurdo lygis didžiausias. Todėl ir kaimo gyventojų dalies rodiklis (kaip skurdo rizikos rodiklis) yra svarbi charakteristika, galinti padėti nustatyti, kuriuos iš probleminių šalies regionų reikėtų priskirti depresiniams. Šis rodiklis svarbus dar vienu aspektu: kaimiškųjų teritorijų gyventojų nedarbą dėl specifiskai susiklosčiusių objektyvių aplinkybių ir subjektyvių (tautinės savimonės) charakteristikų tarsi uždengia – pakeičia išgyvenimo užimtumas mažuose neprekinuose ūkiuose, kai kuriais požymiais primenantis natūralinį ūkį, ir vertintinas kaip paslėptas nedarbas.

Siekiant tarp probleminių regionų išskirti tuos, kuriuose ir nedarbo, ir gyvenimo lygio charakteristikos atitinka depresinio regiono sampratą, klasterinė analizė, siekiant rezultatų patikimumo, atlikta trimis variantais, kiekvieno iš jų galutinius rezultatus palyginant su probleminių regionų išskyrimo rezultatais, gautais pagal vieną – nedarbo rodiklį, visoje tyrimo eigoje siekiant tikrinti, ar registruoto nedarbo rodiklis yra pakankamas probleminių bei depresinių regionų išskyrimo kriterijus.

Pirmasis variantas – pagal tris klasterizavimo požymius – 2004 m. savivaldybių rodiklius: nedarbo lygį, vidutinį mėnesinį darbo užmokestį bei kaimo gyventojų dalies rodiklį. Klasterizuota įvairiais klasterizavimo metodais.

Antrasis variantas – pagal penkis kriterijus, tarp kurių pirmajame variante naudoti nedarbo lygio, vidutinio mėnesinio darbo užmokesčio, kaimo gyventojų dalies rodikliai bei du nauji – tiesioginių užsienio investicijų bei materialinių investicijų rodikliai. Grupavimu pagal šiuos rodiklius siekta įvertinti ir savivaldybių patrauklumą investicijoms, kaip vienam iš pagrindinių ekonominės plėtros veiksniumi. Rezultatai, kaip ir ankstesnio klasterizavimo varianto, pateikiami pristatant įvairius klasterizavimo atvejus, taip siekiant įvertinti „ribines“ savivaldybes.

Trečiasis variantas. Vienerių metų rodiklių klasterizavimas parodo tik momentinį vertikalų socialinės ekonominės savivaldybių raidos diferenciacijos pjūvį. Suprantant, kad dar patikimesni rezultatai būtų gauti įvertinant diferenciaciją pagal ilgesnio laikotarpio tendencijas, norėta atlikti 1996–2004 m. savivaldybių rodiklių klasterinę analizę, tačiau dėl priežasčių, susijusių su statistinių duomenų tinkamumu šiems skaičiavimams, to padaryti buvo neįmanoma. Todėl kaip kompromisiniu variantu su tam tikromis išlygomis teko pasitenkinti 2001–2004 m. laikotarpio statistinių rodiklių pokyčių tendencijų klasterizavimu. Vertinant šio klasterizavimo varianto rezultatus, kokia dalimi jie pasitarnavo ieškant savivaldybių grupėms būdingų tipinių ypatumų bei išskirčių, rezultatai pristatomi ir lyginami su pirmuoju probleminių regionų išskyrimo

variantu – vien pagal registruoto nedarbo rodiklį 2004 m. Šiuo klasterizavimo variantu siekta patikrinti ir įvertinti, kiek patikimas probleminių ir depresinių šalies savivaldybių išskyrimas pagal vienerių metų rodiklį ir kiek toks išskyrimas koreliuoja su ankstesnių metų socialinės ekonominės raidos pokyčių tendencijomis.

Šeštajame poskyryje nedarbo lygio, kaip rodiklio, reikšmingumas, vertinant socialinės ekonominės raidos rezultatus, patikrinamas logistinės regresijos būdu. Atsižvelgiant į tai, kad ekonomikoje dauguma dėsningumų vertinami labiau kaip tendencijos, tuo pačiu principu vertinami ir gautieji atliktos logistinės regresijos rezultatai.

Tai šeši depresinių šalies regionų darbo rinkos analizės etapai, leidę pagrįsti šias tyrimo hipotezes: nedarbas yra patikimas ir operatyvus probleminės padėties indikatorius, leidžiantis esamuoju laiku nustatyti problemines šalies savivaldybes; probleminiai šalies regionai nėra homogeniška pagal charakteristikas savivaldybių grupė – pagal socialinės ekonominės raidos charakteristikas bei vystymosi potencialą kaimiškosios šalies teritorijos vertintinos kaip problemiškausia – depresiniai šalies regionai; ekonominės raidos problemos, kaip socialinės depresijos pasekmės, koncentruojasi darbo rinkoje – darbo santykių ir darbo jėgos, kaip darbo funkciją parduodančio darbo rinkos elemento, lygmenyje, todėl būtent šis lygmuo turėtų tapti visų galimų probleminių ir depresinių šalies regionų socialinės ekonominės raidos ir darbo rinkos plėtros sprendimų taikiniu.

Atsižvelgiant į tai, kad kiekvieno iš šių analizės etapų rezultatai yra itin svarbūs tolimesniems uždaviniams – siekiui įvardinti depresinių šalies regionų darbo rinkos plėtros kryptis ir priemones – kiekvieno iš jų pabaigoje pateikiami trumpi apibendrinimai.

2.2. Demografinių procesų tendencijos ir jų poveikis probleminių šalies regionų darbo rinkos plėtrai

Pastaraisiais metais išaugusi darbo jėgos migracija privertė atkreipti didesnę dėmesį į šio proceso įtaką šalies ir regionų raidai. Tad kokios demografinės tendencijos turi įtakos situacijai probleminių ir depresinių šalies regionų darbo rinkoje? Remiantis Lietuvos ir užsienio šalių autorių publikuotų mokslinių darbų analize bei Lietuvos Statistikos departamento duomenimis, šiame skyrelyje analizuojami migracijos tendencijų ypatumai žemesniais vystymosi tempais pasižyminčiuose šalies regionuose, vertinama šių procesų įtaka darbo jėgos struktūrai bei šių regionų plėtros galimybėms.

Migraciją, kaip procesą, nagrinėja gana daug mokslininkų visose šalyse. Tačiau didesnio dėmesio susilaukia išorinės migracijos problemos – migracijos srautai iš šalies ir į ją, akcentuojant esamą padėtį – aptariant, kokie procesai vyksta ir koku mastu. Palyginti nedaug studijų, nagrinėjančių šių procesų

priežastis ir motyvus. Viena iš tokių analizių stokos priežasčių yra tai, jog sociologiniai tyrimai, kurie leistų įvertinti giluminius vidinės migracijos procesų veiksnius, yra gana brangūs. Dar mažiau mokslinių darbų, kuriuose analizuojami probleminiams ar depresiniams regionams būdingi migracijos procesai ir juos lemiantys veiksniai bei motyvai. Probleminių, atsiliekančių ar depresinių regionų samprata (pavadinant vienais ar kitais terminais, retai paaiškinamas jų specifiškumas, tačiau dominuoja atsilikimo akcentai) mokslininkų darbuose vieninga išskiriant dvi pagrindines tokių regionų charakteristikas: lėtesnius nei vidutiniai šalyje ekonomikos vystymosi tempus bei itin aukštą, palyginti su vidutiniu šalyje, nedarbo lygį (F. Bornhorst, S. Commander, 2004; M. Bucek, 2000; M. Przybyła, 2001; M. Kauhanen, H. Tervo, 1999 ir kt.). M. Kauhanen ir H. Tervo publikuotoje studijoje analizuoja migracijos procesus, būdingus depresiniams Suomijos regionams. F. Bornhorst ir S. Commander apibendrina tyrimo, atlikto šešiose pereinančiose į rinkos ekonomiką šalyse (Bulgarijoje, Čekijoje, Vengrijoje, Lenkijoje, Rumunijoje ir Rusijoje), rezultatus ir kaip vieną iš darbo rinkos problemų nagrinėja darbo jėgos migracijos bei mobilumo aspektą. M. Przybyła, analizuodamas Lenkijos darbo rinkai būdingas vystymosi tendencijas ir jų priežastis, apibendrina migracijos, kaip veiksnio, įtaką regioniniams užimtumo bei nedarbo skirtumams. M. Bucek, apibendrinamas dešimties metų Slovakijos patirtį, analizuoja darbo jėgos kokybės įtaką regionų plėtros galimybėms. Lietuvoje migracijos procesus nagrinėja V. Kanopienė, A. Pocius, A. Sipavičienė, V. Stankūnienė, S. Vaitekūnas. Tačiau specialių tyrimų ar studijų, kuriose būtų analizuojama darbo jėgos migracija ir jos pasekmės probleminių regionų plėtrai, kol kas nėra. Todėl, remiantis Lietuvos ir užsienio šalių autorių publikuotų mokslinių darbų analize bei šalies Statistikos departamento duomenimis, šiame skyrelyje analizuojami migracijos tendencijų ypatumai žemesniais vystymosi tempais pasižyminčiuose šalies regionuose, vertinama šių procesų įtaka darbo jėgos struktūrai bei šių regionų plėtros galimybėms (D. Andriūšaitienė, 2006).

Probleminių regionų darbo jėgos migracijos ypatumai. Klasikinė gyventojų migracijos teorija teigia, kad migrantai palieka ribotų galimybių teritorijas ir keliasi ten, kur galimybės didesnės – darbo jėga juda darbo pasiūlos kryptimi. Efektyvia laikoma tokia migracija, kuri padeda subalansuoti darbo jėgos pasiūlą ir paklausą, migrantams persikeliant iš regionų, kuriuose akivaizdus darbo jėgos trūkumas, į regionus, kuriuose darbo jėgos nepakanka. Tokia darbo jėgos migracija leidžia geriau išnaudoti darbo jėgą, mažina struktūrinį nedarbą, skatina ekonomikos augimą. Tačiau probleminių regionų darbo rinkoje ryškus struktūrinis nedarbas, o depresinių – dominuoja ciklinis nedarbas, todėl vertinant gyventojų migracijos procesą regioniniu aspektu, šį klasikinį migracijos padarinių įvertinimą būtina papildyti. Išskirtini du vertinimo aspektai. Makro (šalies) ir mikro (asmens) lygmenyse šie klasikiniai teiginiai pasitvirtina – migracijos srautai mažina struktūrinį nedarbą, padeda subalansuoti darbo jėgos

pasiūlą ir paklausą. Tačiau analizuojant darbo jėgos migracijos pasekmes depresinių šalies regionų raidai, akivaizdu, jog šio proceso rezultatai – darbingo amžiaus gyventojų dalies (ypač – jaunimo) mažėjimas, darbo jėgos kokybės blogėjimas (prarandant iniciatyviausiąją bei santykinai aukščiausios kvalifikacijos darbo jėgos dalį), išlaikytinių dalies didėjimas bendrame gyventojų skaičiuje – dar labiau didina regionų socialinę ekonominę diferenciaciją, tampa plėtros stabdžiu. Siekiant mažinti regionų diferenciaciją, darbingo amžiaus gyventojų emigracija iš probleminių regionų yra vienas iš makroekonominių veiksnių, vertintinas ir kaip lėtesnio ekonominio vystymosi pasekmė, ir kaip itin svarbus šių regionų ekonominės bei socialinės plėtros stabdys.

Taigi, darbo jėga emigruoja iš atsilikusių regionų į pasižyminčius spartesniais vystymosi tempais. Tačiau tuo pat metu pastebima ir priešinga migracijos kryptis. Suomijoje atlikti tyrimai (beje, mokslininkai depresinio regiono sąvokos neapibrėžia, tik pažymi, jog šiems regionams būdingas atsilikimas bei aukštas nedarbo lygis) rodo, kad didžiausiu migravimo polinkiu pasižymi aukštesnės kvalifikacijos darbo jėga – ji emigruoja iš depresinių regionų. Kitas darbo jėgos migracijos srautas – į aukšto nedarbo regionus – pasižymi gerokai žemesne kvalifikacija. Taigi, aukštesnė kvalifikacija, kaip srautas, keliauja į labiau išsivysčiusius regionus ir ten koncentruojasi. Depresinių regionų darbo jėgą šiek tiek mažesniais mastais papildo žemesnės kvalifikacijos darbo jėga (M. Kauhanen, H. Tervo, 1999). Šie tarpregioninės migracijos procesai didina žmogiškojo kapitalo koncentraciją aukštesniais vystymosi tempais pasižyminčiuose regionuose, tuo pačiu didindami jų tolimesnio vystymo galimybes, tačiau ženkliai mažina depresinių regionų plėtojimo galimybes tiek kiekybiniu (mažėja darbingo amžiaus gyventojų skaičius), tiek kokybiniu (žemesnis tampa darbo jėgos kvalifikacijos lygis) požiūriais.

F. Bornhorst ir S. Commander pažymi, kad jei darbo jėgos emigracijos tempai yra spartesni nei firmų atėjimo į depresinius regionus tempai (dažniausiai – dėl pigios darbo jėgos), tuomet tokių regionų vystymosi tempai lėtėja. Mokslininkai atskleidžia ir tik pereinamojo laikotarpio šalių darbo jėgos migracijos procesui būdingus ypatumus: šių šalių depresinių regionų darbo jėga yra atsidūrusi informacijos trūkumo apie darbo rinkos galimybes duobėje, todėl darbo jėgos mobilumas yra palyginti mažas. Akcentuojamas ir dar vienas depresinių šalies regionų bruožas – skurdas. Jo mastas neleidžia pajudėti „iš mirties taško“ vos vos išgyvenantiems namų ūkiams, nes netgi turint pakankamai informacijos apie užimtumo galimybes, nesugebama rasti išeities iš skurdo spąstų: turimas turtas mažavertis ir nelikvidus, todėl, jį pardavus, beveik nėra galimybės įsigyti analogišką būstą perspektyvesniame galimybių darbo rinkoje požiūriu regione ir jame įsitvirtinti. Šie pereinamojo laikotarpio šalių depresinių regionų ypatumai mokslininkams leidžia teigti, kad tarpregioninis darbo jėgos mobilumas turi tik minimalią reikšmę susibalansuojant darbo jėgos pasiūlą ir paklausą šalies darbo rinkoje.

M. Przybyla, analizuodamas Lenkijos darbo rinkai būdingas vystymosi tendencijas ir jų priežastis, nagrinėja, kokia yra vidinės migracijos, kaip veiksnio, įtaka regioniniams užimtumo bei nedarbo skirtumams. Mokslininkas pažymi, kad vidinė migracija palyginti nedidelė, o, kaip rodo atliktos regresinės analizės rezultatai, pagrindinė šio proceso priežastis yra nedarbas. Migracija koreliuoja su samdos lygiu, mažus migracijos mastus lemia pusiau natūrinių namų ūkių egzistavimas ir profesinis kvalifikacinis darbo jėgos ūkio poreikių neatitikimas. Kaip svarbus motyvas pasilikti kaimiškuose regionuose nurodoma tai, kad depresinių regionų (tiesiogiai depresinių regionų termino sąvoka neapibrėžiama, tačiau visame darbe kaip jų sampratą paaiškinantis motyvas pabrėžiamas jų kaimiškumas) darbo jėgos kvalifikacinė struktūra neatitinka labiau išsivysčiusių regionų darbo jėgos poreikio struktūros: didžioji dalis naujų darbo vietų sukuriama paslaugų sektoriuje, tačiau net 80 proc. depresinių regionų darbo jėgos neturi reikiamos kvalifikacijos šioms darbo vietoms užimti. Daugumos iš jų išsilavinimas yra pagrindinis ar dar žemesnis, o turimos profesinės žinios labai menkos. Taigi, žema kvalifikacija, lemianti menkas galimybes kitų regionų darbo rinkoje, žemės, kaip nuosavybės, turėjimas, užtikrinantis išgyvenimą, ir maža turimos nuosavybės rinkos vertė yra pagrindinės mažų vidinės migracijos srautų priežastys.

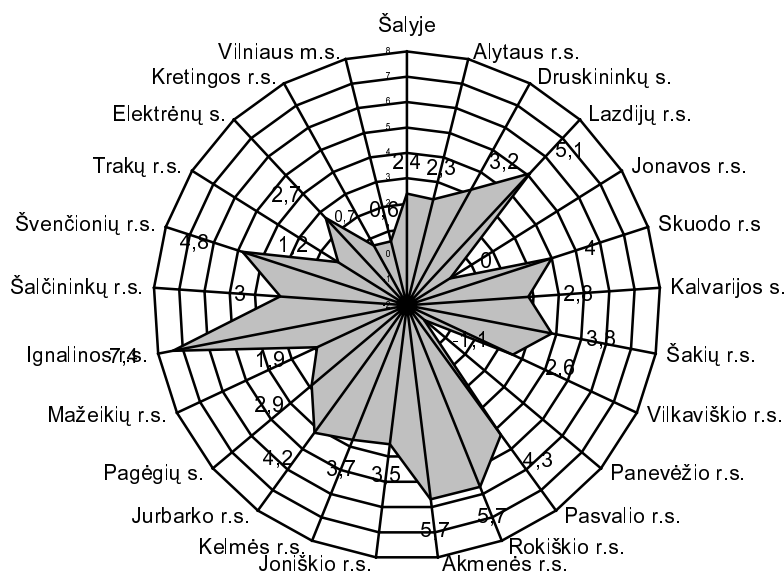
Analizuodamas darbo jėgos migracijos pasekmes šalies mastu, A. Pocius išskiria šias tendencijas, būdingas Lietuvoje praėjusį dešimtmetį: vidinės migracijos masto sumažėjimą, kuris gerokai sumažino gyventojų darbo paieškos galimybes, nelegalios darbo jėgos migracijos į užsienio valstybes masto augimą, miesto gyventojų migraciją į kaimą. Pastaraisiais metais, Lietuvai įstojus į Europos Sąjungą, darbo jėgos migracijos procesas ženkliai suaktyvėjo, nors oficialūs Statistikos departamento prie LR Vyriausybės duomenys toli gražu neatspindi tikrojo darbo jėgos emigracijos masto (2.1 lentelė).

2.1 lentelė. Lietuvos gyventojų tarptautinė migracija 2002–2005 m.

Metai	Atvykusiųjų skaičius	Išvykusiųjų skaičius	Migracijos saldo
2002	5 110	7 086	-1 976
2003	4 728	11 032	-6 304
2004	5 553	15 165	-9 612
2005	59 522	68 304	-8 782

Galima tik spėti, kiek kartų reali darbo jėgos emigracija viršija oficialiai skelbiamą. Mokslininkų minimi galimi emigravusiųjų skaičiai – 300–500 tūkst. Tačiau, remiantis Statistikos departamento paskelbtais duomenimis, atlikus gyventojų skaičiaus pokyčio 2000–2005 m. (2.1 pav.) bei atitinkamo laikotarpio migracijos saldo rodiklio reikšmės aukščiausio nedarbo šalies regionuose ir

keliose iš savivaldybių, kuriose nedarbo lygio rodiklio reikšmė, palyginti su šalies vidurkiu yra gerokai mažesnė, analizę, matyti, jog 16 iš 20 savivaldybių, priskirtinose probleminiams šalies regionams, gyventojų skaičius sumažėjo daugiau nei vidutiniškai šalyje.

2.1 pav. Gyventojų skaičiaus pokytis probleminėse savivaldybėse 2000–2005 m., proc.

Tik Alytaus ir Mažeikių r. savivaldybėse šis sumažėjimas nesiekė šalies vidurkio, o Jonavos r. savivaldybėje praktiškai nepasikeitė (gyventojų skaičius sumažėjimas – 4 asm.), Panevėžio r. savivaldybėje gyventojų skaičius netgi išaugo 1,1 proc. Palyginimui pavaizduotose Trakų r., Kretingos r. ir Vilniaus miesto savivaldybėse gyventojų skaičiaus sumažėjimas nesiekė vidutinio šalyje ir buvo atitinkamai 1,2; 0,7; ir 0,6 proc., skaičiuojant nuo 2000 m. gyventojų skaičiaus. Šiek tiek aukštesnis nei vidutiniškai šalyje gyventojų skaičiaus sumažėjimas Elektrėnų savivaldybėje. Kaip matyti iš 1, 2 ir 6 priedų lentelėse pateiktų koreliacinės analizės rezultatų, visų šalies savivaldybių mastu analizuojant 1996–2004 m. ir 2001–2004 m. laikotarpius, egzistuoja teigiamas migracijos saldo rodiklio kitimo ryšys su senatvės pensininkų skaičiaus, tenkančio 1000-iui darbingo amžiaus gyventojų, ir kaimo gyventojų dalies bendrame gyventojų skaičiuje rodikliais bei neigiamas ryšys su veikiančių ūkio subjektų skaičiaus, tenkančio vienam savivaldybės gyventojui, ir vidutinio mėnesinio bruto darbo užmokesčio rodiklių kitimu. Dvidešimties aukščiausio nedarbo savivaldybių tų pačių laikotarpių rodiklių koreliacinės analizės rezultatai

(3, 4 ir 6 priedai) skiriasi: nepatvirtintas visų šalies savivaldybių mastu nustatytas migracijos saldo rodiklio kitimo ryšys su trijų rodiklių – veikiančių ūkio subjektų skaičiaus, tenkančio vienam savivaldybės gyventojui, senatvės pensininkų skaičiaus, tenkančio 1000-iui darbingo amžiaus gyventojų, ir vidutinio mėnesinio bruto darbo užmokesčio – kitimu, tačiau šiose dvidešimtyje savivaldybių migracijos saldo rodiklis kinta priešinga kryptimi nei savivaldybių biudžetų išlaidų bei tiesioginių užsienio investicijų, tenkančių vienam savivaldybės gyventojui, rodikliais.

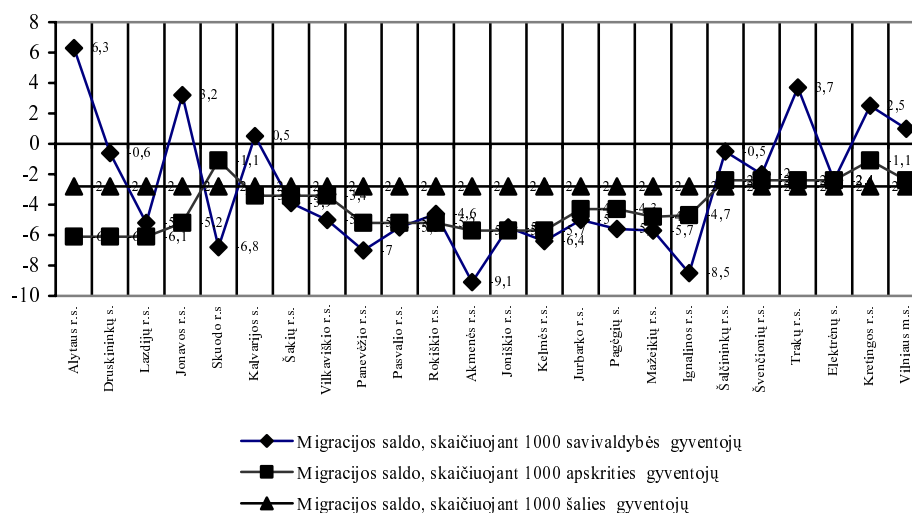
Koreliacinė analizė neparodo priežastinių rodiklių ryšių. Tačiau šių duomenų loginė analizė leidžia padaryti kai kurias išvadas: neigiama migracijos saldo rodiklio reikšmė rodo, jog išvykusių gyventojų skaičius yra didesnis nei atvykusiųjų ir ši tendencija dominuoja, vertinant probleminių šalies savivaldybių grupės požiūriu. Vadinasi, emigruojant probleminių regionų gyventojams, didėja ir savivaldybių biudžetų pajamų, ir savivaldybių išlaidų bei tiesioginių užsienio investicijų dalis, tenkanti vienam savivaldybės gyventojui. Tai rodo, jog tarp iš savivaldybių išvykstančiųjų dominuoja asmenys, neturintys darbo, kurių darbo rezultatai mokesčių forma nepapildydavo savivaldybių biudžetų, todėl, jiems išvykus, savivaldybių biudžetų pajamos ir išlaidos, tenkančios vienam gyventojui, išauga. Išauga ir tiesioginių užsienio investicijų dalis, tenkanti vienam savivaldybės gyventojui, tačiau toks šio ir migracijos saldo rodiklių kitimo ryšys gali būti paaiškintas tik tuo, jog investicijų lygis yra žemas ir nesąlygojamas gyventojų emigracijos iš savivaldybės. Tik su vienu – kaimo gyventojų dalies bendrame gyventojų skaičiuje – rodikliu migracijos saldo rodiklio kitimo ryšys nustatytas visuose keturiuose koreliacinės analizės variantuose. Neigiama migracijos saldo rodiklio kitimo tendencija ir šalyje, ir probleminėse savivaldybėse susijusi su kaimo gyventojų dalies bendrame gyventojų skaičiuje mažėjimo tendencija, nors labiau tikėtina, jog šie procesai yra mažai sąlygojami vienas kito.

Išskirtini trys ryškūs darbo jėgos migracijos srautai:

- išorinės emigracijos – į Europos Sąjungos šalis laikinam darbui išvyksta jaunimas, aukštos kvalifikacijos darbo jėga, rizikos nebijantys iniciatyvūs vidutinio amžiaus asmenys, nematantys pakankamų perspektyvų šalies darbo rinkoje;
- vidinės migracijos – atsilaisvinusias bei naujai sukurtas darbo vietas sparčiai besivystančiuose didžiuosiuose šalies miestuose užpildo darbo jėga iš lėtesniais vystymosi tempais pasižyminčių regionų;
- išorinės imigracijos – užsienio šalių specialistai užpildo aukštos specifinės kvalifikacijos reikalaujančias laisvas darbo vietas, nesant atitinkamos kvalifikacijos vietinės darbo jėgos.

Analizuojant oficialius Statistikos departamento duomenis, migracijos saldo rodikliai, perskaičiuoti atitinkamai tūkstančiui savivaldybės, apskrities ir šalies gyventojų (2.2 pav.), neleidžia išvelgti kokių nors ryškesnių regioninių

migracijos dėsniumų. Todėl akivaizdu, kad, norint įvertinti tikruosius migracijos mastus ir jų pasekmes, reikalingi specialūs tyrimai.

2.2 pav. Migracijos saldo rodiklis, perskaičiuotas 1000 savivaldybės, atitinkamos apskrities ir šalies gyventojų (2004 m.)

Manoma, kad laisvo darbo jėgos judėjimo padariniai Lietuvai glaudžiai susiję su migracijos augimo perspektyvomis, tačiau tikimasi, jog tolimesnėje ateityje neigiamos migracijos pasekmės nebus tokios svarbios, nes „protų nutekėjimą“ kompensuos „protų sugrįžimas“, santykinį nekvalifikuotos darbo jėgos perteklių – užsienio kapitalo investicijas į darbui imlias šakas; namų ūkių pajamų ir santaupų sumažėjimą – jų padidėjimas dėl reemigracijos ir ekonomikos augimo (A. Pocius, 2002). Tai gana optimistinės migracijos pasekmių ir jų šrautų prognozės. Kiek pagrįstas toks optimizmas, verčia abejoti probleminių šalies regionų darbo jėgos struktūros kaitos analizė.

Probleminių šalies regionų darbo jėgos struktūros pokyčiai. Mokslininkai akcentuoja, jog nedarbas iškreipia žmonių moralę, ardo jau egzistuojančias šeimas ir tampa kliuviniu kurti naujas, blogina fizinę žmonių sveikatą, turi įtakos gimimų sumažėjimui, nusikaltimų skaičiaus didėjimui, socialinės atskirties didėjimui bei vaikataujančių asmenų skaičiaus didėjimui. Nedarbas didina skurdą, kuris neišvengiamai iššaukia sergamumo infekcinėmis ligomis protrūkius, didina chroniškoms ligomis sergančių šalies gyventojų skaičių. Nuolatinė pajamas praradusiųjų asmenų stresinė būseną dėl ateities, ypač – ilgesnį laiką nedirbantiems asmenims, susijusi su realia fizinės bei psichinės degradacijos rizika dėl įvairių priežasčių: širdies ir kraujagyslių ligų paūmėjimo, depresijos, alkoholizmo, savižudybių, nelaimingų atsitikimų bei kitų nedarbo

inspiruotų pasekmių. Ilgalaikis nedarbas aštrina visas socialines problemas (D. Bagdžiūnienė, B. Česnaitė, B. Gruževskis, A. Šileika, 2001; M. Bedard, 1996; H. Werner, 2003 ir kt.).

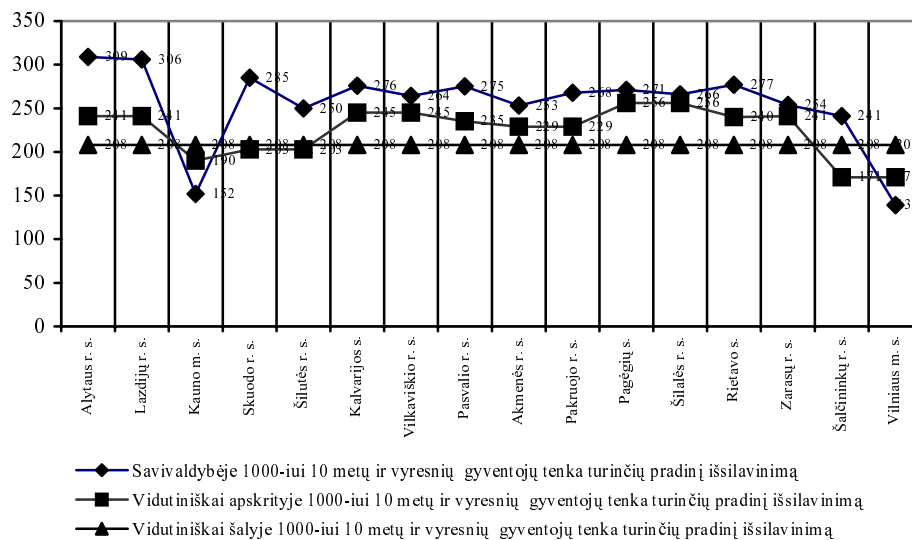
Tačiau dar didesnė neigiamų nedarbo pasekmių įtaka matoma probleminiuose šalies regionuose. Šalies teritorijose, kuriose ekonomikos vystymosi tempai, palyginti su sparčiausiai besivystančiomis, yra net keliolika kartų žemesni, nedarbo lygis gerokai viršija vidutinį šalies nedarbo lygį, o aukštas ir stabilus ilgalaikio nedarbo mastas sunkiai pasiduoda bet kokiam darbo rinkos politikos priemonių poveikiui. 2005 m. antrąjį pusmetį didžiausias nedarbas išliko Akmenės ir Ignalinos rajonų savivaldybėse – daugiau nei 10 proc. šių savivaldybių darbingo amžiaus gyventojų buvo registruoti darbo biržoje kaip bedarbiai. Dar šešiose savivaldybėse (Druskininkų ir Lazdijų, Joniškio, Jurbarko, Mažeikių bei Rokiškio rajonų) bedarbių procentas nuo darbingo amžiaus gyventojų dvigubai viršijo šalies vidurkį. Šios šalies pietvakarių, šiaurės ir rytų savivaldybėse ilgiau nei metus nedirba daugiau nei ketvirtadalis darbingo amžiaus gyventojų. Tarp ilgalaikių bedarbių gana didelė dalis nedirbančių penkerius – dešimt metų.

Pusiau natūrinis ūkis ir gyvenimas iš pašalpų gerokai iškreipė ir demografinius šių regionų procesus: iš principo sveikintiną gimstamumo augimo vertinimą komplikuoja būtinybė atsižvelgti į šio proceso motyvus, todėl galutinis rezultatas – pripažinimas, kad natūrinis ūkis ir vaikų gimdymo verslas, siekiant gauti pašalpas, tampa jei ne dominuojančiais, tai bent jau itin ryškiais šių regionų bruožais, verčia ieškoti būdų, kaip būtų galima pakeisti šią padėtį.

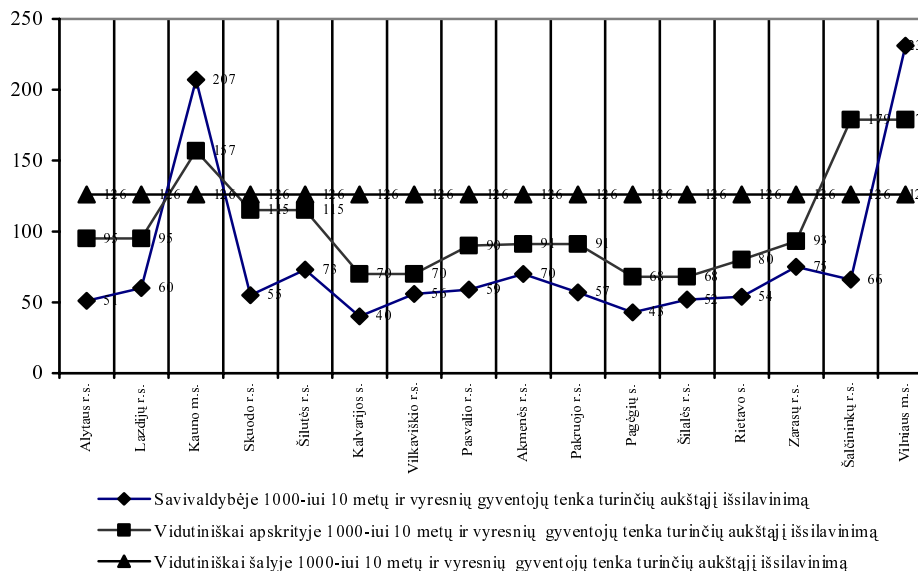
Kita neigiamai ekonominę regiono plėtrą veikianti demografinė tendencija – migracijos procesai. Lietuvoje kol kas nėra atlikta specialių tyrimų, leidžiančių atlikti išsamią probleminių regionų darbo jėgos migracijos tendencijų, priežasčių bei pasekmių analizę. Tačiau užsienio šalių mokslininkų atskleisti dėsningumai ir ypatumai bei Lietuvoje atliktų darbo rinkos tyrimų duomenys leidžia daryti išvadą, jog iš aukščiausio nedarbo teritorijų emigruoja jaunimas, aukštesnės kvalifikacijos asmenys – regionai praranda perspektyviausią darbo jėgos dalį.

Tai, jog šių regionų darbo jėgos kvalifikacija yra žemesnė nei kituose regionuose gyvenančių asmenų, patvirtina ir Statistikos departamento duomenys. Iš 2.3 paveikslu matyti, jog savivaldybėse, patenkančiose į probleminių regionų grupę pagal 2005 m. nedarbo lygio (tiksliau – pagal bedarbių proc. nuo darbingo amžiaus gyventojų) rodiklį, 1000 savivaldybės gyventojų tenka gerokai daugiau turinčių tik pradinį išsilavinimą nei vidutiniškai apskrityje bei daugiau nei vidutiniškai šalyje.

Probleminių regionų grupei priskirtinų savivaldybių gyventojams (1000-iai 10 metų ir vyresnių savivaldybės gyventojų) tenka mažiau turinčių aukštąjį išsilavinimą nei vidutiniškai apskrityje ir gerokai mažiau (Kalvarijos bei Pagėgių savivaldybėse net tris kartus) nei vidutiniškai šalyje (2.4 pav.).

2.3 pav. Savivaldybėse, atitinkamose apskrityse ir šalyje 1000-iai 10 m. ir vyresnių gyventojų tenka turinčių pradinį išsilavinimą (2004 m.)

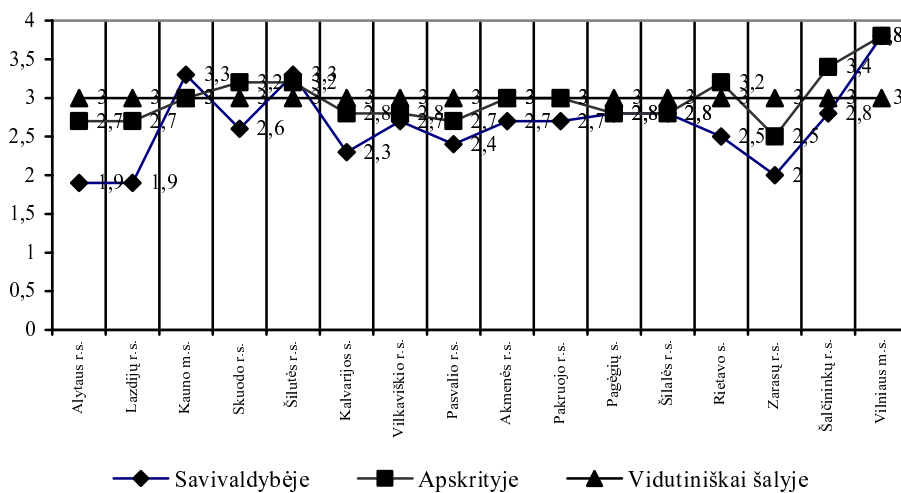
2.4 pav. Savivaldybėse, atitinkamose apskrityse ir šalyje 1000-iai 10 m. ir vyresnių gyventojų tenka turinčių aukštąjį išsilavinimą (2004 m.)

Pažymėtina ir tai, kad reali probleminių šalies regionų darbo jėgos kvalifikacija atitikimo ūkio poreikiams požiūriu realiai gali būti netgi gerokai žemesnė nei ta, kurią skelbia statistiniai duomenys, nes vyresnio amžiaus asmenys, kurių dalis tokiuose regionuose yra santykinai didesnė, net jei ir turi formalų aukštąjį išsilavinimą, dažnai būna praradę kvalifikaciją dėl istoriškai natūraliai susiklosčiusių priežasčių, tame tarpe ir dėl įsitvirtinusios sampratos, jog išsilavinimas įgyjamas vieną kartą – jaunystėje bei nenoro arba nebegalėjimo pripažinti, jog įgytos žinios sensta, bei dėl nedarbo, ypač ilgalaikio, kurio pasekmės – prarasta kvalifikacija.

Vidutinio amžiaus asmenys, nepatenkantys į informacijos vakuumo erdvę (priklausantys socialiniams sluoksniams, kurie pakankamai gerai orientuojasi visuomenėje vykstančiuose laikmečio inspiruotuose procesuose, gyvenantys regionuose, kuriuose dėl fizinių aplinkybių – ryšių kokybės ir pan. – informacijos srautai yra pakankami) gana dažnai, įvertinę savo ir savo vaikų gyvenimo tokiuose regionuose perspektyvas, išvyksta nuolat gyventi į didžiuosius šalies miestus.

Taigi, probleminiuose šalies regionuose lieka gerokai žemesnio išsilavinimo, mažiau aktyvūs darbo rinkoje darbingo amžiaus asmenys, prasčiau prisitaikantys prie šiuolaikinių ūkio vystymosi, o tuo pačiu ir darbo rinkos, tendencijų; vyresnio amžiaus asmenys, vengiantys kardinalių pokyčių ir manantys, jog jų galimybės dalyvauti darbo rinkoje yra labai menkos.

Depresiniuose šalies regionuose pensinio amžiaus asmenų dalis (vadinasi, ir išlaikytinių dalis, tenkanti vienam dirbančiam) yra gerokai didesnė. Darbingo ir pensinio amžiaus gyventojų skaičiaus santykis parodytas 2.5 paveiksle.

2.5 pav. Darbingo ir pensinio amžiaus gyventojų skaičiaus santykis savivaldybėse, atitinkamose apskrityse ir šalyje (2004 m.)

Tokie demografiniai procesai neišvengiamai blogina darbo jėgos kokybę – ši nebeatitinka ūkio poreikių ir tampa viena iš svarbiausių priežasčių, lemiančių šių regionų nepatrauklumą investicijoms, bei rimta kliūtimi verslo plėtrai. Struktūrinis darbo jėgos kokybės ir verslo poreikių neatitikimas sėkmingai įveikiamas taikant aktyvias darbo rinkos politikos priemones, darbo rinkos profesinį mokymą. Tačiau labai dažnai tarp nuolatinių vietos gyventojų tinkamų kandidatų parengti aukštos kvalifikacijos specialistus nerandama, o pritraukti reikiamą kiekį aukštos kvalifikacijos specialistų tiesiog neįmanoma. Verslininkui, analizuojančiam verslo kūrimo ir plėtros galimybes, toks kelias yra ekonomiškai nenaudingas. Darbo jėgos kaina atokesniuose regionuose yra tik santykinai mažesnė, ir tik žemesnės kvalifikacijos ar nekvalifikuotų asmenų. Aukštos kvalifikacijos specialistams verslininkai priversti siūlyti gerokai didesnę darbo užmokestį – kad pritrauktų, ir kad išlaikytų, todėl vystymosi tempais atsiliekantys regionai negali pasiūlyti pigios ūkio poreikius tenkinančios darbo jėgos.

Apibendrinant šiame poskyryje išnagrinėtą medžiagą, galima teigti, kad:

Depresiniuose šalies regionuose pastebimos šios neigiamos socialinę ekonominę raidą įtakančios demografinės tendencijos:

- santykinai auganti kaimo gyventojų dalis, turinti įtakos užimtumo pobūdžiui;
- darbingo amžiaus gyventojų (ypač – jaunimo) emigracija, kiekybiniu ir kokybiniu požiūriu nuskurdinanti savivaldybių darbo jėgą;
- aukštąjį ir aukštesnįjį išsilavinimą turinčių gyventojų santykinės dalies mažėjimas mažina probleminių regionų vystymosi galimybes dėl kokybinės struktūros blogėjimo;
- santykinis pensinio amžiaus gyventojų dalies augimas didina santykinės išlaikytinių dalies augimą, kurio pasekmė – mažėjantis savivaldybės ekonominis gyvybingumas;
- santykinai didesnė gyventojų dalis, turinti tik pagrindinį ar žemesnį išsilavinimą, ir mažesnė, turinčiųjų aukštąjį bei aukštesnįjį, lemia tai, jog darbo jėgos kvalifikacinė struktūra leidžia vystyti tik žemo našumo ekonomines veiklas ir savivaldybes daro nepatraukliomis labiau perspektyviems bei našesniems verslams.

Minėtosios demografinės tendencijos iš dalies lemia dabartinę probleminių šalies teritorijų padėtį, tačiau jei šie procesai nebus valdomi, tikėtina, jog probleminės savivaldybės ateityje bus apibūdinamos kaip žemo išsilavinimo teritorijos, kuriose dominuoja žemo našumo daug rankų darbo reikalaujantys ekonominiai sektoriai

Taigi, iš probleminių šalies regionų emigruoja kvalifikuota darbo jėga ir gerokai mažesniais srautais imigruoja žemesnės kvalifikacijos asmenys. Darbo jėga šiuose regionuose dėl žemesnio išsilavinimo darbo rinkoje mažiau aktyvi, prasčiau prisitaikanti prie šiuolaikinių ūkio vystymosi tempų, o tuo pačiu ir darbo

rinkos poreikių. Dėl minėtųjų priežasčių probleminiai regionai yra nebepatrauklūs investicijoms. Vykstantys procesai nepasižymi itin didele sparta, todėl nesulaukia reikiamo dėmesio. Tačiau užsitęsęs sąstingio laikotarpis tampa depresijos sąlytais: pasekmės pačios tampa priežastimi ir didina depresijos gylį bei komplikuoja šių regionų vystymo galimybes.

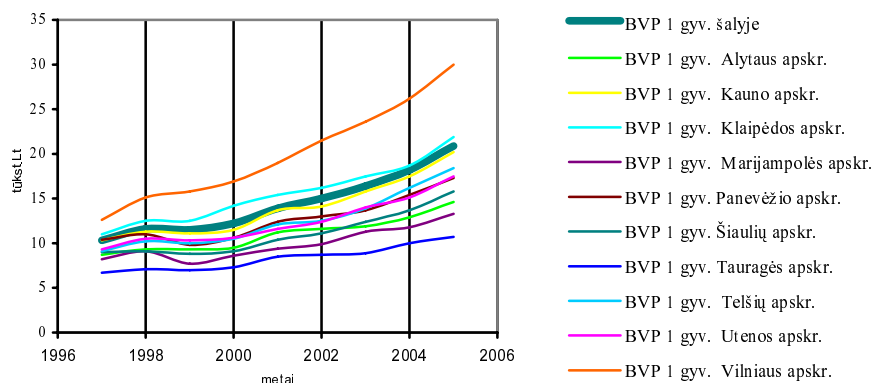
Darbo jėgos veiksmo reikšmingumas ekonominių veiksnių hierarchinio išsidėstymo požiūriu nuolat auga. Rinkoje, prisotintoje ar beveik prisotintoje investicijomis, akcentai neišvengiamai fokusuojami į darbo jėgos kokybę, kaip į itin svarbų ekonominio efekto tikimybės ir galimybės veiksni. Probleminiuose šalies regionuose darbo jėga, kaip ekonominis veiksnys, nėra pajėgi užtikrinti globalios rinkos tempų diktuojamos ekonominės plėtros. Žmogiškojo kapitalo emigracija, kaip lėtesnio ekonominio vystymosi pasekmė, tampa svarbiu šių regionų ekonominės bei socialinės plėtros stabdžiu. Vadinasi, viena iš pagrindinių ir pirmaeilių sprendimų laukiančių problemų, svarbių probleminių ir depresinių šalies regionų raidai, yra aktyvus demografinių, pirmiausia – migracijos, procesų valdymas, sukuriant tam atitinkamus mechanizmus.

2.3. BVP apskrityse ir nedarbo lygio savivaldybėse – pagrindinių socialinės ekonominės raidos rezultatus identifikuojančių rodiklių – analizė

Pagal rodiklį BVP vienam gyventojui, palyginti su šalies vidurkiu, regioninės diferenciacijos lygį galima vertinti tik apskričių lygmenyje, tačiau dėl diferenciacijos atskirų apskričių viduje (tarp savivaldybių) būtinybė išskirti prasčiausia padėtimi pasižyminčias teritorijas verčia ieškoti rodiklių, kurie, kaip indikatoriai, geriausiai atspindi diferenciacijos ypatumus ir mastą. Atsižvelgiant į tai, kad BVP rodiklis yra informatyvus agreguotas ekonominės raidos indikatorius, jo analize siekiama įvertinti regioninės diferenciacijos mastą apskričių lygmenyje ir atsakyti į klausimą, ar šalyje yra apskričių, kurių socialinė ekonominė raida gali būti vertinama kaip probleminė.

Kaip jau buvo minėta pirmajame darbo skyriuje, beveik visose probleminių regionų išskyrimo kriterijų sistemose BVP vienam gyventojui ir nedarbo lygis sutinkami kaip pagrindiniai rodikliai, pagal kuriuos vertinami socialinės ekonominės raidos rezultatai. Šiame skyrelyje, remiantis apskričių lygmens rodikliais – BVP vienam gyventojui, BVP vienam gyventojui, palyginti su šalies vidurkiu – ir nedarbo rodiklių dinamika bus siekiama parodyti, kad pirmasis iš jų tik iš dalies parodo diferenciacijos mastą, antrasis (BVP vienam gyventojui, palyginti su šalies vidurkiu) iliustruoja diferenciacijos mastą apskrityse, tačiau yra nepakankamas regioninės diferenciacijos ir jos dinamikos nustatymui savivaldybių lygmenyje, nors vien pagal šį rodiklį kai kurias šalies apskritis būtų galima ir reikėtų paskelbti vientisu probleminiu regionu.

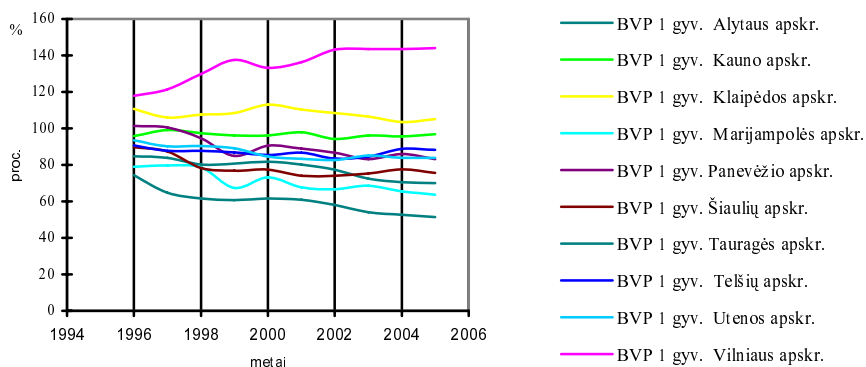
BVP vienam gyventojui augimas analizuojamuoju 1996–2004 m. laikotarpiu (2.6 pav.) leidžia teigti, jog apskrityse matomas spartesnis ar lėtesnis augimas pagal absoliučias rodiklio reikšmes ir tik Vilniaus apskritis nuo pat analizuojamojo laikotarpio pradžios išsiskyrė didesne BVP vienam gyventojui dalimi, o šio rodiklio augimo tempai buvo sparčiausi. Taigi, BVP augimas analizuojamu laikotarpiu pastebimas visose apskrityse.

2.6 pav. BVP vienam gyventojui šalies apskrityse 1996–2005 m., tūkst. Lt

ES probleminės teritorijos išskiriamos pagal BVP dalies, tenkančios vienam gyventojui, rodiklio reikšmę, sudarančią 75 proc. ES vidurkio. Pagal šį principą analizuojant šalies regionų-apskričių diferenciaciją, akivaizdu, jog visą 1996–2004 m. laikotarpį Tauragės apskrities rodiklis nesiekė 75 proc. šalies BVP. Marijampolės apskritis BVP dalimi vienam gyventojui, mažesne nei 75 proc. pasižymėjo nuo 1999 m.; Šiaulių – ketverius metus: 1999, 2000, 2001, 2002 metais. 2.7 paveiksle parodytas BVP vienam gyventojui, palyginti su šalies vidurkiu, dinamika. BVP 1 gyventojui, palyginti su šalies vidurkiu, rodiklio dinamika gerokai akivaizdžiau nei BVP vienam gyventojui augimas iliustruoja regioninės diferenciacijos didėjimą.

Taigi, BVP vienam gyventojui, palyginti su šalies vidurkiu rodiklis ir jo dinamika leidžia įvertinti apskričių diferenciacijos tendencijas. Analizuojant konkrečias rodiklio reikšmes, matyti, jog augimo netolygumai per šį laikotarpį gilėjo: Vilniaus apskrities ekonominio augimo tempai, palyginti su šalies vidurkiu, auga daug sparčiau nei kitų šalies apskričių (nuo 2000 m. – netgi Klaipėdos apskrities), ypač – Alytaus, Marijampolės ir Tauragės. Tai reiškia, kad pastarosiose apskrityse sukurto BVP vienam gyventojui dalis, lyginant su šalies vidurkiu, auga daug lėčiau ir sudaro vis mažesnę santykinę dalį; šios dalies mažėjimas iliustruoja vidutinių pajamų vienam apskrities gyventojui mažėjimo tendenciją ir augantį atotrūkį tarp vidutinio gyvenimo lygio tarp Vilniaus apskrities ir likusios šalies dalies.

2.7 pav. BVP vienam apskrities gyventojui, palyginti su šalies vidurkiu, 1996–2005 m., proc.

Taigi, jau vien pagal BVP vienam gyventojui rodiklio, palyginti su šalies vidurkiu, reikšmės akivaizdi diferenciacija tarp apskričių vystymosi tempų. Tačiau siekiant įvertinti, kaip skiriasi vystymosi tempai apskričių viduje, šiuo rodikliu, deja, pasiremti nėra galimybių. Kitas rodiklis, kuris itin dažnai naudojamas identifikuojant situaciją – nedarbo lygis. Toliau darbe trumpai bus apžvelgiama situacija kiekvienoje iš šalies apskričių: BVP pokyčių, užimtumo ir nedarbo tendencijos. Situacija aukščiausio nedarbo savivaldybėse apžvelgiama pateikiant šiuos rodiklius (deja, tik vieną iš išvardintųjų rodiklių – registruotų bedarbių ir darbingo amžiaus gyventojų santykio rodiklį – skelbia Statistikos departamentas):

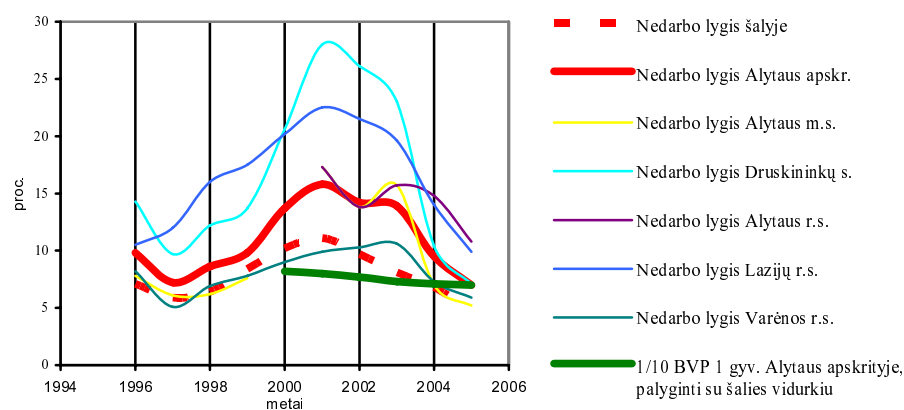
- Kaimo gyventojų dalis 2006 m. pradžioje – parodo, kokia savivaldybės gyventojų dalis susijusi su pridėtinės vertės kūrimo požiūriu pačia neefektyviausia – žemės ūkio – ekonomine veikla.
- Užimtumo lygis – rodikliu siekiama įvertinti, kokia dalis asmenų apskritai kuria BVP.
- Registruotų bedarbių ir darbingo amžiaus gyventojų santykis – rodiklis parodo, kokia dalis asmenų nedirba (nepakankamą darbo jėgos paklausos dydį).
- Veikiančių ūkio subjektų skaičius, tenkantis 1000 savivaldybės darbingo amžiaus gyventojų – rodiklis iš dalies parodo įsidarbinimo galimybes.
- Veikiančių žemės ūkio ekonominės veiklos subjektų skaičius, tenkantis 1000 savivaldybės darbingo amžiaus gyventojų – rodiklis iš dalies parodo kaimo gyventojų samdos galimybių lygį.

Alytaus apskritis. BVP vienam gyventojui, palyginti su šalies vidurkiu, 2000–2005 m. laikotarpiu (2.8 pav.) kasmet mažėjo, sudarydamas atitinkamai 81,8; 80,2; 77,3; 72,5; 70,5 ir 70,0 proc. Analizuojant pagal pridėtinės vertės

struktūrą, BVP dalis, sukurta apskrityje statybos sektoriuje, palyginti su šalies vidurkiu, nežymiai augo. Visuose kituose – mažėjo. Tendencija: nežymus BVP augimas analizuojant rodiklio reikšmę ir struktūrą absoliučiais skaičiais ir BVP vienam gyventojui, palyginti su šalies vidurkiu, dalies mažėjimas. *Užimtumas*. Vidutinis metinis užimtųjų skaičius analizuojamą laikotarpį apskrityje svyravo ties 67 tūkst. Žymesnis augimas 2004–2005 m.: vidutinis metinis užimtųjų skaičius išaugo 5,1 tūkst. ir sudarė 72,5 tūkst. Analizuojant penkerių metų užimtumo struktūros tendencijas pagal ekonominės veiklos rūšis, matyti svyravimai, tačiau absoliuti užimtųjų žemės ūkyje ir žuvininkystėje dalis per penkerius metus sumažėjo, o pramonėje, statybose ir paslaugų sektoriuje – šiek tiek išaugo. *Nedarbas*. Analizuojamo laikotarpio perskaičiuotas registruotų bedarbių ir darbingo amžiaus gyventojų santykis apskrityje nuo 2001 iki 2005 m. sumažėjo beveik dvigubai (atitinkamai nuo 13,2 iki 7,0 proc.). Tačiau nedarbo diferenciacijos savivaldybių lygmenyje požiūriu prasčiausia padėtis Alytaus r., Druskininkų ir Lazdijų r. savivaldybėse, kur registruotas nedarbas 1,5 karto viršija šalies vidurkį.

2.2 lentelė. Aukščiausio nedarbo Alytaus apskr. savivaldybių rodikliai 2005 m.

Savivaldybė	Kaimo gyventojų dalis 2006 m. pradžioje, proc.	Užimtumo lygis, proc.	Registruotų bedarbių ir darbingo amžiaus gyventojų santykis, proc.
Alytaus r.	89,3	65,1	7,1
Druskininkų	32,8	77,0	10,8
Lazdijų r.	74,4	52,3	9,9

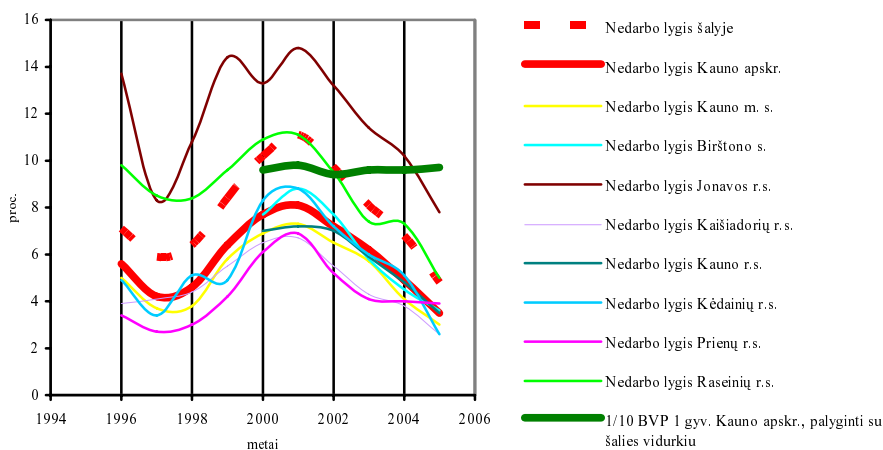

2.8 pav. Nedarbo lygis (proc.) ir BVP (1/10 rodiklio reikšmės) 1 apskrities gyventojui, palyginti su šalies vidurkiu, Alytaus apskrityje

Kauno apskritis. BVP vienam gyventojui, palyginti su šalies vidurkiu, 2000–2005 m. laikotarpiu (2.9 pav.) nesiekė šalies vidurkio, sudarydamas atitinkamai 96,1; 97,9; 94,2; 96,1; 95,7 ir 96,8 proc. Analizuojant pagal pridėtinės vertės struktūrą, BVP dalis, sukurta apskrityje, atskirose ekonominėse veiklose pasižymėjo nežymiu svyravimu ir tik finansinio tarpininkavimo, nekilnojamojo turto, nuomos ir kitose verslo veiklose per šį laikotarpį pastebima mažėjimo tendencija. Bendroji tendencija apskrityje: nežymus BVP augimas, šalies mastu BVP struktūroje pasižymintis stabilia BVP dalimi vienam gyventojui ir mažai besikeičiančia struktūra, analizuojant pagal pridėtinę vertę. *Užimtumas.* Vidutinis metinis užimtųjų skaičius analizuojamą laikotarpį apskrityje nuo 2000 iki 2004 m. išaugo 15,3 tūkst. ir sudarė 299,9 tūkst. Tačiau 2005 m. vidutinis metinis užimtųjų skaičius, palyginti su 2004 m., sumažėjo net 11,2 tūkst. Užimtumo lygis atitinkamai apskrityje sumažėjo nuo 62,9 iki 61,4 proc. Analizuojant penkerių metų užimtumo struktūros tendencijas pagal ekonominės veiklos rūšis, matyti, jog tik statybos ekonominėje veikloje užimtųjų skaičius augo visą analizuojamą laikotarpį, tuo tarpu visose kitose ekonominėse veiklose užimtumo augimo tendenciją pertraukė ženklus sumažėjimas 2005 m.

2.3 lentelė. Jonavos r. – aukščiausio nedarbo Kauno apskr. savivaldybės – rodikliai 2005 m.

Savivaldybė	Kaimo gyventojų dalis 2006 m. pradžioje, proc.	Užimtumo lygis, proc.	Registruotų bedarbių ir darbingo amžiaus gyventojų santykis, proc.
Jonavos r.	33,6	64,1	7,8

2.9 pav. Nedarbo lygis (proc.) ir BVP (1/10 rodiklio reikšmės) 1 apskrities gyventojui, palyginti su šalies vidurkiu, Kauno apskrityje

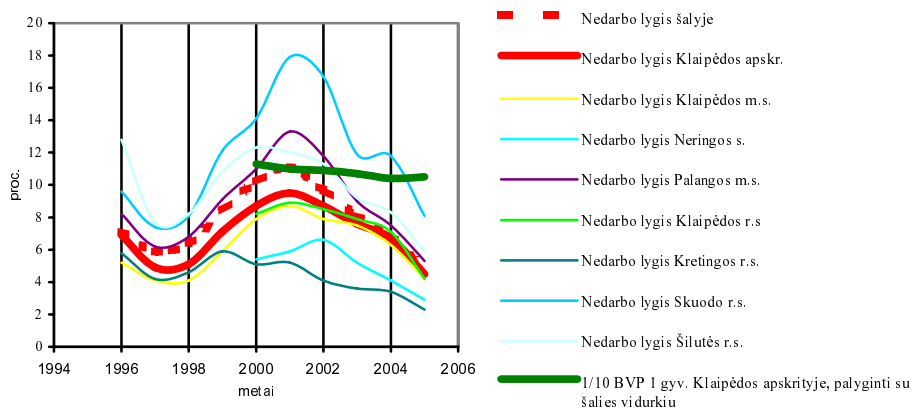
Nedarbas. Analizuojamo laikotarpio perskaičiuotas registruotų bedarbių ir darbingo amžiaus gyventojų santykis apskrityje nuo 2001 iki 2005 m. sumažėjo daugiau nei du kartus dvigubai (atitinkamai nuo 8,1 iki 3,5 proc.). Nedarbo diferenciacija savivaldybių lygmenyje neįžymi. Prasčiausia padėtis Jonavos r. savivaldybėje, kur registruotas nedarbas 2004 m. šalies vidurkį viršijo 1,5 karto, o 2005 m. – 1,6 karto.

Klaipėdos apskritis. BVP vienam gyventojui, palyginti su šalies vidurkiu, 2000–2005 m. (2.10 pav.) laikotarpiu viršijo šalies vidurkį, sudarydamas atitinkamai 112,9; 110,3; 108,4; 106,5; 103,5 ir 105,1 proc. Tai antroji po Vilniaus šalies apskritis, kurioje BVP augimo tempai didžiausi šalyje, tačiau, kaip matyti iš šio rodiklio dinaminės eilutės, BVP vienam gyventojui, palyginti su šalies vidurkiu, augimas sudaro mažėjančią dalį. Analizuojant pagal pridėtinės vertės struktūrą, BVP dalis, sukurta apskrityje, atskirose ekonominėse veiklose pasižymėjo mažėjimo tendencija žemės ūkio, miškininkystės ir žuvininkystės, pramonės ir elektros energijos, finansinio tarpininkavimo, nekilnojamojo turto, nuomos ir kitose verslo veiklose. Per šį laikotarpį kitose ekonominėse veiklose pastebima palyginti nežymių svyravimų tendencija. Bendroji tendencija apskrityje: spartesnis nei vidutinis šalyje BVP augimas, šalies mastu BVP struktūroje pasižymintis mažėjimo tendencija BVP dalimi vienam gyventojui.

Užimtumas. Vidutinis metinis užimtųjų skaičius analizuojamą laikotarpį apskrityje nuo 2000 iki 2004 m. išaugo 5,2 tūkst. ir sudarė 165,9 tūkst. Tačiau didžiausias užimtųjų skaičius – 159,6 tūkst. 2002 m. – staigiai sumažėjo 2003 m., vėliau – pastoviai augo. Užimtumo lygis atitinkamai apskrityje svyravo apie 60 iki 61 proc. ir tik 2005 m. išaugo iki 63,2 proc. Analizuojant penkerių metų užimtumo struktūros tendencijas pagal ekonominės veiklos rūšis, matyti, jog žemės ūkio ekonominėje veikloje mažėjimą nuo 2002 iki 2004 m. pakeitė užimtųjų skaičiaus augimo tendencija. Tačiau 2005 m., palyginti su ankstesniaisiais, užimtųjų skaičius žemės ūkyje sumažėjo net 7,8 procentinio punkto. Tais pačiais metais pramonėje dirbančiųjų skaičius išaugo 4,7, statybos ekonominėje veikloje – 3,8, paslaugų – 11,1 procentinio punkto. *Nedarbas.* Analizuojamo laikotarpio perskaičiuotas registruotų bedarbių ir darbingo amžiaus gyventojų santykis apskrityje nuo 2001 iki 2005 m. sumažėjo daugiau nei du kartus (atitinkamai nuo 9,5 iki 4,5 proc.). Nedarbo diferenciacija savivaldybių lygmenyje požiūriu prasčiausia padėtis Skuodo r. savivaldybėje, kur registruotas nedarbas 2004–2005 m. šalies vidurkį viršijo 1,7 karto.

2.4 lentelė. Skuodo r. – aukščiausio nedarbo Klaipėdos apskr. savivaldybės – rodikliai 2005 m.

Savivaldybė	Kaimo gyventojų dalis 2006 m. pradžioje, proc.	Užimtumo lygis, proc.	Registruotų bedarbių ir darbingo amžiaus gyventojų santykis, proc.
Skuodo r.	69,4	63,6	8,1

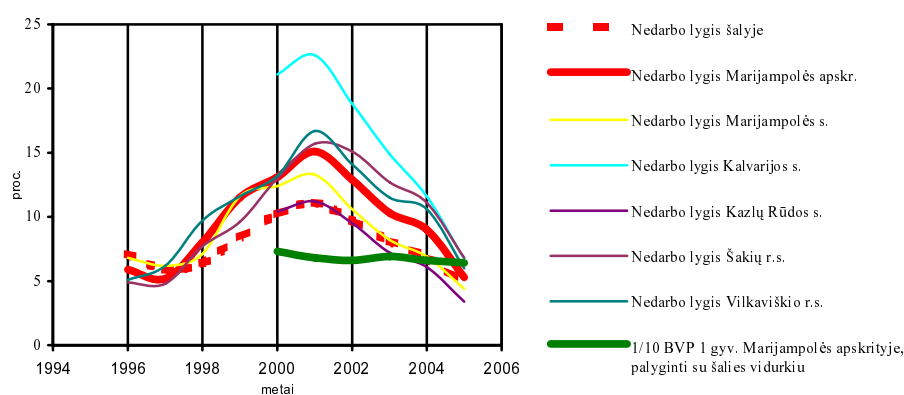

2.10 pav. Nedarbo lygis (proc.) ir BVP (1/10 rodiklio reikšmės) 1 apskrities gyventojui, palyginti su šalies vidurkiu, Klaipėdos apskrityje

Marijampolės apskritis. BVP vienam gyventojui, palyginti su šalies vidurkiu, 2000–2005 m. laikotarpiu (2.11 pav.) nesiekė šalies vidurkio, sudarydamas atitinkamai 73,2; 67,7; 66,6; 68,6; 65,5 ir 63,6 proc. Analizuojant pagal pridėtinės vertės struktūrą, BVP dalis, sukurta apskrityje, atskirose ekonominėse veiklose pasižymėjo nežymiu svyravimu visose ekonominėse veiklose, išskyrus kitų paslaugų sektorių, kuriame per analizuojamą laikotarpį pastebima pastovi mažėjimo tendencija. Bendroji tendencija apskrityje: nežymus BVP augimas, pasižymintis struktūriniu stabilumu, kurio ypatumas – mažėjanti BVP dalies vienam gyventojui, palyginti su šalies vidurkiu, tendencija. *Užimtumas.* Vidutinis metinis užimtųjų skaičius analizuojamą laikotarpį apskrityje augo iki 80 tūkst. 2003 m. Vėlesniais metais pastebima užimtųjų skaičiaus mažėjimo tendencija. 2005 m. apskrityje dirbo 73,9 tūkst. gyventojų. Užimtumo lygis apskrityje pasižymi gana dideliais svyravimais: žemiausias – 54,4 proc. 2001 m.; didžiausias – 63,6 proc. 2005 m. Analizuojant penkerių metų užimtumo struktūros tendencijas pagal ekonominės veiklos rūšis, matyti, jog žemės ūkio ir pramonės ekonominėse veiklose geriausi užimtųjų skaičiaus požiūriu buvo 2002 metai; vėliau užimtųjų skaičius mažėjo. Statybos ir paslaugų ekonominėse veiklose pakilimo metai 2003-ieji. Tačiau, kaip jau minėta, bendras apskrities užimtųjų skaičius per analizuojamą laikotarpį kito nežymiai. *Nedarbas.* Analizuojamo laikotarpio perskaičiuotas registruotų bedarbių ir darbingo amžiaus gyventojų santykis apskrityje nuo 2001 iki 2005 m. sumažėjo beveik tris kartus (nuo 15,1 iki 5,3 proc.). Nedarbo diferenciacija savivaldybių lygmenyje gana žymi – registruoto nedarbo rodiklis aukščiausiu nedarbu išsiskiriančioje Šakių r. savivaldybėje du kartus aukštesnis nei Kazlų Rūdos savivaldybėje. Prasčiausi nedarbo rodikliai Šakių ir Kalvarijų savivaldybėse, kur registruotas nedarbas 2004 m. šalies vidurkį viršijo 1,6 karto, o 2005 m. – 1,4 karto.

2.5 lentelė. Aukščiausio nedarbo Marijampolės apskr. savivaldybių rodikliai 2005 m.

Savivaldybė	Kaimo gyventojų dalis 2006 m. pradžioje, proc.	Užimtumo lygis, proc.	Registruotų bedarbių ir darbingo amžiaus gyventojų santykis, proc.
Kalvarijos	33,6	64,1	6,7
Šakių r.	71,9	60,5	6,8
Vilkaviškio r.	57,7	67,0	6,0

2.11 pav. Nedarbo lygis (proc.) ir BVP (1/10 rodiklio reikšmės) 1 apskrities gyventojui, palyginti su šalies vidurkiu, Marijampolės apskrityje

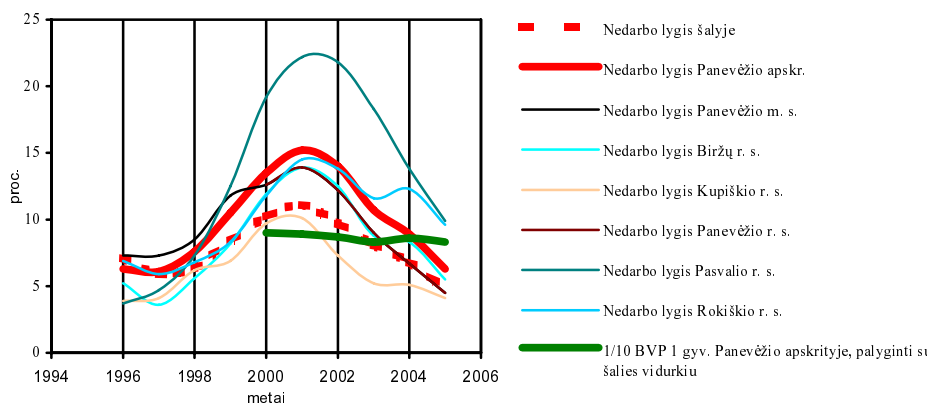
Panevėžio apskritis. BVP vienam gyventojui, palyginti su šalies vidurkiu, 2000–2005 m. laikotarpiu (2.12 pav.) nesiekė šalies vidurkio ir nuolat mažėjo, sudarydamas atitinkamai 90,5; 89,0; 86,6; 83,1; 85,9 ir 83,1 proc. Analizuojant pagal pridėtinės vertės struktūrą, BVP dalis, sukurta apskrityje, atskirose ekonominėse veiklose pasižymėjo: nežymiu svyravimu žemės ūkio, miškininkystės ir žuvininkystės, pramonės ir elektros energijos bei kitų paslaugų veiklose. Statybos, didmeninės ir mažmeninės prekybos bei finansinio tarpininkavimo veiklose sukurtos pridėtinės vertės dalis šalies mastu mažėjo. Bendroji tendencija apskrityje: nežymus BVP augimas, kurio ypatumas – mažėjanti BVP dalis vienam gyventojui, palyginti su šalies vidurkiu, tendencija.

Užimtumas. Vidutinis metinis užimtųjų skaičius per analizuojamą laikotarpį apskrityje sumažėjo 5,3 tūkst. – iki 117,3 tūkst. 2005 m. Didžiausias sumažėjimas (2 tūkst.) pastebimas lyginant 2004 ir 2005 m. rodiklius. Analizuojant penkerių metų užimtumo struktūros tendencijas pagal ekonominės veiklos rūšis, matyti, jog žemės ūkio ekonominėje veikloje dirbančių asmenų dalis sumažėjo trečdaliu; pramonės ekonominėje veikloje augo; statybose

dirbančių asmenų dalis augo iki 2004 m., tačiau iki 2005 m. sumažėjo penktadaliu; paslaugų sektoriaus augimas ypač ryškus nuo 2004 m. *Nedarbas*. Analizuojamo laikotarpio perskaičiuotas registruotų bedarbių ir darbingo amžiaus gyventojų santykis apskrityje nuo 2001 iki 2005 m. sumažėjo 2,4 karto (nuo 15,2 iki 6,3 proc.). Nedarbo diferenciacija savivaldybių lygmenyje gana žymi – registruoto nedarbo rodiklis aukščiausiu nedarbu išsiskiriančiose Panevėžio r., Pasvalio r. ir Rokiškio r. savivaldybėse du kartus aukštesnis nei Biržų, Kupiškio ir Panevėžio m. savivaldybėse bei tiek pat – nei vidutinis šalyje.

2.6 lentelė. Aukščiausio nedarbo Panevėžio apskr. savivaldybių rodikliai 2005 m.

Savivaldybė	Kaimo gyventojų dalis 2006 m. pradžioje, proc.	Užimtumo lygis, proc.	Registruotų bedarbių ir darbingo amžiaus gyventojų santykis, proc.
Panevėžio r.	96,0	70,4	7,7
Pasvalio r.	70,4	65,4	9,9
Rokiškio r.	54,6	70,4	9,6

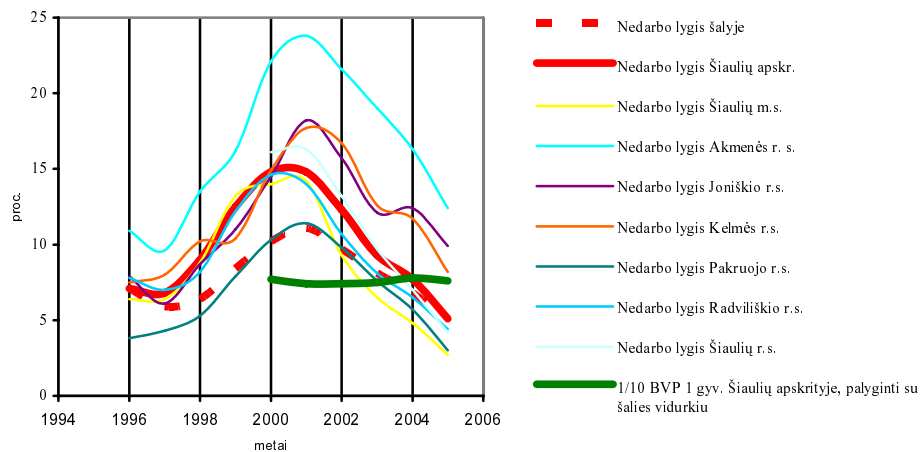
2.12 pav. Nedarbo lygis (proc.) ir BVP (1/10 rodiklio reikšmės) 1 apskrities gyventojui, palyginti su šalies vidurkiu, Panevėžio apskrityje

Šiaulių apskritis. BVP vienam gyventojui, palyginti su šalies vidurkiu, 2000–2005 m. laikotarpiu (2.13 pav.) nesiekė šalies vidurkio ir nuolat mažėjo, sudarydamas atitinkamai 77,4; 74,1; 74,1; 75,2; 77,6 ir 75,7 proc. Analizuojant pagal pridėtinės vertės struktūrą, BVP dalis, sukurta apskrityje, atskirose ekonominėse veiklose pasižymėjo nežymiais svyravimais žemės ūkio, miškininkystės ir žuvininkystės veiklose, augimu pramonės ir elektros energijos bei kitų paslaugų veiklose, svyravimais statybos, didmeninės ir mažmeninės prekybos veiklose bei kitų paslaugų, pridėtinės vertės dalies mažėjimu finansinio

tarpininkavimo veikloje. Bendroji tendencija apskrityje: nežymus BVP augimas, kurio ypatumas – mažesnė BVP dalis vienam gyventojui, palyginti su šalies vidurkiu, pasižyminti pramonės ir elektros energijos santykinės dalies augimu pridėtinės vertės struktūroje. *Užimtumas*. Vidutinis metinis užimtųjų skaičius per analizuojamą laikotarpį apskrityje išaugo daugiau 10 tūkst. – iki 153,1 tūkst. 2005 m., nors prieš tai – 2001 ir 2004 m. – matomos žymesnio sumažėjimo „duobės“. Analizuojant penkerių metų užimtumo struktūros tendencijas pagal ekonominės veiklos rūšis, matyti, jog žemės ūkio ir pramonės ekonominėse veiklose dirbančių asmenų dalis po keleto metų svyravimų sumažėjo; statybų ir paslaugų – augo, ypač didelis augimas pastebimas analizuojant pokyčius nuo 2004 iki 2005 m. *Nedarbas*. Analizuojamo laikotarpio perskaičiuotas registruotų bedarbių ir darbingo amžiaus gyventojų santykis apskrityje nuo 2001 iki 2005 m. sumažėjo beveik 3 kartus (nuo 14,8 iki 5,1 proc.). Gerokai aukštesniais nei šalyje ir apskrityje registruoto nedarbo rodikliais pasižymi trys iš septynių savivaldybių – Akmenės, Joniškio ir Kelmės rajonų, kuriose nedarbas aukštesnis nuo 1,5 iki 2,4 kartų.

2.7 lentelė. Aukščiausio nedarbo Šiaulių apskr. savivaldybių rodikliai 2005 m.

Savivaldybė	Kaimo gyventojų dalis 2006 m. pradžioje, proc.	Užimtumo lygis, proc.	Registruotų bedarbių ir darbingo amžiaus gyventojų santykis, proc.
Akmenės r.	38,3	61,9	12,4
Joniškio r.	57,3	71,8	9,9
Kelmės r.	64,0	73,2	8,2

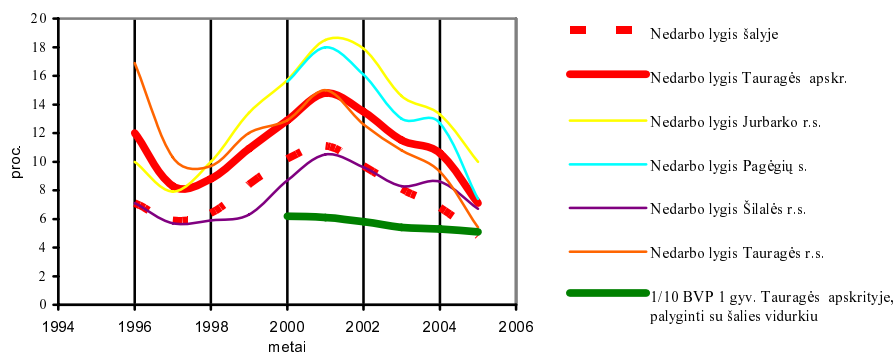

2.13 pav. Nedarbo lygis (proc.) ir BVP (1/10 rodiklio reikšmės) 1 apskrities gyventojui, palyginti su šalies vidurkiu, Šiaulių apskrityje

Tauragės apskritis. *BVP vienam gyventojui*, palyginti su šalies vidurkiu, mažiausias šalyje. 2000–2005 m. laikotarpiu (2.14 pav.) šio rodiklio reikšmė ne tik nesiekė šalies vidurkio, bet ir nuolat mažėjo: 61,6; 60,8; 58,0; 54,1; 52,6 ir 51,4 proc. Analizuojant pagal pridėtinės vertės struktūrą, BVP dalis, sukurta apskrityje, mažėjo ir analizuojant absoliučių dydžių dinamines eilutes, ir vertinant dalį šalies pridėtinės vertės struktūroje. Atskirose ekonominėse veiklose tendencijos panašios: žemės ūkio, miškininkystės ir žuvininkystės bei statybos veiklose sukurto BVP dalis mažėjo, nuo 2003 m. pastebimas augimas pramonės ir elektros energijos bei finansinio tarpininkavimo veiklose. Didmeninės prekybos bei kitų paslaugų sektoriuose pastebimi svyravimai, nepasižymintys reikšmingesniais pokyčiais. Bendroji tendencija apskrityje: nežymus BVP augimas, kurio ypatumas – dvigubai mažesnė ir vis mažėjanti BVP dalis vienam gyventojui, palyginti su šalies vidurkiu. *Užimtumas.* Vidutinis metinis užimtųjų skaičius per analizuojamą laikotarpį apskrityje beveik nepasikeitė. Apskrityje 2005 m. dirbo 56,8 tūkst. asmenų. Analizuojant penkerių metų užimtumo struktūros tendencijas pagal ekonominės veiklos rūšis, matyti, jog žemės ūkio veikloje dirbančių skaičius svyravo, bet pakito nedaug. Pramonėje ir statybose po 2001 m. užimtumo nuosmukio dirbančiųjų skaičius pastoviai augo; paslaugų veikloje pastebimi svyravimai be žymesnio augimo. *Nedarbas.* Analizuojamo laikotarpio perskaičiuotas registruotų bedarbių ir darbingo amžiaus gyventojų santykis apskrityje nuo 2001 iki 2005 m. sumažėjo daugiau nei 2 kartus (nuo 14,8 iki 7,1 proc.). Gerokai aukštesniais nei šalyje ir apskrityje registruoto nedarbo rodikliais pasižymi dvi savivaldybės – Jurbarko ir Pagėgių rajonų. Jose nedarbas 2004 m. buvo aukštesnis beveik du kartus. Itin žemas BVP vienam gyventojui, palyginti su šalies vidurkiu, rodiklis verčia atkreipti didesnę dėmesį į visas šios apskrities savivaldybes, neišskiriant pasižyminčiųjų aukštu registruotų bedarbių ir darbingo amžiaus gyventojų santykio rodikliu.

2.8 lentelė. *Tauragės apskr. savivaldybių rodikliai 2005 m.*

Savivaldybė	Kaimo gyventojų dalis 2006 m. pradžioje, proc.	Užimtumo lygis, proc.	Registruotų bedarbių ir darbingo amžiaus gyventojų santykis, proc.
Jurbarko r.	60,7	81,3	10,0
Pagėgių	77,8	65,3	7,4
Šilalės r.	80,1	82,4	6,7
Tauragės r.	41,1	83,6	5,4

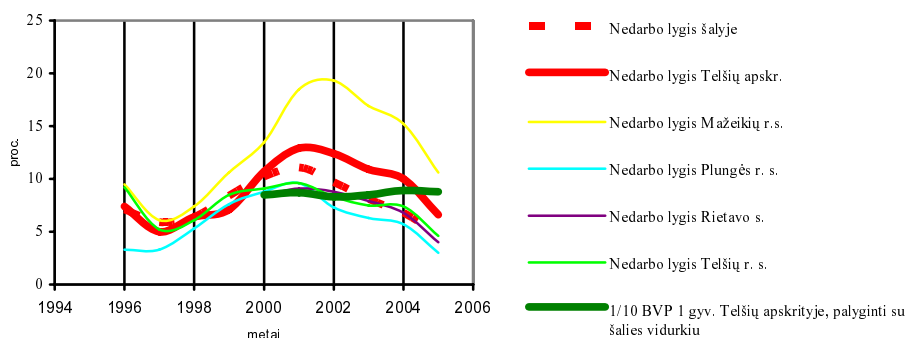

2.14 pav. Nedarbo lygis (proc.) ir BVP (1/10 rodiklio reikšmės) 1 apskrities gyventojui, palyginti su šalies vidurkiu, Tauragės apskrityje

Telšių apskritis. BVP vienam gyventojui, palyginti su šalies vidurkiu, nuo 1996 m. augo ir sudarė atitinkami 85,5; 86,7; 83,5; 84,5; 88,7 ir 88,3 proc. (2.15 pav.). Analizuojant pagal pridėtinės vertės struktūrą, matyti, jog atskirose ekonominėse veiklose tendencijos skiriasi: žemės ūkio, miškininkystės ir žuvininkystės veiklose pridėtinės vertės dalis svyruoja apie 5 proc. Pramonės ir elektros energijos veiklose auga nuo 2003 m. Statybos veiklose sukurto BVP dalis buvo sumažėjusi tik 2004 m.; visą likusį laikotarpį matoma nežymaus augimo tendencija. Didmeninėje ir mažmeninėje prekyboje bei kitų paslaugų veiklose pridėtinės vertės svyravimai nerodo žymesnių struktūrinių pokyčių, o finansinio tarpininkavimo veiklose pridėtinės vertės dalis pastoviai mažėjo. Bendroji tendencija – BVP vienam gyventojui, palyginti su šalies vidurkiu, augimas. Tačiau kaip teigiama tendencija šis faktas vertintinas atsargiai – Mažeikių naftos bendrovės rodiklių įtaka apskrities BVP dydžiui gali turėti lemiamą reikšmę. Užimtumas. Vidutinis metinis užimtųjų skaičius per analizuojamą laikotarpį apskrityje išaugo 3,5 tūkst. Apskrityje 2005 m. dirbo 73,9 tūkst. asmenų. Žymesnio sumažėjimo „duobė“ – 2001 m. Analizuojant penkerių metų užimtumo struktūros tendencijas pagal ekonominės veiklos rūšis, matyti, jog žemės ūkio veiklose dirbančių skaičiaus svyravimai buvo ryškūs, tačiau nuo laikotarpio pradžios absoliutus skaičius sumažėjo beveik dvigubai – nuo 22,4 iki 12,9 tūkst. Pramonėje dirbančiųjų pikas buvo 2001 m., kitais metais gerokai smuktelėjęs rodiklis toliau nuolat augo. Užimtumo rodiklis statybos ekonominėje veiklose žemiausias buvo 2001 – 2002 m., vėliau pastebimas itin žymus augimas. Užimtumas paslaugų ekonominėje veiklose šoktelėjo nuo 2004 m. Nedarbas. Analizuojamo laikotarpio perskaičiuotas registruotų bedarbių ir darbingo amžiaus gyventojų santykis apskrityje nuo 2001 iki 2005 m. sumažėjo beveik 2 kartus (nuo 12,9 iki 6,6 proc.). Gerokai aukštesniu nei šalyje ir apskrityje registruoto nedarbo rodikliu pasižymi Mažeikių r. savivaldybė. Joje nedarbas 2004 ir 2005 m. buvo 2,2 karto aukštesnis nei vidutinis šalyje.

2.9 lentelė. *Mažeikių r. – aukščiausio nedarbo Telšių apskr. savivaldybės – rodikliai 2005 m.*

Savivaldybė	Kaimo gyventojų dalis 2006 m. pradžioje, proc.	Užimtumo lygis, proc.	Registruotų bedarbių ir darbingo amžiaus gyventojų santykis, proc.
Mažeikių r.	32,6	63,7	10,6

2.15 pav. *Nedarbo lygis (proc.) ir BVP (1/10 rodiklio reikšmės) I apskrities gyventojui, palyginti su šalies vidurkiu, Telšių apskrityje*

Utenos apskritis. BVP vienam gyventojui, palyginti su šalies vidurkiu, 2000–2005 m. sudarė atitinkamai 84,5; 83,4; 82,7; 85,1; 83,9 ir 83,9 proc. (2.16 pav.). Analizuojant pagal pridėtinės vertės struktūrą, matyti svyravimai žemės ūkio, miškininkystės ir žuvininkystės, pramonės ir elektros energijos, statybos bei didmeninės ir mažmeninės prekybos veiklose, tačiau be ryškesnių struktūrinių pokyčių. Tik finansinio tarpininkavimo veikloje pridėtinės vertės dalis pastoviai mažėjo. Bendroji tendencija – BVP augimas, tačiau šio rodiklio vienam gyventojui, palyginti su šalies vidurkiu, reikšmė analizuojamu laikotarpiu beveik nekito. Vertinant bendrąsias BVP tendencijas, būtinas atsargumas – šio rodiklio dydžiui didelę įtaką turi Ignalinos atominės elektrinės veiklos rezultatai.

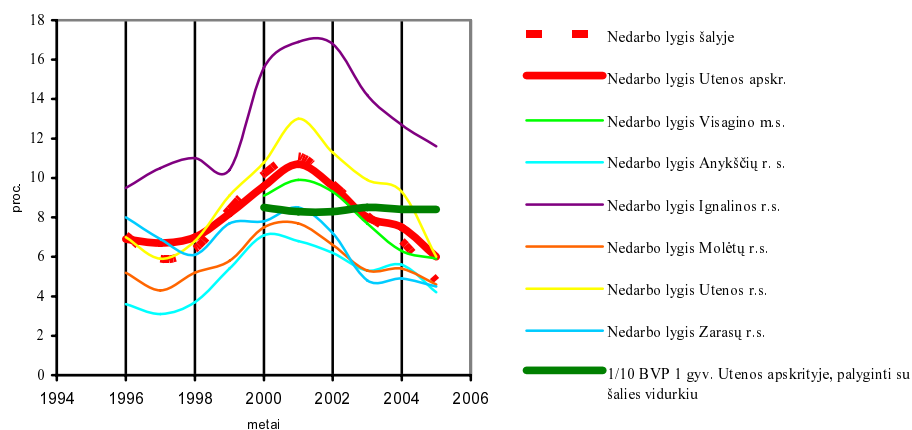
Užimtumas. Vidutinis metinis užimtųjų skaičius per analizuojamą laikotarpį apskrityje išaugo 7,7 tūkst. Apskrityje 2005 m. dirbo 74,4 tūkst. asmenų. Žymesnis užimtumo sumažėjimas – 2003–2004 m. Analizuojant penkerių metų užimtumo struktūros tendencijas pagal ekonominės veiklos rūšis, matyti, jog žemės ūkio veikloje dirbančių skaičius svyravo, tačiau beveik nepakito, pramonėje ir paslaugų ekonominėje veikloje – išaugo. Visose ekonominėse veiklose 2003–2004 m. rodikliai buvo prasčiausi. Užimtumo rodiklis statybos ekonominėje veikloje itin išaugo 2005 metais.

Nedarbas. Analizuojamo laikotarpio perskaičiuotas registruotų bedarbių ir darbingo amžiaus gyventojų santykis apskrityje nuo 2001 iki 2005 m. sumažėjo beveik 2 kartus (nuo 10,7 iki

6,0 proc.). Gerokai aukštesniu nei šalyje ir apskrityje registruoto nedarbo rodikliu pasižymi Ignalinos r. savivaldybė. Joje nedarbas 2004 m. buvo 1,9 karto aukštesnis nei šalyje, o 2005 m. skirtumas padidėjo iki 2,4 karto.

2.10 lentelė. Ignalinos r. – aukščiausio nedarbo Utenos apskr. savivaldybės – rodikliai 2005 m.

Savivaldybė	Kaimo gyventojų dalis 2006 m. pradžioje, proc.	Užimtumo lygis, proc.	Registruotų bedarbių ir darbingo amžiaus gyventojų santykis, proc.
Ignalinos r.	65,9	60,3	11,6

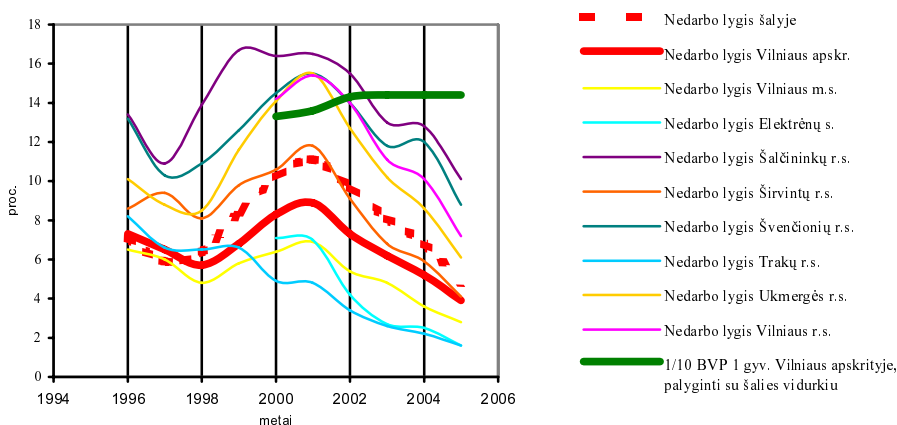
2.16 pav. Nedarbo lygis (proc.) ir BVP (1/10 rodiklio reikšmės) 1 apskrities gyventojui, palyginti su šalies vidurkiu, Utenos apskrityje

Vilniaus apskritis. BVP vienam gyventojui, palyginti su šalies vidurkiu, 2000–2005 m. buvo aukščiausias šalyje, nuolat augo ir sudarė atitinkamai 133,1; 136,4; 143,2; 143,5; 143,5 ir 144 proc. (2.17 pav.). Analizuojant pagal pridėtinės vertės struktūrą, matyti palyginti nežymūs svyravimai žemės ūkio, miškininkystės ir žuvininkystės, pramonės ir elektros energijos, statybos bei didmeninės ir mažmeninės prekybos veiklose. Tačiau finansinio tarpininkavimo ir kitų paslaugų veiklose pridėtinės vertės dalis pastoviai augo. Bendroji tendencija – spartus BVP augimas, kartu augant ir rodiklio vienam gyventojui, palyginti su šalies vidurkiu, reikšmei per visą analizuojamą laikotarpį. Užimtumas. Vidutinis metinis užimtųjų skaičius per analizuojamą laikotarpį apskrityje išaugo nuo 360,9 iki 397,5 tūkst. Užimtumo sumažėjimo metai – 2001–2002 m. Analizuojant penkerių metų užimtumo struktūros tendencijas pagal ekonominės veiklos rūšis, matyti, jog žemės ūkio veikloje dirbančių skaičius sumažėjo trečdaliu, pramonėje – šiek tiek išaugo, statybose dirbančių

asmenų išaugo daugiau nei trečdaliu. Paslaugų sektoriuje dirbančiųjų sumažėjimas matomas 2001 m.; vėlesniais metais šioje veikloje dirbančiųjų dalis pastoviai augo. *Nedarbas*. Analizuojamo laikotarpio perskaičiuotas registruotų bedarbių ir darbingo amžiaus gyventojų santykis apskrityje nuo 2001 iki 2005 m. sumažėjo daugiau nei 2 kartus (nuo 8,9 iki 3,9 proc.). Gerokai aukštesniu nei šalyje ir apskrityje registruoto nedarbo rodikliu pasižymi Šalčininkų ir Švenčionių r. savivaldybės. Jose nedarbas buvo beveik du kartus didesnis nei šalyje.

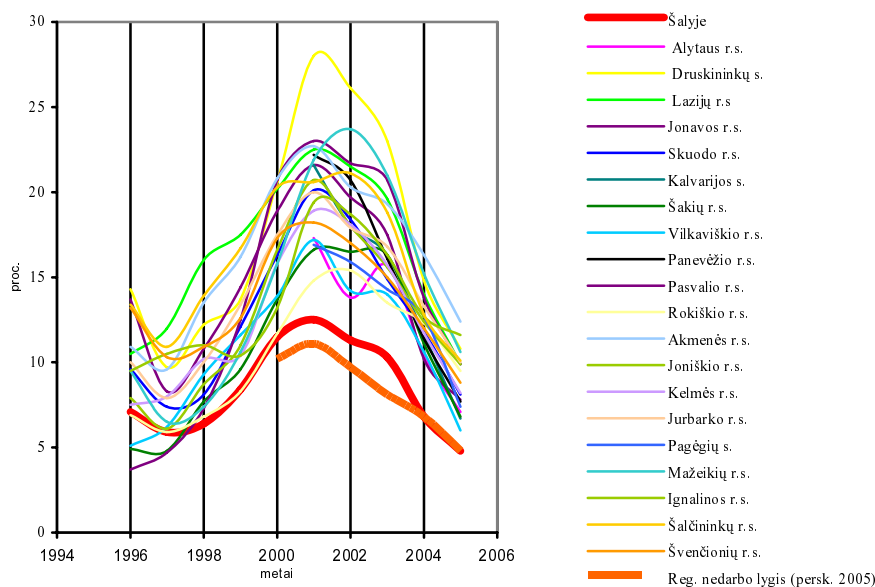
2.11 lentelė. Aukščiausio nedarbo Vilniaus apskr. savivaldybių rodikliai 2005 m.

Savivaldybė	Kaimo gyventojų dalis 2006 m. pradžioje, proc.	Užimtumo lygis, proc.	Registruotų bedarbių ir darbingo amžiaus gyventojų santykis, proc.
Šalčininkų r.	70,4	57,6	10,1
Švenčionių r.	41,6	68,4	8,8

2.17 pav. Nedarbo lygis (proc.) ir BVP (1/10 rodiklio reikšmės) I apskrities gyventojui, palyginti su šalies vidurkiu, Vilniaus apskrityje

2.18 paveiksle parodyta dvidešimties šalies savivaldybių, kuriose 2004 m. registruoto nedarbo rodiklis buvo 1,5 karto aukštesnis nei vidutinis šalyje, nedarbo lygio rodiklio dinamika, iš kurios matyti, kad nuo 1998 m. visose iš šių savivaldybių nedarbo lygis buvo gerokai aukštesnis nei vidutinis šalyje. Nuo 2004 m. nebeskaičiuojamas nedarbo lygis ir vietoj jo skelbiamas registruotų bedarbių ir darbingo amžiaus gyventojų santykio rodiklis bei objektyviai mažėjantis nedarbas atsispindi ir šiame paveiksle, nors atotrūkis nuo šalies vidurkio mažėja nežymiai.

2.18 pav. Nedarbo lygis 1995–2003 m. bei registruotų bedarbių ir darbingo amžiaus gyventojų santykis 2004–2005 m. (vidutinis metinis, proc.) (20 šalies savivaldybių, kuriose 2004 m. vidutinis metinis registruotų bedarbių ir darbingo amžiaus gyventojų santykis didesnis 1,5 karto nei vidutiniškai šalyje)

Apibendrinant šiame skyrelyje išanalizuotą medžiagą, pažymėtina, jog:

Pagal BVP 1 gyventojui, palyginti su šalies vidurkiu, rodiklio reikšmės Alytaus, Marijampolės ir Tauragės apskritys gali būti priskirtos probleminiams šalies regionams – šiose apskrityse BVP 1 gyventojui dalis mažesnė nei 75 proc. šalies vidurkio. Pagrindinė priežastis – žemės ūkio ekonominės veiklos (ir, atitinkamai, kaimo gyventojų) dominavimas, lemiantis darbo jėgos užimtumą nenašiam ir ekonominio efektyvumo požiūriu neperspektyviame ekonomikos sektoriuje.

Dvidešimt savivaldybių, kuriose 2004 m. registruotas nedarbas buvo didžiausias, visą analizuojamą laikotarpį pasižymėjo gerokai aukštesniu nei vidutinis šalyje registruotu nedarbu ir itin didele ilgalaikių bedarbių dalimi. Pagal nedarbo – vieno iš pagrindinių probleminės padėties indikatorių – dinamiką analizuojamųjų savivaldybių grupę galima išskirti kaip probleminius šalies regionus. Apie jų vienalytiškumą bei galimybę išskirti teritorijas, kurios pergyvena depresinį laikotarpį, bus diskutuojama kituose darbo skyreliuose.

2.4. Darbo rinkos struktūros ir kitimo tendencijų ypatumai probleminiuose šalies regionuose

Siekiant įvertinti situaciją depresinių šalies regionų darbo rinkoje, pirmas svarbus žingsnis – darbo rinkos struktūros ir jos ypatumų analizė. Statistinių duomenų vėlavimas bei jų stoka gerokai apriboja galimybes pagal užimtumo, nedarbo bei darbo rinkoje nedalyvaujančiųjų charakteristikas įvardinti pagrindinius situaciją lemiančius veiksnius. Siekiant nustatyti užimtumo ir nedarbo, kaip pagrindines struktūrines darbo rinkos dalis iliustruojančių rodiklių kitimo ryšį su demografinių, socialinių ir ekonominių pokyčius iliustruojančių rodiklių kitimu, pasitelkiami koreliacinės analizės, atliktos naudojant savivaldybių lygmens rodiklius, rezultatai. Siekiant didesnio rezultatų patikimumo, palyginimui pristatomi keturi atliktos koreliacinės analizės variantai, nustatant 1996–2004 m. ir atskirai 2001–2004 m. laikotarpių 18 rodiklių ryšius skaičiuojant pagal visų šalies savivaldybių ir atskirai – 20 savivaldybių, pagal 2004 m. registruoto nedarbo rodiklį preliminariai išskirtų kaip probleminiai regionai, statistinius duomenis. Koreliacinės analizės būdu siekiama įvertinti, kurių rodiklių kitimas reikšmingai koreliuoja su užimtumo ir nedarbo rodiklių kitimu, tuo pačiu patikslinant tyrimui naudojamų reikšmingiausių rodiklių aibę. Nedalyvaujančiųjų darbo rinkoje darbingo amžiaus gyventojų dalis, kaip tyrimo objektas, itin svarbus vertinant darbo rinkos plėtros galimybes (A. Šileika, D. Andriušaitienė, 2006). Deja, dėl statistinių duomenų trūkumo šios darbo rinkos dalies kitimo tendencijų sąsajas su kitų demografinių, socialinių bei ekonominių rodiklių kitimu įvertinti nėra galimybės. Tik atskiri fragmentai – migracija, socialinių pašalpų kitimo tendencijos netiesiogiai ir tik iš dalies atsispindi pristatomuose koreliacinės analizės rezultatuose.

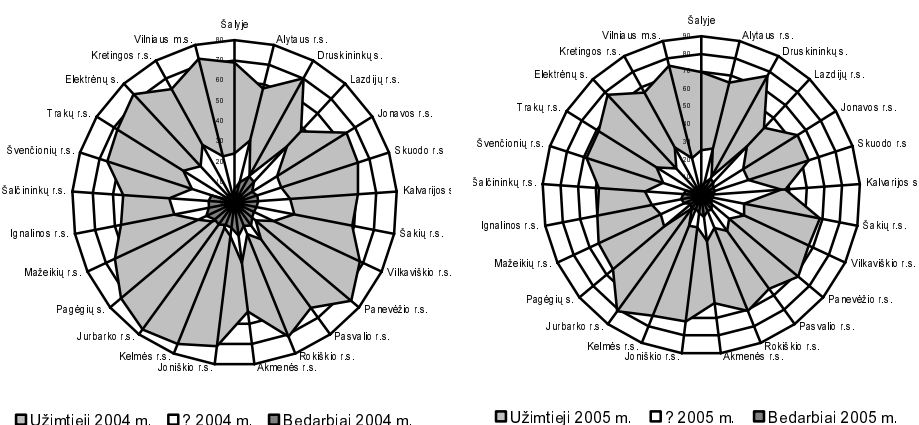
Probleminių šalies regionų socialinę ekonominę raidą lemiančių veiksnių nustatymas gana komplikotas dėl keleto priežasčių. Viena iš pagrindinių problemų – šių regionų padėtį charakterizuojančių rodiklių stoka. Savivaldybių lygmens metinius rodiklius skelbiamame leidinyje Lietuvos apskritys duomenys pateikiami tik po metų, tačiau ir tarp skelbiamų dominuoja kiekybiniai. Pavyzdžiui, pateikiama net 30 žemės ūkio rodiklių, tarp kurių galima rasti duomenis apie beveik visos užaugintos žemės ūkio produkcijos kiekį kilogramais (net surinktų kiaušinių skaičių) kiekvienoje iš savivaldybių, tačiau duomenų apie darbuotojų darbo užmokesčio dydį toje pačioje žemės ūkio ar kitoje ekonominėje veikloje nėra. Lietuvos statistikos departamentas skelbia apskrityse sukurtą BVP, tačiau nėra duomenų apie struktūrą – atskirose ekonominėse veiklose sukurtą BVP ir netgi nėra galimybės tokius duomenis užsakyti.

Dar viena problema – statistinių rodiklių skaičiavimo tęstinumas. Kai kurių rodiklių skaičiavimas nutrauktas, kiti gi pradėti skaičiuoti pagal naują metodiką, todėl vientisai duomenų eilutei tampa nebetinkamais. Dėl visų šių priežasčių gerokai problemiškesni nei apskričių lygmenyje ir socialinės ekonominės

analizės bei sprendimų paieškos procesai – duomenų stoka apriboja galimybę pasitelkti įprastus matematinės analizės, tiesinio programavimo ar kitus funkcinės analizės metodus, nors, netgi turint pakankamai tinkamų statistinių duomenų, sudėtingas veiksnių sąveikos mechanizmas gali būti visiškai deformuotas socialinio psichologinio veiksnio (nuostatų, interesų, subjektyvumo ir pan.) ir analizės, ir uždavinių sprendimų modeliavimo etapuose. Visos šios priežastys gerokai apriboja ir pačių rodiklių, ir matematinė statistinių skaičiavimo būdų pasirinkimą. Visa tai aktualu ir analizuojant probleminių šalies regionų socialinę ekonominę situaciją, o tuo pačiu ir situaciją šių regionų darbo rinkoje. Todėl, siekiant nustatyti giluminius procesų ryšius, dažnai tenka apsiriboti tiesiog statistinių rodiklių logine analize. Statistikos departamento iki šiol pateikti tik 2005 m. savivaldybių socialinę ekonominę padėtį charakterizuojantys duomenys. Darbo rinkos rodikliai skelbiami gerokai naujesni, tačiau jų panaudojimą statistiniuose matematinuose skaičiavimuose, leidžiančiuose analizuoti gilumines rodiklių sąsajas, riboja pagrindinių makroekonominių rodiklių vėlavimas. Todėl skaičiavimams naudoti 2004 metų statistiniai rodikliai.

2.4.1. Užimtumas

Užimtumo lygis, kaip užimtųjų ir darbingo amžiaus gyventojų santykis, Statistikos departamento skaičiuojamas ir skelbiamas tik apskričių lygmenyje. Apskaičiuavus savivaldybių užimtumo lygio rodiklio reikšmes (2.19 pav. ir 7 priedas), depresiniuose šalies regionuose, matyti, jog užimtųjų dalis 2004 m. svyravo nuo 48 proc. Lazdijų r. iki 77 proc. Jurbarko r. savivaldybėse.

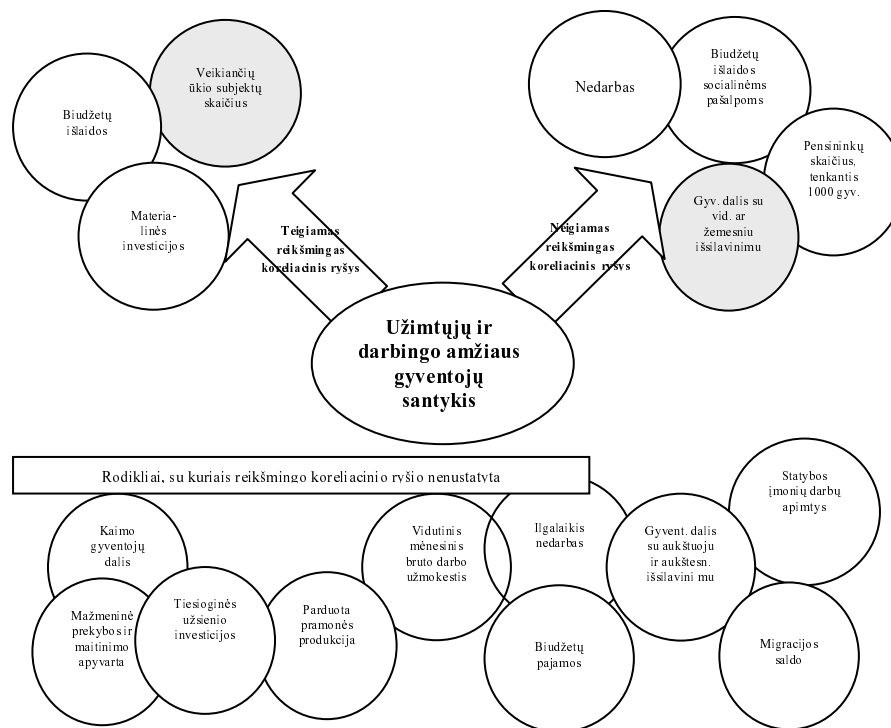
2.19 pav. Darbingo amžiaus gyventojų struktūra 2004 ir 2005 m., proc.

2005 m. probleminiuose šalies regionuose užimtumo lygio rodiklio reikšmės (2.19 pav. ir 8 priedas) pasikeitė nežymiai. Ženklesni teigiami pokyčiai nuo 2004 iki 2005 m. pastebimi Akmenės, Šakių ir Alytaus rajonų bei Druskininkų savivaldybėse (užimtumo lygis šiose savivaldybėse išaugo atitinkamai 7,6; 9,5; 7,7 ir 7,3 procentinio punkto). Tačiau yra ir savivaldybių, kuriose užimtumo lygis sumažėjo. Labiausiai – Pagėgių ir Kalvarijų savivaldybėse (atitinkamai 7,8 ir 13,2 procentinio punkto).

Palyginti su šalies vidurkiu, gerokai žemesniu užimtumo lygiu išsiskiria tik jau minėtoji Lazdijų bei Akmenės, Šakių ir Šalčininkų rajonų savivaldybės. Ten užimti gyventojai sudaro tik apie pusę visų darbingo amžiaus gyventojų, tuo tarpu kai šalyje užimtumo lygis 2004 m. buvo 69 proc. Analizuojant užimtųjų struktūrą probleminiuose šalies regionuose, matyti, jog ji iš principo mažai skiriasi nuo užimtumo situacijos šalyje ar savivaldybėse, kuriose registruotas nedarbas yra mažiausias. Kai kuriose savivaldybėse – Jurbarko r., Kelmės r., Panevėžio r., Pagėgių – užimtumo lygis netgi gerokai didesnis nei vidutinis šalyje – atitinkamai 77, 75, 75 ir 73 proc. Taigi, analizuojant depresinių šalies regionų situaciją vien užimtumo lygio požiūriu, dėsningumą nepastebėta.

Kaip jau buvo minėta, siekiant įvertinti, kaip pagrindinių darbo rinkos rodiklių kitimas sąveikauja su kitais savivaldybių socialinę ir ekonominę padėtį charakterizuojančiais rodikliais, buvo atlikta 1996–2004 m., 2001–2004 m. 18 savivaldybių lygmens rodiklių koreliacinė analizė ir atskirai – tų pačių 18 rodiklių koreliacinė analizė, skaičiuojant tik 20 savivaldybių, priskirtinų probleminiams regionams, rodiklius (2–5 priedai). Koreliacinės analizės rezultatai, apibūdinantys užimtumo ir kitų socialinę ekonominę raidą charakterizuojančių rodiklių kitimo koreliacinius ryšius, parodyti 9 priedo lentelėje ir 2.20 paveiksle.

Skaičiavimai rodo, jog užimtumo lygis ir šalies mastu, ir probleminiuose šalies regionuose reikšmingai koreliuoja tik su veikiančių ūkio subjektų skaičiaus rodikliu. Šalies mastu nustatytas koreliacinis ryšys su savivaldybių biudžetų išlaidomis, materialinėmis investicijomis, savivaldybių išlaidomis socialinėms pašalpoms, 1000 darbingo amžiaus gyventojų tenkančiu senatvės pensininkų skaičiumi bei registruoto nedarbo lygiu, tiriant tik probleminių regionų statistinius rodiklius tarsi prapuola. Tačiau šių šalies regionų lygmenyje skaičiavimais patvirtintas reikšmingas neigiamas užimtumo ir vidurinių, pagrindinių bei pradinį išsilavinimą turinčių asmenų skaičiaus rodiklių koreliacinis ryšys ($r = -0,356$, $p < 0,01$). 2.20 paveiksle parodyti užimtumo ir kitų tirtųjų rodiklių koreliaciniai ryšiai, pilka spalva pažymėjus rodiklius, kurių reikšmingas koreliacinis ryšys nustatytas probleminių šalies savivaldybių lygmeniu. Tačiau reikia pripažinti, visais atvejais nustatytas reikšmingas koreliacinio ryšio stiprumas yra palyginti mažas, todėl ir paties užimtumo, kaip indikatorius, naudojimas socialinės ekonominės raidos tendencijų atskleidimui pagrįstas tik analizuojant užimtumo kaitos aspektu.

2.20 pav. Užimtųjų ir darbingo amžiaus gyventojų santykio rodiklio koreliaciniai ryšiai su kitais socialinę ekonominę padėtį charakterizuojančiais rodikliais

2.4.2. Nedarbas

Kita darbo rinkos struktūros tyrimo grandis – registruoto nedarbo, jo lygio bei struktūros analizė. Probleminiuose šalies regionuose 2004 m., palyginti su šalies vidurkiu, bedarbių ir darbingo amžiaus gyventojų santykio rodiklis buvo didesnis iki 2,4 karto (7 priedas). Aukščiausias registruoto nedarbo rodiklis – Akmenės, Mažeikių, Lazdijų rajonų ir Druskininkų savivaldybėse – atitinkamai 16,3 15,2 14,0 ir 14,8 proc. – daugiau nei dvigubai didesnis nei vidutinis šalyje ir beveik devynis kartus didesnis nei mažiausio nedarbo Trakų r. ir Elektrėnų savivaldybėse, kur jis siekė atitinkamai tik 2,2 ir 2,5 proc. Palyginti su Vilniaus mieste 2004 m. registruotu vidutiniu metiniu bedarbių ir darbingo amžiaus gyventojų santykio rodikliu, šiose keturiose savivaldybėse nedarbo lygis buvo didesnis penkis kartus. 2–2,6 karto viršydamas šalies vidurkį. Pagal registruoto nedarbo rodiklį, 1,5 karto viršijantį šalies vidurkį, išskirtosios šalies savivaldybės – probleminiai šalies regionai – parodytos 2.21 paveiksle.

2005 m. didžiausias nedarbas išliko Akmenės, Ignalinos rajonų, Druskininkų, Mažeikių, Šalčininkų ir Jurbarko rajonų savivaldybėse (8 priedas) –

daugiau nei 10 proc. šių savivaldybių darbingo amžiaus gyventojų buvo registruoti darbo biržoje kaip bedarbiai.

Koreliacinės analizės rezultatai, pateikti 10 priedo lentelėje, parodė, jog tiriant šalies mastu nedarbo – registruotų bedarbių ir darbingo amžiaus santykio – rodiklis koreliuoja su savivaldybių biudžetų pajamomis, savivaldybių biudžetų išlaidomis, materialinėmis investicijomis, statybos įmonių ir bendrovių atliktų darbų apimtimis, veikiančių ūkio subjektų skaičiumi, savivaldybių biudžetų išlaidomis socialinėms pašalpoms, užimtumo lygiu, aukštąjį bei aukštesnįjį išsilavinimą turinčių asmenų skaičiumi, tenkančiu 1000 savivaldybės gyventojų, bei ilgalaikio nedarbo lygiu.

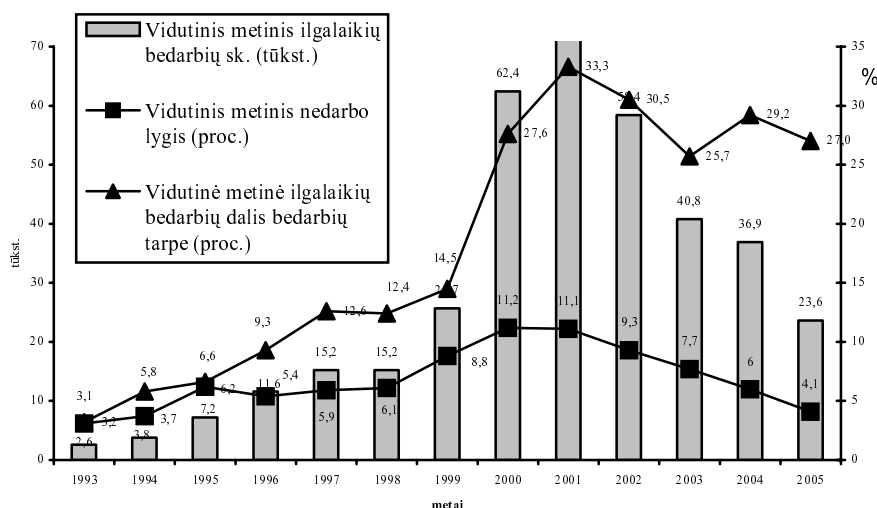

2.21 pav. Problemieji šalies regionai, išskirti pagal registruotų bedarbių ir darbingo amžiaus gyventojų santykio rodiklį 2004 m.

Analogiškų probleminių šalies regionų rodiklių koreliacinė analizė parodė reikšmingą nedarbo lygio rodiklio ryšį su savivaldybių biudžetų pajamomis, savivaldybių biudžetų išlaidomis, veikiančių ūkio subjektų skaičiumi, tenkančiu 1 savivaldybės gyventojui, savivaldybių biudžetų išlaidomis socialinėms pašalpoms, vidutiniu mėnesiniu bruto darbo užmokesčiu bei ilgalaikio nedarbo lygiu. Visais atvejais nustatyti registruoto nedarbo rodiklio reikšmingi koreliaciniai ryšiai su keturiais rodikliais: savivaldybių biudžetų pajamomis, savivaldybių biudžetų išlaidomis, veikiančių ūkio subjektų skaičiumi, ilgalaikio nedarbo lygiu.

Tačiau keliskart patikrinus pradinis duomenis, vis tik nustatytas beveik paradoksalus skirtumas tarp nedarbo ir veikiančių ūkio subjektų skaičiaus rodiklio koreliacinio ryšio analizuojant šalies ir atskirai – probleminių šalies

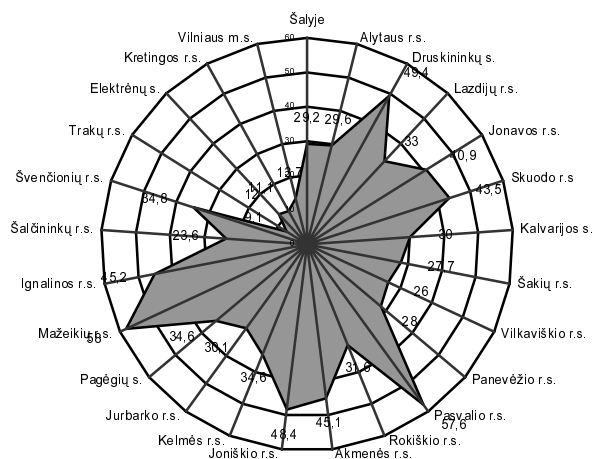
regionų rodiklius. Šalies mastu reikšmingas neigiamas koreliacinis ryšys logiškai nesunkiai paaiškinamas – augant ūkio subjektų skaičiui, užimtumo galimybės auga, todėl mažėja nedarbas. Tačiau kaip paaiškinti teigiamą registruoto nedarbo rodiklio ir ūkio subjektų skaičiaus koreliacinį ryšį probleminiuose šalies regionuose? Ūkio subjektų skaičius auga kartu didėjant nedarbui? Šį iš pirmo žvilgsnio lyg ir nelogiškumą galima bandyti aiškinti probleminių šalies regionų verslo ir jo plėtros ypatumais, galimybėmis bei tendencijomis: vyrauja mikro įmonės, kuriose dirba vienas ar keli šeimos nariai; samdomų darbuotojų skaičius ypač mažas; palyginti didelė ūkio subjektų dalis, kurios pagrindinė veiklos sritis – žemės ūkio ekonominė veikla. Nenašus sektorius pasižymi mažu samdos lygiu, vadinasi, didžiojoje dalyje tokių įmonių nėra galimybės įdarbinti bedarbius.

2.22 pav. Nedarbo rodiklių dinamika Lietuvoje (Lietuvos darbo biržos duomenys)

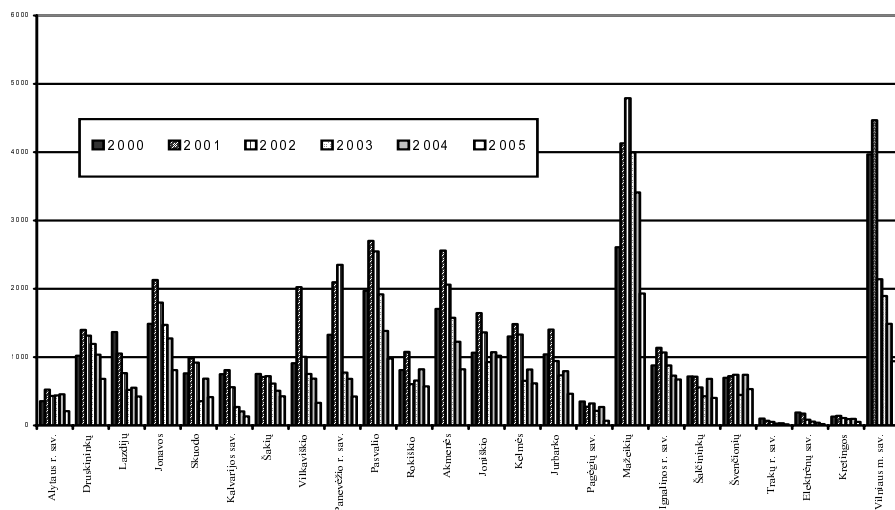
Tiriant probleminių šalies regionų nedarbo ypatumus, ypač pažymėtinas šių regionų nedarbo bruožas – ilgalaikis nedarbas. Kaip kito šis rodiklis šalyje, parodant jo ir vidutinio metinio nedarbo rodiklių kitimo tendencijas, matyti iš 2.22 paveikslo. Probleminėse šalies teritorijose ilgalaikio nedarbo dalis gerokai didesnė – 2.23 paveiksle parodyti ilgalaikio nedarbo dalies skirtumai 2004 m.

Probleminiams šalies regionams priskirtinose savivaldybėse kasmet ilgiau nei metus nedirba daugiau nei ketvirtadalis darbingo amžiaus gyventojų, o dalis iš jų nedirba penkerius – dešimt metų.

2.23 pav. Ilgalaikių bedarbių dalis probleminėse šalies savivaldybėse 2004 m., proc.

Analizuojant 2004 m. duomenis, matyti, jog Pasvalio ir Mažeikių r. savivaldybėse ilgalaikių bedarbių dalis buvo didesnė daugiau nei šešis kartus (atitinkamai 57,6 ir 58 proc.), palyginti su Trakų ir Kretingos r. savivaldybėmis (atitinkamai 9,1 ir 11,1 proc.), kuriose registruoto nedarbo lygis tais metais buvo mažiausias.

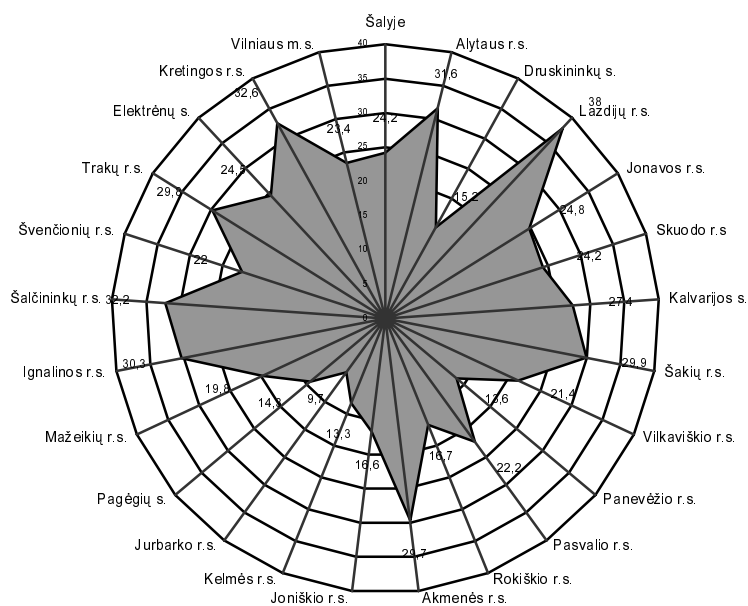

2.24 pav. Ilgalaikių bedarbių skaičius probleminėse šalies savivaldybėse 2000–2005 m.

Analizuojant 2000–2005 m. ilgalaikio nedarbo dinamiką probleminėse šalies savivaldybėse, matyti (2.24 pav.), jog šios problemos pikas buvo 2001–2002 m. Vėliau ilgalaikių bedarbių skaičius mažėjo, nors 2005 m. kai kuriose savivaldybėse (Druskininkų, Jonavos, Skuodo, Pasvalio, Akmenės, Mažeikių ir Ignalinos) ilgalaikių bedarbių skaičius buvo artimas ir netgi didesnis nei Vilniaus mieste.

2.4.3. Darbingo amžiaus gyventojai, nedalyvaujantys darbo rinkoje

Analizuojant darbingo amžiaus gyventojų struktūrą, parodytą 2.25 paveiksle ir 7, 8 prieduose, matyti, kad be užimtųjų ir registruotų bedarbių palyginti didelę dalį sudaro darbingo amžiaus gyventojai, kurių statusas darbo rinkoje yra neaiškus. Ši darbingo amžiaus gyventojų grupė simboliškai pažymėta kaip „?“ darbo jėgos struktūros dalis. Apie oficialioje darbo rinkoje nedalyvaujančių asmenų grupės tikslią struktūrą be specialių sociologinių tyrimų kalbėti gana keblu. Analizuojant probleminių šalies regionų „?“ grupės darbo jėgos dalį, dėsningumą nepastebėta.

2.25 pav. Oficialioje darbo rinkoje nedalyvaujančių darbingo amžiaus asmenų dalis probleminėse šalies savivaldybėse 2004 m., proc.

Tačiau į šią grupę, be abejo, patenka bedarbiai „savanoriai“; asmenys, savarankiškai dirbantys mažuose neregistruotuose ūkiuose ir pragyvenantys iš jame sukurtų produktų bei atsitiktinių vienkartinių darbų; darbingo amžiaus asmenys, išvykę dirbti iš regiono į didžiuosius šalies miestus bei ES šalis, ir neoficialiai dirbantys asmenys. Tai keturios darbo rinkos problemos, kurios eilės tvarka apžvelgiamos trečiojoje darbo jėgos struktūros tyrimo grandyje.

Pirmoji iš anksčiau minėtųjų grupių – bedarbiai „savanoriai“ – paprastai sudaro tik keletą procentų visų darbingo amžiaus gyventojų. Dažniausiai tai asmenys, turintys socialinių psichologinių problemų, kurių įtraukimas į darbo rinką užtrunka, yra brangus, nes reikalauja kompleksinių daugelio sričių specialistų sprendimų. Antroji grupė – asmenys, savarankiškai dirbantys mažuose neregistruotuose ūkiuose ir pragyvenantys iš jame sukurtų produktų bei atsitiktinių vienkartinių darbų, tam tikra prasme yra unikalus lietuviškas pereinamojo į rinkos ūkį laikotarpio produktas, turintis netgi savo specifinį tautišką pavadinimą – „trihektarininkai“. Kaip rodo tyrimai, ši grupė asmenų susiformavo kaip grynasis užsitęsęs sąstingis – depresijos produktas: asmenys, ilgai neradę vietos darbo rinkoje, kaip išeitį pasirinkę pragyvenimą iš beveik natūrinio ūkio. Tai pakankamai problemiška darbo jėgos dalis, dažniausiai praradusi turėtą kvalifikaciją ir dėl skurdo bei vyresnio amžiaus sunkiai pasiduodanti integracijai į darbo rinką bet kokiomis aktyviomis darbo rinkos priemonėmis.

Trečioji neigiamai ekonominę probleminių regionų plėtrą veikianti tendencija – migracijos procesai. Analizuojant oficialius Statistikos departamento duomenis, matyti, jog šalyje nuo 2003 iki 2004 neigiamas migracijos saldo rodiklio reikšmės dydis padidėjo daugiau nei 52 proc. punktais, tačiau rodikliai, perskaičiuoti atitinkamai tūkstančiui savivaldybės, apskrities ir šalies gyventojų, leidžia teigti, jog iš daugumos probleminių kaimiškųjų šalies regionų (savivaldybių) išvykstančiųjų yra daugiau negu vidutiniškai šalyje, o dažnai ir daugiau nei vidutiniškai apskrityje. Detalesniems migracijos struktūros dėsningumams, mastui ir pasekmėms įvertinti regioniniu aspektu, reikėtų specialaus sociologinio tyrimo, tačiau tikėtina, kad neigiamo migracijos saldo rodiklio augimui didžiausią įtaką turi darbingo amžiaus palyginti jaunų ir labiau išsilavinusių asmenų emigracija.

Kaip jau buvo minėta, koreliacinės analizės rezultatai patvirtina, kad, emigruojant regiono gyventojams, prarandamos galimos gauti savivaldybių pajamos, tačiau tuo pačiu mažėja ir savivaldybių biudžetų išlaidų dalis, tenkanti 1 gyventojui. Ironiškai karti tiesa: mažiau žmonių – mažiau problemų. Nėra darbo jėgos – beprasmiškos ir investicijos. Skaičiavimai patvirtina, jog šiuose regionuose lieka pensinio amžiaus asmenys, pasiryžę „nugyventi amžių“ bei kaimo gyventojai, kurių didžioji dalis tiesiog bando „išgyventi“, neturėdami didelių pretenzijų į asmeninės gerovės kilimą. Probleminiai šalies regionai tampa vis labiau tuštėjančiomis neperspektyviomis šalies teritorijomis.

Lietuvoje kol kas nėra atlikta specialių tyrimų, leidžiančių atlikti išsamią probleminių regionų darbo jėgos migracijos tendencijų, priežasčių bei pasekmių analizę. Tačiau užsienio šalių mokslininkų atskleisti probleminiams ir depresiniams regionams būdingi migracijos procesų dėsningumai ir ypatumai bei Lietuvoje atliktų darbo rinkos tyrimų duomenys leidžia patvirtinti, jog aukštesnė kvalifikacija, kaip srautas, keliauja į labiau išsivysčiusius regionus ir ten koncentruojasi (J. Ritsila, M. Ovaskainen, 2001; P. Huber, A. Worgotter, 1997; M. Hazans, 2004; R. Kosfeld, Ch. Dreger, 2005; G. Mačys, 1999 ir kt.). Probleminių regionų darbo jėgą šiek tiek mažesniais mastais papildo žemesnės kvalifikacijos darbo jėga (A. Olgaard, 2000; M. Przybyla, 2001; M. Kauhanen, H. Tervo, 1999). Šie tarpregioninės migracijos procesai didina žmogiškojo kapitalo koncentraciją aukštesniais vystymosi tempais pasižyminčiuose regionuose, tuo pačiu didindami jų tolimesnio vystymo galimybes, tačiau ženkliai mažina probleminių regionų plėtojimo galimybes tiek kiekybinio (mažėja darbingo amžiaus gyventojų skaičius), tiek kokybinio (žemesnis tampa darbo jėgos kvalifikacijos lygis) požiūriais. Pagrindinė šio proceso priežastis yra nedarbas. Žema kvalifikacija, lemianti menkas galimybes kitų regionų darbo rinkoje, žemės, kaip nuosavybės, turėjimas, užtikrinantis pigų pragyvenimą, ir maža turimos nuosavybės rinkos vertė yra pagrindinės mažų vidinės migracijos srautų priežastys. Todėl netgi pats žemas vidinės migracijos lygis tampa prielaida nemažėti nedarbui, ypač ilgalaikiui. Tai dar vienas patvirtinimas, jog depresinių šalies regionų ilgalaikiai bedarbiai yra patekę į nedarbo spąstus.

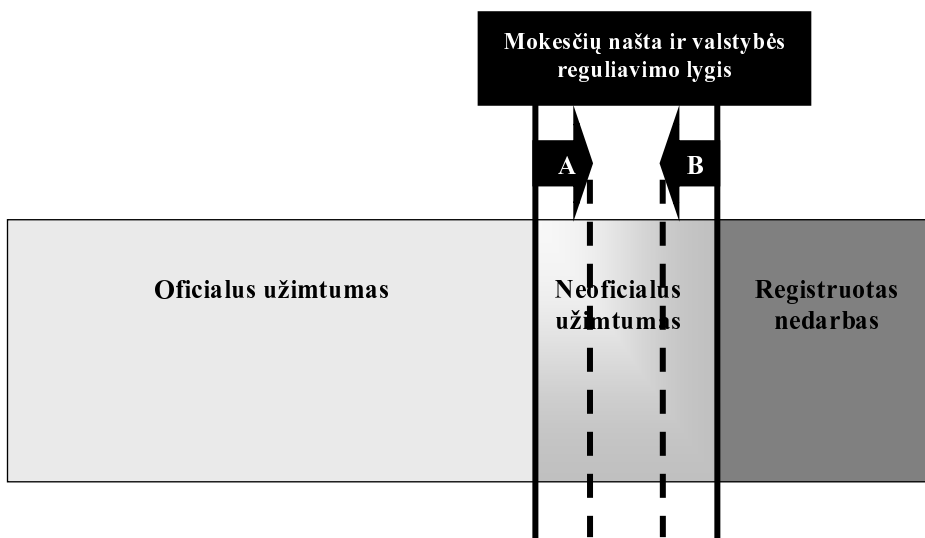
Dar viena darbingo amžiaus asmenų grupė, patenkanti į „?“ grupę, yra *neoficialioje darbo rinkoje užimti asmenys*. Kaip rodo mokslininkų tyrimai, per porą dešimtmečių (nuo 1978 iki 1998 m.) neoficialus užimtumas išaugo maždaug dvigubai. 2002 m. Šiaurės šalyse, Jungtinėje Karalystėje ir Šveicarijoje neformalus sektorius sukūrė apie 10 proc. BVP, Pietų Europoje ir Airijoje – nuo 20 iki 30 proc. Kiek neoficialioje Lietuvos darbo rinkoje yra užimtųjų, kol kas tik spėjama. Tikslūs duomenis būtų galima pateikti tik atlikus specialius tyrimus. Neaišku ir tai, kokią dalį „?“ grupėje gali sudaryti neoficialiai dirbantys asmenys. Tačiau labai tikėtina, kad depresiniuose šalies regionuose oficialioje darbo rinkoje nedalyvaujančių asmenų didelę dalį sudaro nekvalifikuoti ar itin žemos kvalifikacijos asmenys, pragyvenantys iš atsitiktinių trumpalaikių darbų pas smulkius ūkininkus, bei vieni kitiems teikiantys paslaugas „talkų“ principu. Šiek tiek didesnė neoficialiai užimtų asmenų dalis tikėtina statybose, automobilių perpardavimo versle bei tekstilės ekonominėje veikloje.

Bandant atsakyti į klausimą, kodėl neformalus sektorius toleruojamas, viena iš pasaulines tendencija tiriančių mokslininkų daromų prielaidų yra tai, kad, ėmusis represijų prieš šešėlinį užimtumą, gali sparčiai ūgtelti nedarbo lygis. Kitas argumentas – kad ir kaip būtų, šešėlinis užimtumas kuria didesnę pridėtinę vertę nei nedarbas. Mokslininkai, tiriantys šešėlinį/neoficialų užimtumą, akcentuoja glaudų ribų ir sąsajų ryšį tarp dviejų reiškinių – šešėlinio/formalaus užimtumo ir

oficialaus nedarbo bei jų kitimo dėsningumą, įvardindami tai kaip ekonomikos fenomeną: tai tarsi dvi būtinos ekonominės jėgos – dvi medalio pusės. Akcentuojama tai, jog bet kuri ekonominė ar politinė priemonė, mažinanti vieną, skatina kitos didėjimą.

Šešėlinei ekonomikai priskirtinas įmonės galima sugrupuoti į dvi rūšis: įmonės, dirbančias žemo našumo sektoriuose, kuriose vyrauja nenašios darbo vietos, ir įmonės, kurios pagal sektorių priskirtinos produktyvioms bei kuriose vyrauja aukšto našumo darbo vietos. Pastaroji įmonių rūšis ar į neoficialųjį užimtumą patenkančios darbo vietos (ar jų dalis) ypatinga tuo, kad turi didesnes galimybes bei polinkį legalizuotis – pereiti į oficialų užimtumą. Žemo našumo ekonomikos sektoriams (ypač – žemės ūkio) priklausančios įmonės ar darbo vietos legalizuotis galimybių turi gerokai mažiau – vyraujantis nenašus darbas lemia labai žemą tų įmonių pelningumą, kuris užkerta kelią vidaus ir išorės investicijoms, o be investicijų ir galimybės tobulinti technologijas tokie darbai ir tokių įmonių galimybės augti bei legalizuotis yra labai menkos. Tikėtina, jog analogiška situacija susidarė ir probleminiuose Lietuvos regionuose.

Neoficialus užimtumas/šešėlinė ekonomika tarsi randa pusiausvyrą su oficialiu nedarbu. Teoriškai neoficialaus užimtumo rodiklis gali būti indikatoriumi, charakterizuojančiu mokesčių naštos poveikį darbo rinkos struktūrai. Pusiausvyra nusistovi tame taške, kur oficialus užimtumas yra „įkandamas“ – ant ribos, kur mokesčių našta ir valstybės reguliavimo lygis darbdaviams (ypač – smulkiąjam verslui) yra pakeliami (2.26 pav.).

2.26 pav. Mokesčių naštos ir valstybės reguliavimo įtaka darbo rinkos struktūros pokyčiams

Taip suprantant patį principinį neoficialios darbo rinkos modelį, galima ir taikliau parinkti darbo rinkos reguliavimo priemones, kuriomis siekiama paveikti neoficialųjį/šešėlinį užimtumą, nepadidinant oficialaus nedarbo lygio. Tai svarbu dėl keleto priežasčių. Svarbiausios iš jų susijusios su abejonėmis, ar kova su šešėliniu/neoficialiu užimtumu tikrai ekonomiškai efektyvi, įvertinant ir pasveriant, kokį efektą šešėlinis užimtumas turi darbo vietų kūrimui, darbo vietų panaikinimui, darbuotojų kvalifikacijos išlaikymui, šešėlinėje ekonomikoje ar neoficialiai dirbančių asmenų ir jų šeimų gyvenimo lygiui su tuo, kokį poveikį toms pačioms darbo jėgos charakteristikoms turi oficialus registruotas nedarbas.

Pasaulinė patirtis rodo, jog bet kuri darbo rinkos reguliavimo politikos priemonė turi įtakos ne tik nedarbo lygiui, bet ir šešėlinio/neoficialaus užimtumo lygiui – yra labai sunku sumažinti šešėlinį/neoficialų užimtumą, nepaskatinant nedarbo lygio kilimo. Prieš imantis vienu ar kitu priemonių, ypač – represinių, galinčių sumažinti neoficialaus užimtumo lygį, būtina įvertinti, ar yra oficialių darbo vietų pasiūla, ar mokesčių dydis – mokesčių našta – yra pagrįsti, juos vertinant pagal šalies ar regiono gyventojų perkamąją galią. Šie klausimai turi būti sprendžiami atmetant ultimatyvius variantus, nes perlenkimai ir į vieną, ir į kitą pusę gali inspiruoti ekonomines ir socialines problemas (F. Shneider, D.H. Enste, 2000). Kaip rodo Italijos mokslininkų tyrimų rezultatai, 20 Italijoje šešėlinio užimtumo dalis sudaro nuo 10 proc. šiaurės vakarų regionuose iki 30 proc. pietuose (Sicilijoje). Panaši padėtis stebima daugiau nei dešimtmetį. Griežtos priemonės prieš šešėlinį užimtumą paprastai žlunga. Bausmių už šešėlinį verslą ir nelegalų darbą griežtinimas ir taikymas paskatina nedarbo augimą. Ypač paradoksalu tai, kad paskatina nedarbo augimą labai greitu laiku. Tokių priemonių taikymo rezultatas – mažėjantys darbo vietų kūrimo tempai ir mažiausiai produktyvių darbo vietų naikinimas (žlugimas) šešėlinio užimtumo segmente bei dėl to augantis registruotas nedarbas. Tai pagrindinė ir ko gero vienintelė priežastis, dėl kurios šalyse toleruojamas neformalusis sektorius. Vienintelis veiksmingas būdas stengiantis sumažinti šešėlinį užimtumą – legalios darbo rinkos plėtojimas (tame tarpe ir priemonės, didinančios darbo jėgos mobilumą) ir tuo pačiu – nedarbo mažinimas, ieškant būdų, kaip aktyviau derinti darbo rinkos ir ūkio poreikius, sudarant kuo daugiau galimybių užimtiesiems pereiti iš šešėlinės į legalią darbo rinką. Šešėlinis užimtumas, kaip rodo tyrimai, struktūriniu požiūriu sudarytas iš žemo našumo darbo vietų. Pati šešėlinio užimtumo plėtra apima ir nedidelę dalį registruotų bedarbių. Viena iš itin efektyvių priemonių, trukdančių išsigalėti šešėliniam užimtumui – pasyvių darbo rinkos politikos priemonių (bedarbių pašalpų, draudimo nuo nedarbo) sistemos tobulinimas, orientuojantis į tokį taikymo mechanizmą, pagal kurį draudimo nuo nedarbo išmokos būtų mokamos tik tiems bedarbiams, kurie gali įrodyti dirbę legalioje darbo rinkoje – turi darbo stažą per praėjusį laikotarpį.

Apibendrinant darbo rinkos struktūros analizės rezultatus, pažymėtina, jog:

Tiriant, kiek socialinės ekonominės raidos tendencijos atsispindi užimtumo rodiklio kitimo tendencijose, regioninės diferenciacijos dėsningumą nepastebėta. Šalia didelio registruoto nedarbo probleminiuose šalies regionuose sutinkamos aukšto užimtumo lygio rodiklio reikšmės. Tai rodo, jog užimtumas ir nedarbas nėra tie du pagrindiniai (ir pakankami) rodikliai, kuriais remiantis, kad ir su išlygomis, būtų galima analizuoti darbo jėgos struktūrą. Darbo rinkoje nedalyvaujantys darbingo amžiaus gyventojai – tai pilkoji darbo rinkos struktūros dalis, kurioje slypi dalis atsakymų ir, kuri turėtų būti vertinama kaip tikslinė grupė galimų sprendimų požiūriu. Koreliacinės analizės rezultatai leidžia teigti, jog ir šalyje, ir probleminiuose šalies regionuose užimtumo – užimtųjų ir darbingo amžiaus gyventojų santykio – rodiklis kinta ta pačia kryptimi, kaip ir veikiančių ūkio subjektų skaičiaus rodiklis. Probleminiuose šalies regionuose užimtumo ir vidurinį bei žemesnį išsilavinimą turinčių asmenų skaičiaus rodikliai kinta priešingomis kryptimis. Tai leidžia daryti išvadą, jog auganti vidurinį ir žemesnį nei vidurinį išsilavinimą turinčių asmenų santykinė dalis šiose savivaldybėse lemia žemesnį užimtumo lygį.

Registruoto nedarbo rodiklis aukščiausio ir žemiausio nedarbo šalies savivaldybėse 2004 m. skyrėsi iki devynių kartų. Registruotų bedarbių ir darbingo amžiaus gyventojų santykio rodiklis, palyginti su šalies vidurkiu, 2,4 karto buvo aukštesnis dvidešimtyje šalies savivaldybių. Šiose probleminiams šalies regionams priskirtinose savivaldybėse kasmet ilgiau nei metus nedirba daugiau nei ketvirtadalis darbingo amžiaus gyventojų, o dalis iš jų nedirba penkerius – dešimt metų. 2005 m. kai kuriose savivaldybėse (Druskininkų, Jonavos, Skuodo, Pasvalio, Akmenės, Mažeikių ir Ignalinos) ilgalaikių bedarbių skaičius buvo artimas ir netgi didesnis nei Vilniaus mieste. Šie skaičiai vaizdžiai iliustruoja regioninės diferenciacijos mastą ne tik registruoto nedarbo požiūriu. Probleminių šalies regionų rodiklių koreliacinė analizė parodė reikšmingą nedarbo lygio rodiklio ryšį su savivaldybių biudžetų pajamomis, savivaldybių biudžetų išlaidomis, veikiančių ūkio subjektų skaičiumi, tenkančiu 1 savivaldybės gyventojui, savivaldybių biudžetų išlaidomis socialinėms pašalpoms, vidutiniu mėnesiniu bruto darbo užmokesčiu bei ilgalaikio nedarbo lygiu.

Analizuojant darbingo amžiaus gyventojų struktūrą, matyti, kad be užimtųjų ir registruotų bedarbių palyginti didelę dalį sudaro darbingo amžiaus gyventojai, kurių statusas darbo rinkoje yra neaiškus. Į šią grupę patenka bedarbiai „savanoriai“, asmenys, savarankiškai dirbantys mažuose neregistruotuose ūkiuose ir pragyvenantys iš jame sukurtų produktų bei atsitiktinių vienkartinį darbų, „darbo migrantai“ – darbingo amžiaus asmenys, išvykę dirbti iš regiono į didžiuosius šalies miestus bei ES šalis, ir neoficialiai dirbantys asmenys. Oficialioje darbo rinkoje nedalyvaujančių darbingo amžiaus gyventojų grupės struktūra be specialiųjų tyrimų detaliau sunkiai apibrėžiama, nors aišku, jog ji

nevienalytė ir apima palyginti didelę dalį darbingo amžiaus asmenų – reikšmingą darbo jėgos rezervo dalį.

2.5. Savivaldybių socialinės ekonominės raidos tendencijas lemiančios rodiklių grupės: faktorinės analizės rezultatai

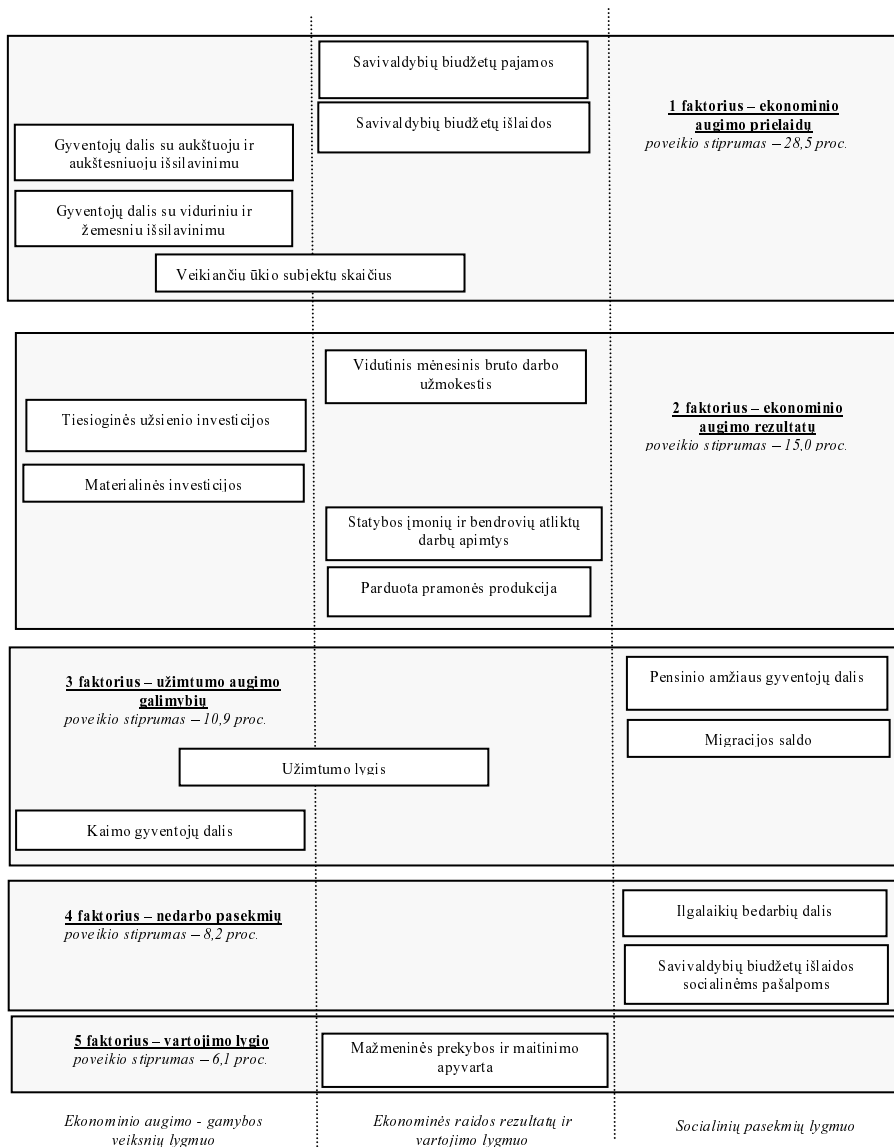
Šiame faktorinės analizės rezultatų pristatymo skyrelyje siekiama nustatyti, kokie faktoriai¹ turi įtakos visų šalies savivaldybių (ir atskirai – probleminių šalies regionų) raidai, ir pagal atpažintąsias logines sąsajas, vienijančias veiksnius išskirtuosiuose faktoriuose, įvardinti pagrindinius latentinius socialinės ekonominės raidos veiksnius, neturinčius kiekybinio mato.

Taikant faktorinę analizę (V. Čekanavičius, G. Murauskas, 2003), rodikliai sugrupuojami pagal tai, kiek stiprus jų tarpusavio koreliacinis ryšys. Didelio skaičiaus kintamųjų teikiamos informacijos kondensavimas į išskiriamus faktorius leidžia paaiškinti jų (išskirtųjų faktorių) įtaką tyrimo objektui. Šiuo atveju tyrimo objektas – savivaldybių socialinė ekonominė raida. Veiksnius charakterizuojančių rodiklių grupės – išskirtuosius faktorius – vienija jų loginės sąsajos – „vienijančios konstrukcijos“. Būtent šių loginių sąsajų atpažinimas lemia vieno ar kito faktoriaus formalų pavadinimą ir suteikia galimybę įvardinti reiškinį, neturintį kiekybinio mato.

Taigi, faktorinės analizės tikslas – minimaliai prarandant informacijos, pakeisti stebimą reiškinį charakterizuojančių požymių aibę kelių faktorių rinkiniu. Faktorinė analizė buvo atliekama skaičiuojant 18 rodiklių. Analizuojami laikotarpiai: 1996–2004 ir 2001–2004 metai. Skaičiuota pagal visų šalies savivaldybių bei atskirai – 20 savivaldybių, kurios pagal 2004 m. nedarbo rodiklį išskirtos kaip probleminiai šalies regionai, ir savivaldybių, kuriose kaimo gyventojų daugiau nei 50 proc., rodiklius. Visi faktorinės analizės variantai atlikti keliais būdais: trūkstamas rodiklių reikšmes atmetant; trūkstamas rodiklių reikšmes pakeičiant vidurkiais; skaičiuojant pagal nedarbo lygį, trūkstamas reikšmes pakeičiant vidurkiais. Kiekvienu atveju išskirtųjų faktorių skaičius ir rodiklių „komplektas“ faktoriuose skyrėsi, tačiau gautųjų rezultatų lyginamoji analizė leido nustatyti dėsningumus ir išvengti atsitiktinių rezultatų rizikos. Atliekant analizę, faktorių skaičius iš anksto nebuvo nustatytas.

11 priedo lentelėje pateikti *visų šalies savivaldybių 18 rodiklių* įvairiais būdais atliktos *faktorinės analizės* rezultatai. Jų (rezultatų) lyginamoji analizė leido apibendrinti pastebėtus dėsningumus, išskirti charakteringiausią faktorinės analizės rezultatų variantą, kuris pateiktas 2.27 paveiksle, ir atsakyti į šiam analizės etapui iškeltus klausimus.

¹ Faktoriais šiame darbe vadinami faktorinės analizės būdu išskirtieji latentiniai (mega) veiksniai, neturintys kiekybinio mato.

2.27 pav. Pagal 1996–2004 m. visų šalies savivaldybių rodiklius atliktos faktorinės analizės rezultatai, skaičiuojant pagal nedarbo lygį (trūkstamos rodiklių reikšmės pakeistos vidurkiais)

Savivaldybių biudžetų pajamų, savivaldybių biudžetų išlaidų, gyventojų dalies su aukštesniu ir aukštesnioju išsilavinimu, gyventojų dalies su viduriniu, pagrindiniu ir pradiniu išsilavinimu bei veikiančių ūkio subjektų skaičiaus

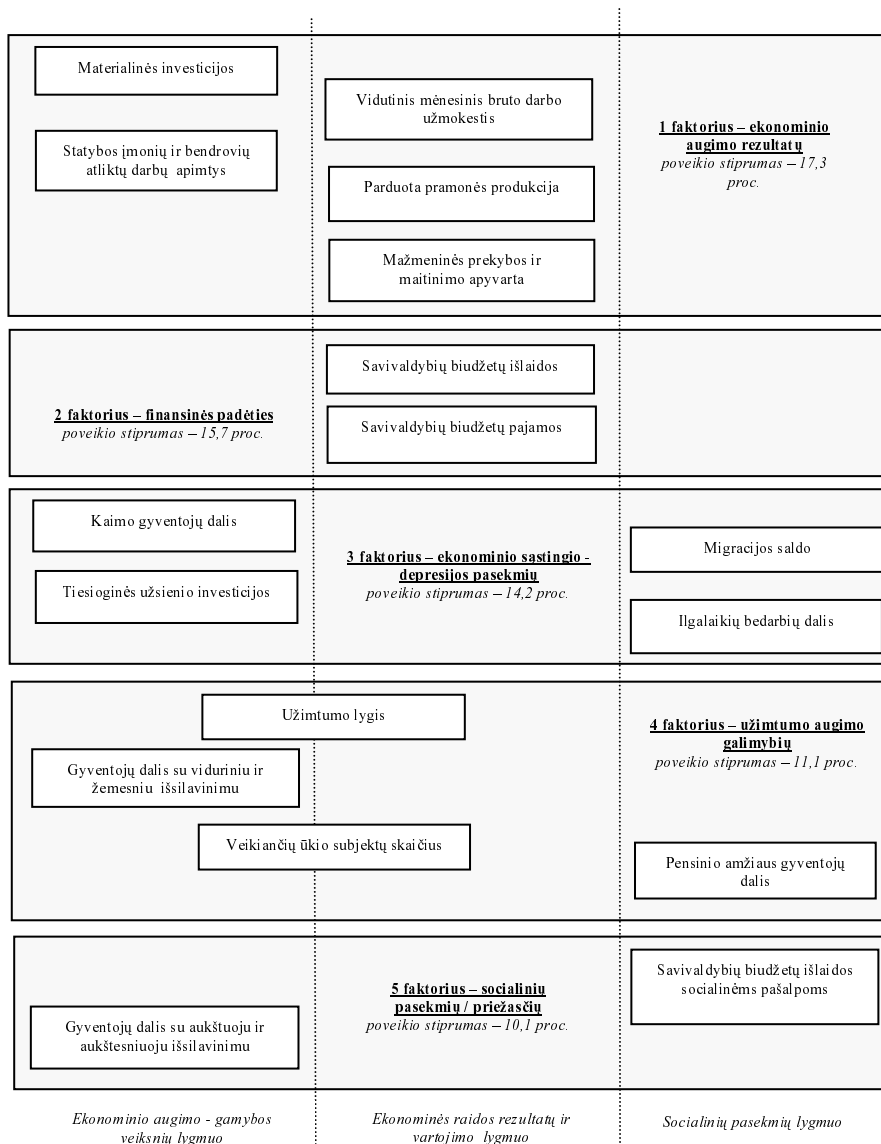
rodikliai gali būti laikomi pamatiniais ekonominių išteklių (gamybos veiksnių) panaudojimo ekonominio augimo procese indikatoriais. Šie rodikliai patenka į tą patį (viena) ekonominių augimo prielaidų faktorių keturiuose faktorinės analizės variantuose (3; 4; 5; 6) ir dviejuose variantuose (1; 2) išskiriami kaip savarankiški faktoriai.

Augant savivaldybės gyventojų dalies, turinčios tik vidurinį, pagrindinį ir pradinį išsilavinimą, bei kaimo gyventojų dalies rodiklių reikšmėms, kitų faktorių sudarančių rodiklių reikšmės kinta priešinga linkme (tame tarpe ir veikiančių ūkio subjektų rodiklis, kurio sąveikos su nedarbo lygio rodiklio kitimu šalyje ir probleminėse šalies savivaldybėse skirtumų ypatumų, nustatytų koreliacinės analizės būdu, kol kas be išlygų nepavyko paaiškinti). Vadinasi, žemesnį išsilavinimą turinčių gyventojų dalis koncentruojasi kaimiškose teritorijose ir abu šie reiškiniai gali būti vertinami kaip ekonominį augimą stabdantys veiksniai. Tai rodo 1 ir 2 faktorinės analizės variantai, kuomet trūkstamos rodiklių reikšmės atmetos.

Kaimo gyventojų dalies rodiklis faktoriuje veikia priešinga linkme nei migracijos saldo (3 ir 5 variantai, 2001–2004 m. laikotarpis), vidutinis mėnesinis bruto darbo užmokestis, tiesioginės užsienio investicijos bei parduota pramonės produkcija (4 ir 6 variantai, 1996–2004 m. laikotarpis). Tai leidžia daryti prielaidą (be specialių sociologinių tyrimų atsisakyta daryti kategoriškesnius apibendrinimus), jog kaimo gyventojai dėl žemesnio mobilumo emigruoja rečiau, o jų santykinės dalies augimas lemia vidurinės mėnesinės bruto darbo užmokesčio rodiklio reikšmės santykinį mažėjimą, savivaldybės nepatrauklumą investicijoms ir, be abejo, santykinį parduotos pramonės produkcijos rodiklio reikšmės mažėjimą.

Nedarbo lygis, ilgalaikio nedarbo lygis bei savivaldybių išlaidos socialinėms pašalpoms visuose atliktos faktorinės analizės variantuose parenka į tą patį faktorių. Tai leidžia teigti, jog bendrąją savivaldybių socialinę ekonominę raidą šie rodikliai veikia kaip atskiras savarankiškas faktorius ir patvirtina pirmajame darbo skyriuje pabrėžtą teiginį, jog nedarbas – ne tik socialinis rodiklis. Jis, kaip ekonominės raidos socialinė pasekmė galiausiai pats tampa ekonominiu veiksniu, stabdančiu ekonominį augimą, ir socialinių garantijų forma „sugeriančiu/pravalgančiu“ gana didelę savivaldybių finansinių išteklių dalį. Savivaldybių biudžetų išlaidos socialinėms pašalpoms, tiriant visų šalies savivaldybių mastu, glaudžiai siejasi su nedarbo lygio rodikliais.

12 priedo lentelėje pateikti *dvidešimties šalies savivaldybių 18 rodiklių* įvairiais būdais atliktos *faktorinės analizės* rezultatai. Charakteringiausio faktorinės analizės varianto rezultatai parodyti 2.28 paveiksle, toliau pristatomos dvidešimties šalies savivaldybių faktorinės analizės rezultatų pagrindu padarytosios išvados.

2.28 pav. Pagal 1996–2004 m. 20 šalies savivaldybių rodiklius atliktos faktorinės analizės rezultatai, skaičiuojant pagal nedarbo lygį (trūkstamos rodiklių reikšmės pakeistos vidurkiais)

Tiriant probleminių regionų mastu, rodikliai, vertintini kaip ekonominio augimo prielaidos, grupuojasi kitaip nei visų šalies savivaldybių mastu. Visos šalies mastu pamatiniai ekonominio augimo prielaidų (ekonominių išteklių)

rodikliai – gyventojų dalis su aukštuoju ir aukštesnioju išsilavinimu, gyventojų dalis su viduriniu, pagrindiniu ir pradiniu išsilavinimu bei veikiančių ūkio subjektų skaičiaus rodikliai – labiau išsibarstę įvairiuose faktoriuose, palyginti dažnai šliedamiesi prie socialines demografines charakteristikas atspindinčių rodiklių. Ar tai patvirtina hipotezę, kad problemų, o tuo pačiu ir ekonominių augimo veiksnių, lygmuo šiose savivaldybėse fokusuojasi socialinių psichologinių žmogaus kaip individo (bei individų aibės) ypatumų lygmenyje? Taip, nors specialių tyrimų rezultatai būtų svaresnis argumentas tokios išvados pagrindimui.

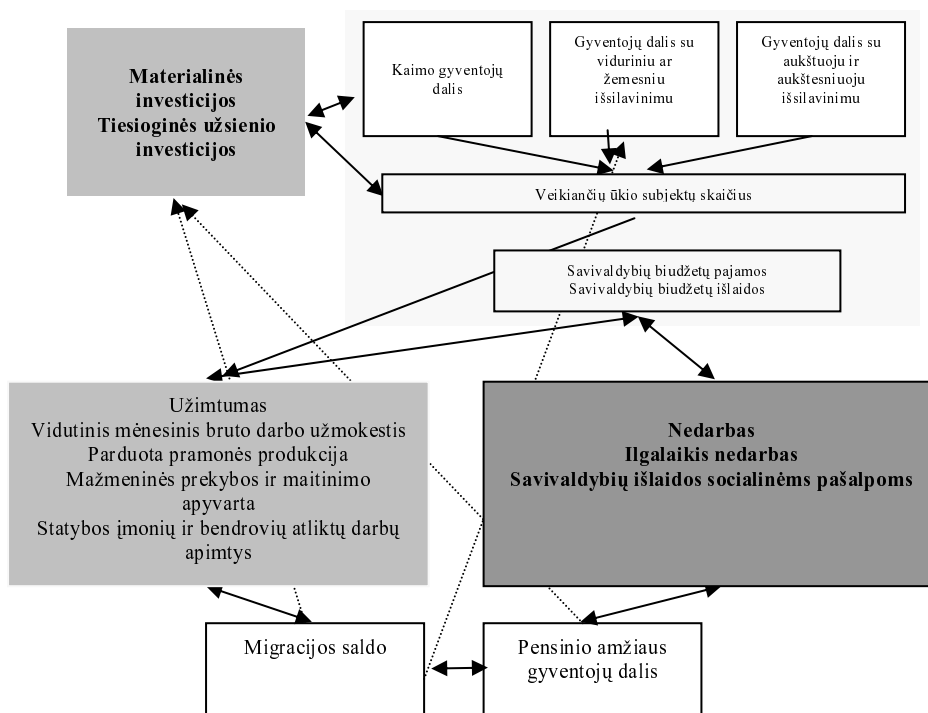
Veikiančių ūkio subjektų skaičiaus rodiklis 4 faktorinės analizės variantų atvejais (1, 2, ir 6) patenka į tą patį faktorių, kaip ir kaimo gyventojų dalies rodiklis, tačiau veikia priešingomis kryptimis. Tai leidžia daryti išvadą, kad egzistuoja dėsningumas, jog santykinai didesnė kaimo gyventojų dalis lemia santykinai mažesnę veikiančių ūkio subjektų skaičių. Šį dėsningumą papildo kitų (4 ir 5) variantų rezultatai – juose veikiančių ūkio subjektų skaičiaus rodiklis grupuojasi kartu su gyventojų dalies, turinčios tik vidurinę ar žemesnę išsilavinimą, rodikliu, tačiau taip pat veikia priešingomis kryptimis. Vadinasi, kaimo gyventojų dalis ir žemesnis išsilavinimas lemia mažesnę veikiančių ūkio subjektų skaičių savivaldybėje bei, kaip atskiras faktorius, turi įtakos socialinei ekonominei savivaldybės raidai. Materialinės investicijos ir vidutinio mėnesinio bruto darbo užmokesčio rodikliai visais atvejais patenka į tą patį faktorių. Tiesioginių užsienio investicijų rodiklis į vieną faktorių kartu su materialinių investicijų ir vidutinio mėnesinio bruto darbo užmokesčio rodikliais patenka dviem atvejais iš šešių (4 ir 6). Vadinasi, materialinės investicijos, kaip rodiklis, glaudžiai susijęs su vidutinio mėnesinio bruto darbo užmokesčio rodikliu, ir dvidešimtyje analizuojamų savivaldybių vertintinas kaip ryškesnis ekonominio ir gyvenimo lygio augimo indikatorius nei tiesioginės užsienio investicijos. Statybos įmonių atliktų darbų apimčių rodiklis penkiais atvejais iš šešių (1–5) patenka į vieną faktorių kartu su materialinių investicijų bei vidutinio mėnesinio bruto darbo užmokesčio rodikliais. Tai leidžia teigti, jog probleminiuose šalies regionuose statybos įmonių atliktų darbų apimtys yra vienas iš jautriausių augimo ir gyvenimo lygio gerėjimo indikatorius.

Savivaldybių biudžetų išlaidos socialinėms pašalpoms, tiriant visų šalies savivaldybių mastu, glaudžiai siejasi su nedarbo lygio rodikliais. Tačiau tiriant dvidešimties savivaldybių rodiklius, matyti, jog trimis atvejais (1,2 ir 4) savivaldybių biudžetų išlaidų socialinėms pašalpoms rodiklis išskiriamas kaip savarankiškas faktorius, kurio poveikio stiprumas sudaro net 7–8 proc. Tai leidžia teigti, jog savivaldybių išlaidų socialinėms pašalpoms lygio, kaip reiškinio, įtaka savivaldybės socialinės ekonominės plėtros požiūriu yra gana svarbus savivaldybės problemiško indiktorius ir matas.

Tai, kad šis rodiklis kitais dviem atvejais grupuojamas į vieną faktorių kartu su ilgalaikių bedarbių dalies arba su gyventojų dalies su aukštuoju bei

aukštesniojo išsilavinimo rodikliais (beje, abu pastarieji veikia priešinga kryptimi!) tik patvirtina jo reikšmingumą bei paaiškina empirinių stebėjimų išvadas: probleminių šalies savivaldybių išlaidų dalis socialinėms pašalpoms santykinai didesnė nei likusioje šalies dalyje, tačiau didesnis aukštąjį išsilavinimą turinčių gyventojų skaičius savivaldybėje lemia mažesnę lėšų poreikį socialinėms pašalpoms; ilgalaikis nedarbas pagal šiuo metu šalyje galiojančius įstatymus tam tikra prasme atima galimybę gauti ne tik draudimo nuo nedarbo išmokas, bet ir apriboja galimybę gauti kitas socialines pašalpas (aktyvios darbo rinkos politikos priemonės įpareigoja bedarbį aktyviai įsitraukti į programas ir tai sąlygoja jo galimybes gauti socialines pašalpas; ilgalaikiai bedarbiai (ypač kaimo) neišlaiko tokio aktyvinimo ir apskritai „nutraukia“ ryšius su socialinės apsaugos sistema, naudodamiesi tik tomis garantijomis, kurių nesąlygoja aktyvumas darbo rinkoje).

Visų šalies savivaldybių ir probleminių šalies regionų faktorinės analizės variantų lyginamoji analizė leido išskirti rodiklius, kurie, kaip iš dalies autonomiškai pamatiniai ekonominių augimo prielaidų faktoriai, turi įtakos bendrajai socialinei ekonominei savivaldybių raidai (bendroji rodiklių grupių poveikio loginė schema parodyta 2.29 paveiksle).

2.29 pav. Socialinių ekonominių veiksnių, lemiančių savivaldybių raidą, sąveikos mechanizmas

Taigi, savivaldybės „kaimiškumo“ lygis yra svarbus šios teritorijos darbo jėgos struktūros kokybės, o tuo pačiu ir ekonominio vystymosi potencialo indikatorius. Kaime koncentruojasi negatyvieji socialinės ekonominės raidos veiksniai. Darbo, kaip gamybos veiksnio, požiūriu kaime koncentruojasi žemas išsilavinimas ir santykinai didesnė pensinio amžiaus gyventojų dalis, ir šis procesas sąlygoja neefektyvaus užimtumo, itin problemiško ilgalaikio nedarbo (registruoto ir neregistruoto) dominavimą bei socialinių problemų plėtojimąsi (šis sąlygojimas, be abejo, yra abipusis). Kapitalo, kaip kito gamybos veiksnio, požiūriu kaip negatyvi socialinės ekonominės raidos prielaida pažymėtinas vykstančių procesų sąlygojamas nepatrauklumo investicijoms augimas, kurį labiausiai įtakoja pirmojo – darbo – veiksnio charakteristikos. Visa tai vainikuoja žemas darbo užmokestis ir, atitinkamai, žemas vartojimo lygis, leidžiantis teigti, jog kaimiškoji probleminių savivaldybių grupė yra nedarbo ir skurdo teritorijos – depresiniai šalies regionai.

2.6. Šalies savivaldybių grupavimo rezultatai pagal socialinės ekonominės raidos rodiklius

Patikimas ir operatyvus probleminės padėties indikatorius ir apskričių, ir savivaldybių lygmenyje – nedarbo lygio rodiklis. Tačiau pagal kokius rodiklius identifikuoti depresinius regionus? Siekiant tai nustatyti ir tarp probleminių regionų išskirti tuos, kuriuose ir nedarbo, ir gyvenimo lygio charakteristikos atitinka depresinio regiono sampratą, atlikta klasterinė analizė. Objektams klasterizuoti statistikai paprastai rekomenduojama taikyti keletą klasterizavimo metodų ir būdų – tada galima tikėtis patikimesnių rezultatų, o vieno ar kito būdo pranašumus ir trūkumus, kaip santykinius dalykus, išnaudoti kaip lyginamosios analizės objektą, siekiant minimizuoti atsitiktinumų riziką. Tokiu būdu gauti galutiniai rezultatai užtikrina didesnę galutinių išvadų patikimumą. Būtent šia rekomendacija vadovautasi – klasterinė analizė atlikta keletu metodų keliais variantais, kiekvieno iš jų galutinius rezultatus palyginant su probleminių regionų išskyrimo rezultatais, gautais pagal vieną – nedarbo rodiklį, visoje tyrimo eigoje siekiant tikrinti, ar registruoto nedarbo rodiklis yra pakankamas probleminių regionų išskyrimo kriterijus. Šiame skyrelyje, pristatant klasterinės analizės rezultatus, siekiama pagal pasirinktuosius rodiklius – klasterizavimo požymius – sugrupuoti savivaldybes, tikintis, jog grupavimo rezultatų analizė leis įvertinti, kiek homogeniška yra probleminių regionų (dvidešimties savivaldybių, išskirtų pagal 2004 m. rodiklį, viršijantį šalies vidurkį 1,5 karto) grupė ir išskirti prasčiausiais rodikliais pasižyminčių savivaldybių grupę – depresinius šalies regionus.

Klasterinė analizė (V. Čekanavičius, G. Murauskas, 2002) – tai metodas identifikuoti homogenines objektų arba stebėjimų grupes (klasterius). Objektai suskirstomi taip, kad skirtumai klasterių viduje būtų kuo mažesni, o tarp

klasterių – kuo didesni. Pagrindinės klasterinės analizės sąvokos yra panašumas ir skirtingumas (atstumas): atstumas nurodo, kiek objektai yra nutolę vienas nuo kito (skirtingi), o panašumas rodo objektų artimumą. Panašūs objektai priklauso tam pačiam klasteriui, nutolę objektai – skirtingiems klasteriams. Šiuo atveju – regionai suskirstomi į homogenines grupes pagal socialinės ir ekonominės padėties rodiklius. Iš visų klasterizavimo metodų dažniausiai naudojamas variantas – Between-groups linkage (ryšys tarp grupių). Palyginti dažnai naudojamas ir Ward metodas (Ward's method). Šiame darbe pastarasis naudojamas dėl jo teikiamos galimybės gauti daugiau (bet mažesnių) klasterių. Metodo rezultatams paprastai didelę įtaką daro objektai su požymių išskirtimis. Išskirtys iškraipo visų klasterizavimo metodų rezultatus, todėl, prieš klasterizuojant, jas paprastai rekomenduojama pašalinti. Taikant klasterinę analizę – grupuojant visus šalies regionus, siekiant išskirti probleminius, o tarp jų ir depresinius – šia metodo savybe siekiama pasinaudoti kaip privalumu. Tikėtina, jog pašalinus akivaizdžias išskirtis – didžiųjų šalies miestų savivaldybes – klasterizavimo procese likusiosios bus sugrupuotos pagal jų specifines charakteristikas, ir loginės analizės būdu bus galima vienos ar kitos teritorijos išskirtinumą paaiškinti.

Klasterizavimo požymių pasirinkimą diktuoja konkretaus tyrimo tikslai. Šiuo atveju – siekis išskirti šalies savivaldybių grupę, kuri pagal socialines ekonomines charakteristikas identifikuotina kaip probleminiai šalies regionai ir tarp jų pagal pagrindinius socialinių ekonominių charakteristikų skirtumus išskirti depresinius šalies regionus. Pirmajame darbo skyriuje, apibrėžiant depresinius regionus, buvo išskirti šie pagrindiniai jų bruožai: aukštas nedarbo (ypač ilgalaikio) lygis, žemi ekonominių gėrybių gamybos mastai, mažesnės nei vidutinės pajamos vienam gyventojui. Kaip vienas iš itin svarbių, tačiau palyginti abstrakčių požymių – vystymosi potencialo nebuvimas. Pastarosios charakteristikos kiekybinė išraiška svarbi, tačiau neakcentuojama kaip svarbiausia – tai nėra šio darbo tikslas. Nesumenkinant jos reikšmingumo ir siekiant nenuklysti nuo pagrindinių darbo tikslų, vystymosi potencialas bus įvertinamas paskutiniame etape iš probleminių regionų grupės išskiriant tuos, kurie pagal analizuojamus rodiklius bus įvertinti kaip depresinį laikotarpį pergyvenančios šalies teritorijos. Pasirinkti šie trys požymiai šalies savivaldybių klasterizavimui: nedarbo lygio rodiklis – kaip pagrindinis depresinių regionų bruožas, vidutinis mėnesinis bruto darbo užmokesčio rodiklis – gyvenimo lygio charakteristika ir kaimo gyventojų dalies rodiklis. Pastarojo rodiklio pasirinkimo motyvai buvo pagrįsti ankstesniuose darbo skyreliuose: kadangi neskaičiuojama savivaldybių sukurta BVP dalis, ekonominių gėrybių gamybos mastams įvertinti nėra vieno integruoto rodiklio. Tačiau šalies ekonominių rodiklių analizė rodo, jog pats nenašiausias gamybos požiūriu yra žemės ūkio sektorius. Todėl savivaldybėse, kuriose didžioji dalis gyventojų gyvena kaime ir yra susiję su žemės ūkio veikla, atitinkamai mažesnė ir sukurto BVP dalis. Tai lėmė

demografinio kaimo gyventojų dalies rodiklio, kaip indikatorius, atspindinčios ekonominę situaciją, pasirinkimą. Taigi, pagal šiuos tris požymius ir klasterizuojamos šalies savivaldybės. Tai *pirmasis klasterizavimo variantas*.

Socialinei ekonominei plėtrai itin didelę įtaką turi investicijos. Vertinant šį rodiklį kaip ekonominio augimo sąlygą ir kaip vienos ar kitos savivaldybės investicinio patrauklumo bei su juo susijusio ekonominio vystymosi potencialo indikatorium, šalies savivaldybės klasterizuotos pagal dar vieną variantą – pagal penkis požymius, kuriuos atspindi šie rodikliai: nedarbo lygis, vidutinis mėnesinis bruto darbo užmokestis, kaimo gyventojų dalis bendrame gyventojų skaičiuje, materialinės investicijos vienam gyventojui bei tiesioginės užsienio investicijos vienam gyventojui. Pagal šiuos penkis požymius toliau darbe bus pateikti *antrojo klasterizavimo varianto* rezultatai.

Nagrinėjami požymiai (statistiniai rodikliai) matuojami skirtingose skalėse, todėl jie transformuoti taip, kad matavimo vienetai būtų vienodi (transformacija į z skalę, kurios vidurkis yra lygus 0, o standartinis nuokrypis – 1). Kadangi transformacija yra tiesinė, tai ją atliekant išlaikomos rodiklių reikšmių skirtumų tarp savivaldybių proporcijos.

2.6.1. Pirmojo klasterizavimo varianto rezultatai

Klasterizavimo požymiai – 2004 m. savivaldybių rodikliai: bedarbių ir darbingo amžiaus gyventojų santykis, kaimo gyventojų dalis, vidutinis mėnesinis bruto darbo užmokestis, Lt. Pirmojo klasterizavimo varianto rezultatai pateikti 13 priedo požymių sklaidos diagramose: 2004 m. bendra situacija pagal tris požymius ir požymių poromis.

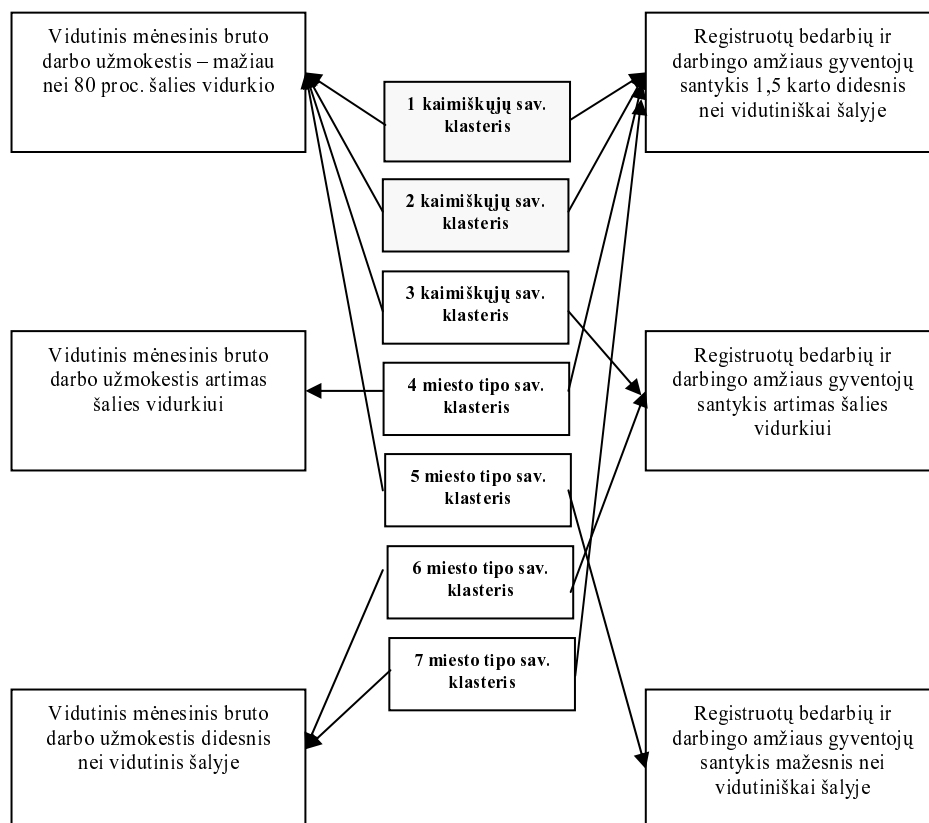
Pradiniame klasterizavimo etape savivaldybės buvo sugrupuotos į penkis, šešis ir septynis klasterius (penkių ir šešių klasterių išskyrimo atvejų rodiklių reikšmės ir rezultatai bei komentarai, lyginant su septynių klasterių išskyrimo atveju, pateikti 14–17 prieduose). Tačiau, kaip ir tikėtasi pradedant šią analizę, didesnis išskirtų klasterių skaičius leidžia detaliau grupuoti savivaldybes, aptinkant išskirtis – tam tikra prasme – ribinius atvejus. Atsižvelgiant į tai, kad esminės tendencijos bet kuriuo grupavimo atveju nesikeičia, toliau mažesnio klasterių skaičiaus išskyrimo atvejai detaliau neanalizuojami.

Toliau analizuojant tik maksimalaus klasterių išskyrimo atvejus, kaip labiausiai atspindinčius regioninę diferenciaciją, pateikiami tik galutiniai rezultatai – priedų lentelėse rodiklių reikšmės klasteriuose bei savivaldybių pasiskirstymas, o tekste pateiktuose žemėlapiuose – probleminiams ir depresiniams regionams priskiriamos savivaldybės.

Depresinės situacijos vertinimo riba – šie rodiklių dydžiai: kaimo gyventojų dalis – daugiau nei 60 proc.; registruotas nedarbas – 1,5 karto didesnis; vidutinis mėnesinis bruto darbo užmokestis sudaro mažiau nei 80 proc. vidutinio šalyje.

Kaip probleminiai regionai pažymėtos savivaldybės, kuriose prasti tik kai kurie rodikliai.

Septynių klasterių išskyrimo atvejų rezultatai ir rodikliai pateikti 18 ir 19 priedų lentelėse ir apibendrinti 2.30 paveiksle.

2.30 pav. Pirmojo klasterizavimo varianto (pagal tris klasterizavimo požymius) septynių klasterių išskyrimo atvejo rezultatų vertinimo schema

Klasteriai šioje schemoje išdėstyti pagal savivaldybių grupių kaimiškumą – kaimo gyventojų dalies bendrame gyventojų skaičiuje rodiklio reikšmes. Žemėlapiuose (2.31 pav.) pateikiami pirmojo klasterizavimo varianto (trijų atvejų) rezultatai: pagal tris klasterizavimo požymius išskirti probleminiai ir depresiniai šalies regionai.

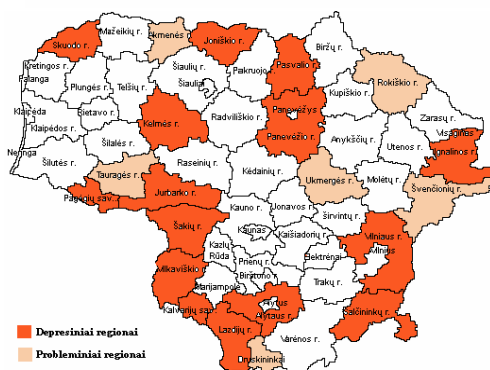
Klasterizavimo požymiai – 2004 m. savivaldybių rodikliai: bedarbių ir darbingo amžiaus gyventojų santykis, kaimo gyventojų dalis, vidutinis mėnesinis bruto darbo užmokestis, Lt.
Atstumo matas – euklido atstumo kvadratas, grupavimo procedūra – Ward

Klasterizavimo požymiai – 2004 m. savivaldybių rodikliai: bedarbių ir darbingo amžiaus gyventojų santykis, kaimo gyventojų dalis, vidutinis mėnesinis bruto darbo užmokestis, Lt.
Atstumo matas – euklido atstumo kvadratas, grupavimo procedūra – vidutinės jungties tarp grupių metodas

Klasterizavimo požymiai – 2004 m. savivaldybių rodikliai: bedarbių ir darbingo amžiaus gyventojų santykis, kaimo gyventojų dalis, vidutinis mėnesinis bruto darbo užmokestis, Lt.
Čebyšovo atstumas, grupavimo procedūra – Ward

2.31 pav. Pirmojo klasterizavimo varianto rezultatai: pagal tris klasterizavimo požymius išskirti probleminiai ir depresiniai šalies regionai

Atstumo matas – euklido atstumo kvadratas, grupavimo procedūra – Ward. Prasčiausiais rodikliais pasižyminčios savivaldybės. Pirmąjį ir trečiąjį klasterius sudarančiose kaimiškosiuose savivaldybėse (18 priedas) visi trys rodikliais yra

prasčiausi: kaimo gyventojų dalis viršija 66 proc., registruotų bedarbių skaičius 1,5 karto didesnis nei vidutiniškai šalyje, vidutinis mėnesinis bruto darbo užmokestis sudaro mažiau nei 80 proc. vidutinio šalyje. Į šiuos du klasterius pateko *Alytaus r., Panevėžio r., Vilniaus r., Lazdijų r., Skuodo r., Kalvarijos, Šakių r., Vilkaviškio r., Pasvalio r., Rokiškio r., Joniškio r., Kelmės r., Jurbarko r., Pagėgių, Ignalinos r. ir Šalčininkų r.* savivaldybės (16 kaimiškų šalies savivaldybių). Kaip jau buvo minėta, potencialas, kaip kriterijus, sunkiai apibrėžiamas kiekybiniais rodikliais, tačiau labai svarbus vertinant vystymosi galimybes. Iš visų šešiolikos savivaldybių tik Vilniaus r. galima vertinti kaip turintį svarbią sėkmingos plėtros galimybę/prielaidą, kuria įmanoma pasinaudoti. Tai sostinės - šalies ekonominio augimo epicentro – kaimynystė. Šia kaimynyste Vilniaus r. savivaldybė galėtų pasinaudoti visais trimis analizuojamaisiais aspektais: kaimo gyventojų, kaip darbo jėgos, mobilumo didinimas galėtų pagerinti jų įsidarbinimo Vilniaus mieste rodiklius, o tai ne tik sumažintų nedarbą, bet ir padidintų šios savivaldybės gyventojų gaunamas pajamas. Tačiau ši paprasta problemų sprendimo schema neveikia. Kodėl, galėtų atsakyti sociologinis tyrimas. Be jo įmanoma tik daryti prielaidas, jog tautinė savivaldybės gyventojų struktūra ir problemos, susijusios su tautinių mažumų integracijos ypatumais, bei palyginti didelės kaimo gyventojų dalies priklausomybės nuo alkoholio problemos yra tie pagrindiniai šios savivaldybės plėtrą stabdantys veiksniai, lemiantys ekonominį atsilikimą ir prastas ekonominio augimo perspektyvas.

Savivaldybės, kuriose prasti tik kai kurie rodikliai. 2 ir 7 klasteriams priklausančiose *Druskininkų, Akmenės r., Švenčionių r. ir Mažeikių r.* savivaldybėse kaimo gyventojų dalis nesiekia 38 proc., vidutinis mėnesinis bruto darbo užmokestis artimas šalies vidurkiui (Mažeikių r. savivaldybėje – gerokai viršijantis), tačiau nedarbo problema pažymėtina kaip itin svarbi charakteristika: 2 klasterį sudarančiose savivaldybėse registruotų bedarbių ir darbingo amžiaus gyventojų santykio rodiklis viršija vidutinį šalyje 2 kartus, o 7 klasteriui priklausančiose Mažeikių r. savivaldybėje – net 3 kartus. Taigi, iš trijų kriterijų tik pagal vieną – nedarbą – šių savivaldybių padėtis yra problemiška. Vertinant vystymosi potencialą, pažymėtini Druskininkų, kaip kurorto, ir Mažeikių r. savivaldybės, kaip teritorijos, esančios greta svarbiausio strateginio šalies objekto, galimi privalumai. Akivaizdžių privalumų neturi tik Akmenės ir Švenčionių r. savivaldybės. Taigi, charakterizuojant šias keturias savivaldybes, galima įvardinti pagrindinę problemą – nedarbą. O šias savivaldybes priskirti probleminėms šalies teritorijoms.

Savivaldybės, kuriose rodikliai geri. Į 4, 5 ir 6 klasterius pateko likusiosios šalies savivaldybės, kuriose situacija pagal visus tris kriterijus artima šalies vidurkiui arba geresnė. Šios savivaldybių grupės charakteristikos nebus nagrinėjamos, tačiau pažymėtina tai, kad į 6 klasterį pateko Jonavos r. savivaldybė, kuri vien pagal registruotų bedarbių ir darbingo amžiaus gyventojų

santykio rodiklį pateko tarp išskirtų probleminių šalies teritorijų. 10,2 proc. – tokia registruoto nedarbo rodiklio reikšmė buvo Jonavos r. savivaldybėje 2004 m. ir siekė minimalią reikšmę, pagal kurią probleminiai regionai buvo išskirti.

Reziumuojant šio klasterizavimo atvejo rezultatus, galima teigti, jog:

- Prasčiausiais rodikliais pagal visus tris kriterijus pasižymi 16 kaimiškų šalies savivaldybių: *Alytaus r., Panevėžio r., Vilniaus r., Lazdijų r., Skuodo r., Kalvarijos, Šakių r., Vilkaviškio r., Pasvalio r., Rokiškio r., Joniškio r., Kelmės r., Jurbarko r., Pagėgių, Ignalinos r. ir Šalčininkų r.* Tik viena iš jų – Vilniaus r. savivaldybė turi ryškų vystymosi potencialą – plėtrai palankią geografinę padėtį, kuri nėra išnaudojama. Socialinės problemos greta prastų rodiklių pagal analizuojamuosius tris kriterijus kelia abejonių dėl galimybių pasinaudoti šiuo potencialu. *Todėl Vilniaus r. savivaldybė galėtų būti priskirta ir probleminių šalies teritorijų grupei, o visos kitos 15 savivaldybių vertintinos kaip vystymosi potencialo neturintys depresiniai šalies regionai.*

- *Druskininkų, Akmenės r., Švenčionių r. ir Mažeikių r.* savivaldybės dėl galimybės aiškiai suformuluoti egzistuojančią problemą – nedarbą, *priskirtinos probleminių šalies teritorijų grupei.*

- Jonavos r. savivaldybė, tarp probleminių šalies teritorijų patekusi tik pagal nedarbo rodiklį, atitinkantį minimalią pasirinktojo kriterijaus ribą, probleminiams, o juo labiau – depresiniams, regionams nepriskirtina.

- Palyginti su probleminių regionų išskyrimo tik pagal registruoto nedarbo rodiklio reikšmę variantu, net 19 iš 20 savivaldybių klasterizavimo būdu klasifikuota teisingai. Klaidingai klasifikuota Jonavos r. savivaldybė. Klasterinės analizės rezultatai verčia atkreipti dėmesį į Vilniaus r. savivaldybę, kuri gali būti priskirta jei ne depresinių, tai bent probleminių šalies regionų grupei.

Atstumo matas – euklido atstumo kvadratas, grupavimo procedūra – vidutinės jungties tarp grupių metodas. Skaičiuojant šiuo metodu, atstumai tarp klasterių pakankamai maži, lyginant su Mažeikių rajono išskirtimi. Rezultatai pagal šį grupavimo atvejį pateikiami 19 priedo lentelėje. 20 priedo lentelėje pateikiamos septynių klasterių išskyrimo atvejo rodiklių reikšmės.

Šiuo metodu į septynis klasterius sugrupavus savivaldybes pagal požymių charakteristikas, matyti, jog depresiniams regionams galima priskirti: pirmąjį klasterį sudarančias 16 savivaldybių, kuriose bedarbių ir darbingo amžiaus gyventojų santykis beveik du kartus viršija vidutinį šalyje, vidutinis mėnesinis darbo užmokestis siekia tik 77 proc. šalies vidurkio, o kaimo gyventojų dalis daugiau nei 2 kartus didesnė nei vidutiniškai šalyje. Antrąjį klasterį sudarančios dvi savivaldybės, kur bedarbių ir darbingo amžiaus gyventojų santykis 2,6 karto didesnis nei vidutinis šalyje, vidutinis mėnesinis darbo užmokestis siekia 82,4 proc., o kaimo gyventojų dalis artima šalies vidurkiui – 35,2 proc., vertintinos kaip probleminiai šalies regionai.

Kaip ir ankstesniu atveju, dėl itin didelio nedarbo kaip atskiras klasteris išskiriama Mažeikių r. savivaldybė. Probleminėms priskirtų savivaldybių skaičius, naudojant šį klasterizavimo metodą, 96 proc. sutampa su klasterizavimo rezultatais, gautais ankstesniuose klasterizavimo metodu. Tarp depresinių šalies savivaldybių pateko tos pačios 16 išskirtųjų Ward metodu. Rezultatus lyginant su probleminėmis savivaldybėmis, išskirtomis pagal registruotų bedarbių ir darbingo amžiaus gyventojų santykį, matyti, jog teisingai klasifikuotos 49 iš 51 savivaldybės (96 proc.). Ir šiuo atveju skirtumą sudaro tik pagal registruoto nedarbo kriterijų neišskirta Vilniaus r. savivaldybė bei klasterizuojant prie probleminių nepriskirta Jonavos r. savivaldybė, patekusi į atskirą klasterį.

Čebyšovo atstumas, grupavimo procedūra – Ward. Atlikus klasterinę analizę šiuo metodu, ir turint omenyje, jog Čebyšovo atstumui būdinga tai, kad jis jautresnis nedideliems skirtumams tarp savivaldybių, analizei pasirinktas septynių klasterių išskyrimo atvejis, kurio rezultatai pateikti 21 ir 22 priedų lentelėse. Kaip ir ankstesniais atvejais, rezultatai palyginami su depresinių regionų išskyrimo rezultatais tik pagal bedarbių ir darbingo amžiaus gyventojų santykį. Atlikus klasterinę analizę šiuo metodu, gauti šiek tiek kitokie rezultatai: Mažeikių r. savivaldybė ir šiuo atveju išskirta kaip atskiras klasteris. Jonavos r. savivaldybė pateko į grupę, pasižymintį gerais rodikliais. Trečiajam klasteriui priklausančiose dvylikoje kaimiškųjų savivaldybių prasti visi trys rodikliai. Kaip atskiras pirmasis klasteris išskirtos itin aukštu kaimo gyventojų dalies rodikliu (93,1 proc.) pasižymintios šalies teritorijos: Alytaus, Panevėžio ir Vilniaus rajonų savivaldybės. Šiuo klasterizavimo atveju antrajam klasteriui priskirtosios miesto tipo savivaldybės pasižymi itin aukštu nedarbo lygiu.

Apibendrinant pirmojo klasterizavimo varianto rezultatus galima teigti, jog:

- Klasterizavus šalies savivaldybes pagal tris požymius – tris rodiklius – bedarbių ir darbingo amžiaus gyventojų santykį, vidutinį mėnesinį bruto darbo užmokestį bei kaimo gyventojų dalį – trimis klasterizavimo būdais, ir rezultatus palyginus su gautaisiais (probleminius regionus išskyrus tik pagal bedarbių ir darbingo amžiaus santykio rodiklį), akivaizdu, jog 90 proc. jų sutampa.

- Klasterinės analizės rezultatai leidžia teigti, jog galima išskirti dvi probleminių regionų grupes: kaimiškuosius ir miesto tipo. Kaimiškiesiems regionams būdingas dvigubai aukštesnis nei vidutinis šalyje bedarbių ir darbingo amžiaus gyventojų santykis, vidutinis mėnesinis bruto darbo užmokestis, sudarantis apie 80 proc. šalies vidurkio, ir kaimo gyventojų dalis, daugiau nei dvigubai viršijanti šalies vidurkį. Miesto tipo probleminiai regionai nuo kaimiškųjų išsiskiria aukštesniu bedarbių ir darbingo amžiaus gyventojų santykiu, šiek tiek aukštesniu vidutiniu mėnesiniu darbo užmokesčiu ir artimu šalies vidurkiui kaimo gyventojų skaičiumi. Taigi, kaimiškosios šalies savivaldybės, kuriose prasti visi trys nagrinėjami rodikliai (kaimo gyventojų dalis didesnė nei 66 proc., registruoto nedarbo

rodiklio reikšmė 1,5 karto didesnė nei vidutinė šalyje, vidurinis mėnesinis bruto darbo užmokestis sudaro mažiau nei 80 proc. vidutinio šalyje), vertintinos kaip depresiniai šalies regionai.

- *Probleminiai šalies regionai: Druskininkų ir Akmenės, Švenčionių, Rokiškio bei Mažeikių rajonų savivaldybės.*

- *Depresiniai šalies regionai: Alytaus, Lazdijų, Skuodo, Kalvarijų, Šakių, Vilkaviškio, Panevėžio, Pasvalio, Joniškio, Kelmės, Jurbarko, Pagėgių, Ignalinos, Šalčininkų ir Vilniaus rajonų savivaldybės.*

- Mažeikių r. savivaldybė prie probleminių regionų priskirtina pagal nedarbo rodiklį, sudaro atskirą (5) klasterį pasižymi išskirtinumu – bedarbių ir darbingo amžiaus gyventojų santykis net 2,5 karto aukštesnis nei vidutinis šalyje, kaimo gyventojų dalis artima šalies vidurkiui, o vidutinis bruto darbo užmokestis viršija vidutinį šalyje 26 proc. Pagal pastarąjį požymį išskirtinę padėtį dėl Mažeikių naftos įmonės lemiamos reikšmės šios savivaldybės ekonominei padėčiai iliustruoja ir klasterinės analizės rezultatai. Vidutinis bruto darbo užmokesčio rodiklis šioje savivaldybėje lyg ir leistų Mažeikių r. savivaldybės nepriskirti regionų grupei, kurios padėtis yra kritiška. Tačiau atsižvelgiant į tai, kad 2004 m. šioje savivaldybėje užimtieji sudarė tik 65 proc. darbingo amžiaus gyventojų, o iš likusiųjų 35 proc. darbingo amžiaus gyventojų net 15,2 proc. aktyviai ieško darbo ir 19,8 proc. nedalyvauja darbo rinkoje nei kaip užimtieji, nei kaip bedarbiai, bei tai, jog nedarbas, kaip problema, aktuali visą analizuojamą laikotarpį, akivaizdu, jog savivaldybė priskirtina probleminiams šalies regionams.

- Į Jonavos r. savivaldybės priskyrimo ar nepriskyrimo probleminiams regionams klausimą galėtų būti atsakyta šioje savivaldybėje atlikus sociologinį tyrimą ir įvertinus gautus rezultatus. Tačiau klasterinės analizės rezultatai leidžia teigti, jog ši savivaldybė gali pretenduoti tik į probleminių regionų grupę. Diskutuotini ir Ignalinos bei Vilniaus rajonų savivaldybių priskyrimo depresiniams ar probleminiams šalies regionams atvejai. Tačiau galimi sprendimų variantai, kaip ir kitais tarpiniais atvejais, labiau priklauso nuo paramos galimybių ir politinių sprendimų.

2.6.2. Antrojo šalies savivaldybių klasterizavimo varianto rezultatai

Klasterizavimo požymiai – 2004 m. savivaldybių rodikliai: bedarbių ir darbingo amžiaus gyventojų santykis, kaimo gyventojų dalis, vidutinis mėnesinis bruto darbo užmokestis, materialinės investicijos, tenkančios vienam savivaldybės gyventojui, tiesioginės užsienio investicijos, tenkančios vienam savivaldybės gyventojui.

Į antrojo klasterizavimo varianto rodiklių grupę buvo sumanyta įtraukti pensinio amžiaus gyventojų skaičiaus, tenkančio vienam savivaldybės

gyventojui, rodiklį, kaip atspindintį savivaldybės senėjimą, o tuo pačiu ir ekonominės veiklos plėtojimo galimybes, tačiau nėra duomenų apie pensininkų dalį 13 savivaldybių, todėl šio rodiklio klasterinės analizės modelyje teko atsisakyti. Antrajam klasterizavimo pagal penkis kintamuosius variantui pasirinktas Ward metodas ir Čebyšovo atstumas dėl jam būdingo jautrumo nedideliems skirtumams tarp savivaldybių. 23 ir 24 priedų lentelėse pateikiamos septynių klasterių išskyrimo atvejo rodiklių reikšmės ir savivaldybių klasterizavimo rezultatai.

Būtina pabrėžti, jog, dar prieš klasterizuojant, prognozuota, kad didelis kintamųjų skaičius gerokai išbarstys savivaldybių pasiskirstymą, todėl šiuo klasterizavimo būdu siekta patikrinti, kiek naujų kintamųjų įvedimas įtakos visais prasčiausiais rodikliais pasižyminčios savivaldybių grupės išskyrimo rezultatus. Materialinių investicijų rodiklis labiau charakterizuoja investicinį savivaldybės patrauklumą šalies verslo požiūriu. Tiesioginių užsienio investicijų lygis gerokai labiau atspindi savivaldybės patrauklumą išorės investuotojų požiūriu. Tačiau ir vienas, ir kitas rodiklis sintezuoja dvi savivaldybių ekonomines charakteristikas: ekonominės raidos ir ekonominės plėtros perspektyvų įvertinimo. Tam tikra prasme šie rodikliai yra ir netiesioginis vieno ar kito šalies regiono investicijų požiūriu agreguoto vystymosi potencialo bei jo diferenciacijos rodikliai. Remiantis šia samprata analizuojant klasterizavimo rezultatus, akivaizdu, jog prasčiausia padėtis pagal visus penkis rodiklius – trečiajam klasteriui priskirtų savivaldybių grupėje, kuriai priklauso 11 kaimiškųjų savivaldybių.

Klasterizavimo požymiai – 2004 m. savivaldybių rodikliai: kaimo gyventojų nedarbas, vidutinis mėnesinis bruto darbo užmokestis ir materialinės bei tiesioginės užsienio investicijos 2004 m. Čebyšovo atstumas, grupavimo procedūra – Ward

2.32 pav. Antrojo klasterizavimo varianto rezultatai: pagal penkis klasterizavimo požymius išskirti depresiniai šalies regionai

Kitoms dviem (1 ir 4) kaimiškųjų savivaldybių klasteriams priklausančiose savivaldybių grupėse prasti investicijų rodikliai ir žemas darbo užmokestis, tačiau nedarbo rodikliai nėra patys prasčiausi – 2, 5 ir 7 klasterių grupėse

registruoto nedarbo rodiklis gerokai labiau viršija vidutinį šalyje. Žemėlapyje (2.32 pav.), apibendrinančiame pagrindinius šio klasterizavimo varianto rezultatus, pažymėtos tik trečiajam klasteriui priskirtos kaimiškosios savivaldybės, kuriose visi penki rodikliai prasčiausi.

Reziumuojant antrojo klasterizavimo rezultatus, galima teigti, kad klasterinė analizė pagal penkis požymius patvirtina, jog nepatraukliausios ir neperspektyviausios investicijų požiūriu šalyje yra kaimiškosios šalies savivaldybės. Jas galima nedviprasmiškai vertinti kaip turinčias mažiausią vystymosi potencialą. Šią išvadą susiejant su anksčiau padarytosiomis (kaimo gyventojams būdingas žemesnis išsilavinimas, socialinės – psichologinės problemos, lemiančios ir mažesnį jų mobilumą darbo rinkos požiūriu bei gerokai prastesnę darbinę motyvaciją), akivaizdu, jog investicijos apeina teritorijas, kuriose darbo jėga neatitinka ūkio poreikių. Tai tam tikra prasme atspindi ir tyrimų metu interviu būdu įvairių šaltinių išsakytą nuomonę, jog investuotojų domėjimasis dažniausiai baigiasi jų išvada, jog „nėra kam dirbti“. Taigi, *pagrindinė nepatrauklumo investicijoms priežastis – darbo jėgos kokybė*, kurią galima vertinti ir kaip užsitęsusio depresinio laikotarpio pasekmę, itin akivaizdžią kaimiškuose šalies regionuose.

Žemėlapyje, apibendrinančiame pagrindinius šio klasterizavimo varianto rezultatus, pažymėtos tik trečiajam klasteriui priskirtos kaimiškosios savivaldybės, kuriose visi penki rodikliai prasčiausi ir kurias galima vertinti kaip depresinius šalies regionus. Tai *Lazdijų, Skuodo, Kalvarijų, Šakių, Vilkaviškio, Pasvalio, Joniškio, Kelmės, Jurbarko, Ignalinos ir Šalčininkų rajonų savivaldybės*.

2.6.3. Trečiasis klasterinės analizės variantas (šalies savivaldybių ekonominės raidos dinaminų tendencijų įvertinimas)

Kaip jau buvo minėta, klasterizavimas vien pagal 2004 m. duomenis yra tik vienas analizės pjūvis, kurio rezultatuose neatsispindi dinaminės tendencijos, todėl bandyta skaičiavimams pasitelkti ir ankstesnių metų duomenis. Tačiau iškilo nemažų sunkumų: iki 2000 metų imtinai nėra duomenų apie nedarbo lygį 14 savivaldybių; kaimo gyventojų dalis imta skaičiuoti nuo 2001 metų. Tai gerokai apribojo galimybes – įmanoma apibendrinti tik keturių paskutinių metų duomenis ir klasterinę analizę atlikti jų pagrindu. Tačiau ir šiuo atveju dėl administracinių teritorinių reformų yra netolygumų: darbo užmokesčio šuoliai Ignalinos rajone ir Visagino mieste 2002–2003 metais; dėl administracinių reformų 2002–2003 metais gana ženkliai (šuočiu) keičiasi kaimo gyventojų dalis Druskininkų sav., nors Varėnos r. savivaldybėje, kadangi jame gyventojų daugiau, taip ženkliai pokyčių nepajuto; tais pačiais metais stebimas kaimo

gyventojų dalies padidėjimas Kauno ir Rokiškio r. savivaldybėse, ir sunkiai paaiškinamas padidėjimas Šakių r. savivaldybėje. Taip pat ir darbo užmokesčio „duobė“ šioje savivaldybėje 2003 metais. Taigi, ir ketverių metų duomenų apibendrinimas nėra visiškai korektiškas. Tad aštuonerių metų laikotarpio statistinių duomenų pagrindu atliekamos klasterinės analizės idėjos visiškai atsisakyta.

Ar ir kiek probleminio regiono charakteristikos praėjusiu laikotarpiu lemia pagrindinio indikatorius – registruoto nedarbo – mastą šiuose regionuose 2004 m., bandyta nustatyti remiantis ankstesniojo laikotarpio (2001–2003 m.) klasterinės analizės rezultatais: jei jie daugmaž atitiktų 2004 metų situaciją, būtų galima kalbėti apie probleminio regiono charakteristikų visumos santykinį stabilumą, nes būtent pagal tų metų nedarbo rodiklį, kaip pagrindinį probleminės regionų būklės indikatorius, ir buvo išskirtos 20 savivaldybių – probleminiai šalies regionai.

Trečiojo klasterizavimo varianto rodikliai: nedarbo lygis, kaimo gyventojų dalis, vidutinis mėnesinis (bruto) darbo užmokestis. Atstumo matas – euklido atstumo kvadratas, grupavimo procedūra – vidutinės jungties tarp grupių metodas. Pateikiami 7 klasterių modeliai kiekvieniems metams ir požymių vidurkiai bei standartiniai nuokrypiai, interpretuoti kaip klasterio „sutelktumo“ rodiklis pagal atitinkamą požymį. Klasterizuojant požymių skalės transformuojamos į z-skales, vidurkiai pateikiami įprastose skalėse. Kadangi skaičiuojant yra analizuojama kaimo gyventojų dalis bendroje populiacijoje, tai skaičiuojama be didžiųjų miestų – be Alytaus, Kauno, Klaipėdos, Palangos, Panevėžio, Šiaulių ir Vilniaus miestų bei Neringos ir Visagino savivaldybių. Skaičiavimų rezultatai apibendrinti pagal 2003, 2002 ir 2001 metų duomenis atskirai, pabaigoje pateikiant „suvidurkintų“ 2001–2003 ir 2001–2004 laikotarpių analizę, bei klasterinę analizę, imant dydžių reikšmes 2004 metais ir nedarbo lygio bei darbo užmokesčio pokyčius (absoliutų prieaugį) 2001–2004 metais (nors, dėl aukščiau minėtų priežasčių, apjungti keletą metų duomenis nėra labai korektiška). Iš prieduose pateiktų vidurkių lentelių matomos tik klasterių charakteristikos ir pagal jas jungimasis į grupes. Klasterinė analizė leidžia atskleisti probleminių regionų specifiką (pvz., nedarbo mastą ir, tuo pačiu, aukštą atlyginimo vidurkį Jonavos bei Mažeikių rajonuose 2003 metais). Toliau pateikiami klasterizavimo atvejų rezultatai žemėlapiuose bei glausta atvejų analizė. Detalesni savivaldybių grupavimo rezultatai parodyti 25–35 priedų lentelėse.

2003 m. klasterizavimo atvejo rezultatai (25 ir 26 priedai, 2.33 pav.). 21 kaimiška savivaldybė (kaimo gyventojų dalis didesnė už šalies vidurkį daugiau nei du kartus), patekusi į antrąjį klasterį, charakterizuotina kaip prasčiausiomis registruoto nedarbo (nedarbo lygio rodiklis aukštesnis už vidutinį šalyje 1,5 karto) ir vidutinio mėnesinio bruto darbo užmokesčio rodiklio reikšmėmis (sudarantiomis mažiau nei 80 proc. šalies vidurkio) pasižyminti grupė.

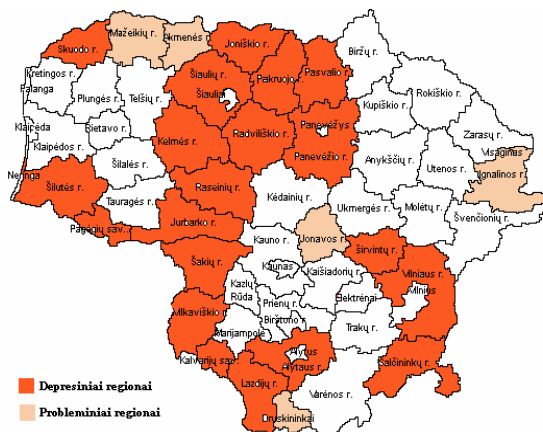
12 iš jų pagal 2004 m. registruoto nedarbo rodiklį priskirta probleminiams šalies regionams, tos pačios 12 pagal pirmojo klasterizavimo varianto rezultatus priskirtos depresiniams šalies regionams. Pagal antrojo klasterizavimo varianto rezultatus depresiniams regionams buvo priskirtos devynios. Tai *Lazdijų, Skuodo, Kalvarijų, Šakių, Pasvalio, Joniškio, Kelmės, Jurbarko, ir Šalčininkų rajonų savivaldybės*. Šios savivaldybės iki šiol visais klasterizavimo atvejais patenka į prasčiausiais rodikliais pasižyminčiųjų grupę.

Druskininkų ir Akmenės, Jonavos, Mažeikių bei Ignalinos rajonų savivaldybės sudaro keturis atskirus klasterius ir vertintinos kaip probleminės teritorijos. Švenčionių rajono savivaldybė, pagal 2004 m. registruoto nedarbo rodiklį priskirta probleminiams šalies regionams, 2002 m. rodiklių klasterizavimo atveju į prasčiausiais rodikliais pasižyminčių savivaldybių grupę nepateko.

2001 m. klasterizavimo atvejo rezultatai (29 ir 30 priedai, 2.35 pav.). 17 kaimiškų savivaldybių pasižymi prasčiausiais rodikliais (kaimo gyventojų dalis didesnė už šalies vidurkį daugiau nei du kartus; nedarbo lygio rodiklis aukštesnis už vidutinį šalyje 1,5 karto; vidutinio mėnesinio bruto darbo užmokesčio rodiklio reikšmė sudaro mažiau nei 80 proc. šalies vidurkio).

Klasterizavimo požymiai – 2001 m. savivaldybių rodikliai: bedarbių ir darbingo amžiaus gyventojų santykis, kaimo gyventojų dalis, vidutinis mėnesinis bruto darbo užmokestis, Lt.

Atstumo matas – euklido atstumo kvadratas, vidutinės jungties tarp grupių metodas

2.35 pav. Trečiojo klasterizavimo varianto rezultatai: pagal tris klasterizavimo požymius (2001 m. rodiklius) išskirti probleminiai ir depresiniai šalies regionai

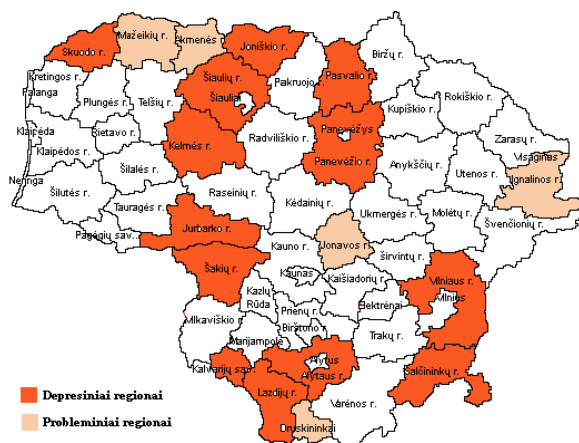
11 iš jų pagal 2004 m. registruoto nedarbo rodiklį priskirta probleminiams šalies regionams, 12 pagal pirmojo klasterizavimo varianto rezultatus priskirtos depresiniams šalies regionams.

Pagal antrojo klasterizavimo varianto rezultatus depresiniams regionams buvo priskirta dešimt savivaldybių: *Lazdijų, Skuodo, Kalvarijų, Šakių, Vilkaviškio, Pasvalio, Joniškio, Kelmės, Jurbarko ir Šalčininkų rajonų*. Paryškintu šriftu išskirtosios savivaldybės, iki šiol visais klasterizavimo atvejais

patenkančios į prasčiausiais rodikliais pasižyminčiųjų grupę. Druskininkų ir Akmenės, Jonavos, Mažeikių bei Ignalinos rajonų savivaldybės sudaro tris atskirus klasterius ir vertintinos kaip probleminės teritorijos.

Klasterizavimo rezultatai pagal 2001–2003 metų rodiklių vidurkius (vidutinis eilutės lygis) (32 ir 33 priedai, 2.36 pav.). 13 kaimiškų savivaldybių pasižymi prasčiausiais rodikliais (kaimo gyventojų dalis didesnė už šalies vidurkį daugiau nei du kartus; nedarbo lygio rodiklis aukštesnis už vidutinį šalyje 1,5 karto; vidutinio mėnesinio bruto darbo užmokesčio rodiklio reikšmė sudaro mažiau nei 80 proc. šalies vidurkio). 11 iš jų pagal 2004 m. registruoto nedarbo rodiklį priskirta probleminiams šalies regionams, 12 pagal pirmojo klasterizavimo varianto rezultatus priskirtos depresiniams šalies regionams.

Klasterizavimo požymiai –
2001–2003 m.
savivaldybių rodikliai:
bedarbių ir darbingo
amžiaus gyventojų
santykis, kaimo gyventojų
dalis, vidutinis mėnesinis
bruto darbo užmokestis, Lt.
Vidutinis eilutės lygis

2.36 pav. Trečiojo klasterizavimo varianto rezultatai: pagal tris klasterizavimo požymius – 2001–2003 metų vidurkius (vidutinis eilutės lygis) – išskirti probleminiai ir depresiniai šalies regionai

Pagal antrojo klasterizavimo varianto rezultatus iš jų depresiniams regionams buvo priskirtos aštuonios savivaldybės: *Lazdijų, Skuodo, Kalvarijų, Šakių, Pasvalio, Joniškio, Kelmės, Jurbarko ir Šalčininkų rajonų*. Šios savivaldybės iki šiol visais klasterizavimo atvejais patenka į prasčiausiais rodikliais pasižyminčiųjų grupę.

Druskininkų ir Akmenės, Jonavos, Mažeikių bei Ignalinos rajonų savivaldybės sudaro tris atskirus klasterius ir vertintinos kaip probleminės teritorijos.

Klasterizavimo rezultatai pagal 2001–2004 metų rodiklių vidurkius (vidutinis eilutės lygis) (33 ir 34 priedai, 2.37 pav.). Kaip ir ankstesniu atveju, 13 kaimiškų savivaldybių pasižymi prasčiausiais rodikliais (kaimo gyventojų

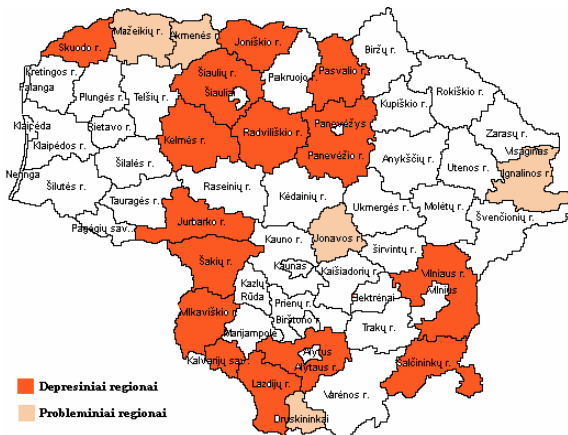
dalis didesnė už šalies vidurkį daugiau nei du kartus; nedarbo lygio rodiklis aukštesnis už vidutinį šalyje 1,5 karto; vidutinio mėnesinio bruto darbo užmokesčio rodiklio reikšmė sudaro mažiau nei 80 proc. šalies vidurkio).

Klasterizavimo požymiai – 2001–2004 m. savivaldybių rodikliai: bedarbių ir darbingo amžiaus gyventojų santykis, kaimo gyventojų dalis, vidutinis mėnesinis bruto darbo užmokestis, Lt.
Vidutinis eilutės lygis

2.37 pav. Trečiojo klasterizavimo varianto rezultatai: pagal tris klasterizavimo požymius – 2001–2004 metų vidurkius (vidutinis eilutės lygis) – išskirti probleminiai ir depresiniai šalies regionai

Klasterizavimo požymiai – 2004 m. rodiklių dydžių reikšmės bei nedarbo lygio ir vidutinio mėnesinio bruto darbo užmokesčio pokyčiai (absoliutus prieaugis) 2001–2004 metais (aštuonių klasterių išskyrimo atvejas)

2.38 pav. Trečiojo klasterizavimo varianto rezultatai: pagal tris klasterizavimo požymius – 2004 m. rodiklių dydžių reikšmės bei nedarbo lygio ir vidutinio mėnesinio bruto darbo užmokesčio pokyčius (absoliutus prieaugis) 2001–2004 metais – išskirti probleminiai ir depresiniai šalies regionai

11 iš jų pagal 2004 m. registruoto nedarbo rodiklį priskirta probleminiams šalies regionams, 12 pagal pirmojo klasterizavimo varianto rezultatus priskirtos depresiniams šalies regionams.

Pagal antrojo klasterizavimo varianto rezultatus iš jų depresiniams regionams buvo priskirtos aštuonios savivaldybės. Iki šiol visais klasterizavimo atvejais prasčiausiais rodikliais pasižymi ir depresiniams šalies regionams priskiriamos *Skuodo, Kalvarijų, Šakių, Pasvalio, Joniškio, Kelmės, Jurbarko ir Šalčininkų rajonų savivaldybės*. Druskininkų ir Akmenės, Jonavos, Mažeikių bei Ignalinos rajonų savivaldybės sudaro tris atskirus klasterius ir vertintos kaip probleminės teritorijos.

Klasterizavimo rezultatai pagal 2004 m. rodiklių dydžių reikšmes bei nedarbo lygio ir vidutinio mėnesinio bruto darbo užmokesčio pokyčius (absoliutų prieaugį) 2001–2004 metais (aštuonių klasterių išskyrimo atvejis) (35 priedas, 2.38 pav.) 15 kaimiškų savivaldybių pasižymi prasčiausiais rodikliais (kaimo gyventojų dalis didesnė už šalies vidurkį daugiau nei du kartus; nedarbo lygio rodiklis aukštesnis už vidutinį šalyje 1,5 karto; vidutinio mėnesinio bruto darbo užmokesčio rodiklio reikšmė sudaro mažiau nei 80 proc. šalies vidurkio). 12 iš jų pagal 2004 m. registruoto nedarbo rodiklį priskirta probleminiams šalies regionams, 13 pagal pirmojo klasterizavimo varianto rezultatus priskirtos depresiniams šalies regionams.

Pagal antrojo klasterizavimo varianto rezultatus iš jų depresiniams regionams buvo priskirta dešimt savivaldybių. Iki šiol visais klasterizavimo atvejais prasčiausiais rodikliais pasižymi ir depresiniams šalies regionams priskiriamos *Skuodo, Kalvarijų, Šakių, Pasvalio, Joniškio, Kelmės, Jurbarko ir Šalčininkų rajonų savivaldybės*. Druskininkų ir Akmenės, Jonavos, Mažeikių bei Ignalinos rajonų savivaldybės sudaro penkis atskirus klasterius ir vertintos kaip probleminės teritorijos.

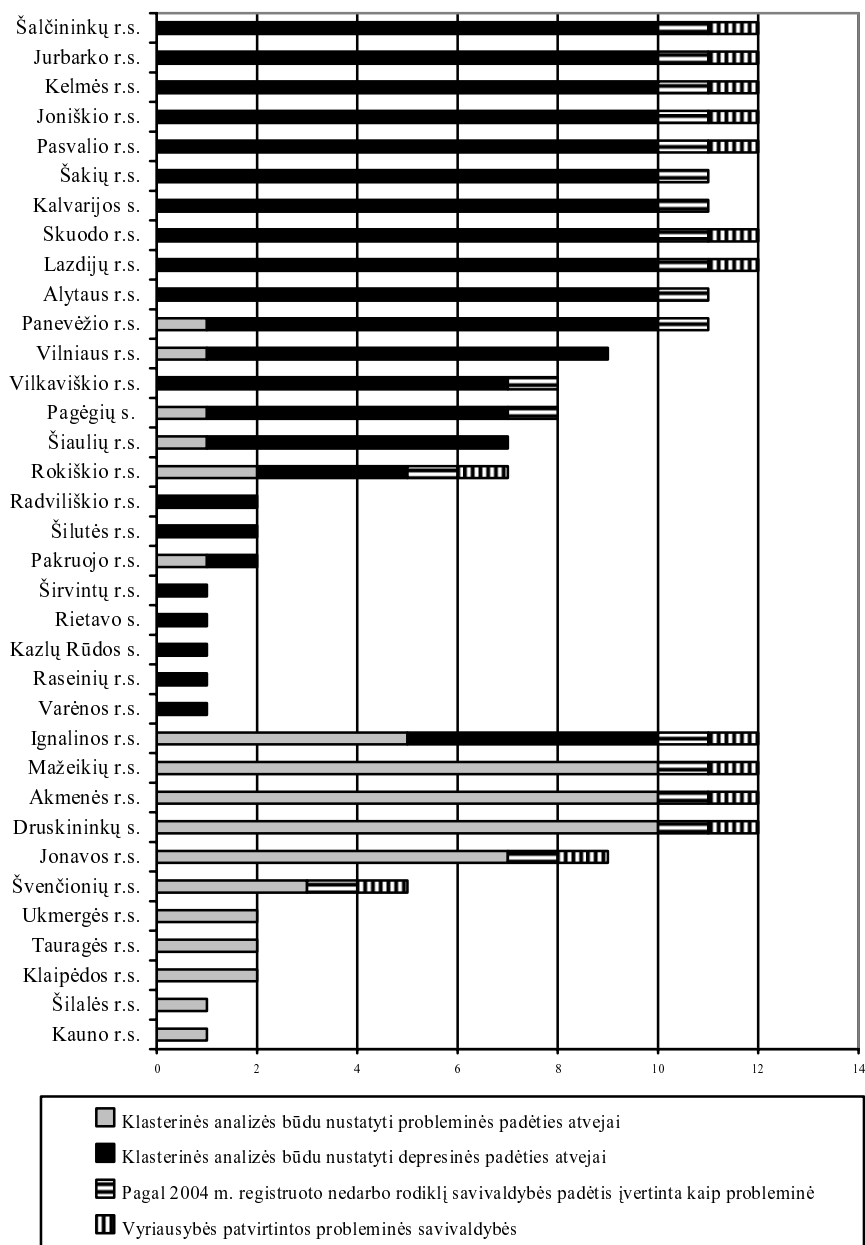
2.6.4. Šalies savivaldybių grupavimo rezultatų apibendrinimas

Apibendrinti visų savivaldybių klasifikavimo rezultatai – klasterinės analizės variantų atvejai, probleminių regionų išskyrimo pagal 2004 m. registruoto nedarbo rodiklį bei pagal šalies Vyriausybės patvirtintus kriterijus išskirtų probleminių regionų – parodyti 2.39 pav.

Gauti rezultatai leidžia padaryti šias išvadas:

- Alytaus, Kauno, Klaipėdos, Palangos, Panevėžio, Šiaulių ir Vilniaus miestų bei Neringos ir Visagino savivaldybės, neįtrauktos į klasterizuojamųjų aibę, bei Birštono, Kaišiadorių r., Kėdainių r., Prienų r., Kretingos r., Marijampolės r., Biržų r., Kupiškio r., Plungės r., Telšių r., Anykščių r., Molėtų r., Utenos r., Zarasų r., Elektrėnų ir Trakų r. savivaldybės, kuriose klasterizavimo metu nenustatyta nei probleminė, nei

depresinė padėtis, vertintinos kaip teritorijos, kurių socialinė ekonominė raida regioninės diferenciacijos požiūriu nėra problemiška.

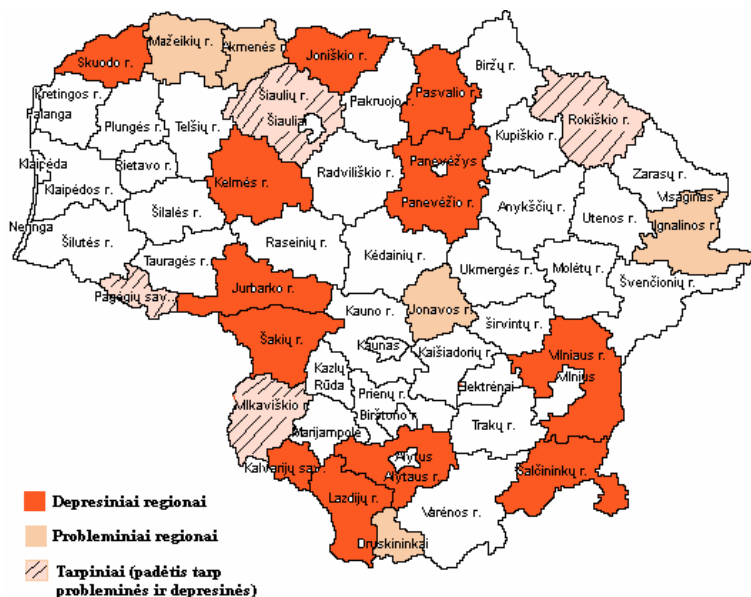
2.39 pav. Visų savivaldybių klasifikavimo atvejų rezultatų apibendrinimas

- Kauno, Šilalės, Klaipėdos, Tauragės ir Ukmergės rajonų savivaldybėse vienu ar dviem klasterizavimo atvejais nustatyta probleminė padėtis, o Varėnos, Raseinių, Kazlų Rūdos, Rietavo, Širvintų, Pakruojo, Šilutės ir Radviliškio rajonų savivaldybėse – depresinė, vertintina kaip atsitiktiniai rezultatai. Todėl šių savivaldybių galima nepriskirti probleminių ir juo labiau – depresinių regionų grupėms.
- Švenčionių ir Jonavos rajonų savivaldybių socialinės ekonominės raidos problemiškumą turėtų patvirtinti arba paneigti specialių sociologinių tyrimų rezultatai.
- Druskininkų, Akmenės, Mažeikių ir Ignalinos rajonų savivaldybės yra tipiškai miesto tipo probleminiai šalies regionai.
- Rokiškio, Šiaulių rajonų ir Pagėgių savivaldybių padėtis klasterizuojant įvertinta kaip probleminė ir depresinė (atitinkamai 2+3; 1+6 ir 1+6 atvejais iš 10). Dviem atvejais kaip probleminės ir trimis atvejais klasterizuojant kaip depresinės padėties išskyrimas Rokiškio rajono savivaldybėje atvejai rodo, jog šioje savivaldybėje padėtis vertintina mažų mažiausiai kaip problemiška. (Tai, beje, patvirtina ir savivaldybės priskyrimas probleminių regionų grupei pagal registruotų bedarbių ir darbingo amžiaus gyventojų santykį 2004 m. bei 2007 m. Vyriausybės nutarimu jos, kaip probleminės teritorijos, patvirtinimas. Sociologinio tyrimo duomenimis argumentuota detalesnė situacijos analizė leistų padaryti aiškesnes išvadas.
- Vilkaviškio ir Vilniaus rajonų savivaldybės atitinkamai 7 ir 8 klasterizavimo atvejais įvertintos kaip depresiniai šalies regionai, pastaroji (Vilniaus) vienu klasterizavimo atveju pateko ir į probleminių šalies regionų grupę. Svariausiu argumentu tvirtinimui, jog šios teritorijos priskirtinos depresiniams šalies regionams, galėtų būti jų kaimiškumas, lemiantis palyginti žemą darbo jėgos mobilumą ir dėl šios priežasties šiek tiek žemesnę registruoto nedarbo rodiklio reikšmę. Dėl tos pačios priežasties Panevėžio rajono savivaldybė vienu iš klasterizavimo atveju pateko ne į depresinių, o į probleminių šalies regionų grupę.
- Apibendrinus visais klasterinės analizės variantų atvejais gautus rezultatus bei juos palyginus su probleminių regionų grupės išskyrimo rezultatais pagal registruotų bedarbių ir darbingo amžiaus gyventojų santykį 2004 m. ir 2007 m. Vyriausybės nutarimu patvirtintų probleminių teritorijų sąrašą, akivaizdu, jog ***Panevėžio, Alytaus, Lazdijų, Skuodo, Kalvarijos, Šakių, Pasvalio, Joniškio, Kelmės, Jurbarko ir Šalčininkų rajonų savivaldybės yra depresiniai šalies regionai.***

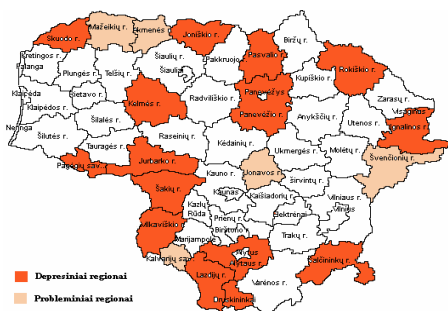
Probleminių šalies savivaldybių žemėlapis pagal jų problemiškumo lygį, parodytas 2.40 paveiksle.

Atliktos analizės rezultatai leidžia teigti, jog registruoto nedarbo rodiklis – patikimas ir operatyvus probleminės padėties indikatorius ir naudotinas kaip probleminių teritorijų išskyrimo kriterijus. Kaip depresinės padėties

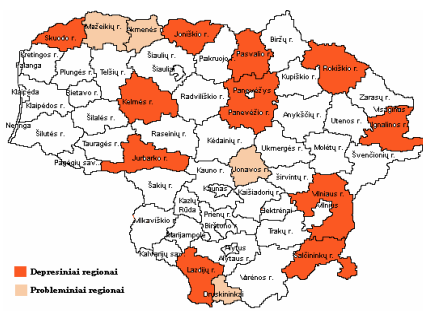
konstatavimui siūlomi du kriterijai – registruoto nedarbo ir kaimo gyventojų dalies rodikliai. Kaip vienas iš svarbiausių argumentų, pagrindžiančių jų taiklumą – operatyvumas – itin svarbi rodiklių savybė, leidžianti socialinę ekonominę situaciją įvertinti esamuoju laiku.

2.40 pav. Šalies savivaldybės pagal problemiško lygį 2004 m.

2.41 pav. Probleminiai ir depresiniai šalies regionai 2004 m.

2.42 pav. Probleminiai ir depresiniai šalies regionai 2007 m. gegužės 1 d.

Kaip atrodo probleminių ir depresinių šalies regionų žemėlapis, juos išskyrus pagal rekomenduojamų rodiklių reikšmes (2007 m. gegužės 1 d. LDB paskelbtos registruotų bedarbių ir darbingo amžiaus gyventojų santykio rodiklio reikšmės pagal teritorines darbo biržas; pagal 2006 m. sausio 1 d. Statistikos departamento duomenis apskaičiuota kaimo gyventojų dalis savivaldybėse), parodyta 2.42 paveiksle.

Palyginus pagal 2004 ir 2007 m. rodiklius išskirtųjų probleminių ir depresinių šalies regionų žemėlapius (2.41 ir 2.42 pav.), matyti, jog 2007 m. situaciją atspindinčiame nėra Alytaus, Kalvarijos ir Šakių r. savivaldybių, kurios 2004 m. duomenimis buvo įvardintos kaip depresinės. Tačiau Rokiškio ir Ignalinos r. savivaldybės, pagal 2004 m. duomenis priskirtos probleminiams šalies regionams, pagal 2007 m. rodiklių reikšmes pateko į depresinių šalies savivaldybių grupę.

2.7. Registruoto nedarbo rodiklis – patikimas depresinės padėties indikatorius. Logistinės regresijos rezultatai

Klasterinės analizės metodu nustatyta, jog iš 20 probleminių savivaldybių (tarp kurių 11 priskirtinų depresiniams regionams) 18 teritorijų įvardintos kaip probleminės jau pirmajame etape – vien pagal registruoto nedarbo rodiklio reikšmę – klasifikavimo rezultatai sutampa 90 proc. Vadinasi, nedarbo rodiklis yra patikimas probleminės padėties indikatorius. Šią išvadą patvirtina ir atliktos logistinės analizės rezultatai. Pasirinktasis modelis (V. Čekanavičius, G. Murauskas, 2002) leidžia apskaičiuoti įvairių veiksnių (nepriklausomų kintamųjų) įtaką kategorinio kintamojo (šiuo atveju – probleminė ar neprobleminė situacija vienoje ar kitoje savivaldybėje) pokyčiams. Šiuo atveju nepriklausomi kintamieji – 2003 metų visi matricos santykiniai dydžiai. Kadangi tiriamos visos savivaldybės, tikimybinė statistika neanalizuojama. Kad lengviau būtų interpretuoti, taikomos standartizuotos z-skalės. Nors modeliui tai nėra būtina, tai leidžia tarpusavyje palyginti įvairių kintamųjų įtaką. Skaičiavimams naudoti Statistikos departamento skelbiami savivaldybių rodikliai: savivaldybių biudžetų pajamos, tenkančios 1 gyventojui; savivaldybių biudžetų išlaidos, tenkančios 1 gyventojui; materialinės investicijos, tenkančios 1 gyventojui; tiesioginės užsienio investicijos, tenkančios 1 gyventojui; statybos įmonių ir bendrovių atliktų darbų apimtys, tenkančios 1 gyventojui; parduota pramonės produkcija, tenkanti 1 gyventojui; veikiančių ūkio subjektų skaičius, tenkantis 1 gyventojui; savivaldybių biudžetų išlaidos socialinėms pašalpoms, tenkančios 1 gyventojui; vidutinis mėnesinis bruto darbo užmokestis; užimtųjų ir darbingo amžiaus gyventojų santykis; aukštąjį ir aukštesnįjį išsilavinimą turinčiųjų skaičius, tenkantis 1000 gyventojų; kaimo gyventojų dalis bendrame gyventojų skaičiuje; bedarbių ir darbingo amžiaus gyventojų santykis. Sudaryti nauji

kintamieji: ilgalaikių bedarbių skaičiaus procentas nuo visų bedarbių skaičiaus ir migracijos saldo 1000 gyventojų.

Koeficiento B modulio eksponentę galima interpretuoti kaip galimybių santykį, kuris parodo, kiek kartų pakinta galimybė tapti probleminiu (ar neprobleminiu) regionu, jei nepriklausomas kintamasis pakinta vienetu (interpretavimo patogumui, kad skaičiai nebūtų dideli, vienetu imamas 0,1 standartinis nuokrypis, t. y skaičiuojama $\text{Exp } 10,1 * \text{BI}$). Pirmajame žingsnyje gauti rezultatai parodyti 2.12 lentelėje.

2.12 lentelė. 2003 m. socialinę ir ekonominę padėtį charakterizuojančių rodiklių, kaip veiksnių, įtaka 2004 m. savivaldybių padėčiai – galimybei tapti probleminiu (ar neprobleminiu) regionu (logistinės regresinės analizės rezultatai)

Kintamieji – 2003 metų rodiklių santykiniai dydžiai (standartizuoti z-skale)	B	Exp 10,1*BI
Savivaldybių biudžetų pajamos, tenkančios 1 gyventojui	-10,261	2,8
Savivaldybių biudžetų išlaidos, tenkančios 1 gyventojui	20,887	8,1
Materialinės investicijos, tenkančios 1 gyventojui	12,518	3,5
Tiesioginės užsienio investicijos, tenkančios 1 gyventojui	1,352	1,1
Statybos įmonių ir bendrovių atliktų darbų apimtys, tenkančios 1 gyventojui	-15,956	4,9
Parduota pramonės produkcija, tenkanti 1 gyventojui	-16,874	5,4
Veikiančių ūkio subjektų skaičius, tenkantis 1 gyventojui	-13,334	3,8
Saviv. biudžetų išlaidos socialinėms pašalpoms, tenkančios 1 gyventojui	-16,352	5,1
Vidutinis mėnesinis bruto darbo užmokestis	11,272	3,1
Užimtųjų ir darbingo amžiaus gyventojų santykis	7,363	2,1
Aukštąjį ir aukštesnįjį išsilavinimą turinčiųjų skaičius, tenkantis 1000 gyv.	-2,443	1,3
Kaimo gyventojų dalis bendrame gyventojų skaičiuje	7,616	2,1
Ilgalaikių bedarbių skaičius procentas nuo visų bedarbių skaičiaus	-5,222	1,7
Migracijos saldo 1000 gyventojų	-13,125	3,7
Bedarbių ir darbingo amžiaus gyventojų santykis	59,181	371,7
Konstanta	-13,833	4,0

Skaičiavimų rezultatai parodė, kad didžiausią reikšmę 2004 metų probleminio regiono apibrėžčiai turi bedarbių ir darbingo amžiaus gyventojų santykis 2003 metais: Jam padidėjus 0,1 standartinio nuokrypio, galimybė savivaldybei patekti į depresinių regionų grupę 2004 metais padidėjo 372 kartus. Kitų kintamųjų įtaka palyginti nedidelė. Siekiant išgryninti modelį, keletą kintamųjų, kurių įtaka mažiausia, atsisakyta (buvo naudojamas Conditional metodas (SPSS) pokyčiui, kiek gerai logistinės regresijos modelis aprašo

duomenų struktūrą, įvertinti). Dešimtame redukavimo žingsnyje gautas logistinės regresijos modelis parodytas 2.13 lentelėje.

2.13 lentelė. 2003 m. socialinę ir ekonominę padėtį charakterizuojančių rodiklių, kaip veiksmų, įtaka 2004 m. savivaldybių padėčiai – tikimybei tapti probleminiu (ar neprobleminiu) regionu (logistinės regresinės analizės rezultatai; 10 redukavimo žingsnis)

	B	Exp I0,1 *BI
Savivaldybių biudžetų išlaidos socialinėms pašalpoms, tenkančios 1 gyventojui	-31,407	23,1
Konstanta	-25,384	12,7
Migracijos saldo 1000 gyventojų	-21,544	8,6
Veikiančių ūkio subjektų skaičius, tenkantis 1 gyventojui	-19,612	7,1
Kaimo gyventojų dalis bendrame gyventojų skaičiuje	12,047	3,3
Savivaldybių biudžetų išlaidos, tenkančios 1 gyventojui	17,994	6,0
Bedarbių ir darbingo amžiaus gyventojų santykis	95,348	13 832,8

Kaip matyti iš lentelėje pateiktų rezultatų, didžiausią reikšmę 2004 metų probleminio regiono apibrėžčiai ir vėl turi bedarbių ir darbingo amžiaus gyventojų santykis 2003 metais: jam padidėjus 0,1 standartinio nuokrypio, galimybė savivaldybei patekti į probleminių regionų grupę 2004 metais padidėjo vos ne 14 tūkstančių kartų. Be to, kaip parodė skaičiavimai, Cox & Snell R Square pseudodeterminacijos koeficientas (determinacijos koeficiento regresinėje analizėje analogas) lygus 0,74. Tai leidžia teigti, jog registruoto nedarbo rodiklis yra pakankamai patikimas probleminės padėties orientyras.

Turint omenyje tai, kad socialiniuose ekonominiuose procesuose, skirtingai nei fiziniuose, dėsniai visada pasireiškia tik kaip dėsningumai – tendencijos, todėl ir statistiniais matematiniais metodais nustatytuosius reikėtų vertinti nesuabsoliutinant jų skaitinių reikšmių. Todėl šiame kontekste išvada apie nedarbo rodiklio reikšmingumą „registruoto nedarbo rodiklis yra patikimas ir operatyvus probleminės ir depresinės padėties indikatorius“ neturėtų kelti abejonių – ji išplaukia ir iš viso atlikto tyrimo visumos, nors rezultatams (tiksliau – jų skaitinei reikšmei), be abejo, turėjo įtakos neįvardintų veiksmų poveikis ir tai, kad 2003–2004 metai charakterizuotini kaip apskritai labai ženklų pokyčių metai. Todėl galima konstatuoti, jog visų tyrimo pakopų analizės rezultatai metodologiniame ir empiriniame pjūviuose sudaro logiškai motyvuotą informacinę bazę pereiti prie baigiamojo disertacinio darbo etapo – išskirtųjų depresinių šalies regionų darbo rinkos plėtos krypčių ir priemonių pagrindimo.

2.8. Antrojo skyriaus išvados

1. Darbo jėgos veiksnio reikšmingumas ekonominių veiksnių hierarchinio išsidėstymo požiūriu nuolat auga. Rinkoje, prisotintoje ar beveik prisotintoje investicijomis, akcentai neišvengiamai fokusuojami į darbo jėgos kokybę, kaip į itin svarbų ekonominio efekto galimybės veiksnį. Probleminiuose šalies regionuose darbo jėga, kaip ekonominis veiksnys, nėra pajėgi užtikrinti globalios rinkos tempų diktuojamos ekonominės plėtros. Žmogiškojo kapitalo emigracija, kaip lėtesnio ekonominio vystymosi pasekmė, tampa svarbiu šių regionų ekonominės bei socialinės plėtros stabdžiu. Vadinasi, viena iš pagrindinių ir pirmaeilių sprendimų laukiančių problemų, svarbių probleminių ir depresinių šalies regionų raidai, yra aktyvus demografinių, pirmiausia – migracijos, procesų valdymas, sukuriant tam atitinkamus mechanizmus.

2. Pagal BVP 1 gyventojui, palyginti su šalies vidurkiu, rodiklio reikšmės prasčiausia padėtis šalies apskrityse, kuriose didžioji darbo jėgos dalis užimta nenašiam ir ekonominio efektyvumo požiūriu neperspektyviame ekonomikos sektoriuje. Vadinasi, kaimo gyventojų dalis yra pakankamai informatyvus socialinės ekonominės padėties rodiklis.

3. Šalia didelio registruoto nedarbo probleminiuose šalies regionuose sutinkamos aukšto užimtumo lygio rodiklio reikšmės. Tai rodo, jog užimtumas ir nedarbas nėra tie du pagrindiniai (ir pakankami) rodikliai, kuriais remiantis, kad ir su išlygomis, būtų galima analizuoti darbo jėgos struktūrą. Darbo rinkoje nedalyvaujantys darbingo amžiaus gyventojai – tai pilkoji darbo rinkos struktūros dalis, kurioje slypi dalis atsakymų ir, kuri turėtų būti vertinama kaip tikslinė grupė galimų sprendimų požiūriu. Auganti vidurinė ir žemesnė nei vidurinę išsilavinimą turinčių asmenų santykinė dalis probleminiuose ir depresiniuose šalies regionuose lemia užimtumą žemesnio našumo sektoriuose, vadinasi – ir žemesnį gyvenimo lygį.

4. Skaičiavimų rezultatai patvirtino, jog nedarbo lygis – pagrindinis probleminių ir depresinių šalies regionų bruožas bei informatyvus ir operatyvus probleminės padėties indikatorius: nustatytas reikšmingas nedarbo lygio rodiklio koreliacinis ryšys su pagrindiniais savivaldybių socialinės ekonominės bei demografinės raidos rodikliais, rodiklio reikšmingumą patvirtino atliktos logistinės analizės rezultatai.

5. Analizuojant darbingo amžiaus gyventojų struktūrą, matyti, kad be užimtųjų ir registruotų bedarbių palyginti didelę dalį sudaro darbingo amžiaus gyventojai, kurių statusas darbo rinkoje yra neaiškus. Į šią grupę patenka bedarbiai „savanoriai“, asmenys, savarankiškai dirbantys mažuose neregistruotuose ūkiuose ir pragyvenantys iš jame sukurtų produktų bei atsitiktinių vienkartinį darbų, „darbo migrantai“ – darbingo amžiaus asmenys, išvykę dirbti iš regiono į didžiuosius šalies miestus bei ES šalis, ir neoficialiai dirbantys asmenys. Oficialioje darbo rinkoje nedalyvaujančių darbingo amžiaus

gyventojų grupės struktūra be specialiųjų tyrimų detaliau sunkiai apibrėžiama, nors aišku, jog ji nevienalytė ir apima palyginti didelę dalį darbingo amžiaus asmenų – reikšmingą darbo jėgos rezervo dalį.

6. Faktorinės analizės rezultatai patvirtino, jog savivaldybės „kaimiškumo“ lygis yra svarbus šios teritorijos darbo jėgos struktūros kokybės, o tuo pačiu ir ekonominio vystymosi potencialo, indikatorius. Kaime koncentruojasi negatyvieji socialinės ekonominės raidos veiksniai. Darbo, kaip gamybos veiksnio, požiūriu kaime koncentruojasi žemas išsilavinimas ir santykinai didesnė pensinio amžiaus gyventojų dalis, ir šis procesas sąlygoja neefektyvaus užimtumo, itin problemiško ilgalaikio nedarbo (registruoto ir neregistruoto) dominavimą bei socialinių problemų plėtojimąsi (šis sąlygojimas, be abejo, yra abipusis). Kapitalo, kaip kito gamybos veiksnio, požiūriu kaip negatyvi socialinės ekonominės raidos prielaida pažymėtinas vykstančių procesų sąlygojamas nepatrauklumo investicijoms augimas, kurį labiausiai įtakoja pirmojo – darbo – veiksnio charakteristikos. Visa tai vainikuoja žemas darbo užmokestis ir, atitinkamai, žemas vartojimo lygis, leidžiantis teigti, jog kaimiškoji probleminių savivaldybių grupė yra nedarbo ir skurdo teritorijos – depresiniai šalies regionai.

7. Klasterinė analizė patvirtino, jog probleminės šalies teritorijos pagal socialinės ekonominės raidos charakteristikas nėra vienalytės, pagrindinis skirtumas – teritorijos urbanizacijos lygis. Apibendrinus visais klasterinės analizės variantų atvejais gautus rezultatus bei juos palyginus su probleminių regionų grupės išskyrimo rezultatais pagal registruotų bedarbių ir darbingo amžiaus gyventojų santykį 2004 m. ir 2007 m. Vyriausybės nutarimu patvirtintų probleminių teritorijų sąrašu, nustatyta, jog kaimiškosios Panevėžio, Alytaus, Lazdijų, Skuodo, Kalvarijos, Šakių, Pasvalio, Joniškio, Kelmės, Jurbarko ir Šalčininkų rajonų savivaldybės yra depresiniai šalies regionai. Druskininkų, Akmenės, Mažeikių ir Ignalinos rajonų savivaldybės yra tipiški miesto tipo probleminiai šalies regionai. Atliktos analizės rezultatai leidžia teigti, jog registruoto nedarbo rodiklis – patikimas ir operatyvus probleminės padėties indikatorius ir naudotinas kaip probleminių teritorijų išskyrimo kriterijus. Kaip depresinės padėties konstatavimui siūlomi du kriterijai – registruoto nedarbo ir kaimo gyventojų dalies rodikliai.

DEPRESINIŲ ŠALIES REGIONŲ DARBO RINKOS PLĖTROS KRYPTYS IR PRIEMONĖS

Šiame darbo skyriuje pagrįsti makro, šakinių programų plėtojimo, socialinės apsaugos sistemos bei darbo rinkos lygmens sprendimai, kurių kompleksinio taikymo sinergetinis efektas užtikrintų geresnius depresinių šalies regionų, o tuo pačiu ir visos šalies, socialinės ekonominės raidos rezultatus.

Skyriaus tematika paskelbta vienuolika autorės straipsnių (1A–8A, 10A–12A).

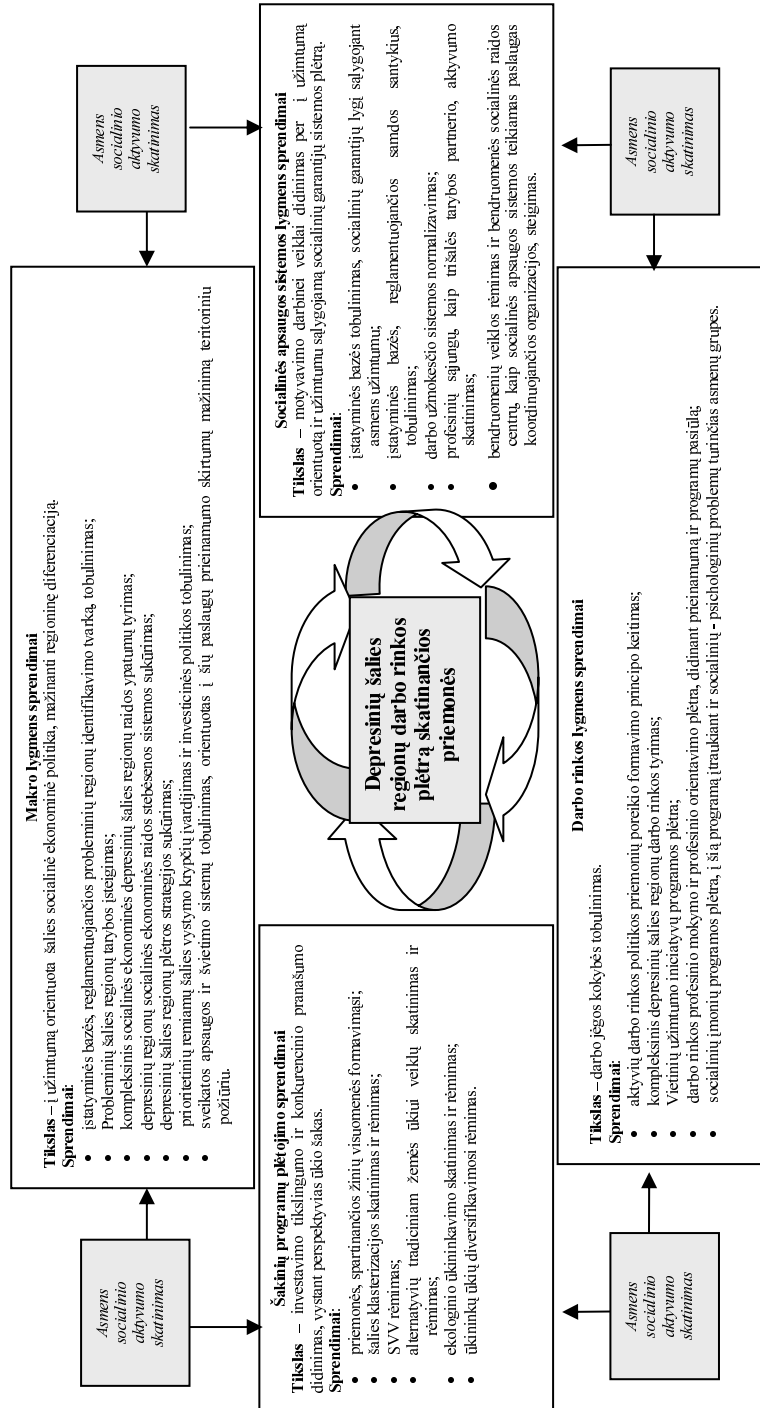
3.1. Makro lygmens sprendimai

Ankstesniuose disertacinio darbo etapuose nustatyta, jog 11 kaimiškųjų šalies savivaldybių – depresiniai šalies regionai, kurių prasti socialinės ekonominės raidos rodikliai ir vystymosi potencialo nebuvimas verčia ieškoti sisteminių sprendimų. Pasaulyje pripažįstama, jog visuomenė, esanti kriziniame savo vystymosi etape, reikalauja didesnio socialinių-ekonominių procesų valstybinio reguliavimo. Tai nenuginčijamai patvirtina postkomunistinių šalių ekonominės reformos, kurių pradiniame etape buvo panaudoti pernelyg liberalūs modeliai (J. Bagdanavičius, 2005; V. E. Bonnell, 1997; R. F. Drake, 2001; P. A. Julien, R. Lachance, 2001; S. Jurajda, K. Terrell, 2001 ir kt.). Tą patį

galima pasakyti ir apie depresinius šalies regionus – be valstybės paramos atotrūkis tarp šių šalies regionų ir ekonominio augimo centrų augs, jei bet kurios numatomos priemonės nebus kompleksiskai įvertintos poveikio regioninei diferenciacijai požiūriu ir nebus orientuotos į teigiamo sinergetinio efekto gavimo tikslą. O tai įmanoma tik koordinuojant visų lygių sprendimus, numatant tikėtiną jų poveikį. Svarbus depresinių šalies regionų plėtros priemonių pjūvis – priemonės, kuriomis siekiama plėtoti šių regionų darbo rinką. Siūloma sprendimų visuma – kaip koordinuojama įvairaus lygmens pagrindinių sprendimų sistema – pavaizduota 3.1 paveiksle. Pagal šią logiką toliau bus pagrindžiamas vienu ar kitu sprendimų būtinumas, siūlomos konkrečios priemonės, kai kuriuos sprendimus pagrindžiant kaimiškųjų šalies savivaldybių/seniūnijų atstovų (ekspertų) vertinimais (apklausos anketa ir apklausos duomenys (bendrieji atsakymų pasiskirstymai pateikti 39 ir 40 prieduose).

Mokslininkų, tiriančių regionų plėtros problemas, darbuose akcentuojama, jog, prieš priimant sprendimus, turi būti įvertinti visi regiono plėtros procesą įtakojantys veiksniai, regionas turi būti ištirtas kaip sistema. Vienos ar kitos srities problemų analizė yra nepakankama, siekiant objektyvaus rezultato ir plėtros galimybių įvertinimo. Regiono ekonominis potencialas, jo struktūra ir kitos su ūkine veikla susijusios charakteristikos yra svarbūs – pamatiniai regionų plėtros veiksniai, kuriuose kaip bendrajame kontekste reikia nagrinėti ir regionų darbo rinkos plėtros galimybes. Vizijos ir ilgalaikių tikslų požiūriu akcentuotinas „žmogiškosios plėtros“ aspektas: ilgo ir sveiko gyvenimo galimybė, žinių siekimo galimybė, normalų gyvenimo lygį užtikrinančių išteklių gavimo galimybė. Šalia šių pamatinių socialinių garantijų galima vardinti kitus svarbius siekius, tačiau visi jie koncentruojasi gyvenimo kokybės – gerovės sampratoje. Gerovės diferenciaciją asmens kaip individo lygmenyje galima paašškinti Maslow poreikių hierarchija, kadangi gyvenimo stiliaus ir prioritetų kaita tiesiogiai susijusi su gerovės lygiu.

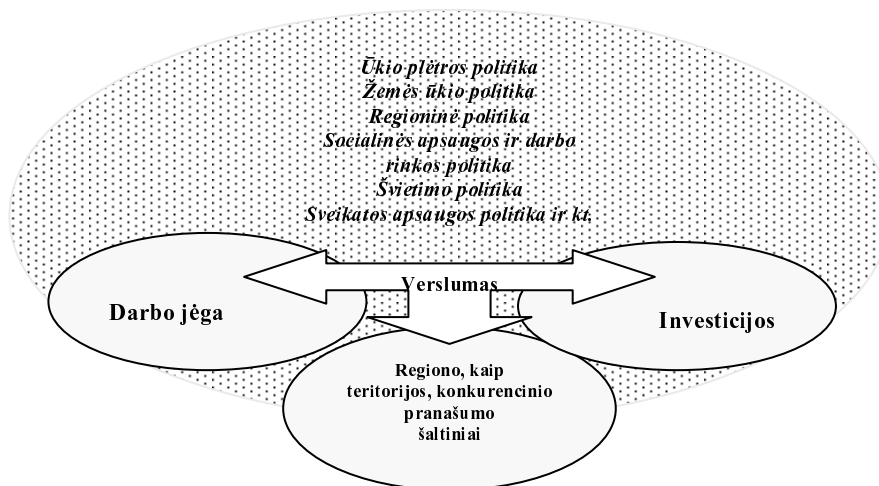
Žemiau arba skurdo ribos lygyje gerovė susiveda į individo siekį patenkinti pagrindinius fizinius poreikius (maistas, drabužiai, gyvenamojo ploto turėjimas, pagrindinės medicinos ir socialinės paslaugos), tačiau artėjant prie poreikių piramidės viršūnės, svarbesniais tampa dvasiniai intelektualiniai bei socialiniai poreikiai (darbo patrauklumas, individualus saugumas, laisvalaikio turinys ir jo galimybės, socialinis bendravimas ir t.t.). Būtent taip iš dalies galima paašškinti nelygybę tarp sostinės ir provincijos miestų, pramoninių ir atsiliekančių agrarinių regionų šalyje (E. Dokurnevič, R. Bagdzevičienė, 2002). Tačiau kalbant apie Lietuvos regionų ir jų darbo rinkos diferenciacijos priežastis, toks regionų sluoksniavimosi kaip natūralios raidos traktavimas yra diskutuotinas dėl keleto priežasčių.

3.1 pav. Depresinių šalių regionų darbo rinkos plėtos sprendimai

Viena iš jų – tai, kad šalies ūkinė raida po Nepriklausomybės atstatymo patyrė didelį šoką ir keletą metų tęsėsi sudėtingas transformacijos procesas, pasižymėjęs itin stipria buvusios ūkio struktūros griovimo charakteristika. Tai tiesiogiai ir itin stipriai paveikė darbo jėgą: suardyta ūkio struktūra lėmė darbo jėgos pasiūlos ir paklausos disbalansą kvalifikacijos struktūros erdvinio išsidėstymo požiūriu, užsitęsęs nedarbo ir su juo susijusio skurdo laikotarpis iššaukė netipinius struktūriniu požiūriu darbo rinkoje nepaklausios darbo jėgos migracijos srautus iš miesto į kaimą (beje, prie to gerokai prisidėjo kitas veiksnys – žemės gražinimo procesas bei „trijų hektarų“ programa). Nuo pat Nepriklausomybės atstatymo mažiau urbanizuotosios teritorijos, praktiškai – visi šalies regionai, išskyrus tris didžiuosius šalies miestus – Vilnių, Kauną ir Klaipėdą, susidūrė su reorganizacijos problemomis, kurias spręsti joms sekėsi gana sunkiai. Tik viena kita įmonė sugebėjo išlaikyti konkurencinį pranašumą. Apie socialinius ekonominius šalies regionų skirtumus lėmusių politinių, ekonominių, socialinių, psichologinių ir kitų veiksnių sąveikos mechanizmų įtaką ir poveikį regionų darbo rinkos diferenciacijai galima būtų diskutuoti daug, tačiau abejonių nekelti, jog diferenciacija – įvairių veiksnių, ir ne tik transformacijos laikotarpio, pasekmė.

Ieškant atsakymo į klausimą „ką daryti“, reikia ir vėl grįžti prie pagrindinių gamybos veiksnių: žemės, darbo ir kapitalo. Tolimesnėje diskusijoje nebeakcentuojant žemės kaip veiksnio reikšmingumo, lieka du – darbas ir kapitalas (investicijos).

3.2 pav. Pagrindiniai regionų plėtros veiksniai

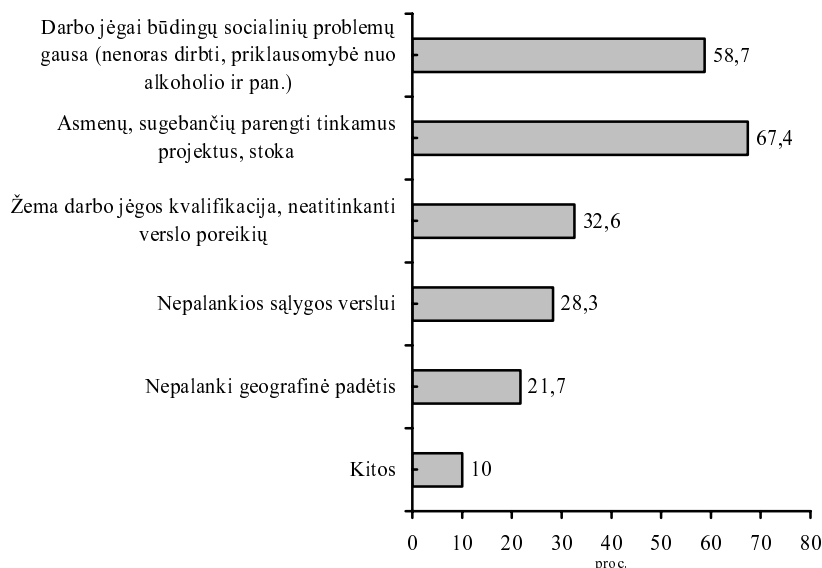
Kitaip tariant, – žmogiškieji išteklių ir investicijos. Jau anksčiau darbe akcentuota, jog žmogiškojo kapitalo (darbo kaip veiksnio) reikšmingumas

šiuolaikinėje ekonomikoje nuolat auga, vis dažniau kaip savarankiškas veiksnys mokslininkų įvardijamas verslumas – sudedamoji darbo, kaip veiksnio, dalis. Ir būtent verslumas, kaip parodyta 3.2 paveiksle, augančios konkurencijos sąlygomis tampa konkurencinio pranašumo šaltinius atpažįstančiu, investicijas pritraukiančiu ir darbo jėgą į gamybos procesą įtraukiančiu veiksmiu.

Žmogiškasis kapitalas (darbo jėga) tampa lemiančiu ekonominio augimo veiksmiu, vadinasi – ir konkretaus regiono plėtros pagrindu. Kodėl pagrindu, jei gerokai dažniau akcentuojama investicijų svarba?

Žmogiškasis kapitalas yra jungiamoji grandis tarp investicijų ir regiono konkurencinio pranašumo šaltinių (J. Bagdanavičius, 2002, 2005; E. Baici, G. Casalone, 2005; S. Bassanini, S. Scarpetta, 2001; M. Bedard, 1996 ir kt.). Jei pastarieji silpni, žmogiškasis kapitalas tampa lemiančiu plėtros veiksmiu. Tačiau bendroji šalies socialinė ekonominė politika (apimanti ūkio, regioninę, socialinės apsaugos ir darbo rinkos, švietimo, sveikatos apsaugos politiką ir t.t.) ir visų sričių politiniai sprendimai arba jų nebuvimas turi įtakos darbo jėgos elgsenai, verslumo realizavimo galimybėms, gali skatinti arba stabdyti ne tik investicijų atėjimą, bet ir regiono plėtros procesą apskritai.

Šią išvadą patvirtino ir kaimiškųjų šalies regionų ekspertų (savivaldybių/seniūnijų atstovų) apklausos rezultatai – kaimiškiosiose šalies savivaldybėse/seniūnijose trūksta asmenų, sugebančių parengti tinkamus projektus, aktuali problema yra ir darbo jėgai būdingų socialinių problemų gausa (3.3 pav.).

3.3 pav. Priežastys, trukdančios pritraukti investicijas (savivaldybių/seniūnijų atstovų-ekspertų nuomonė)

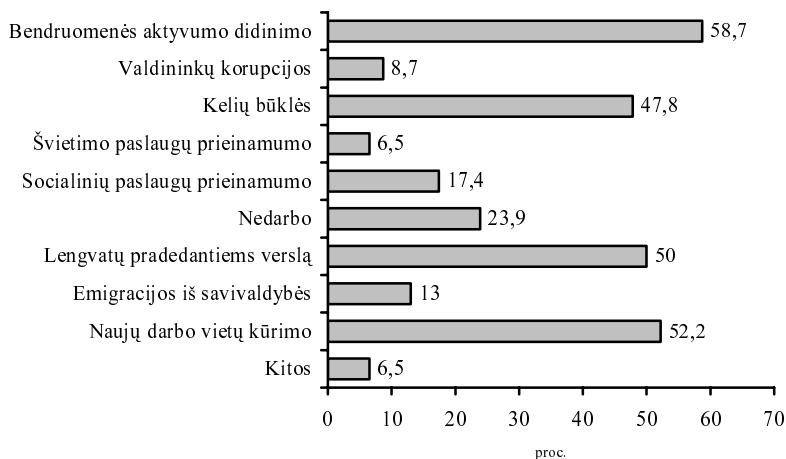
Taigi, investicijų atėjimo galima tikėtis tik į tuos regionus, kuriuose darbo jėgos kvalifikacinis lygis yra pakankamas ūkinei veiklai vystyti tiek išnaudojant gamtinius ar strateginius regiono konkurencinio pranašumo šaltinius, tiek vystant ūkinę veiklą, orientuotą į pažangiausiomis technologijomis paremtą ir aukštos kvalifikacijos darbo jėgos reikalaujančią gamybą. Tyrimai rodo, jog paprastai daugiausia investuojama ten, kur darbo jėgos kvalifikacija aukščiausia arba ten, kur ją įmanoma pritraukti iš aplinkinių regionų.

ES struktūrinių fondų lėšos lyg ir leistų sukurti sistemą priemonių, kompensuojančių šias darbo jėgos trūkumo pasekmes, į tikslinius pripažintus regionus nukreipiant būtent jiems skirtą investicijų dalį. Tačiau tai vyksta vangiai. Įgyvendinant Lietuvos regioninę politiką – siekiant pagrindinio tikslo – tolygios visų šalies regionų plėtros, būtina atkreipti dėmesį į tai, kad programinis plėtros finansavimas negali užtikrinti investicijų atėjimo į tuos regionus, kur ekonomikos rodikliai yra prasčiausi – t.y. ten, kur tos lėšos reikalingos labiausiai. Priežastis – darbo jėgos kokybės skirtumai. Net didžiuosiuose šalies miestuose, kur koncentruojasi aukštos kvalifikacijos darbo jėga, projektų, galinčių gauti finansavimą, sukūrimas yra pakankamai sunkus uždavinys. Savivaldybėse, kurias šiandien galima įvardinti kaip depresinį laikotarpį pergyvenančias teritorijas, struktūriniu požiūriu darbo jėgos kokybė yra žymiai prastesnė – gyvena gerokai mažiau aukštąjį ir aukštesnįjį išsilavinimą įgijusių asmenų, kurie sugebėtų parengti projektus, o juos laimėjus, sėkmingai įgyvendinti. Tai savotiška starto galimybių nelygybė – jie mažiau patrauklūs kaip įgyvendinimo teritorija; juose mažiau potencialių projektų rengėjų; žema darbo jėgos kvalifikacija, susijusi su didele verslo rizika pagal planuojamas veiklas nerasti idėjas galinčios įgyvendinti tinkamos darbo jėgos; depresiniuose regionuose projekto įgyvendinimo kaštai neišvengiamai yra didesni, nes į juos būtina įtraukti kvalifikuotos darbo jėgos parengimo arba pritraukimo kaštus; depresiniai šalies regionai labiau nutolę nuo didžiųjų šalies miestų, ypač sostinės, todėl bet kokiai ekonominei veiklai plėtoti reikia daugiau lėšų – privalu santykinai didesnę lėšų dalį numatyti transportavimo išlaidų straipsniuose ir t.t. Gal, siekiant kompensuoti šią depresinių šalies regionų silpnybę, pakaktų nustatyti „depresijos koeficientą“ – kaip lengvatą, suteikiančią daugiau šansų laimėti būtent šių savivaldybių projektams? Galimų sprendimo variantų yra daug. Tačiau akivaizdu, jog problema egzistuoja, ji vertintina kaip plėtrą stabdantis veiksnys ir ją būtina spręsti.

Tokių negatyvių veiksnių galima būtų įvardinti daug, tačiau bendras problemų mastas leidžia teigti, jog būtina formuoti valstybinę depresinių šalies regionų plėtros (jei ne gelbėjimo) strategiją. Šie regionai ir jų darbo rinka – problema, į kurios sprendimus turėtų tiesiogiai fokusuotis visų Lietuvos institucijų veiksmai: VRM Regionų plėtros departamento, Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos bei Lietuvos darbo biržos. Ne mažiau svarbūs depresinių šalies

regionų plėtrai ir Ūkio, Žemės ūkio, Švietimo ir mokslo bei Sveikatos apsaugos ministerijų sprendimai.

Taigi, siekiant atsakyti į pagrindinį klausimą „ką daryti“, pirmasis žingsnis – apsisprendimas, ar šie regionai verti išskirtinio dėmesio, o jei verti, tai kokio. Tai priklauso nuo ekonominių galimybių ir politinių sprendimų. Įdomu tai, jog savivaldybių/seniūnijų atstovų (ekspertų) apklausos duomenimis, paprašius įvertinti jų gyvenamosios teritorijos (savivaldybių/seniūnijų) ekonominės plėtros perspektyvas, pasirinkusiųjų provokacinį pesimistinį atsakymo variantą „ekonominė plėtra neįmanoma – šios teritorijos liks skurdi šalies provincija“ buvo tik 1 atsakiusysis. Vadinasi, patys kaimiškųjų regionų gyventojai gana optimistiškai tiki, kad tinkamų priemonių taikymas gali iš esmės pakeisti situaciją. Ką reikėtų keisti pirmiausia? Ekspertų nuomonė parodyta 3.4 paveiksle.

3.4 pav. Problemos, kurias savivaldybėse/seniūnijose būtina spręsti pirmiausia (savivaldybių/seniūnijų atstovų-ekspertų nuomonė)

Siekiant suderinti prioritetinių problemų sprendimo priemones, būtinas regioninės politikos koordinavimo tobulinimas, keičiant tvarką, pagal kurią VRM Regioninės politikos departamentas yra pagrindinė už regioninės diferenciacijos mažinimą atsakinga institucija, tačiau ji, ką reikėtų ypač akcentuoti, neturi reikiamos įtakos nei ekonominiams, nei socialiniams plėtros svertams. Viena iš išeičių – Probleminių regionų tarybos įkūrimas, paritetiniais pagrindais sudarytos iš VRM Regioninės politikos departamento, Ūkio, Žemės ūkio, Socialinės apsaugos ir darbo bei Švietimo ir mokslo ministerijų ir kitų suinteresuotų bei įvairiais probleminiais aspektais susijusių institucijų, jai deleguojant vystymosi kryptį ir priemonių koordinavimo funkciją. Tokios koordinavimo funkcijos galėtų imtis ir VRM Regionų plėtros departamentas. Tačiau, kad ir kam ši funkcija būtų deleguota, nekoordinuotų programų bei priemonių įgyvendinimo

praktika yra neveiksminga: atskirų priemonių taikymas be sistemiškai pagrįsto bendrojo kryptingumo paprastai laukiamo efekto neduoda.

Taigi, būtinas kompleksinis depresinių šalies regionų socialinių, ekonominių ir demografinių procesų tyrimas, kurio rezultatai ne tik padėtų visapusiškai įvertinti situaciją ir procesus įtakojančius veiksnius, bet ir numatyti taiklias priemones, orientuotas į konkrečios teritorijos specifinių problemų sprendimus pagal įvertintą konkrečios teritorijos ekonominį potencialą.

Visi makro lygmens sprendimai, apimantys visus šalies socialinės ekonominės raidos aspektus, turi įtakos depresinių šalies regionų plėtrai. Verslo sąlygos, jei jos nediferencijuotos regioniniu požiūriu, iniciatyviausią darbo jėgos dalį koncentruoja vystymosi potencialu išsiskiriančiuose ekonominio augimo centruose. Švietimo ir sveikatos apsaugos politika, koncentruojanti kokybiškesnes aukštesnio lygio paslaugas didžiuosiuose šalies miestuose, tampa veiksnium, turinčiu įtakos darbo jėgos apsisprendimui dėl gyvenamosios vietos. Kultūriniu požiūriu atokesni šalies regionai neišvengiamai tampa šalies provincija. Todėl, priimant bet kuriuos makro lygmens sprendimus, turi būti įvertintas jų sinergetinis poveikis regioninei diferenciacijai. Darbo jėga emigruoja darbo pasiūlos linkme. Tačiau vienos ar kitos teritorijos patrauklumas ar nepatrauklumas gyvenimo sąlygų bei gyvenimo kokybės požiūriu gali tapti apsisprendimo riba. Lietuva per maža ir kol kas pernelyg neturtinga, kad pakaktų išteklių vienodam visų regionų vystymui visomis perspektyviomis ūkinės raidos požiūriu kryptimis. Tačiau svarbu ir tai, kad depresiniai šalies regionai netaptų gyvenimui nepatraukliomis skurdo teritorijomis.

Todėl, jei valstybės lygmenyje pripažįstama, jog regioninės politikos tikslas – tolygi regionų plėtra, vadinasi visos makro lygmens priemonės turi būti orientuotos į regioninės diferenciacijos mažinimą ir depresinių šalies regionų plėtros skatinimą. Tam siūlomi šie makro lygmens sprendimai: įstatyminės bazės, reglamentuojančios probleminių regionų identifikavimo tvarką, tobulinimas; probleminių regionų tarybos sukūrimas; kompleksinis socialinės ekonominės probleminių šalies regionų raidos ypatumų tyrimas; probleminių regionų raidos stebėsenos sistemos sukūrimas; depresinių šalies regionų plėtros strategijos sukūrimas; prioritetinių remiamų šalies vystymo krypčių įvardijimas ir investicinės politikos tobulinimas; sveikatos apsaugos ir švietimo sistemų tobulinimas, orientuotas į šių paslaugų prieinamumo skirtumų mažinimą teritoriniu požiūriu.

3.2. Šakinių programų plėtojimas

Kokių ekonominių veiklų vystymas įmanomas depresiniuose šalies regionuose? Kurias ūkio šakas ir veiklas tikslinga remti? Koku būdu? Į šiuos klausimus bus siekiama atsakyti šiame darbo poskyryje.

Siekiant regiono ekonominės plėtros, ypač svarbu, kad vystomos veiklos būtų konkurencingos, ir jų konkurencingumas nuolat augtų. Tenka sutikti su J. Wagner (2000) nuomone, jog vystomų veiklų įvairovė regioniniame lygmenyje paprastai lemia lėtą šių teritorijų ekonomikos raidą. Priežastis – išteklių ribotumas ir nekryptingas jų „įdarbinimas“. Kaip spręsti šią problemą, bus aptariama tolimesnė šio poskyrio pastraipose, prieš tai norint akcentuoti, jog yra bendrų šakinių programų, kurių plėtojimas būtinas, nepriklausomai nuo to, kokios veiklos bus pripažintos prioritetinėmis. Viena iš pasaulio raidos krypčių, į kurią kaip neišvengiamą ateitį daugiau ar mažiau kryptingai orientuojasi šalys – modernios *informacinės/žinių visuomenės plėtra*. Informacija tampa vienu iš pagrindinių darbo veiksmingumą lemiančių veiksnių – darbo priemone, o gebėjimas efektyviai ja disponuoti – didžiausiu turtu. Konkurencingiausiomis tampa multinacionalinės kompanijos, kurių tinklas yra paplitęs įvairiose pasaulio šalyse, nuolat diegiančios pačias naujausias technologijas, kurių įvedimas leidžia efektyviai reguliuoti produkcijos valdymą, platinimą, pardavimą tarptautiniu lygiu (P. Žukauskas, 2000 ir kt.). Besikuriantys tarptautiniai bankai, pasaulinis finansų tvarkymas, biržos pasikeitimai, išvystyti komunikacijos tinklai, leidžiantys disponuoti geresne, naujesne informacija, sudaro sąlygas tokioms įmonėms sėkmingai kurtis ir plėtotis. Darbo jėgos kvalifikacinis lankstumas bei gamybos ir vartojimo lankstumas, kartu su didžiausią vaidmenį tokioje visuomenėje atliekančia informacija, lemia augančias galimybes ir naujus iššūkius. Šiame kontekste reali depresinių šalies regionų padėtis atrodo gana liūdnei – iki siekiamybės labai toli.

Pranašumus konkurencinėje kovoje vis labiau apsprendžia ne šalies dydis, ne gamtos resursai ir finansinis kapitalas, todėl sėkmės garantu tampa išsimokslinimo ir visuomenėje sukauptų žinių dydis. Plėtojantis žinių visuomenei, darbas, nereikalaujantis aukštos kvalifikacijos, atliekamas besivystančiose šalyse, kur mažesni mokesčiai ir pigi darbo jėga. Kvalifikacijos, žinių ir žmogiškojo kapitalo reikalaujantis darbas koncentruojasi labiau išsivysčiusiose šalyse. Tai viena iš priežasčių, dėl kurių šalys, ypač labiau išsivysčiusios, vis daugiau investuoja į žmogiškąjį kapitalą (E. Baici, G. Casalone, 2005; S. Bassanini, S. Scarpetta, 2001; R.S. Chase, 1997; J. Čičinskas, 2003; P. Sicilian, A. J. Grossberg, 2001 ir kt.). Didėjant poliarizacijai tarp tų, kurie gali pasiekti informaciją, ir tų, kurie negali, atitinkamai auga ir regioninė diferenciacija ekonominiu bei socialiniu požiūriais, taigi pastarosiose auga nedarbas ir skurdas, o ekonominė ir socialinė nelygybė vis labiau tampa žinių provincijos sinonimu (J. Bagdanavičius, 2002; Z. Bauman, 1995; K. Bedard, 2001; S. Blondal, S. Field, N. Girouard, A. Wagner, 2001 ir kt.). Todėl ypač svarbiu tampa informacijos prieinamumas kuo didesnei visuomenės daliai, nes atotrūkio ir atitinkamų pasekmių didėjimas pasauliniu mastu atitinkamai pasireiškia ir vertinant ES bei šalies lygmenyse. Atitinkamai diferencijuojasi ir gyvenimo lygis, skurdo geografija, visuomenės

susisluoksniavimas, todėl, neskatinant technologinės plėtros, atsilikimo rizika auga. Visa tai leidžia teigti, jog viena iš svarbiausių gaubiančiųjų šakinių strategijų, kurios sėkmingas įgyvendinimas šalyje turi didelės įtakos ir vystant depresinius šalies regionus, yra informacinės/žinių visuomenės plėtojimas. Pavyzdžiu šioje srityje Lietuvai galėtų būti ne tik Japonija (T. Rytel, 2001), kuri jau seniai savo ūkį iš pramonės ir žemės ūkio šakų transformavo į naujo tipo – informacinių paslaugų gamybą, bet ir Airija – daugeliu socialinės ekonominės raidos istorija artimesnė Lietuvai šalis, sugebėjusi protingai pasinaudoti ES struktūrinių fondų parama ir iš atsilikusio žemės ūkio krašto tapti viena iš šalių, turinčių moderniausią ekonomiką (J. Bradley, 2002; N. Boyle, 2003 ir kt.).

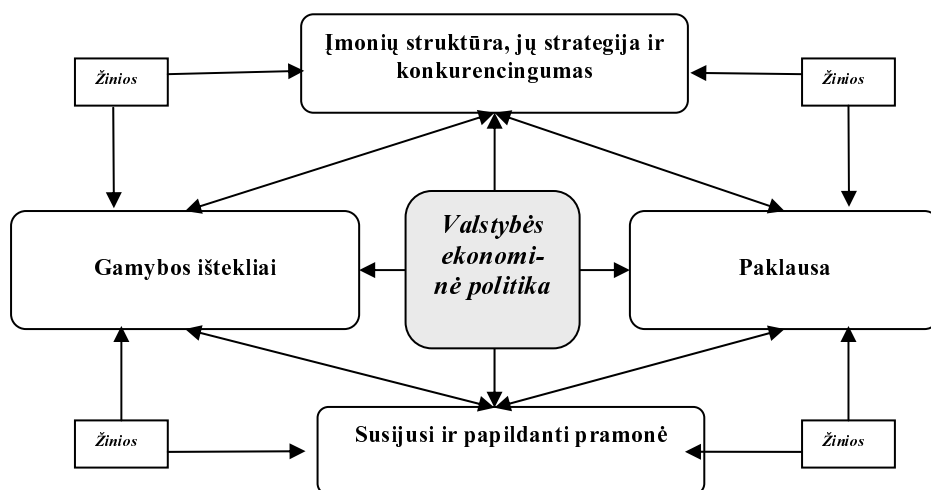
Informacinės/žinių visuomenės kūrimo kryptis glaudžiai siejasi su kita pasaulyje pripažįstama kaip perspektyvia regioninės politikos formavimo kryptimi, besiremiančia *klasterių formavimo teorija*.

Klasteris tradiciškai apibūdinamas kaip pramoninė grupė, kurioje pagal geografinį principą susivienijusios (koncentruotos) tarpusavyje sąveikaujančios, vykdančios bendrą veiklą ir savo specifine veikla papildančios viena kitą įmonės, specializuoti tiekėjai, paslaugų teikėjai ir įvairios susijusios organizacijos (pvz. universitetai, standartizacijos agentūros, prekybiniai susivienijimai) (E. M. Bergman, E. J. Feser, 1999; R. Jucevičius, J. Martinonis, 2004; A. Kubilius, K. Škiudas, 2002; S. A. Rosenfeld, 2002 ir kt.). Kitaip tariant, klasteris – tai tam tikro regiono ribose egzistuojanti ryšių struktūra, sudaranti sąlygas glaudžiam įvairių formų bendradarbiavimui. Jie sudaro konkurencijos ir kooperacijos kombinaciją, dažniausiai apimdami galutinių produktų arba paslaugų kompanijas, specializuotų gamybos komponentų, įrengimų bei aptarnavimo paslaugų tiekėjus, finansines institucijas, giminingas pramonės šakas atstovaujančias kompanijas, apjungdami su tiekimo ir realizavimo kanalais dirbančias įmones, šalutinių produktų gamintojus, infrastruktūros kūrimo kompanijas, vyriausybines bei kitas organizacijas, užtikrinančias specialų apmokymą (paruošimą), švietimą, informacijos teikimą, mokslinių tiriamųjų darbų vykdymą, techninę pagalbą. Net vyriausybines agentūras, įtakančias klasterių veiklą, yra jų sudedamoji dalis. Klasteriai egzistuoja tiek išvystytos, tiek besivystančios ekonomikos sąlygomis. Ekonomiškai stipriuose regionuose klasteriai išsivystę daug geriau ir apima labiau išvystytas pramonės šakų sritis, o jų ribos kinta priklausomai nuo naujų įmonių, organizacijų bei pramonės šakų atsiradimo, sumažėjimo arba išnykimo. Klasteriai regiono konkurencingumą veikia trimis būdais: padidina klasterį sudarančių kompanijų ir pramonės šakų našumą, pagerina kompanijų ir pramonės šakų prisitaikymą prie inovacijų ir taip padidina jų našumą, skatina naujų verslų atsiradimą, kurie palaiko inovacijas ir tokiu būdu išplečia klasterio ribas. Klasteris, o tuo pačiu ir regionas, konkurencingas tada, kai vystomi unikalūs verslai. Jų kūrimasis sudaro sąlygas naujų verslų atsiradimui dėl geresnio informatyvumo apie egzistuojančias galimybes; naujam verslui pradėti reikalingus įgūdžius, gamybos veiksnius ir

darbo jėgą žymiai lengviau surasti klasterio viduje. Prie klasterio pripratusios vietinės finansinės institucijos, todėl investuotojai gali tikėtis žemesnių palūkanų už suteiktą kreditą. Be to, klasteriai dažnai būna vietinėmis rinkomis. Visi šie faktoriai sumažina naujo verslo diegimo riziką. Taigi tam tikrame regione egzistuojantys klasteriai yra ilgalaikio ekonominio vystymosi ir regiono klestėjimo, o tuo pačiu racionalaus bei efektyvaus darbo išteklių panaudojimo ir valdymo, šaltinis.

Tarp 2005 m. Nacionalinės Lisabonos strategijos programos įgyvendinimo priemonių numatyta Klasterizacijos plėtros programa. Nacionalinė programa kuriama pagal 2007 m. baigtą rengti šalies klasterizacijos žemėlapi. Kiek ši programa turės įtakos depresinių šalies regionų plėtrai, priklausys ne tik nuo to, ar vystymosi potencialą praradę depresiniai regionai pateks į klasterių formavimosi rėmimo zonas. Gerokai aktualesnis depresinių šalies regionų darbo jėgos kvalifikacijos klausimas. Kodėl?

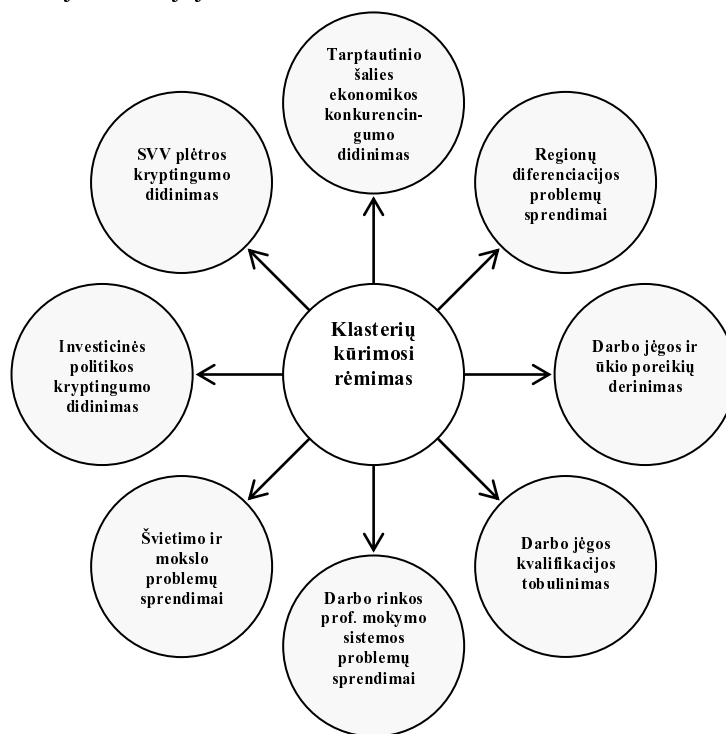
Klasterio samprata glaudžiai siejasi su M.Porterio „deimanto“ modeliu, kurio sudėtinės dalys yra: 1) įmonių struktūra, jų strategija ir konkurencingumas, 2) gamybos ištekliai, 3) paklausa ir 4) susijusi bei papildanti pramonė (R. Jucevičius, J. Martinonis, 2004; M. E. Porter, 1998). Valstybės ekonominę politiką pagrįstai galima laikyti šio M.Porterio sukurtojo „deimanto“ modelio veikimo sąlyga – sąsaja, jungiančia (arba nejungiančia!) visus keturis tarpusavyje sąveikaujančius komponentus. Tai parodyta 3.5 paveiksle – modifikuotame M. Porterio „deimanto“ modelyje (D. Andriušaitienė, 2006).

3.5 pav. Modifikuotas M. Porterio „deimanto“ modelis

Pasaulinio ūkio pokyčiai rodo, kad gamybos išteklių „įdarbinimą“ lemia darbo jėgos kvalifikacija – gebėjimas mokėti panaudoti reikiamas žinias, tačiau

būtent ši grandis depresiniuose šalies regionuose yra ypač silpna. Tačiau klasteriai, kaip mokslo žinias koncentruojantis ir inicijuojantis ekonominis darinys, charakterizuojami ypač svarbia antrepreneriškumo aplinka, tampančia stimulu visų darbo jėgos kvalifikacinių lygių kokybinei plėtrai – nuo aukščiausio iki žemiausio. Šis stimulus ilgainiui tampa poreikiu, kuris, ypač žemesnės kvalifikacijos darbo jėgos, šiaip jau gana sunkiai pasiduoda išoriniams bandymams motyvuoti. Klasterijoje tokia motyvacija tampa nuolat palaikoma objektyvia realybe, todėl ekonomiškai pagrįstas potencialių klasterių kūrimosi rėmimas viename ar kitame regione galėtų tapti impulsu depresinį laikotarpį pergyvenančioms teritorijoms pakilti iš užsitęsusios krizės ne tik tuo atveju, jei šie regionai tiesiogiai patektų į remiamas besiformuojančių klasterių zonas. Gretimuose regionuose sėkmingai besiplėtojantys klasteriai galėtų tapti patikimu sėkmės orientyru verslo iniciatyvoms vienoje ar kitoje depresinį laikotarpį pergyvenančioje teritorijoje.

3.6 pav. Klasterizacijos programos poveikis regionų ekonominio konkurencingumo didinimui

Ypač pažymėtina tai, kad šalies pramonės klasterizacijos programos įgyvendinimas, kaip parodyta 3.6 paveiksle, integruotų ir koncentruotų daugelio šalies bei regionų konkurencingumą didinančių programų bei priemonių tikslus –

klasterių kūrimosi bei jų plėtros rėmimas pasitarnautų investicinės programos taiklumo didinimui, kryptingai smulkaus bei vidutinio verslo plėtrai, visų lygių darbo jėgos kvalifikacijos tobulinimui ir derinimui su ūkio poreikiais (J. Činčikaitė, G. Belazarienė, 2001; E. W. Hansson, 2005; R. Jucevičius, J. Martinonis, 2004; A. Kubilius, K. Škiudas, 2002; S. A. Rosenfeld, 2002; M. T. W. Rosenfeld, P. Franz, G. Heimpold, 2005; J. Vleugel, 2005 ir kt.). Klasterių specializacija, paremta poreikiu nuolat gauti ir kaupti informaciją apie inovacijas atitinkamoje srityje, labai pasitarnautų ir darbo rinkos profesinio mokymo sistemos plėtrai. Aiški regiono darbo jėgos specializacija ir aiškiai suformuluoti darbo rinkos poreikiai taptų pagrindu kryptingai ir efektyviai darbo rinkos profesinio mokymo institucijų veiklai – mokymo programų turinys galėtų būti formuojamas remiantis objektyviais įmonių poreikiais. Bet kurio lygmens institucijos nuolat susiduria su praktinio mokymo materialinės techninės bazės lygio problemomis. Mokymo institucijos dėl technologijų įvairovės bei jų nuolatinio tobulinimo nebeįsėkmingai apsirūpinti praktiniam mokymui būtina reikiamo lygio materialine technine baze. Ekonomiškai naudingesniu tampa praktinio mokymo organizavimas atitinkamą technologinę bazę turinčiose įmonėse. Klasterių bei mokymo institucijų poreikiai šiuo atveju leidžia kooperuotis ir padeda išspręsti abiem pusėm svarbias problemas: klasterių materialinė techninė bazė, naudojama ir kaip praktinio mokymo bazė, tampa prielaida jų pačių poreikio – apsirūpinti kvalifikuota darbo jėga – patenkinimui.

Visos anksčiau minėtosios klasterių charakteristikos leidžia tikėtis, kad šalyje numatoma parengti Klasterizacijos plėtros programa gali tapti reikšminga šalies, o tuo pačiu ir atskirų jos regionų, konkurencingumo didinimo priemone. Ši programa gali tapti impulsu depresinių šalies regionų ekonomikos augimui, tačiau ženkli sėkmės dalis priklausys nuo valstybės ekonominės politikos. Tai, kokie sektoriai Lietuvoje bus pripažinti kaip prioritetiniai remiant pramonės klasterizaciją (ES pripažinti kaip potencialiai perspektyvūs pramonės ir paslaugų sektoriai: tekstilė, maisto produktai (!), nauji energetikos šaltiniai, naujos medžiagos, aplinkosauga, statyba, miško pramonė, telekomunikacijos), turės didelę įtaką depresinių šalies regionų raidai. Vien aukšto našumo ir aukštos kvalifikacijos darbo jėgos reikalaujančių sektorių plėtros rėmimas reikštų dar didesnio darbo jėgos koncentravimosi pramoniniuose centruose rėmimą. Todėl jei klasterizacijos programoje bus numatyta parama maisto produktų gamybos (ypač – ekologiškų) klasterių formavimuisi, ji gali pasitarnauti depresinių šalies regionų ekonominiam pakilimui bei šių regionų darbo rinkos plėtrai.

Visame pasaulyje *smulkios ir vidutinės įmonės* sudaro didžiąją dalį ūkinės veiklos subjektų. Ši įmonių grupė yra pati dinamiškiausia, jų veiklos spektras labai platus. Būtent tai ir lemia dideles smulkių ir vidutinių įmonių galimybes panaudoti materialius bei žmogiškuosius išteklius, kurių įtraukimas į didesnio masto gamybą būtų problematiškas (Z. Gineitienė, M. Kučinskienė, 2001; Z. Gineitienė, A. Žižytė, 2001; W. Kok, 2003; A. V. Rutkauskas,

I. Krutkienė, 2001 ir kt.). Smulkios ir vidutinės įmonės dėl savo dydžio turi didesnes galimybes greičiau reaguoti į rinką bei technologijų pokyčius, jos pirmauja diegiant inovacijas ir užpildant rinkoje naujas laisvas nišas. Šalies klasterizacija taptų jau egzistuojančių smulkių ir vidutinių įmonių kryptingo konkurencingumo garantu, o naujai besisteigiančioms galėtų tapti potencialiai sėkmingos veiklos pasirinkimo orientyru. Taigi, šiame darbe detaliau nebeanalizuojama smulkaus ir vidutinio verslo plėtros rėmimo svarba depresiniams šalies regionams – tam tikra prasme tai aksiominis prioritetas. Tik siekta akcentuoti, jog klasterizacijos efektas smulkiam ir vidutiniam verslui yra bene pats didžiausias – klasterizacijos programa gali tapti smulkaus ir vidutinio verslo kooperacijos, kryptingumo bei konkurencingumo augimo, o tuo pačiu ir įmonių plėtros pamatu.

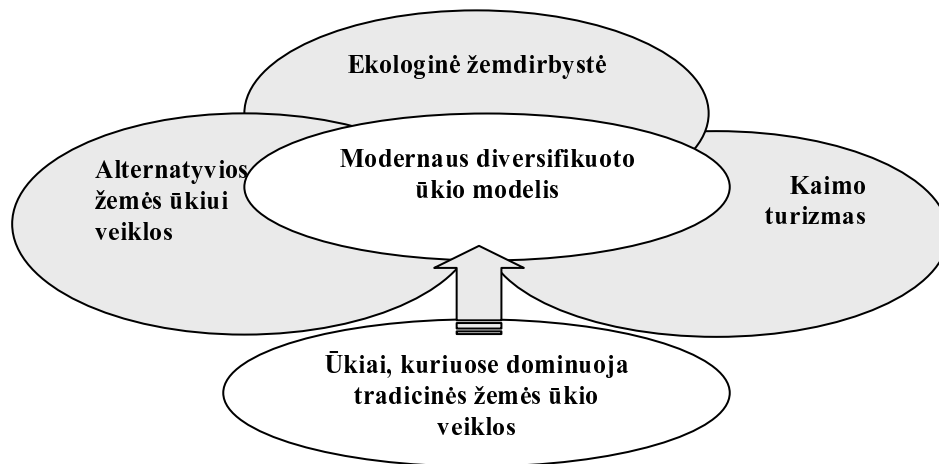
Analizuojant *žemės ūkio sektoriaus plėtros* galimybių bei alternatyvių tradiciniam žemės ūkiui veiklų plėtojimo požiūriu, pabrėžtina tai, jog klasterizacijos duodamu efektu pasinaudoti galimybių itin daug. Pagrindinė deklaruojama žemės ūkio plėtojimo kryptis – didinti efektyvumą, užtikrinant kokybiškos ir konkurencingos žemės ūkio produkcijos gamybą. Svarbiausios sąlygos šiam tikslui pasiekti sietinos su struktūriniais pokyčiais žemės ūkyje – modernizuojant, skatinant inovacijų diegimą, mažinant gamybos kaštus; didinant žemės ūkio produktų konkurencingumą šalies ir užsienio rinkose (gerinant jų kokybę, plėtojant eksportą, kuriant konkurencingą prekinį ūkį). Kaimiškųjų teritorijų plėtros uždavinys – užimtumo didinimas tiek tradicinio žemės ūkio, tiek alternatyviose veiklose, veiklos diversifikavimu sumažinant pajamų gavimo riziką, susijusią su itin dideliu tradicinės žemės ūkio ekonominės veiklos rizikingumu.

Skatintinų ir remtinų veiklos sričių gausoje ypač akcentuotinos ekologinių ūkių plėtros bei atitinkamų klasterių kūrimo galimybės (G. Radzevičius, 2004 ir kt.). Ekologiškų produktų gamyba – perspektyvi ūkio šaka. Šios produkcijos paklausa didėja visame pasaulyje, o Lietuva yra pripažinta kaip geros kokybės maisto produktų gamintoja, turinti senas ūkininkavimo tradicijas – „turi vardą“. Valstybei parėmus konkurencingų šiame sektoriuje įmonių bei susijusios ir papildančios pramonės restruktūrizavimą, maisto produktų gamybos klasterių kūrimasis ir plėtra galėtų tapti viena iš šalies konkurencinio pranašumo sričių, o tuo pačiu ir depresinių šalies regionų atgimimo impulsu. Ekologiškų produktų rinka Baltijos šalyse žengia vis dar pirmuosius žingsnius, o rinkai siūlomi neperdirbti produktai. Atsižvelgiant į ES šalyse pastebimas tendencijas (ten per pastarąjį dešimtmetį ekologiškų produktų paklausa padidėjo 30 proc.), prognozuojama, kad ši rinka ateityje plėsis: dar bent dešimt metų tokių produktų paklausa viršys pasiūlą. Lietuva turi galimybę patekti į šalių, eksportuojančių ekologiškai švarią žemės ūkio produkciją, gretas, tačiau tam reikia ne tik noro, žinių, naujų technologijų, bet ir didesnės valstybės paramos ekologizuojant žemės ūkį (ekologinis žemės ūkis Lietuvoje formaliai paskelbtas prioritetiniu,

paramą teikia Kaimo rėmimo fondas, Ekologinės žemdirbystės programa, tačiau ekologinių ūkių skaičius galėtų augti ir sparčiau). Lietuvai toks konkurencingas ir aplinką tausojantis ūkininkavimas būtų ypač naudingas: tai reali galimybė ne tik praplėsti rinką, bet ir puiki galimybė padidinti užimtumą depresiniuose šalies regionuose, įdarbinant pačią problemiškesnę socialiniu požiūriu darbo jėgą – nekvalifikuotus, ilgalaikius kaimo bedarbius.

Lietuvoje ekologinio žemės ūkio plėtros tendencijos yra panašios į šios plėtros tendencijas užsienio šalyse, nors produkcijos gamybos apimtys ir mažesnės. Lietuviška ekologinių ūkių produkcija domisi užsienio šalių įmonės, tačiau pagrindinė kliūtis realizuojant – nepakankamas ekologiškų produktų kiekis. Tai kliūtis ir juos parduodant užsienio kompanijoms, ir bandant realizuoti prekybos centruose, ir organizuojant perdirbimą. Parama plėtojant ekologinio ūkininkavimo ir ekologinės verslininkystės ryšius (jų sistema) ir tos paramos susisteminimas, skatinant bei remiant klasterių kūrimo iniciatyvas, leistų gerokai intensyviau ir tikslingiau plėtoti šią veiklą.

Kol nebus patikėta kooperacijos privalumais, viena iš išeičių – perėjimas nuo nenašios tradicinės žemės ūkio veiklos užsiimančių ūkių prie veiklos požiūriu diversifikuotų modernių, kuriuose vystomos gerokai pelningesnės veiklos ir kuriamos darbo vietos kaimo gyventojams (tokio ūkio modelis parodytas 3.7 paveiksle), yra vienas iš kelių plėtoti kaimiškiems depresiniams regionams – įgyvendinti lietuviško turtingo kaimo viziją.

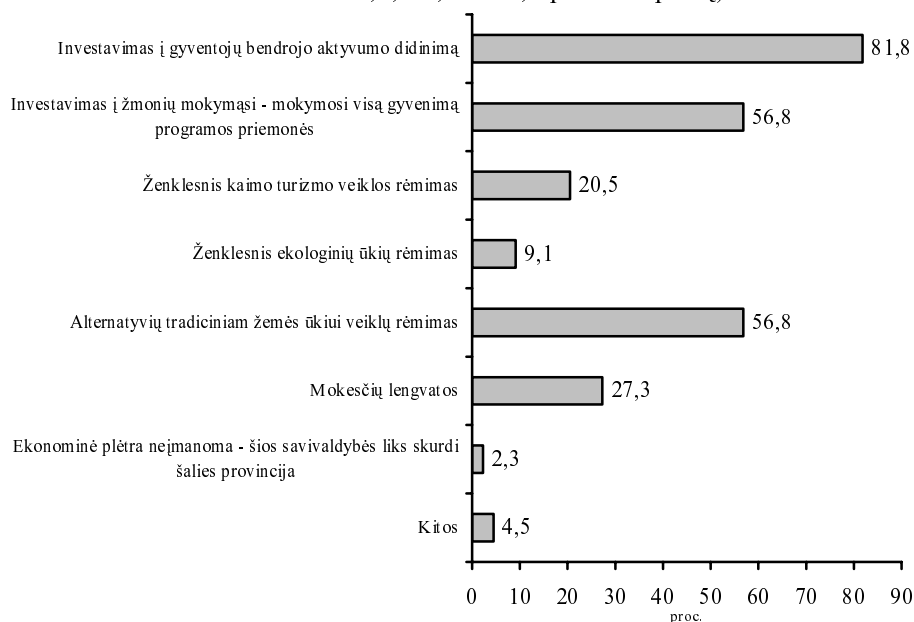

3.7 pav. Ūkininkų ūkių veiklos reorganizavimo į našesnius ir pelningesnius ūkio modelius schema

Tendencijos rodo, jog be ekologinio ūkininkavimo ir alternatyvių tradiciniam žemės ūkiui veiklų plėtojimo, kurių svarba detaliau nebeanalizuojama, viena iš itin perspektyvių kaimiškųjų teritorijų plėtros sričių

yra kaimo turizmas. Šios veiklos augimo tempai ir kaimo turizmo paslaugų paklausos augimo mastai rodo, jog vien šalies gyventojų poreikiams patenkinti šių paslaugų paklausa gerokai viršija pasiūlą – vadinasi, plėtros galimybės nėra išsemtos. Tačiau skurdo, žemės nuosavybės, kaimo senėjimo, darbo jėgos kvalifikacijos ir kai kurios kitos problemos riboja kaimo turizmo plėtrą. Pastarosios itin ryškios depresiniuose šalies regionuose, todėl ir kaimo turizmo paslaugų pasiūla šiuose regionuose auga gerokai lėčiau.

Kaimiškųjų šalies savivaldybių/seniūnijų atstovų nuomone (3.8 pav.) depresinių šalies regionų ekonominę plėtrą labiausiai paspartintų investavimas į gyventojų bendrojo aktyvumo didinimą, žmonių mokymąsi – mokymosi visą gyvenimą plėtrą bei alternatyvių tradiciniam žemės ūkiui veiklų rėmimas (šias priemones nurodė atitinkamai 81,8; 56,8 ir 56,8 proc. ekspertų).

3.8 pav. *Priemonės, galinčios paspartinti depresinių šalies savivaldybių ekonominę plėtrą*

Prioritetinių sričių įvardijimas ir rėmimas vykdant šalies klasterizacijos programą per šakines programas leistų kapitalui nubrėžti aiškiai suformuluotus palankaus investavimo orientyrus, tuo pačiu pasufleruojant perspektyvias kooperavimosi sritis. Jei, kaip depresinių šalies regionų rėmimo priemonės, būtų taikomi subsidijavimas ar/ir mokesčių mažinimas remiamose srityse, jos būtų dar patrauklesnės verslui. Darbo jėgos dalies, pasižyminčios verslumo charakteristikomis, požiūriu toks žingsnis būtų paskata realizuoti verslumo kompetencijas tiems, kurie iki tol delsė kurti įmones, motyvuodami savo

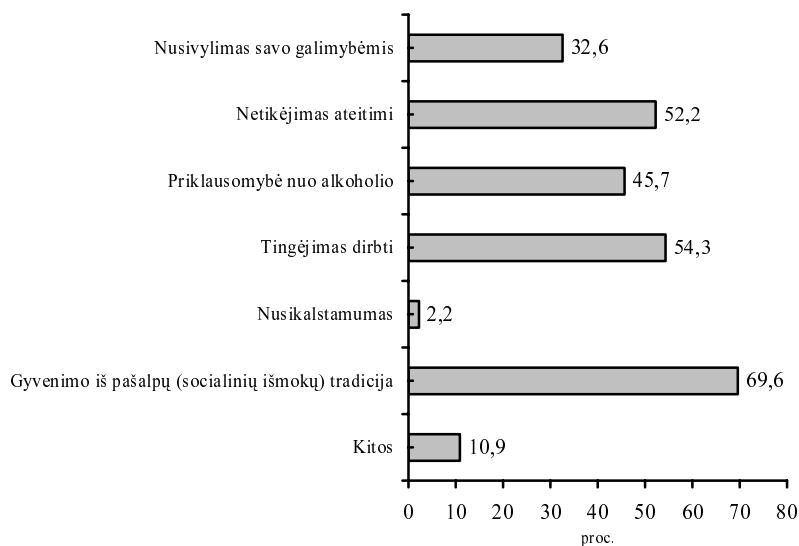
sprendimą nepalankiomis verslui sąlygomis (nepakankamu smulkaus ir vidutinio verslo rėmimu). Darbo jėgos samdos požiūriu tokie sprendimai sudarytų sąlygas spartesnei verslo plėtrai, o tuo pačiu ir darbo vietų kūrimui. Darbo rinkos institucijos turėtų galimybę taikliau prognozuoti darbo jėgos paklausos tendencijas pagal veiklas ir atitinkamas profesijas. Švietimo įstaigos ir darbo rinkos profesinio mokymo institucijos bei profesinio orientavimo sistemos institucijos galėtų taikliau orientuoti ir formuoti mokymo programų pasiūlą. Todėl šalies mastu įvardintų kaip prioritetinių ūkio šakų vystymas per šakines programas, kurių gaubiančiąja programa laikytinas šalies klasterizavimo rėmimas, galėtų tapti impulsu ekonominiam depresinių šalies regionų atsigavimui ir šių regionų darbo rinkos plėtrai.

3.3. Socialinės apsaugos sistemos lygmens sprendimai

Pereinant prie socialinės apsaugos sistemos lygmens sprendimų analizės, būtina pažymėti, jog būtina esminė visos sistemos reforma – į užimtumą orientuotos ir užimtumu sąlygojamos socialinės apsaugos sistemos plėtra. Tam būtini pagrindiniai žingsniai: įstatyminės bazės tobulinimas, socialinių garantijų lygį sąlygojant asmens užimtumu; darbo užmokesčio sistemos normalizavimas; įstatyminės bazės, reglamentuojančios samdos santykius, tobulinimas; profesinių sąjungų, kaip trišalės tarybos partnerio, aktyvumo skatinimas; bendruomenių veiklos rėmimas ir bendruomenės socialinės raidos centrų, kaip socialinės apsaugos sistemos teikiamas paslaugas koordinuojančios organizacijos, steigimas. Tačiau šiame poskyryje detaliau bus nagrinėjama, kaip spręstinos dvi socialinės apsaugos sistemos problemos: pirmoji – socialinių garantijų sąlygojimo darbine veikla būtinumas, akcentuojant samdos santykius lemiančius veiksnius ir jų įtaką depresinių šalies regionų darbo rinkos ypatumams bei samdomą darbą atstovaujančių organizacijų nepakankamos įtakos poveikį samdos santykiams; antroji – galimybė per bendruomenių socialinės raidos centrų rėmimą realizuoti užimtumu sąlygojamą socialinių garantijų teikimo schemą. Darbo užmokesčio sistemos normalizavimo problema, pripažįstant ją kaip vieną iš svarbiausių veiksnių derinant darbo jėgos pasiūlą ir paklausą, nenagrinėjama – disertacinio darbo apimtis riboja didesnio (šios problemos mastą atitinkančio) ekskurso galimybę.

Kaip jau buvo pažymėta pirmajame šio darbo skyriuje, visose šalyse, sėkmingai sprendusiose socialinės ekonominės raidos problemas, užimtumo augimas buvo iškeltas į politinių tikslų lygmenį kaip ekonominio augimo šerdis, o socialinės apsaugos sistemos garantijų sąlygojimas užimtumu pasaulyje pripažįstamas kaip sėkmingos socialinės politikos bruožas. Ar mūsų šalyje istoriškai susiklosčiusios aplinkybės leidžia pasinaudoti tokio socialinės politikos modelio teikiama nauda? Kol socialinės apsaugos sistemoje dominavo nedarbo problema, apie tai buvo kalbama, tačiau šio principo taikymas buvo sunkiau

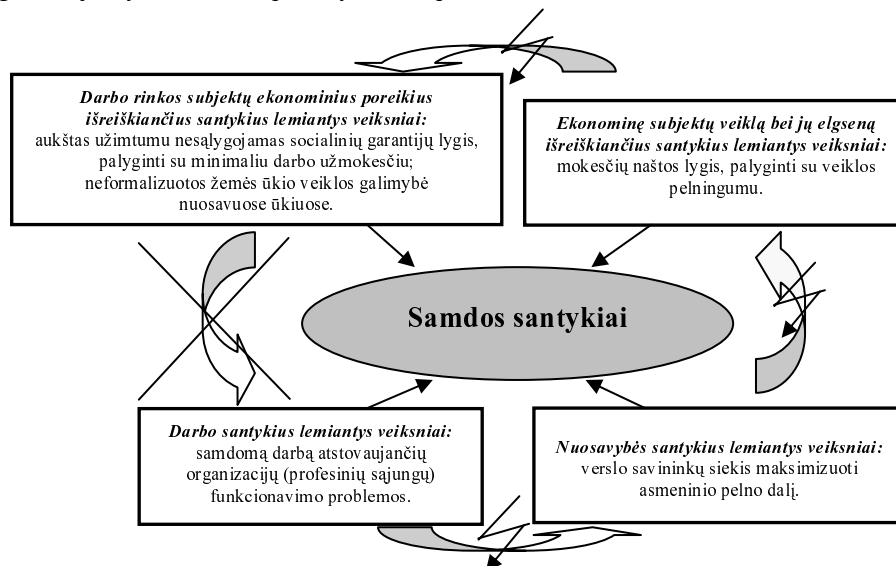
įgyvendinamas – užimtumą pasiūlyti buvo gana sudėtinga. Šiuo metu didžiojoje šalies dalyje aktualesne problema tapo darbo jėgos trūkumas, todėl analizuojant socialinės apsaugos sistemos lygmenyje galimus kryptingus sprendimus, būtina pažymėti, jog pagrindinės funkcijos – apsaugos nuo skurdo – vykdymo strategijoje užimtumas ir aktyvumas darbo rinkoje turi būti aiškiai nurodomas kaip sąlyga pretenduoti į socialinę paramą darbingiems asmenims. Tokia socialinė politika – suteikianti ne tik teises, bet ir pareigas, atitiktų bendrusius socialinio teisingumo principus visos visuomenės mastu, eliminuojant socialinę įtampą tarp dirbančių ir gaunančių mažas pajamas asmenų bei asmenų dalies, „lanksčiai“ išnaudojančios socialinės apsaugos sistemos spragas ir susirenkančios socialines garantijas, kurių bendroji teikiama nauda neretai prilygsta iš užimtumo gaunamajai. Įdomu tai, jog diskusijose su kaimiškųjų savivaldybių/seniūnijų atstovais (ekspertais) socialinių garantijų (pašalpų ir išmokų) santykinės dalies mažinimas ar bent išaldymas buvo akcentuotas kaip prioritetingas žingsnis, gerinant ne tik socialinę – psichologinę aplinką, bet ir ekonominės plėtros galimybes. Bendruomenių atstovai tai įvardijo labai paprastai: galintys nedirbti atvirai šaiposi iš dirbančių už minimalų atlyginimą, ir, jei jiems būtų pasiūlytas darbas pagal remiamų, subsidijuojamų darbų programas ar darbas socialinėje įmonėje, už kurį mokamas minimalus darbo užmokestis, jie nedirbtų. Viešuosius darbus, ir tik minimalų privalomąjį laikotarpį, dirbama siekiant pratęsti teisę gauti socialines pašalpas. Vadinasi, šią programą galima vertinti kaip realias užimtumu sąlygojamos socialinės apsaugos garantijų sistemos užuomazgas.

3.9 pav. Kaimiškose šalies teritorijose dominuojančios socialinės – psichologinės problemos

Taigi, kaimiškujų savivaldybių/seniūnijų atstovai gana kategoriškai teigia, jog dabartinės socialinės apsaugos sistemos principas suteikti palyginti dideles socialines garantijas, neįpareigojant jas gaunančių asmenų jokiai darbinei veiklai, yra socialiai neteisingas ne tik dirbančiųjų atžvilgiu. 69,6 proc. ekspertų (3.9 pav.) tradiciją gyventi iš pašalpų įvardija kaip svarbiausią socialinę – psichologinę problemą ir kaip kliūtį, ekspertų nuomone, užkertančią galimybes plėtoti darbo rinką – didinti užimtumą. Be šios kaimo bendruomenių atstovai akcentuoja ir tingėjimą dirbti, netikėjimą ateitimi, priklausomybės nuo alkoholio problemas – nedarbo (ypač – ilgalaikio) padarinius.

Kur šios tradicijos gyvavimo priežastys ir prielaidos? Ši sisteminių reiškinių leidžia suprasti individo, kaip potencialios darbo jėgos, elgsenos analizė. Pravartu prisiminti 1 darbo skyriuje 1.5 paveiksle pateiktą darbo ir kapitalo sąveikos darbo rinkoje schemą. Kaip jau buvo minėta, prie pirminių darbo rinką formuojančių santykių priskirtini samdos santykiai, kurie darbo rinkos požiūriu palankiai ar nepalankiai realizuojasi dėl juos sąlygojančių darbo rinkos subjektų ekonominius poreikius išreiškiančių, ekonominę subjektų veiklą bei jų elgseną išreiškiančių, nuosavybės ir darbo santykių sąveikos (A. Šileika, D. Andriušaitienė, 2007). Visi šie keturi paminėtieji komponentai dėl daugybės juos sąlygojančių išorės veiksnių skirtingais svoriais galiausiai lemia samdos santykius – santykius tarp darbo ir kapitalo. Depresinių šalies regionų darbo rinkoje tokie realiai egzistuojantys veiksniai parodyti 3.10 paveiksle.

3.10 pav. Pagrindinės samdos santykių formavimosi problemos depresiniuose šalies regionuose

Kaip potencialus darbo rinkos subjektų ekonominius poreikius išreiškiančius santykius lemiantis veiksnys išskirtinas ir akcentuotinas aukštas socialinių garantijų lygis, palyginti su minimaliu darbo užmokesčiu. Tai realiame gyvenime pasireiškia kaip galimybė, pasinaudojant nesąlygojamomis socialinės apsaugos sistemos garantijomis (socialinėmis pašalpomis ir kt. specialiomis išmokomis), patenkinti asmeninius ekonominius poreikius tokiu pat arba tik šiek tiek mažesniu lygiu, palyginti su tuo atveju, kaip tas pats asmuo juos galėtų patenkinti dirbdamas ir pagal savo kvalifikaciją gaudamas minimalų darbo užmokestį. Kadangi nėra didesnio skirtumo tarp asmeninių ekonominių poreikių patenkinimo galimybės dirbant ir nedirbant, šie poreikiai nebesitransformuoja į ekonominius interesus – aktyvią darbo jėgos būseną, paprastai tampančią ūkinės veiklos motyvą.

Depresinių šalies regionų atveju šį neigiamą veiksnį (aukštą užimtumu nesąlygojamų socialinių garantijų lygį) sustiprina dar vienas: šiuose regionuose galimybė nedalyvauti darbo rinkoje suteikia kitą galimybę – dirbti nuosavame ūkelyje ir iš šios veiklos gauti naudą, kartu su socialinėmis išmokomis galinčią patenkinti pagrindinius ekonominius poreikius. Šie du veiksniai lemia tai, kad daliai darbingo amžiaus gyventojų – potencialiai darbo jėgai – darbo rinka nėra būtina, siekiant patenkinti asmeninius ekonominius poreikius. Tai reiškia, jog, nesant būtinybės ekonominius poreikius tenkinti per darbinę veiklą, samdos santykiai tiesiog nesusiformuoja. Todėl 3.10 schemoje ir nubraukta viena iš jungiančių rodyklių, iliustruojanti samdos santykių elementus jungiančias sąsajas.

Analizuojant samdos santykius formuojančių veiksmų ypatumus, pažymėtinos ir šios problemos: samdomo darbo atstovavimo (profesinių sąjungų), verslo savininkų siekio maksimizuoti asmeninio pelno dalį, neinvestuojant į darbo jėgos kvalifikacinį augimą ir darbo našumą didinančias gamybos priemones, mokesčių naštos lygio, palyginti su veiklos pelningumu, turint omenyje, jog depresiniuose šalies regionuose dominuoja palyginti rizikingos tradicinės žemės ūkio veiklos. Tokia depresinių šalies regionų samdos santykius lemiančių veiksmų sąveikos samprata iš dalies paaiškina ne tik oficialius statistinius duomenis, rodančius, jog kaimiškuosiuose šalies regionuose nedarbas palyginti mažesnis, bet ir kaimiškųjų savivaldybių/seniūnijų atstovų (ekspertų) akcentuotus teiginius, jog kaime nedarbo nėra – yra tik nenoras dirbti, nes „neapsimoka“.

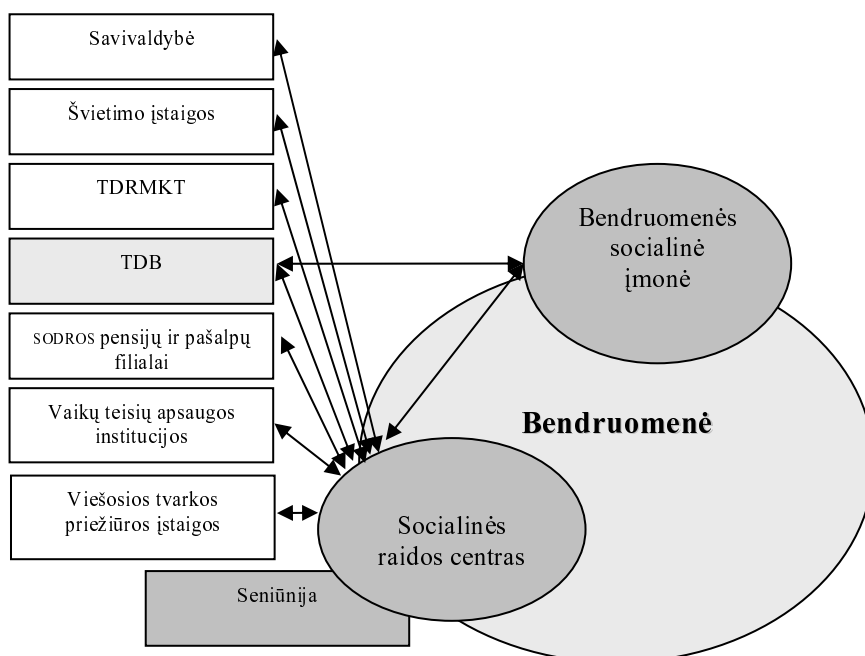
Darbo apimtis riboja ekskursų galimybes, todėl apsiribojama kai kuriais pagrindiniais retoriniais diskusiniais klausimais – kaip galimais problemų sprendimo orientyrais: ar tikrai kapitalo (darbdavių) deklaruojamas pelno dydis atitinka realų (ar tikrai įmonių pelno dalis legaliai nepaslepama sąnaudose bei netikrosiose išlaidose gamybos plėtrai); ar kapitalo (įmonių savininkų – darbdavių) sau išmokamos pelno dalies bei samdos darbo užmokesčio (tame tarpe ir vokeliuose) žirkklės nerodo, jog realus darbo našumas gali būti gerokai

didesnis nei deklaruojamas; ar samdomą darbą atstovaujančių organizacijų nepopuliarumas bei jų įtakos stoka (o tai itin aktualu depresiniuose šalies regionuose) nėra veiksnys, leidžiantis kapitalui nekontroliuojamai nusavinti neadekvačiai didelę pelno dalį, mokėti mažus atlyginimus, neinvestuoti į darbo našumą didinančias priemones ir tokiu būdu iškreipti darbo užmokesčio, kaip atlyginimo už ekonominės veiklos rezultatus, sistemą bei darbo jėgos atstatymo ciklą. Kitaip tariant, pažeidžiama pusiausvyra tarp atlyginimo už darbą ir jam atlikti būtinų sąnaudų. Su tuo, jog minėtasis darbo ir kapitalo santykių ypatumas Lietuvoje itin aktualus, sutinka ir šiuo aspektu darbo rinką analizuojantys specialistai, teigdami, jog darbo rinkoje ryškiai dominuoja autokratija: kapitalas diktuoja darbo santykius. (S. Glovackas, 2005). Ką daryti? Vakarų Europoje kaip veiksminga reguliavimo priemonė jau 150 metų veikia profsąjungos. Lietuvoje dėl istoriškai nepalankiai susiklosčiusių aplinkybių jų funkcionavimas mažai veiksmingas. Šiuo požiūriu esant kritinei situacijai darbo rinkoje, reikalinga platesnė valstybinė intervencija – profesinių sąjungų, kaip darbo santykius darbo rinkoje reguliuojančio sverto, rėmimas. Kol šis darbo santykius reguliuojantis veiksnys nefunkcionuoja, iškreiptų samdos santykių pasekmės pačios tampa ekonominį augimą stabdančiu veiksniu. Iš kitos pusės, negalima nepaminėti dar vienos itin aktualios problemos sprendimo būtinumo – darbo užmokesčio sistemos normalizavimo. Šios problemos išsprendimas ne tik sumažintų socialinę įtampą samdos santykiuose, bet ir darbo jėgą labiau motyvuotų darbui ir tikslingam kvalifikacijos tobulinimui.

Užimtumu sąlygojamo socialinių garantijų principo įgyvendinimas, be abejo, turėtų būti remiamas vyriausybės per vienas ar kitas programas. Kokias? Ekonominė prasme efektyviausias būdas – per jau veikiančius bendruomenių centrus, kurių visoje Lietuvoje yra daugiau nei 500, ir kurie, kaip žemiausiame teritorinių požiūriu lygmenyje veikiančios organizacijos, jau turi infrastruktūrą. Svarbus sutapimas yra tai, kad susikūrusių bendruomenių veikla turi potencialo vystytis, tačiau susiduria su jai deleguojamų funkcijų trūkumu. Tuo pasinaudojus, įmanoma ne tik socialinė, bet ir ekonominė nauda (pirmajame darbo skyriuje buvo akcentuota pasaulinė patirtis, rodanti, jog bendruomenių iniciatyva yra ekonomiškai naudinga ir turinti potencialo peraugti į didesnius socialinei ekonominei plėtrai svarbius projektus, didinančius užimtumo galimybes ir darbo jėgos konkurencingumą). Pradiniame etape tokios schemas įgyvendinimas neišvengiamai pareikalautų atitinkamų investicijų. Užimtumo vietų kūrimo inicijavimui reikėtų panaudoti ir plėtoti bei tobulinti jau veikiančias užimtumo rėmimo programas arba kurti naujas. Tačiau pasaulinė patirtis rodo, jog tai investicijos, iš kurių tikėtinas ne tik socialinis, bet ir ekonominis efektas.

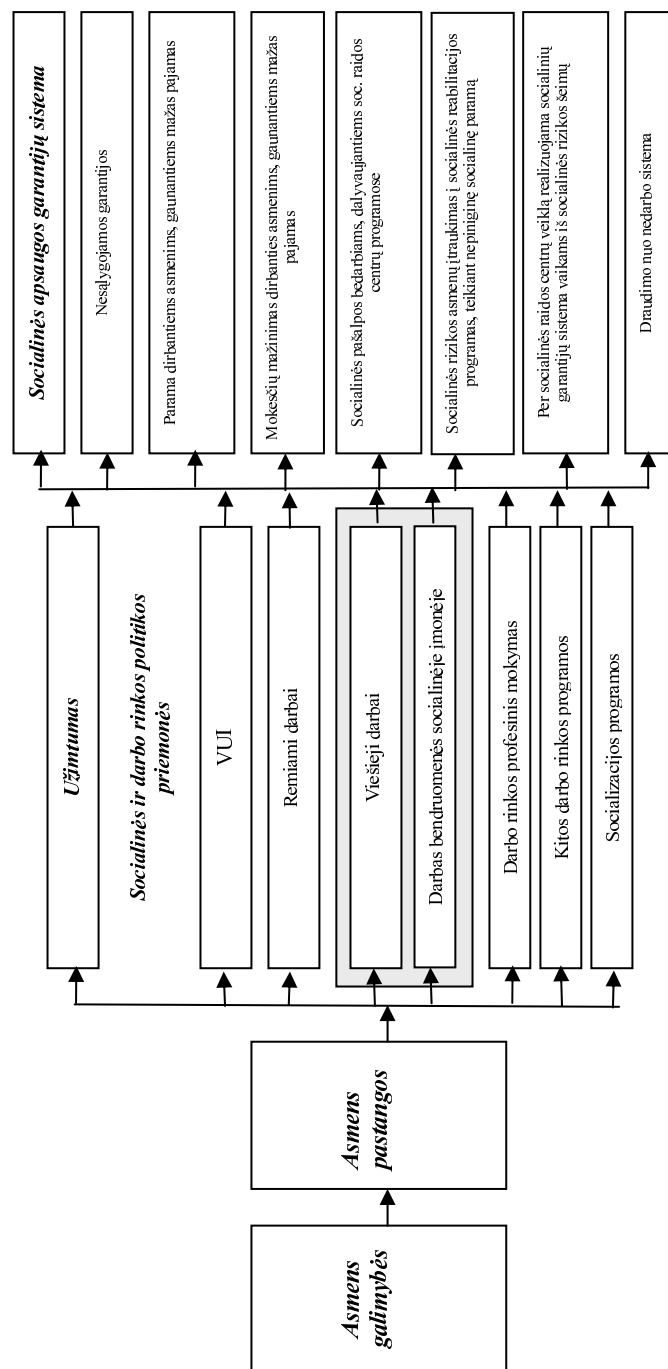
Vienas iš atsakymų į klausimą, kaip tai padaryti, variantas – seniūnijai ir bendruomenei deleguoti vienos stotelės paslaugų teikimo koordinavimo funkciją pagal tokią schemą: žmogus su bet kokiomis problemomis kreipiasi į seniūnijoje dirbantį ir su bendruomene nuolat bendradarbiaujantį socialinės raidos centro

darbuotoją, kur šis gauna visą informaciją apie galimybes gauti pagalbą, kur jam teikiamos bendruomenės lygmens paslaugos arba ji organizuojama atitinkamose aukštesnio lygio socialinės apsaugos sistemos ar kitose institucijose. Asmenys, besikreipiantys į socialinės raidos centrus dėl problemų, susijusių su užimtumu, pagal standartines ar individualias paslaugų teikimo schemas (priemonių planus) būtų integruojami į darbo rinką per aktyvias darbo rinkos programas ir pan. Su socialinės raidos centru asmuo bendrautų iki tol, kol pradėtų gauti aukštesnes nei nustatytas skurdo lygis darbinės pajamas – visą jo pretendavimo į socialinę paramą laikotarpį. Socialinės raidos centrų funkcionavimo schemas principas parodytas 3.11 paveiksle.

3.11 pav. Bendruomenių socialinės raidos centrų funkcionavimo schema

Kaip turėtų atrodyti užimtumu sąlygojama socialinės apsaugos sistemos garantijų įgyvendinimo schema, parodyta 3.12 paveiksle. Ar šias socialinės raidos centrų funkcijas būtų galima deleguoti bendruomenėms? Ar jos pajėgtų atlikti socialinės pagalbos koordinavimo funkcijas? Šiuo metu atsakingos atskiros ir tarpusavyje veiklos nekoordinuojančios socialinės apsaugos sistemos institucijos: pensijų ir pašalpų filialai, teritorinės darbo biržos, socialiniai darbuotojai. 2007 m. pradžioje seniūnijose įsteigtų socialinių darbuotojų etatai buvo užpildyti, tačiau iki šiol lyg ir aiškiai apibrėžtos jų funkcijos neturi bendrojo sisteminio kryptingumo (kaip, beje, ir visa sistema).

3.12 pav. Užimtumu sulygojamų socialinės apsaugos sistemos garantijų įgyvendinimo schema

Kaimo bendruomenių atstovai (ekspertai) diskusijose dėl tokių centrų tikslingumo ir šių funkcijų delegavimo pačiai bendruomenei pažymėjo, kad tai neįmanoma – atstovai nesutiktų priimti tokios atsakomybės dėl asmeninio ir šeimos saugumo rizikos. Tai diskusijose nuskambėjo kaip pagrindinis argumentas, iliustruotas netgi pavyzdžiu, jog vienoje bendruomenėje po ryžtingesnių žodiniu būdu viešai išreikštų iniciatyvų kaime vienas po kito kilo keletas gaisrų. Todėl diskusijų su ekspertais metu dominavo siūlymai, kad tokias funkcijas tikslinga ir realu deleguoti vietinės valdymo institucijos įgaliotam asmeniui – savivaldybės darbuotojui, o pačios bendruomenės kol kas pasirošusios priimti tik patariamąjį visuomeninio „kontrolieriaus“ vaidmenį. Pagrindinės galimos bendruomenės socialinės raidos centrų funkcijos: informavimo (informacijos apie galimybes kaupimas ir atnešimas); pasiūlymai dėl problemų galimų sprendimų būdų; kai kurių socialinių paslaugų teikimas (nestacionarios globos ir pan.); viešųjų darbų poreikio formulavimas; pasiūlymų dėl kitų aktyvių darbo rinkos priemonių taikymo pagrįstumo; informacijos apie galimybes rengti projektus ES struktūrinių fondų paramai gauti kaupimas ir pan. Tam tikra prasme tai seniūnijų ir bendruomenių bendradarbiavimo schema, kuria stiprinami savivaldos akcentai, atvirumas bendruomenės ir individų poreikiams: derinami galimi sprendimai, kolegialiai aptariant pasirinkimus.

Vienas iš galimų šios schemos įgyvendinimo būdų – seniūnijų funkcijų papildymas, įstatymais numatant galimybę steigti socialinės raidos centrus ir juose įdarbinti reikiamos kvalifikacijos bendruomenei priimtinius etatinius darbuotojus, kompetentingus atlikti numatytas funkcijas. Kaip tiesioginis šios paslaugos vartotojas bendruomenė tampa ir paslaugų kokybės vertintoju.

Atlikti pirmosios ir paskutinės „stotelės“ funkciją, pradedant ir baigiant socializacijos, paramos ar kitų asmeniui būtinų paslaugų ciklą, orientuotą į asmens aktyvumo didinimą bei jo integravimąsi į darbo rinką, bendruomenės socialinės raidos centrai vien savo jėgomis, be abejojimo, negali. Tačiau joms deleguotina visuomeninio koordinatoriaus funkcija – identifikuoti ir „registruoti“ problemas bei „užsakyti“ atitinkamų institucijų specialistų pagalbą. Todėl schemoje ir parodytas bendruomenių socialinės raidos centrų ir darbo rinkos bei kitų institucijų dvipusis ryšys, rodantis pradinę informacijos atėjimą į bendruomenę bei informacijos apie vienų ar kitų paslaugų poreikį bendruomenėje teikimas atitinkamoms institucijoms. Galimybę seniūnijų lygmenyje steigti socialinės raidos centrus, kurių veiklą reguliuotų ir kontroliuotų pati bendruomenė, ekspertai įvertino 7,3 balo iš 10 (vidutinis vertinimo balas). Jų nuomone, tokiu principu teikiama pagalba naudotųsi 48,4 proc. socialinių problemų turinčių seniūnijų gyventojų. Tai labai daug, turint omenyje tai, jog kol kas nėra veikiančio pavyzdžio, įrodančio jo naudą. Pagrindinis bendruomeninių socialinės raidos centrų privalumas asmeniui – galimybė išvengti „kelionių po institucijas“, susidūrus su vienokio ar kitokio pobūdžio problemomis. Privalumas socialinės apsaugos sistemai, teikiančiai socialines paslaugas – galimybė taikliau

parinkti ir kompleksiškai planuoti bei derinti teikiamas paslaugas, jų trukmę bei apimtį pagal konkrečiam asmeniui sudarytą planą (analogiškai planai sudaromi bedarbiams teikiant paslaugas Lietuvos darbo biržos sistemoje – bedarbio įsidarbinimo planas tampa orientyru visam bendravimo laikotarpiui). Toks individualus planas konkrečiam asmeniui (arba tipinė paslaugų komplekso teikimo schema) galėtų tapti ne tik asmens socializacijos, jo integravimosi į darbo rinką, bet ir asmeninės karjeros bei mokymosi visą gyvenimą idėjos įgyvendinimo impulsu. Socialinės apsaugos sistemos tai būtų galimybė susisteminti paslaugų ir paramos teikimą, gerokai labiau susiejant asmeniui teikiamos socialinės paramos dydį (ypač – pinigines) su jo paties pastangomis. Kaip socializacijos ir asmens aktyvumo didinimo priemonė bendruomeniniai socialinės raidos centrai ypač pasitarnautų depresinių šalies regionų darbo rinkos plėtojimui – per asmens aktyvumo skatinimą padėtų pritraukti šiuo metu darbo rinkoje nedalyvaujančius asmenis. Trumpai tariant, asmuo tokia pat esančiame centre gali sulaukti pagalbos, kai jo gyvenime atsiradusios problemos priverčia ieškoti atsakymo į klausimą, ką daryti.

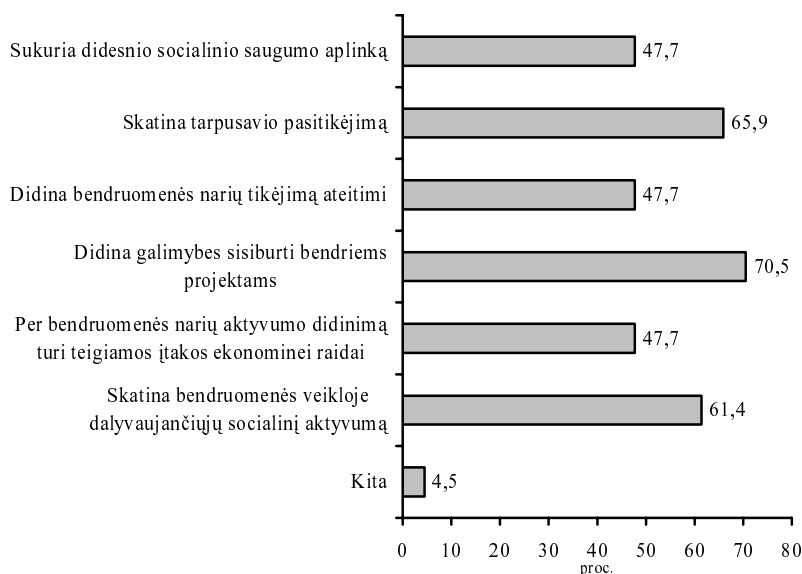
Analizuojant depresinių šalies regionų darbo rinkos plėtros požiūriu (įvertinus tai, kad šie regionai nepatrauklūs investicijoms, juose gerokai aktualesnės ir daug sunkiau sprendžiamos nedarbo, ypač – paslėpto ir ilgalaikio, problemos), tokių centrų steigimo nauda galima ir darbo rinkos institucijoms: suformuluotas tikslus ir taiklus vienu ar kitu aktyvių darbo rinkos priemonių poreikis leidžia gerokai efektyviau paskirstyti ir panaudoti šių priemonių įgyvendinimui iš Užimtumo fondo skiriamus finansinius išteklius.

Dar viena sritis, kurioje ir bendruomenė, ir darbo rinka galėtų tikėtis naudos – bendruomenės socialinių įmonių steigimas. Jei būtų grįžta prie pradinės socialinių įmonių programos sampratos ir įgyvendinimo idėjos – steigti pelno nesiekiančias įmones, kuriose įsteigtos darbo vietos labiau orientuotos ne į pelno siekimą, o į visuomenei (bendruomenei) naudingą veiklą, išaugtų tikimybė per bendrąjį darbingo amžiaus gyventojų socialinio aktyvumo didinimą sulaukti ir didesnio aktyvumo darbo rinkoje. Depresiniuose šalies regionuose tokios darbo vietos gerokai padidintų bendrąsias užimtumo galimybes ir, jei socialinės apsaugos garantijų sistema būtų sąlygota asmens užimtumu, būtų veiksminga priemonė plėtojant šių regionų darbo rinką – mažinant nedarbą.

Bendruomenė gali prisiimti tokį funkcijų rinkinį, kuris jos narių laikomas būtinu ir pagrįstu bei neprieštarauja šalyje galiojantiems įstatymams. Tai gali būti ne tik politinė, kultūrinė ar švietimo organizavimo veikla, bet ir sprendimai steigti kreditines unijas (tai atskirose bendruomenėse jau daroma), kurti įmones ir pan., jau nekalbant apie savanorių veiklą bendruomenės ribose. Galimybė integruoti bendruomenės prisiimtas funkcijas į socialinių paslaugų koordinavimo procesą gali turėti teigiamas įtakos teikiamų socialinių paslaugų kokybei: bendruomenės patvirtinti sprendimai leistų padidinti teikiamų paslaugų taiklumą ir operatyvumą, padėtų išvengti unifikuotomis schemomis dėl nesąlygojimo

dažnai nepagrįstai teikiamos socialinės paramos ir paslaugų. Tam tikra prasme bendruomenė gali prisiimti kontrolės funkciją dėl socialinių garantijų įgyvendinimo pagrįstumo. Jei kartu su šia (kontrolės) funkcija bendruomenei būtų suteikta galimybė ir dalį socialinių garantijų teikimui skirtų lėšų panaudoti savo nuožiūra, toks savivaldos principo įgyvendinimas bendruomenės lygmenyje suteiktų impulsą ne tik savarankiškumo, bet ir socialinio saugumo nuotaikų augimui. Trumpai tariant, per bendruomenę būtų galima sugražinti tikėjimą, jog veikla įmanoma ir ji gali duoti apčiuopiamų rezultatų.

Socialinė – psichologinė aplinka yra reikšmingas ekonominis svirtas rinkos ekonomikoje. Jei pasaulyje vis dažniau šalia trijų tradicinių gamybos veiksmų – žemės, darbo ir kapitalo – kaip ketvirtasis minimas verslumas, akcentuojant, jog jo įtaka ekonominei sėkmei vis auga, tai kaip viena iš verslumo rūšių akcentuotinas kolektyvinis verslumas – gebėjimas kooperuotis vienokiai ar kitokiai veiklai. Bendruomenės veiklą šiuo požiūriu galima būtų vertinti kaip abėcėlės mokymosi etapą ir kaip priemonę, galinčią atskiras teritorijas pažadinti iš sąstingio, o per asmens, kaip individo, aktyvumo skatinimą suteikti augimo impulsą. Bendruomenių aktyvumo skatinimo ir jų rėmimo naudą ekspertai įvertino 7,9 balo iš 10 (vidutinis vertinimo balas) ir pažymėjo, jog ji prisideda prie suvokimo, jog ne kas nors kitas išspręs jų problemas – jie patys turi rūpintis savo gerove (3.13 pav.).

3.13 pav. Bendruomenių aktyvumo skatinimo nauda

Apibendrinant, ką šioje srityje gali socialinės apsaugos sistema, būtina pažymėti, jog būtina keisti bendruosius sisteminius socialinės apsaugos

principus. Sistemą reformavus – užimtumu bei asmens aktyvumu sąlygojus socialinių garantijų sistemą – ne tik palyginti didelė visuomenės dalis prarastų galimybę nepagrįstai naudotis socialine parama ir lengvatomis. Kaip rodo užsienio šalių patirtis, tai gali tapti veiksminga prevencine priemone, užkertančia kelią gyvenimui iš pašalpų kaip tradiciniam ir paveldimam gyvenimo būdui. Tačiau tokiam principui įgyvendinti būtina pasiruošti: sukurti aktyvumo skatinimo schemas, infrastruktūrą, skiriant tam atitinkamą finansavimą. Laiko ir galimybių požiūriu situacija itin palanki – žmogiškųjų išteklių plėtrai galima pasinaudoti beveik neribotomis ES struktūrinių fondų galimybėmis, ypač – socialinės apsaugos srityje. Tuo labiau, kad šių fondų galimybės išnaudojamos nepakankamai (I. Vološčiuk, J. Rimkutė, A. Driskiuvienė, V. Motiekaitienė, 2006 ir kt.).

Samdomą darbą atstovaujančių organizacijų rėmimas – sunkiai bet kokiai įtakai pasiduodanti sritis dėl istoriškai susiklosčiusių aplinkybių. Tačiau pastaruoju metu dėl nedarbo sumažėjimo ir darbo paklausos išaugimo situacija itin palanki pozityvių pokyčių skatinimui – palankus metas remti profesinių sąjungų plėtrą, jungimąsi bei jų veiklos veiksmingumą. Šio samdos santykius reguliuojančio veiksnio įtaka gali turėti teigiamos įtakos samdos sąlygų gerinimui, o tuo pačiu – ir užimtumo galimybių didinimui.

Akcentuotina tai, jog asmens socialinio aktyvumo skatinimas tampa impulsu jo, kaip asmenybės augimui, atitinkamai – ir asmens poreikių augimui. Poreikių augimo rezultatas – asmens paieškos, kaip juos patenkinti. Tai įmanoma tik per darbinę veiklą – dalyvavimą darbo rinkoje. Asmens socialinės – psichologinės raidos sąlygotą jo ekonominių poreikių augimą galime vertinti kaip darbo rinkos plėtros socialinį – psichologinį veiksni. Ir ne tik darbo rinkos. Darbą suprantant kaip darbo rinkoje parduodamą darbo jėgos funkciją, šio poreikio augimo skatinimas (poreikio parduoti savo darbą ir iš to gauti naudą augančių poreikių tenkinimui) vertintinas kaip vienas iš pamatinių ekonominio augimo veiksnių. Depresiniams šalies regionams, kaip jau buvo minėta, būdingas ir socialinis, ir ekonominis sąstingis. Todėl, kaip impulsas, galintis nutraukti tuos depresijos – sąstingio spąstus, remtiną šių regionų bendruomenių aktyvumą.

3.4. Darbo rinkos lygmens sprendimai

Darbo rinkos politika plačiaja prasme yra užimtumo politikos dalis, siaurąja – darbo jėgos pasiūlos ir paklausos reguliavimo politika, kurią įgyvendina Lietuvos darbo birža. Lietuvos darbo biržos 2006–2008 m. veiklos strategijoje kaip prioritetinis pirmasis tikslas nurodytas siekis efektyvesnio darbo paklausos ir pasiūlos suderinamumo, didinant darbo ieškančių asmenų aktyvumą bei mažinant nedarbo regioninius skirtumus. Ar sėkmingai įgyvendinamas šis tikslas ir ką daryti? Kokių darbo rinkos priemonių tobulinimas gali pasitarnauti depresinių šalies regionų darbo rinkos plėtrai?

Siekiant atsakyti į šiuos klausimus, būtina pažymėti, jog ankstesniajame poskyryje pagrįsto socialinių garantijų sąlygojimo užimtumu principo įgyvendinimas visoje socialinės apsaugos sistemoje bei darbo rinkos priemonių poreikio formavimas per bendruomenių socialinės raidos centrus tarsi skėtinis sprendimas pirmiausia turėtų teigiamos įtakos darbo rinkos institucijų darbui – didintų šių paslaugų tikslumą. Tai tiesiogiai siejasi su pirmuoju iš 3.1 schemoje siūlomų darbo rinkos lygmens sprendimų – *aktyvių darbo rinkos politikos priemonių poreikio formavimo principo keitimu*. Šiuo metu nemokamų, gausių ir kokybiškų darbo rinkos paslaugų vartotojai – bedarbiai turi galimybę piktnaudžiauti šiomis paslaugomis; ir ne tik dėl galimybės užsitikrinti socialines pašalpas. Pavyzdžiui, pastaraisiais metais, gerokai išaugus mokymo stipendijos dydžiui (per mokymosi pirmuosius mėnesius mokama 0,7 dydžio, o per vėlesnius – vienos Vyriausybės patvirtintos minimalios mėnesinės algos dydžio mokymo stipendija), profesiniu mokymu naudojama kaip lengvesne ir mažiau įpareigojančia alternatyva darbui, už kurį mokamas tik minimalus darbo užmokestis. Egzistuoja galimybė įmonėms organizuoti fiktyvius remiamus darbus, yra galimybių pakankamai nepagrįstai naudotis socialinių įmonių programos numatomomis subsidijomis ir t. t. Ne visada pagrįstai aktyviomis darbo rinkos programų teikiamomis lengvatomis naudojasi ir darbdaviai. Deja, norint išsiaiškinti tokios praktikos mastą, gana sudėtinga surinkti šiuos teiginius įrodančius faktus. Svarbu ir tai, jog aktyvių darbo rinkos politikos priemonių įgyvendinimui iš užimtumo fondo skiriamos didelės lėšos, tačiau santykinai didesnė jų dalis panaudojama aktyvių darbo rinkos programų finansavimui savivaldybėse, kuriose nedarbo problemos per pastaruosius keletą metų beveik neliko. Jei finansavimo sistema būtų organizuota pagal principą „pinigai paskui problemas“, tačiau leidžianti lanksčiau panaudoti aktyvioms priemonėms skiriamas lėšas, išaugtų ir bendras lėšų panaudojimo efektyvumas. Galima principo „pinigai paskui problemas“ įgyvendinimo schema – per bendruomenių socialinės raidos centrų analizuojamą ir deklaruojamą darbo rinkos priemonių poreikį.

Tačiau kokios problemos dominuoja depresinių šalies regionų darbo rinkoje, kokių bei kiek paslaugų reikia, gali atsakyti *tik kompleksinis depresinių šalies regionų darbo rinkos tyrimas*, kurio metu reikėtų įvertinti ir šių programų efektyvumą (pirmiausia – socialinį!). Programų sėkmingumo vertinimas gana komplikotas dėl daugelio priežasčių: atliekant tyrimus, būtinos sociologinės apklausos, tačiau jų brangumas ir kitos objektyvios sociologinių apklausų organizavimo problemos neretai apriboja reprezentatyvumo lygį; atliekant apklausas, akivaizdi psichologinio faktoriaus įtaka apklausų būdu surenkant duomenis (bedarbių vertinimus neretai lemia bendras nepasitenkinimas savo padėtimi t. t.); pakankamai sudėtinga gauti finansinius darbo rinkos institucijų duomenis, ir beveik neįmanoma – užimtųjų informaciją apie gaunamą atlyginimą bei įmonių – apie realiai mokamą darbo užmokestį, kurie būtini ekonominio

efekto vertinimui. Negana to, analizuojant konkrečių darbo rinkos politikos programų ir priemonių efektyvumą, reikėtų atskirti ir įvertinti realųjį tiriamos priemonės efektą, žinant, jog bendrojo efekto potencialiai galimos sudedamosios dalys yra skirtingos. Efektyvumo vertinimuose dėl visų šių priežasčių tektų išskirti pašalinius efektus – keitimo, išstūmimo, natūralios paklausos – ir skaičiuoti grynąjį – neto efektą. Tačiau ne tik tai komplikuoja darbo rinkos programų ir priemonių vertinimą. Šalia pagrindinio programos ar priemonės tikslo – asmens įsidarbinimo, ne mažiau svarbūs kiti socialiniai tikslai: socialinės įtampos mažinimas, asmens, kaip darbo jėgos, gebėjimo konkuruoti darbo rinkoje didinimas ir t. t. Visų šių darbo rinkos tyrimų problematiškumas lemia ir jų rezultatų vertinimo problematiškumą. Darbo rinkos priemonių tyrimų bei efektyvumo vertinimo ypatumai ir kai kurie diskusiniai aspektai plačiau aptariami 36 priede. Be to, norint įvertinti, kokį efektą (ir ekonominį, ir socialinį) darbo rinkos programos ir priemonės turi depresinių (ir probleminių) šalies regionų darbo rinkos plėtrai, tektų remtis bendrais šalyje atliktų darbo rinkos tyrimų rezultatais, darant prielaidą, jog visuose regionuose poveikis panašus, nes kompleksiniams apibendrinimams tinkamų specialiųjų tyrimų šiuose regionuose iki šiol nebuvo atlikta. Užimtumo rėmimo priemonių sisteminį tyrimą, siekiant išsiaiškinti visų užimtumo rėmimo priemonių efektyvumą, šiais (2007) m. atlieka Darbo ir socialinių tyrimų institutas. Jo rezultatai leis įvertinti ne tik ekonominį, bet ir socialinį programų efektyvumą bei priimti programų tobulinimui reikalingus sprendimus. Tačiau visos šalies mastu įgyvendinamos programos efektyvumas atskiruose regionuose gali skirtis. Būtent todėl akcentuojama, jog reikalingas kompleksinis situacijos depresinių šalies regionų darbo rinkoje tyrimas. Šiame darbe, įvardijant depresiniams šalies regionams aktualias aktyvių darbo rinkos politikos priemonių sistemos tobulinimo kryptis, bus remiamasi anksčiau atliktų tyrimų rezultatais, kuriuose aktyviai dalyvavo ir disertacijos autorė.

Analizuojant, kokios darbo rinkos priemonės padėtų plėtoti depresinių šalies regionų darbo rinką, ypač pažymėtina *darbo rinkos profesinio mokymo (DRPM) svarba* (pagal naująjį Profesinio mokymo įstatymą – tiesiog profesinis mokymas, tačiau dėl jo, kaip darbo rinkos politikos priemonės organizacinių ypatumų, siekiant nepainioti su bendrojoje švietimo sistemoje teikiamomis profesinio mokymo paslaugomis, naudojamas ankstesnis terminas). Tai viena iš reikšmingiausių priemonių, orientuotų į ilgalaikį poveikį pamatiniams ekonominiams veiksniams, šiuo atveju – į darbo veiksnio (darbo jėgos) kvalifikacijos tobulinimą (A. Šileika, B. Gruževskis, T. Jovaiša, A. Kabaila, A. Pocius, D. Andriušaitienė ir kt., 2005). Siekiant atsakyti į klausimą, ar ši darbo rinkos programa yra racionali žmoniškųjų išteklių plėtros priemonė, 2004 m. buvo atliktas tyrimas, kuriuo siekta įvertinti darbo rinkos profesinio mokymo efektyvumą. Atlikus tyrimą, nustatyta, jog investavus 1 Lt į darbo rinkos profesinį mokymą, Valstybės ir Socialinio draudimo fondo biudžetai kiekvienais

kitais metais gavo (sutaupė) 0,38 Lt lėšų. Vadinasi, įgyvendinant DRPM projektus, Valstybės ir Socialinio draudimo fondo biudžetai ne tik neturėjo nuostolių, bet netgi gavo nemenkas papildomas pajamas (ekonomiją). Tyrimai rodo, kad darbo rinkos profesinis mokymas padeda rasti darbą didesniajai daliai ši mokymą baigusiu asmenų – didelė dalis iš jų įsidarbina pagal įgytą specialybę.

Didžiausia pažymėtoji socialinė nauda – mokyme dalyvavusių asmenų pasitikėjimo savimi padidėjimas, pagerėjęs savęs vertinimas, socialinių ryšių plėtojimas, aukštesnės kvalifikacijos suteiktas didesnis saugumo jausmas ir drąsa žiūrėti į ateitį bei savo galimybes darbo rinkoje. Tai, jog įgytos žinios ir įgūdžiai šiuos asmenis paskatino daugiau investuoti į savęs tobulinimą, leidžia teigti, kad darbo rinkos profesinis mokymas prisideda prie darbo jėgos suvokimo, jog šios investicijos (į gebėjimus) atneša ir didžiausią pasitenkinimą, ir naujas bei tvirtesnes galimybes darbo rinkoje. Detalesni šio tyrimo rezultatai pateikti 37 priede. Apibendrinant programos plėtojimo galimybes, tame tarpe ir depresiniuose šalies regionuose, pažymėtina, jog:

- vertėtų atsisakyti planinės paslaugų pirkimo sistemos, kaip iškraipiančios realius darbo jėgos kvalifikacijos tobulinimo poreikius, o tuo pačiu ir mažinančios darbo rinkos profesinio mokymo, kaip aktyvios užimtumo politikos priemonės, efektyvumą;
- reikėtų didinti paslaugų prieinamumą kaimiškųjų šalies teritorijų bedarbiams, profesinį mokymą derinant su žemės ūkio darbų sezoniškumu; didinti mokymo programų įvairovę pagal realųjį poreikį (atsižvelgiant į profesinio orientavimo specialistų rekomendacijas bei potencialių profesinio mokymo dalyvių pageidavimus);
- darbo rinkos profesinį mokymą vertėtų organizuoti moduliniu principu, suteikiant galimybę mokymosi laiką derinti su asmens užimtumu; dalį teorinio mokymo pagal galimybes organizuoti bendruomenės socialinės raidos centruose „atvirų paskaitų“ principu, tokiu būdu siekiant įtraukti neapsisprendusius asmenis bei asmenis, kurie dėl užimtumo neformalizuoja savo dalyvavimo, bei tuos, kurie rinkęsi tik kai kuriuos mokymo modulius bei atskirus jiems aktualius užsiėmimus;
- būtina iširti darbo rinkos profesinio mokymo ir remiamojo įdarbinimo priemonių derinimo galimybę dualinio mokymo principu, tuo pačiu pailginant remiamą darbo įgūdžių įgijimo trukmę;
- siekiant labiau įpareigoti paslaugas gaunantį asmenį, tikslinga atstatyti trišalių sutarčių taikymo principą (jas sudarant kaip terminuotas sutartis). Tai padidintų ne tik asmens atsakomybę dėl apsisprendimo dalyvauti vienoje ar kitoje darbo rinkos programoje, bet ir priemonių taiklumą bei Užimtumo fondo lėšų panaudojimo efektyvumą.

Vietinių užimtumo iniciatyvų (VUI) programa – vienintelė speciali programa, skirta užimtumo didinimui aukščiausio nedarbo šalies teritorijose, kurių sąrašas tvirtinamas kasmet pagal vidutinio metinio registruotų bedarbių ir darbingo

amžiaus gyventojų santykio rodiklių reikšmes teritorinių darbo biržų aptarnaujamose zonose. Šios programos tikslas – parama steigiant naujas darbo vietas atskirose savivaldybių (seniūnijų) teritorijose bedarbiams neterminuotai įdarbinti, telkiant vietos bendruomenės ir socialinių partnerių pastangas didinti gyventojų užimtumą. Pirmiausia – tai parama iniciatyviausios verslumo kompetencija pasižyminčios darbo jėgos daliai – darbdaviams, palaikant jų iniciatyvumą ir aktyvumą, kai dėl įvairių priežasčių jie neturi kitos galimybės realizuoti ar plėtoti savo verslo projektų. Daug sakantis faktas yra ir tai, kad 2002 m. Europos Tarybos Europos socialinės sanglaudos komiteto ataskaitoje apie galimybę naudotis socialinėmis teisėmis („Socialinių teisių prieinamumas Europoje“, 4 skyrius „Socialinių teisių prieinamumo gerinimo gera praktika“) Lietuvoje įgyvendinama Vietinių užimtumo iniciatyvų programa pateikta kaip geros praktikos pavyzdys.

Šios programos efektyvumo tyrimas buvo atliktas 2005 m., siekiant nustatyti, ar VUI programai skiriamos lėšos neiššvaistomos be naudos. Teikiant valstybės negražinamą finansinę paramą vietinių užimtumo iniciatyvų projektams, 2001–2004 metais Lietuvoje buvo įgyvendinta 212 VUI projektų, sukurtos 1906 darbo vietos, į kurias įdarbinti darbo biržose registruoti bedarbiai. 70 proc. visų projektų įgyvendinta kaime, kur be valstybės finansinės paramos būtų neįmanoma naujų darbo vietų steigimo plėtra. 2001–2004 metų laikotarpiu į VUI projektus buvo investuota daugiau nei 37 mln. Lt įvairių šaltinių lėšų (valstybės investicijų į VUI projektus dalis analizuojamu laikotarpiu sudaro 50,4 proc.). 2001–2003 metais tik 6 VUI projektai (4,3 proc.) liko neįgyvendinti, todėl galima kalbėti ir apie aukštą VUI projektų administravimo lygį.

Tyrimo duomenimis, įgyvendinus VUI projektus, vidutinis metinis visuomeninis ekonominis efektyvumas siekė 28 proc. Kitaip sakant, investavus 1 Lt į VUI, Valstybės ir Socialinio draudimo fondo biudžetai kiekvienais kitais metais gavo (sutaupė) 0,28 Lt lėšų – vykdant VUI projektus, Valstybės, savivaldybių ir Socialinio draudimo fondo biudžetai ne tik neturėjo nuostolių, bet netgi gavo nemenkas papildomas pajamas (ekonomiją). Valstybės investicijų į VUI programą efektyvumas buvo dar aukštesnis – nuo kiekvieno investuoto lito gauta (sutaupyta) 0,54 Lt papildomų pajamų. Taigi, analizuojant tiek teritoriniu pjūviu, tiek ekonominių veiklų pjūviu VUI projektai buvo ekonomiškai efektyvūs ir valstybės bei privačių lėšų investicijos į juos buvo ekonomiškai pagrįstos. Tyrimas parodė ir VUI programos reikšmingumą į įsteigtas darbo vietas įdarbintiems asmenims kaip individams, todėl, apibendrinant VUI plėtrą Lietuvoje ir jų reikšmę, galima konstatuoti, jog tai ekonomiškai efektyvi ir socialiai naudinga priemonė visuose lygmenyse: darbo rinkos, asmens, kaip individo, bendruomenės ir šalies. Detalesni šio tyrimo rezultatai pristatyti 38 priede.

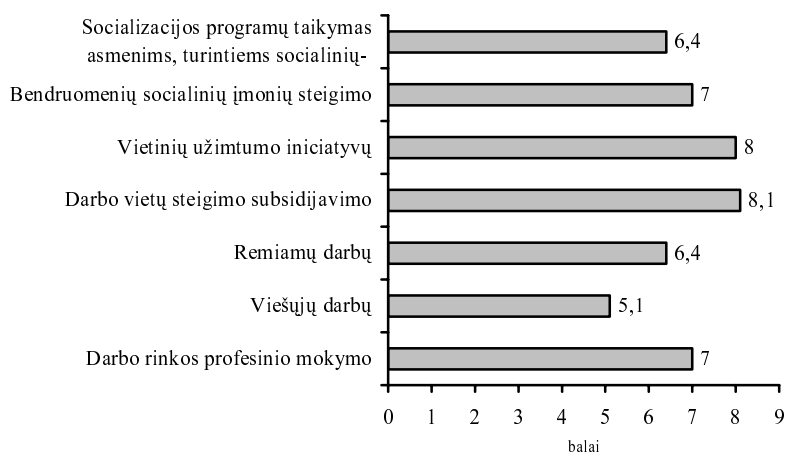
Vietinių užimtumo iniciatyvų programos įgyvendinimo tvarka nuolat (kasmet) peržiūrima, atnaujinama, atsižvelgiant į situacijos darbo rinkoje

pokyčius, projektų rengėjų bei projektų įgyvendinimą administruojančių darbuotojų pastabas. Tai viena svarbiausių depresinių šalies regionų darbo rinkos plėtros ir užimtumo didinimo priemonių (D. Andriušaitienė, 2005; A. Šileika, A. Kabaila, D. Andriušaitienė, 2002; A. Šileika, A. Kabaila, D. Andriušaitienė, 2004). Tačiau, orientuojantis į depresinių šalies regionų ypatumus ir siekiant sudaryti palankesnes sąlygas kaimiškųjų depresinių šalies regionų projektų rengėjams, šią programą būtų galima tobulinti šiais aspektais:

- didinti šios programos finansavimui skiriamų Užimtumo fondo lėšų dalį;
- numatyti galimybę programoje dalyvauti ūkininkams, atsisakant reikalavimo (sąlygos) steigti individualią (ar kito tipo) įmonę;
- numatyti galimybę subsidijuoti tam tikros paskirties patalpų statybas (pav., ekologiškų produktų sandėliavimo ir perdirbimo);
- įvertinti galimybę finansuoti projektus, kuriuose numatoma kurti ekologiškos produkcijos didmeninės ir mažmeninės prekybos tinklus (šiuo metu didmeninė ir mažmeninė prekyba, išskyrus variklinių transporto priemonių ir motociklų prekybą, vyriausybės patvirtintos kaip valstybės neremtinės veiklos rūšys), kai šiai veiklai kooperuojasi ekologinių ūkių ūkininkai;
- numatyti galimybę ir skatinti kooperotis paraiškų rengėjus didesnių ir tęstinių projektų įgyvendinimui.

Dar viena iš depresiniuose šalies regionuose plėtotinų – *Socialinių įmonių programa*. Jų steigimo nauda ir galimybės jau aptartos analizuojant bendruomeninių socialinės raidos centrų ir socialinių įmonių steigimo svarbą ankstesniame disertacijos poskyryje. Pažymėtina tik tai, jog pagal šiuo metu galiojančią tvarką socialinės įmonės statusas gali būti suteiktas įmonei, kurioje bent 40 proc. planuojamųjų įdarbinti yra asmenys su negalia ar darbo rinkoje remiamoms bedarbių grupėms priklausantys asmenys. Socialinės įmonės turi galimybę gauti subsidijas darbo vietų kūrimui, 50 proc. lėšų subsidijuojama patalpų pritaikymui. Įmonių darbuotojams apmokyti skiriamos subsidijos suteikia beveik neribotas galimybes šių asmenų kvalifikacijos tobulinimui: gali būti perkamos ir mokymo programos darbuotojų grupėms, ir individualūs mokymai atskiriems asmenims. Jei būtų pritarta programos plėtojimui ir suteikta galimybė bendruomenėms kurti socialines įmones depresiniuose šalies regionuose kaip seniūnijų socialinės raidos centrų ir bendruomenių valdomas ir kontroliuojamas įmones, jose būtų kuriamos „socialinės“ darbo vietos, mokomi nepakankamą kvalifikaciją turintys bedarbiai ir ilgesniam ar trupesniam laikotarpiui įdarbinami darbo neturintys asmenys. Trumpo laikotarpio ekonominis šios programos efektas vargu ar įmanomas, tačiau socialinis efektas, ypač – aktyvumo didinimas, ilgu laikotarpiu taptų ekonominio efekto gavimo prielaida. Jo orientacinis poveikis į darbo jėgos, kaip pamatinio ekonominio veiksnio, aktyvumo didinimą yra svarbus tikslų lygmenyje – atitinka egzistuojančių problemų pobūdį.

Kokių priemonių kompleksas taikytinas depresiniuose šalies regionuose? Į šį klausimą padėjo atsakyti savivaldybių/seniūnijų atstovų (ekspertų) apklausa. Tačiau pažymėtina tai, jog, jų nuomone, šiuo metu bet kurios aktyvios darbo rinkos programos įgyvendinimas gana didelės probleminių darbo rinkos požiūriu asmenų dalies suvokiamas (priimamas) labiau kaip neišvengiama būtinybė nei kaip pagalbos priemonė. Viešieji darbai – kaip privaloma sąlyga socialinei paramai gauti. Kitos nuolatinį darbą siūlančios programos įgyvendinamos vangiai dėl nenoro dirbti už tradiciškai siūlomą tik minimalų atlyginimą.

3.14 pav. Aktyvių darbo rinkos programų veiksmingumo, mažinant nedarbą ir didinant darbo jėgos aktyvumą, įvertinimas (vidutinis vertinimo balas, vertinant nuo 1 iki 10)

Ekspertų vertinimo rezultatai, kiek vienu ar kitu aktyvių darbo rinkos programų taikymas padėtų mažinti nedarbą ir didinti darbo jėgos aktyvumą (vertinta 10 balų sistema: 1 – priemonė neveiksminga; 10 – priemonė labai veiksminga), parodyti 3.14 paveiksle. Geriausiai įvertinta darbo rinkos profesinio mokymo, prasčiausiai – viešųjų darbų programos įtaka užimtumo didinimui. Tačiau šie ekspertų vertinimai nėra pakankamas pagrindas vienokioms ar kitokioms išvadoms dėl aktyvių darbo rinkos priemonių derinimo poreikio, todėl, kaip jau buvo minėta, patikimas išvadas leistų padaryti kompleksinio sociologinio tyrimo duomenys.

Ir koreliacinė, ir faktorinė, ir klasterinė analizė patvirtina tai, jog darbo jėgos ir asmens, kaip individo, socialinių-psichologinių problemų lygmenyje koncentruojasi pagrindinės depresinių šalies regionų darbo rinkos plėtros problemos: žema darbo jėgos kvalifikacija ir motyvacijos stoka ją tobulinti; žema dalyvavimo darbo rinkoje motyvacija dėl palyginti aukšto nesąlygojamų socialinių garantijų lygio, palyginti su valstybės patvirtintu minimalaus darbo užmokesčio dydžiu, ir dėl samdos santykius lemiančių šalies darbo rinkos

ypatumų; žemas vyresnio amžiaus darbo jėgos mobilumas dėl kaimiškosios gyvensenos ypatumų ir ilgalaikio skurdo pasekmių. Formuojant darbo rinkos plėtros kryptis ir atitinkamas programas bei priemones, pagal šias problemas, kaip tikslinius orientyrus, turėtų būti formuluojami ir prioritetiniai uždaviniai: įvairaus amžiaus darbo jėgos motyvavimas įgyti kvalifikaciją ir ją tobulinti; motyvavimas dalyvavimui darbo rinkoje.

3.5. Trečiojo skyriaus išvados

1. Valstybės lygmenyje pripažįstant, jog regioninės politikos tikslas – tolygi regionų plėtra, būtina siekti, kad visos makro lygmens priemonės būtų orientuotos į regioninės diferenciacijos mažinimą ir depresinių šalies regionų plėtros skatinimą. Tam siūlomi šie makro lygmens sprendimai: įstatyminės bazės, reglamentuojančios probleminių regionų identifikavimo tvarką, tobulinimas; probleminių regionų tarybos sukūrimas; kompleksinis socialinės ekonominės probleminių šalies regionų raidos ypatumų tyrimas; probleminių regionų raidos stebėsenos sistemos sukūrimas; depresinių šalies regionų plėtros strategijos sukūrimas; sveikatos apsaugos ir švietimo sistemų tobulinimas, orientuotas į šių paslaugų prieinamumo skirtumų mažinimą teritoriniu požiūriu.

2. Formuojamoje depresinių šalies regionų darbo rinkos plėtros priemonių sistemoje itin svarbūs sprendimai – prioritetinių šalies ekonomikos vystymo sričių patvirtinimas ir jų rėmimas bei šalies klasterizacijos programos plėtra, leidžianti įvardinti palankaus investavimo bei kooperavimosi sritis. Klasterių kūrimosi bei jų plėtros rėmimas pasitarnautų investicinės programos taiklumo didinimui, kryptingai smulkaus bei vidutinio verslo plėtrai, visų lygių darbo jėgos kvalifikacijos tobulinimui ir derinimui su ūkio poreikiais. Alternatyvių tradiciniam žemės ūkiui veiklų, ekologinio ūkininkavimo bei ūkininkų ūkių diversifikavimosi skatinimas ir rėmimas – per šakines programas įgyvendintinos priemonės, galinčios paskatinti sparčiau modernizuoti ūkius, kuriuose iki šiol dominuoja nenašios tradicinio žemės ūkio veiklos. Tai padėtų mažinti užimtumo sezoniskumo pasekmes ir bendrąją pajamų gavimo riziką. Visos minėtosios priemonės galėtų tapti impulsu ekonominiam depresinių šalies regionų atsigavimui ir šių regionų darbo rinkos plėtrai.

3. Darbo jėgos veiksnio reikšmingumui nuolat augant, rinkoje, vis labiau prisotintoje investicijomis, lemiamą reikšmę įgauna darbo jėgos kokybė. Ji tampa pagrindiniu ekonominio efekto galimybės veiksniumi. Demografinių tendencijų analizė bei koreliacinės ir faktorinės analizės rezultatai patvirtino, jog depresinių šalies regionų darbo jėgos, kaip ekonominio veiksnio, kokybė neatitinka ūkio poreikių dėl ilgalaikio (registruoto ir neregistruoto) nedarbo padarinių: žemos darbo jėgos kvalifikacijos bei socialinių psichologinių problemų gausos. Tai pagrindinės darbo veiksnio charakteristikos, lemiančios šių regionų nepatrauklumą investicijoms. Užsitęsęs sąstingio laikotarpis šiose savivaldybėse

tampa depresijos sąpastais: pasekmės pačios tampa priežastimi ir didina depresijos gylį bei komplikuoja šių regionų vystymo galimybes. Darbo jėgos kokybės gerinimas turi tapti pagrindiniu depresinių šalies regionų darbo rinkos plėtros sprendimų tikslu. Pagrindinės priemonės – asmens socialinio aktyvumo skatinimas ir rėmimas, suaugusiųjų mokymosi galimybių bei darbo rinkos profesinio mokymo plėtra, orientuota į kaimiškųjų šalies teritorijų darbo jėgos galimybes ir poreikius.

4. Tyrimas parodė, jog depresiniuose šalies regionuose ne tik darbo rinkos plėtra, bet socialinių problemų išsprendimas neįmanomas be socialinių garantijų sąlygojimo darbine veikla. Užimtumu sąlygojamos socialinių garantijų sistemos sukūrimas yra vienas iš svarbiausių socialinės apsaugos sistemos lygmens uždavinių plėtojant depresinių šalies regionų darbo rinką. Įgyvendinus šį principą, palyginti didelė darbo rinkoje nedalyvaujančių darbingo amžiaus asmenų dalis prarastų galimybę nepagrįstai naudotis socialine parama ir lengvatomis, o pati sistema taptų veiksminga prevencine priemone, užkertančia kelią gyvenimui iš pašalpų, kaip tradiciniam ir paveldimam gyvenimo būdai. Tai padėtų į darbo rinką įtraukti joje nedalyvaujančią darbingo amžiaus asmenų dalį, pragyvenančią iš socialinių pašalpų bei pajamų, gaunamų iš asmeninio ūkio bei atsitiktinių darbų. Siūloma įgyvendinimo schema – per bendruomenių aktyvumo skatinimą ir rėmimą, steigiant bendruomenių socialinės raidos centrus ir bendruomenių socialines įmones, kuriose būtų kuriamos „socialinės“ darbo vietos, mokomi nepakankamą kvalifikaciją turintys bedarbiai ir ilgesniam ar trupesniam laikotarpiui įdarbinami darbo neturintys asmenys.

5. Aktyvių darbo rinkos politikos priemonių pasiūlos įvairovė leidžia užtikrinti registruotų bedarbių integravimą į darbo rinką, tačiau taikomų priemonių efektą mažina nepakankamas šias paslaugas gaunančių asmenų įpareigojimas siekti užimtumo ir dėl to palyginti maža šių priemonių paklausa. Socialinių garantijų sąlygojimo užimtumu principo įgyvendinimas padėtų padidinti visų aktyvių darbo rinkos politikos priemonių paklausą ir jų efektyvumą, ypač – kaimiškuosiuose depresiniuose šalies regionuose, kur itin dažna alternatyva užimtumui ir registruotam nedarbui – darbas nuosavame neregistruotame ūkyje, gaunant socialines pašalpas.

6. Darbo rinkos profesinis mokymas – viena iš reikšmingiausių priemonių, orientuotų į ilgalaikį poveikį pamatiniams ekonominiams veiksniams, šiuo atveju – į darbo veiksnio (darbo jėgos) kvalifikacijos tobulinimą. Šios programos taikymo depresiniuose šalies regionuose problemos – planinė paslaugų pirkimo sistema, palyginti žemas paslaugų prieinamumas dėl nelanksčių mokymo organizavimo formų; nepakankama mokymo programų įvairovė dirbantiems asmenims. Plėtojant programą, darbo rinkos profesinį mokymą vertėtų organizuoti modulinio principu, pereinant prie paslaugų teikimo, leidžiančio mokymosi laiką derinti su asmens užimtumu; dalį teorinio mokymo pagal galimybes organizuoti bendruomenės socialinės raidos centruose „atvirų paskaitų“ principu, derinant

profesinį mokymą su remiamojo įdarbinimo priemonėmis dualinio mokymo principu, Siekiant labiau įpareigoti paslaugas gaunantį asmenį, tikslinga atstatyti trišalių sutarčių taikymo principą (jas sudarant kaip terminuotas sutartis). Tai padidintų ne tik asmens atsakomybę dėl apsisprendimo dalyvauti vienoje ar kitoje darbo rinkos programoje, bet ir priemonių taiklumą bei šios programos įgyvendinimui skiriamų Užimtumo fondo lėšų panaudojimo efektyvumą.

7. Tyrimai rodo, jog Vietinių užimtumo iniciatyvų programa – vienintelė speciali aktyvios darbo rinkos politikos programa, skirta užimtumo didinimui aukščiausio nedarbo šalies teritorijose – yra ekonomiškai efektyvi ir socialiai naudinga priemonė visuose lygmenyse: darbo rinkos, asmens, kaip individo, bendruomenės ir šalies. Todėl tikslinga didinti programos finansavimui skiriamą Užimtumo fondo lėšų dalį, numatyti galimybę programoje dalyvauti ūkininkams, įvertinti galimybę finansuoti projektus, kuriais siekiama sukurti ekologiškos produkcijos didmeninės ir mažmeninės prekybos tinklus, kai šiai veiklai kooperuojasi ekologinių ūkių ūkininkai bei numatyti galimybę ir skatinti kooperotis paraiškų rengėjus didesnių tęstinių projektų įgyvendinimui.

8. Be efektyvaus impulso depresinių šalies regionų atsigavimo ir ženklesnė jų darbo rinkos plėtros tikimybė yra labai menka. Visi šalies socialinės ekonominės raidos aspektai turi įtakos depresinių šalies regionų plėtrai. Todėl, priimant bet kuriuos makro lygmens sprendimus, turi būti įvertintas jų sinergetinis poveikis regioninei diferenciacijai. Strateginių sprendimų vertinimui ir koordinavimui tikslinga įsteigti Probleminių regionų tarybą.

Svarbiausios darbo išvados ir pasiūlymai

1. Disertaciniame darbe atlikta sisteminė probleminių šalies regionų socialinės ekonominės raidos analizė patvirtino, kad probleminės šalies teritorijos nėra homogeniška savivaldybių grupė pagal socialinės ekonominės raidos charakteristikas ir, kaip ekonominis tikslinis regionas, tarp jų išskirtina aiškaus vystymosi potencialo neturinti depresinių šalies savivaldybių grupė, kurioje socialinė ekonominė raida ilgą laiką atsilieka nuo bendrųjų šalies socialinės ekonominės raidos tendencijų. Jos vadintinos depresiniais šalies regionais dėl ciklo, kuris būdingas šių teritorijų raidai: užsitęsusio ekonominio nuosmukio, virtusio depresija. Disertacijos autorės siūlomas depresinių regionų apibrėžimas: depresiniai šalies regionai – ekonominiai regionai, kuriuose ilgą laiką fiksuojamas aukštas registruoto ir neregistruoto nedarbo (ypač ilgalaikio) lygis, žemi ekonominių gėrybių gamybos mastai ir žemesnis nei vidutinis šalyje gyvenimo lygis (mažesnės nei vidutinės šalyje pajamos vienam gyventojui).

2. Statistiniais matematiniais skaičiavimais pagrįsta, kad operatyviam depresinių šalies regionų nustatymui savivaldybių lygmenyje naudotini du kriterijai: 1) registruoto nedarbo lygis savivaldybėje 1,5 karto viršija vidutinį šalyje; 2) kaimo gyventojų dalis bendrame savivaldybės gyventojų skaičiuje didesnė nei 60 proc. Kitų reikšmingų socialinės ekonominės raidos rodiklių dinamikos analizė naudotina kaip priemonė, leidžianti patvirtinti arba paneigti savivaldybių priskyrimo depresinių šalies regionų grupei tikslumą.

3. Analizė pagrįsta, kad pagrindinės per šakines programas įgyvendintinos priemonės, kurių derinimas gali tapti impulsu ekonominiam depresinių šalies regionų atsigavimui ir šių regionų darbo rinkos plėtrai, yra šios: prioritetinių šalies ekonomikos vystymo sričių patvirtinimas ir jų rėmimas; šalies klasterizacijos programos plėtra; alternatyvių tradiciniame žemės ūkiui veiklų, ekologinio ūkininkavimo bei ūkininkų ūkių diversifikavimosi skatinimas ir rėmimas. Tačiau priimant šiuos ir kitus makro lygmens sprendimus, turi būti įvertintas jų sinergetinis poveikis regioninei diferenciacijai. Strateginių sprendimų vertinimui ir koordinavimui siūloma įsteigti Probleminių regionų tarybą.

4. Tyrimas atskleidė, kad depresinių šalies regionų darbo jėgos, kaip ekonominio veiksnio, kokybė neatitinka ūkio poreikių dėl žemos kvalifikacijos bei ilgalaikio nedarbo (registruoto ir neregistruoto) padarinių – socialinių ir psichologinių problemų, lemiančių žemą socialinio aktyvumo bei motyvacijos dalyvauti darbo rinkoje lygį. Tai pagrindinės darbo veiksnio charakteristikos, lemiančios šių regionų nepatrauklumą investicijoms, todėl darbo jėgos kokybės gerinimas turi tapti pagrindiniu depresinių šalies regionų darbo rinkos plėtros sprendimų tikslu. Darbo rinkos politikos priemonių tyrimai, savivaldybių/seniūnijų atstovų (ekspertų) apklausos rezultatai bei užsienio šalių patirties analizė rodo, kad veiksmingos šio tikslo įgyvendinimo priemonės – asmens socialinio aktyvumo skatinimas ir rėmimas, suaugusiųjų mokymosi galimybių bei darbo rinkos profesinio mokymo plėtra, tikslingai orientuota į kaimiškųjų šalies teritorijų darbo jėgos galimybes ir poreikius.

5. Darbo rinkos tyrimų ir savivaldybių/seniūnijų atstovų (ekspertų) apklausos rezultatai rodo, jog depresiniuose šalies regionuose itin aktualios problemos – nenoras dirbti ir gyvenimas iš pašalpų. Šios ilgalaikio nedarbo pasekmės mažina darbo rinkos plėtros galimybes, trukdo spręsti socialines problemas. Atliktas tyrimas parodė, jog užimtumu sąlygojamos socialinių garantijų sistemos sukūrimas – veiksmingas socialinės apsaugos sistemos lygmens sprendimas, kurį įgyvendinus, palyginti didelė darbo rinkoje nedalyvaujančių darbingo amžiaus asmenų dalis prarastą galimybę nepagrįstai naudotis socialine parama ir lengvatomis, o pati sistema taptų veiksminga prevencine priemone, užkertančia kelią gyvenimui iš pašalpų, kaip tradiciniame ir paveldimam gyvenimo būdui. Siūloma įgyvendinimo schema – per bendruomenių aktyvumo skatinimą ir rėmimą, steigiant bendruomenių socialinės raidos centrus ir bendruomenių socialines įmones.

6. Atlikti tyrimai rodo, kad aktyvių darbo rinkos politikos priemonių pasiūlos įvairovė leidžia užtikrinti registruotų bedarbių integravimą į darbo rinką, tačiau taikomų priemonių veiksmingumą mažina nepakankamas šias paslaugas gaunančių asmenų ekonominis motyvavimas įsidarbinti ir dėl to palyginti maža šių priemonių paklausa. Depresinių šalies regionų plėtrai itin svarbių Darbo rinkos profesinio mokymo, Vietinių užimtumo iniciatyvų bei Socialinių įmonių programos turėtų būti dar labiau orientuotos į darbo jėgos motyvavimą, aktyvumo didinimą bei kvalifikacijos tobulinimą – pagrindinių depresinių šalies regionų darbo rinkos problemų sprendimus.

Literatūros sąrašas

1. ABRHAM, J.; VOŠTA, M. (2005) Opportunities for the development of clusters in the Czech Republic. <http://www.ersa.org/ersaconfs/ersa05/papers/572.pdf>
2. ADAMONIENĖ, R. (2002) Darbo išteklių pasiūlos paklausos derinimo būdai ir mechanizmai. Iš tarptautinės konferencijos „*Ekonomika ir vadyba – 2002*“, pranešimų medžiaga. Kaunas: Technologija, 2002, p. 8–12.
3. ADLYS, P. G.; GRUŽEVSKIS, B.; KABAILA, A.; MARTINAVIČIUS, J.; MISIŪNAS, A.; VAITEKŪNAS, S. (2006) Lietuvos regionų portretas. Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2006, 154 p.
4. ADNETT, N. (1999) European labour markets: analysis and policy. London and New York: Longman, 1999, 308 p.
5. ADNETT, N.; HARDY, S. (2005) The European social model: modernisation or evolution? Cheltenham, Northampton: Edward Elgar, 2005, p. 1–36.
6. AGHION, PH.; BLANCHARD, O. (1994) On the Speed of Transition in Central Europe. <http://papers.nber.org/papers/w4736.pdf>
7. ANDERSEN, T. M.; SVARER, M. (2006) Flexicurity—the Danish labour market model. http://www.econ.au.dk/vip_hm/msn/flexicurity_eng.pdf
8. ANDERSEN, T. M. (2005) The Danish Labour Market – From excess to shortage, ed. Werding, M. Structural Unemployment in Western Europe: Reasons and Remedies. Cambridge MA, London : MIT Press, 2005. 431 p.
9. ATTFIELD, C. L. F.; SILVERSTONE, B. (1998) Okun’s Law, Cointegration and Gap Variables. *Journal of Macroeconomics* 20, 1998, p. 625–37.
10. ATTFIELD, C. L. F.; SILVERSTONE, B. (1996) Okun’s Coefficient: A Comment. *Review of Economics and Statistics* No. 79, 1996, p. 326–29.

11. BACH, H. U. (1998) et al. Labour Market Trends and Active Market Policy in The Eastern German Transformation Process. Labour Market Research Topics No. 29. Nurnberg: Institute for Employment Research, 1998, p 2–59.
12. BAGDANA VIČIUS, J. (2002) Žmogiškasis kapitalas. Mokymo metodinė priemonė. V.: 2002, 112 p. <http://www.vpu.lt/bibl/elvpu/29966.pdf>
13. BAGDANA VIČIUS, J. (2005) Socialinės sferos sociologija. Mokomoji knyga. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2005. 173 p.
14. BAGDZEVIČIENĖ, R. (2001) Regioninės politikos vykdymo prielaidos. Iš tarptautinės konferencijos „Regionų plėtra – 2001“, įvykusios Kaune 2001 05 11, pranešimų medžiaga. Kaunas: Technologija, 2001, p. 16–21.
15. BAGDZEVIČIENĖ, R.; RIMAS, J.; VENCKUS, A. (2002) Regionų ekonomikos plėtros strategija. Kauno technologijos universitetas, Lietuvos regioninių tyrimų institutas. <http://www.lrti.lt/veikla/publikacijos.html>
16. BAGDZEVIČIENĖ, R. (2001) Regioninės politikos vykdymo prielaidos. Iš tarptautinės konferencijos „Regionų plėtra – 2001“, įvykusios Kaune 2001 05 11, pranešimų medžiaga. Kaunas: Technologija, 2001, p. 10–15.
17. BAGDŽIŪNIENĖ, D.; ČESNAITĖ, B.; GRUŽEVSKIS, B.; ŠILEIKA, A. ir kt. (2001) Jaunimo integravimas į darbo rinką. *Aktualūs socialinės politikos klausimai* (2001/2). Vilnius: Leidybinė grupė „Darbo biržos naujienos“, 2001, 100 p.
18. BAICI, E.; CASALONE, G. (2005) Has Human Capital Accounted for Regional Economic Growth in Italy? A Panel Analysis on the 1980 – 2001 period. In *45th Congress of the European Regional Science Association. Department of Economic Sciences and Quantitative Methods “SEMEQ”, conference proceedings*. <http://www.eco.unipmn.it/biblioteca/pdf/semseq/semseq101.pdf>
19. BARTOSEVIČIENĖ, V.; VAITKEVIČIUS, S.; JANČUKIENĖ, I. (2004) Ekonominiai statistiniai tyrimai. Kaunas: Technologija, 2004, 86 p.
20. BASSANINI, S.; SCARPETTA, S. (2001) Does Human Capital Matter for Growth in OECD Countries? Evidence From Pooled Mean–Group Estimates. OECD Economics Department Working Papers, 2001, No. 282, p. 231–248.
21. BAUBINAS, R.; BURNEIKA, D.; DAUGIRDAS, V. (2003). The Social – Economical Monitoring of Problem Regions for Sustainable Development: Methodological Aspects. *Aplinkos tyrimai, inžinerija ir vadyba*. 2003, Nr.4 (26), p. 21–26.
22. BAUMAN, Z. (1991) Modernity and Ambivalence. N.Y.: Cornell University Press, 1991. 285 p.
23. BEDARD, K. (2001) Human Capital Versus Signaling Models: University Access and High School Dropouts. *Journal of Political Economy*. 2001, Vol. 109. <http://econ.claremontmckenna.edu/papers/1999-01.pdf>
24. BEDARD, M. (1996) The Economic and Social Costs of Unemployment. Applied Research Branch Strategic Policy Human Resources Development. Canada, 1996. 25 p.
25. BERGMAN, E. M.; FESER E. J. (1999) Industry and Regional Clusters: Concepts and Comparative Applications. <http://www.rri.wvu.edu/WebBook/Bergman-Feser/chapter2.htm>

26. BERTAŠIŪTĖ, D. (2001) Regioninio valdymo tobulinimas kaip aktuali viešojo administravimo problema. *Iš tarptautinės konferencijos „Regionų plėtra – 2001“, įvykusios Kaune 2001 05 11, pranešimų medžiaga*. Kaunas: Technologija, 2001, p. 46–51.
27. BERTOLA G., BOERI, T.; CAZES, S. (2000) Employment Protection in Industrialized Countries: The Case for New Indicators. *International Labour Review*, 2000, 139:1, p. 57–72.
28. BERŽINSKIENĖ, D. (2006) Presumptions for the Development of Labour Market Differences in a Homogeneous Group of Countries. *Engineering Economics*, 2006, No 5 (50), p. 26–32.
29. BLIEN, U.; HIRSCHENAUER, F.; PHAN, THI HONG VAN. (2006) Classification of Regional Labour Markets. For Purposes of Research and of Labour Market Policy. *Paper prepared for the ERSA Conference 2005, conference proceedings*. <http://doku.iab.de/discussionpapers/2006/dp2906.pdf>
30. BLIEN, U.; SUEDEKUM, J.; WOLF, K. (2005) Local Employment Growth in West Germany: A Dynamic Panel Approach Institute for Employment Research (IAB). *Paper In ERSA Congress 2005, Amsterdam, conference proceedings*. <ftp://ftp.iza.org/dps/dp1723.pdf>
31. BLONDAL, S.; FIELD, S.; GIROUARD, N.; WAGNER, A. (2001) Investment in Human Capital Through Post-Compulsory Education and Training: Selected Efficiency and Equity Aspects, OECD Economics Department Working Papers. <http://www.oecd.org/dataoecd/22/42/34949912.pdf>
32. BOERI, T. (2003) Immigration: Panacea or Danger for the EU'. *In Conference organized by CEPS, 2003, conference proceedings*. http://www.frdb.org/images/customer/copy_0_immigration_panacea_or_danger_for_eu.pdf
33. BOERI, T.; FLINN, CH. (1997) Returns to Mobility in the Transition to a Market Economy. <http://www.econ.nyu.edu/cvstarr/working/1997/RR97-41.PDF>
34. BOERI, T.; GARIBALDI P. (2002) Shadow activity and unemployment in a depressed labour market. www.iza.org/essle/essle2002/Garibaldi.pdf
35. BOERI, T.; NICOLETTI, G.; SCARPETTA, S. (1999) Regulation and Labour market Performance <ftp://ftp.igier.uni-bocconi.it/wp/1999/158.pdf>
36. BOERI, T.; TERRELL, K. (2002) Institutional Determinants of Labour Reallocation in Transition Economies. <http://sitemaker.umich.edu/terrell/files/boeri-terrell-final.pdf>
37. BONNELL, V.E. (1997) Winners and Losers in Russia's Economic Transition. <http://repositories.cdlib.org/cgi/viewcontent.cgi?article=1014&context=uciaspubs/research>
38. BORNHORST, F.; COMMANDER, S. (2004) Regional unemployment and its persistence in transition countries. Institute for the study of labour. 2004, No. 1074, 22 p.
39. BOTRIČ, V.; RAŠIĆ, I.; ŠIŠINAČKI, J. (2004) Comparative Analysis of Regional Unemployment and Regional Gross Domestic Product (RGDP) in Croatia and Selected Transition Countries. *In 44th Congress of the European*

- Regional Science Association, Porto, Portugal, August 25–29th, 2004, conference proceedings.* <http://www.ersa.org/ersaconfs/ersa04/PDF/132.pdf>
40. BOYLE, N. (2003) Governance of the Irish Labour Market 1987–2000: FAS, the EU and the Irish State Working Paper 03–2, 2003. https://mywebspaces.wisc.edu/jtweishaupt/web/Ireland_091806.pdf
 41. BRADLEY, J. (2002) The Irish Economy in Comparative Perspective. Bust to Boom? The Irish Experience of Growth and Inequality. Dublin: IPA, 2000, p. 4–26. http://www.dcu.ie/~cis/2002_2.pdf
 42. BRUNELLO, G.; LUPI, C.; ORDINE, P. (1999) Widening Differences in Italian Regional Unemployment. <http://www.feem.it/NR/rdonlyres/DB212962-AB26-4312-9A3E-DA8FF1CAE717/279/5499.pdf>
 43. BUCEK, M. (2000) Depressed Regions – or Depressed Regional Policy? 10 Years of Slovak Experience. www.bbr.bund.de/english/publications/download/izz/8_2000_bucek.pdf
 44. BURNEIKA, D.; BAGOČIŪTĖ, A. (2002) Regioninės politikos raida Baltijos šalyse 1990–2000 metais: lyginamieji aspektai. *Geografijos metraštis*. 2002, 35 t., p. 211–221. <http://www.geo.lt/metrastis/35/PDF/211-221.pdf>
 45. BUTTLER, F.; EMMERICH, K. (1995) The Costs and Benefits of Active Labour Market Policy in the East Germany Transformation Process. In *7th EALE Conference, Lyon, 1995, conference proceedings*. p. 64–71.
 46. CAPRIATI, M. (2005) Expenditure in R&D and Local Development: an Analysis of Italian Provinces. In *45th Congress of the European Regional Science Association 23–27 August 2005, Vrije Universiteit, Amsterdam, conference proceedings*. <http://www.ersa.org/ersaconfs/ersa05/papers/222.pdf>
 47. ČEKANA VIČIUS, V.; MURAUŠKAS, G. (2002) Statistika ir jos taikymai. Vilnius: TEV, 2002, t. 2., 272 p.
 48. Central European Countries Employment and Labour Market Review (2000). Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2000, No. 2, p. 1–62.
 49. CHANAN, G. (1999) Local Community Involvement. A Handbook for Good Practice. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, Luxembourg: Official Publications of European Communities, 1999, 56 p.
 50. CHASE, R. S. (1997) Markets for Communist Human Capital: Returns to Education and Experience in Post-Communist Czech Republic and Slovakia. http://www.econ.yale.edu/growth_pdf/cdp770.pdf
 51. ČIČINSKAS, J. (2003) Ekonominės politikos transformacija globalizmo ir regioninės integracijos aplinkoje. *Filosofija. Sociologija*. 2003, Nr. 2, p. 17–21.
 52. ČINČIKAITĖ, J.; BELAZARIENĖ, G. (2001) Klasteriai ir regionų konkurencingumas. Regionų plėtra – 2001. Iš tarptautinės konferencijos „Regionų plėtra – 2001“, įvykusios Kaune 2001 05 11, pranešimų medžiaga. Kaunas: Technologija, 2001, p. 72–76.
 53. COMMANDER, S.; HEITMUELLER, A.; TYSON L. (2006) Migrating Workers and Jobs: a Challenge to the European Social Model? <ftp://repec.iza.org/RePEc/Discussionpaper/dp1933.pdf>
 54. COMMANDER, S.; KOLLO, J.; TOLSTOPIATENKO, A. (2004) Explaining Unemployment and its Persistence in the Transition Countries: Some

- Conjectures. Manuscript, 2004. http://www.london.edu/assets/documents/PDF/commander_1.pdf
55. DAMAŠIENĖ, V. (2004) Regiono pramonės plėtros ir užimtumo valdymas. Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla, 2004, 124 p.
 56. DAMIDAVIČIUS, M.; POCIUS, A. (1998) ir kt. Darbo rinkos terminai ir sąvokos. Vilnius: Agora, 1998, 113 p.
 57. DANIELZYK, R.; WOOD, G. (2001) On the Relationship Between Cultural and Economic Aspects of Regional Development: Some Evidence from Germany and Britain. *European Planning Studies*, 2001, Vol. 9/1, p 69–83.
 58. DILBA, R. (2000) Užimtumas. *Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje*. Vilnius: JTVP, Socialinės politikos grupė, 2000, p. 37–44.
 59. DOBROVOLSKAS, A. (2002) Laisvo darbo jėgos judėjimo padariniai. *Integracijos žinios*, Nr. 5, 2001, p. 7.
 60. DOKURNEVIČ, E.; BAGDZEVIČIENĖ, R. (2002) Mokslinių požiūrių sąveika regiono plėtros modelyje. *Iš tarptautinės konferencijos, įvykusios Kaune 2002 m., pranešimų medžiaga*. Kaunas: Technologija, 2002, p. 75–78.
 61. DOMARKIENĖ, L. (2005) Lietuvos inovacijų plėtra Lisabonos strategijos kontekste. *Iš konferencijos „Europos inovacijų strategijos“, įvykusios 2005 m. gruodžio 1 d., pranešimų medžiaga*. www.musicalia.lt
 62. DRAKE, R. F. (2001) The principles of social policy. Houndmills: Palgrave, 2001, p. 30–44.
 63. DROMANTIENĖ, L. (2004) Europos socialinio modelio problema integracijos procese. *Socialinis darbas*, 2004, Nr. 3 (1), p. 14–23.
 64. EAMETS, R. (2002) Labour Market Flexibility and Employment Protection Regulation in Baltic States. Working Paper, University of Tartu, Mimeo, 2002. <ftp://repec.iza.org/RePEc/Discussionpaper/dp1147.pdf>
 65. Ekonominių teorijų istorija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakultetas. 1932. 776 p.
 66. Employment in Europe 1999. Luxemburg: Office for Official Publications of the European communities. 1999, 93 p.
 67. ESPING-ANDERSEN, G. (1992) The three Political Economies of Welfare State. *The Study of Welfare Regimes*. London, 1992, p. 92–123.
 68. FAGGIO, G. (2001) Job Creation, Job Destruction and Employment Growth in Transition Countries in the 90s. IZA Working Paper No. 242, 2001. http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=265619
 69. FAZEKAS, K. (2003) Regional Disparities in Unemployment in CEE Countries – the Case of Hungary. www.euintegration.net/data/doc_publications/75/unemployment_Regional_disparities_Hungary_Fazekas%20.pdf
 70. FIELDS, G. (2004) Dualism in the Labour Market: A Perspective on the Lewis Model After Half a Century. *Manchester School*, 2004, Vol. 72, No. 6, p. 724–735.
 71. From Unemployment to Work. OECD, 2005, *Employment Outlook*. <http://www.oecd.org/dataoecd/44/23/35044016.pdf>
 72. GAIŽIŪNAS, J.; NIAURA, J.; VENGRYS, A.; VITKŪNAS, A. (1992) *Ekonomikos teorijos įvadas*. Vilnius: VU, 1992, 69 p.

73. GARIBALDI, P.; BRIXIOVA, Z. (1998) Labor Market Institutions and Unemployment Dynamics in Transition Economies. IMF Staff Papers, 1998, 45:2, p. 269–308. http://web.econ.unito.it/garibaldi/papers/utrans_spap.pdf
74. GIBBONS, S.; GREEN, A.; GREGG, P.; MACHIN, S. (2005) Is Britain Pulling Apart? Area Disparities in Employment, Education and Crime, Working Paper No. 05/120, 2005. <http://www.bris.ac.uk/Depts/CMPO/workingpapers/wp120.pdf>
75. GINEITIENĖ, Z.; KUČINSKIENĖ, M. (2001) Smulkaus ir vidutinio verslo paramos sistemos tobulinimas integruojantis į Europos Sąjungą *Iš tarptautinės konferencijos „Regionų plėtra – 2001“, įvykusios Kaune 2001 05 11, pranešimų medžiaga*. Kaunas: Technologija, 2001, p. 131–136.
76. GINEITIENĖ, Z.; ŽIŽYTĖ, A. (2001) Verslo inkubatoriai kaip inovacijų smulkaus ir vidutinio verslo realizavimo forma. *Iš tarptautinės konferencijos „Regionų plėtra – 2001“, įvykusios Kaune 2001 05 11, pranešimų medžiaga*. Kaunas: Technologija, 2001, p. 137–142.
77. GINEVIČIUS, R.; BIVAINIS, J.; MELNIKAS, B.; PALIULIS, N.; RUTKAUSKAS, A. V.; STAŠKEVIČIUS, A. J.; PABEDINSKAITĖ, A.; ŠEČKUTĖ, L.; TAMOŠIŪNAS, A. (2005) Šiuolaikinis verslas: tobulinimo prioritetai. Vilnius: Technika, 2005, 448 p.
78. GLOVACKAS, S. (2005) Darbuotojų emigracija – valstybės problema. <http://www.seti.lt>
79. GRANBERG, A.; PELYASOV, A. (2005) Programs of Regional Development Revisited: Case of the Russian Federation. In *45th Congress of the European Regional Science Association 23–27 August 2005, Vrije Universiteit, Amsterdam, conference proceedings*. <http://www.ersa.org/ersaconfs/ersa05/papers/101.pdf>
80. GRUŽEVSKIS, B. (1998) Darbo rinkos profesinio mokymo efektyvumo tyrimo problema. Darbo rinkos profesinis mokymas – efektyvus darbo jėgos paklausos ir pasiūlos derinimo veiksnys. Vilnius: Agora, 1998, p. 81–97.
81. GRUŽEVSKIS, B. (1999) Employment and Unemployment Problems Faced by Inhabitants of Small Towns. *The survey of the Lithuanian Economy*. Vilnius: Department of Statistics to the Government of the Republic of Lithuania, 1999, p. 100–105.
82. GRUŽEVSKIS, B. (1999) Užimtumas. *Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje*. Vilnius: JTVP, Socialinės politikos grupė, 1999, p. 61–69.
83. GRUŽEVSKIS, B.; BLAŽIENĖ I. (2006) Local employment initiatives in Lithuania. European Employment Observatory. European Commission, Directorate – General for Employment and Social Affairs, Review: Spring 2005. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2006, p. 74–78.
84. GRUŽEVSKIS, B.; OKUNEVIČIŪTĖ, L. (1999) Gyventojų, gyvenančių miesteliuose, potencialiuose kaimiškųjų teritorijų vystymosi centruose, užimtumo įvertinimas. *Lietuvos kaimo plėtros politika ir mokslo uždaviniai*. Vilnius: Lietuvos mokslų akademija, Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas, 1999, p. 29–39.
85. GUOGIS, A. (2000) Socialinės politikos modeliai. V.: Eugrimas, 2000, 80 p.

86. HANSSON, E. W. (2005) Innovation and Regional Cooperation. *In OECD Seminar on Employment, Economic Development and Local Governance, March 3, 2005, conference proceedings*. http://www.oecd.org/document/8/0,2340,en_2649_33956792_34371336_1_1_1_1,00.html
87. HANTRAIS, L. (2000) Social Policy in the European Union. London: Macmillan Press Ltd., 2000, p. 1–20.
88. HARRISON, B. (1992) Industrial Districts: Old Wine in the New Bottles? *Regional Studies*, 1992, Vol. 26, No.5, p. 469–483. <http://ideas.repec.org/a/taf/regstd/v26y1992i5p469-483.html>
89. HARVEY, D. (1989) The Condition of Postmodernity. http://www.drstevebest.org/papers/book_reviews/harvey.php
90. HAZANS, M. (2004) Potential Emigration of Latvian Labour Force After Joining the EU and its Impact on Latvian Labour Market. <http://www.biceps.org/files/SSRN-id739305.pdf>
91. HUBER, P.; WORGOTTER, A. (1997) Local Labor Market Dynamics in the Czech and Slovak Republics. OECD, 1997. <http://ideas.repec.org/p/wdi/papers/1997-121.html>
92. Investment in Human Capital Through Post-Compulsory Education and Training. OECD Economic Outlook. http://ec.europa.eu/employment_social/knowledge_society/docs/shc_en.pdf
93. JAKUTIS, A.; PETRAŠKEVIČIUS, V.; STEPANOVAS, A.; ŠEČKUTĖ, L.; ZAICEV, S. (1999) *Ekonomikos teorijos pagrindai*. Kaunas: Smaltija, 1999, 390 p.
94. JAUHAINEN, S. J. (2000) *Regional Development and Regional Policy European Union and Baltic Sea Region*. University of Helsinki, Finland, 2000, 132 p.
95. JUCEVIČIUS, R.; MARTINONIS, J. (2004) Lietuvos pramonės įmonių klasteriai: mitas ar tikrovė. *Lietuvos ekonomikos apžvalga*. Vilnius: Ūkio ministerija, Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2004/1, p. 78–87.
96. JULIEN, P.A.; LACHANCE, R. (2001) Dynamic Regions and High Growth SMEs: Uncertainty, Potential Information and Weak Signal Networks. *Human Systems Management*, 2001, Vol. 20, No. 3, p. 237–248.
97. JURAJDA, S.; TERRELL, K. (2001) The Optimal Speed of Transition: Evidence from the Czech Republic. William Davidson Working Paper No. 157, University of Michigan, 2001. <http://www.iza.org/en/papers/Jurajda060201.pdf>
98. KABAILA, A.; ŠILEIKA, A. (2001) Lietuvos regioninės raidos problemos. *Lietuvos ekonomikos apžvalga*. Vilnius: Ūkio ministerija, Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2001/5, p. 136–139.
99. KAUKHANEN, M.; TERVO, H. (1999) Who Move to Depressed Regions? Analysis of Migration Streams in Finland in 1990s. Labour Institute for Economic Research. Discussion Paper No. 161. Helsinki, 1999, 21 p. www.labour.fi/tutkimusjulk/tyopaperit/sell161.pdf
100. KAVALIAUSKAS, P. (1994). Regionų problema Lietuvoje. *Geografija*. 1994, Nr. 30, p. 66–70.
101. KAVALIAUSKAS, P. (2000). Regioninės politikos problema Lietuvoje. *Geografija*. 2000, Nr. 36 (1), p. 39–48.

102. KIRSTUKAS, J. (2000). Integruotos regionų plėtros rėmimo diferenciacijos kriterijai. *Ekonomika ir vadyba' 2000*. Kaunas: Technologija, 2000, p. 199–201.
103. KLUVE, J.; LEHMANN, H.; SCHMIDT, J. (1999) Active Labor Market Policies in Poland: Human Capital Enhancement, Stigmatization or Benefit Churning? <http://www.econ.kuleuven.ac.be/licos/DP/DP1999/LICOSDP80.pdf>
104. KOBAL, M. (1996) Metody badania i poprawy efektywnosci programow przeciwdzialaniabezrobociu w Polsce, Jpi SS, Warszawa – Michigan, 1996, 98 p.
105. KOK, W. (2003) Jobs, Jobs, Jobs. Creating more Employment in Europe. http://ec.europa.eu/employment_social/employment_strategy/pdf/etf_de.pdf
106. KOSFELD, R.; DREGER, CH. (2005) Thresholds for Employment and Unemployment. A Spatial Analysis of German Regional Labour Markets 1992–2000. <http://ideas.repec.org/p/wiw/wiwersa/ersa05p39.html>
107. KRUEGER, A.; LINDAHL M. (2001) Education for Growth: Why and For Whom? *Journal of Economic Literature*, 2001, No. 39, p. 1101–1136. <http://ideas.repec.org/p/nbr/nberwo/7591.html>
108. KUBILIUS, A.; ŠKIUDAS, K. (2002) Klasteriai ir jų plėtros perspektyvos Lietuvoje// *Lietuvos ekonomikos apžvalga*, 2002/1. V.: Ūkio ministerija, Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, p. 93–100.
109. KUKLIŃSKI, A. (1991) Korporacje rozwoju regionalnego: Idea dla Europy Środkowo – Wschodniej – UW. Europejski Instytut Rozwoju regionalnego i Lokalnego. *Studia Regionalne i Lokalne*. Warszawa, 1991, 67 p.
110. Labor Market Policy and Institutions: Combining Protection with Incentives for Job Creation. Enhancing Job Opportunities: Eastern Europe and the Former Soviet Union <http://siteresources.worldbank.org/INTECA/Resources/laborstudy05-ch6.pdf>
111. Labour Market Developments in Assisted Regions. Employment in Europe. Employment, Industrial and Social Affairs. Luxemburg: Office for Official Publications of the European communities, 1993, p. 115–144.
112. LAZUTKA, R. (2003) Gyventojų pajamų nelygybė. *Filosofija. Sociologija*. Vilnius: 2003, Nr. 2, p. 22–29.
113. Learning from Transition Economies: Assessing Labor Market Policies across Central and Eastern Europe (1997) *Journal of Comparative Economics*. 1997, No. 25, p. 366–384. <http://ideas.repec.org/a/eee/jcecon/v25y1997i3p366-384.html>
114. LEDESMA, L. M.; MCADAM, P. (2004) Unemployment, Hysteresis and Transition. *Scottish Journal of Political Economy*. 2004, Vol. 51, No. 3, p. 377–401. <http://www.ecb.int/pub/pdf/scpwps/ecbwp234.pdf>
115. Lietuvos žemės ūkis ir kaimo plėtra 2004. Autorių kolektyvas: vadovas G. Radzevičius ir kt. Vilnius: Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas, 2005, 204 p. http://www.laei.lt/leid_fls/leid_fl/zum2004.pdf
116. LUTZ, B.; ESTRIN, S.; LEHMANN, H.; WADSWORTH, J. (1995) The Eastern German Labor Market in Transition: Gross Flow Estimates from Panel Data. *Journal of Comparative Economics*. 1995 20:2, p.139–170.

117. MACLEOD, D. (2000) Contemporary approaches of regional development. <http://www3.sympatico.ca/david.macleod/RGECDV.htm>
118. MAČYS, G. (1999) Regionų ekonominė plėtra: alternatyvios politikos. *Verslas, vadyba ir studijos '98*. Vilnius: Technika, 1999, p. 204–208.
119. MAČYS, G. (1999) Regionų ekonominė plėtra: netolygi darbo rinka ir migracija. *Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai*. Kaunas: VDU, 1999, Nr. 11, p. 163–183.
120. MAČYS, G. (1999) Regionų ekonominė plėtra: Technologijų teikiami pranašumai ir spąstai. *Iš tarptautinės konferencijos „Ekonomika ir vadyba '99“, pranešimų medžiaga*. Kaunas: Technologija, 1999, p. 204–208.
121. MANIOKAS, K. (2000) Regioninė politika Lietuvoje. *Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje*. Vilnius: JTVP, Socialinės politikos grupė, 2000, p. 21–29.
122. MANKIWI, N. G. (2003) Macroeconomics. New York : Worth Publishers, 2003, 531 p.
123. MARČĖNAS, V. (2000) Apskričių ir savivaldybių bendrojo vidaus produkto skaičiavimo metodika. *Pinigų studijos*. Vilnius: Lietuvos bankas, 2000/2, p. 22–34.
124. MARČĖNAS, V.; RINKŪNAS, L. (1998). Regioninės politikos formavimas – svarbus veiksnys narystei Europos Sąjungoje. *Lietuvos ūkis*, 1998, Nr. 1–2, p. 13–15.
125. MARTINKUS, B.; SAKALAS, A.; SAVANEVIČIENĖ, A. (2002) Darbo išteklių ekonomika ir valdymas: vadovėlis. Kaunas: Technologija, 2002, 221 p.
126. MARTINKUS, B.; SAVANEVIČIENĖ, A. (1996) Darbo ekonomika. Kaunas: Technologija, 1996, 146 p.
127. MARTINUSSEN, J. (1999) Society, State & Market: a Guide to Competing Theories of Development. Bangladesh: The University Press Limited, 1999, 386 p.
128. McCONNELL, C.; STANLEY, R.; BRUE, L. (1993). Title Economics : principles, problems, and policies. London: McGraw-Hill, 1993, 782 p.
129. McLAUGHLIN, E.; TOMLINSON, M.; KELLY, G. Edging Poverty Out: Anti-Poverty Strategies in Ireland, North and South. <http://www.dsdni.gov.uk/seminar4section1.pdf>
130. MISIŪNAS, A.; SVETIKAS, Ž. (2003) Lietuvos regionų ekonomikos netolygumų vertinimas. *Ekonomika*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2003/64, p. 84–91.
131. MURILLO, I.; NÚÑEZ, F.; USABIAGA, C. (2005) Differentials and Persistence in Unemployment: an Analysis of the Spanish Regions with the Highest Unemployment Rates. 45th Congress of the European Regional Science Association 23–27 August 2005, Vrije Universiteit Amsterdam <http://www.ersa.org/ersaconfs/ersa05/papers/278.pdf>
132. NAKROŠIS, V. (2003) Europos Sąjungos regioninė politika ir struktūrinių fondų valdymas. Vilnius: Eugrimas, 2003.
133. NEVEDOMSKAS, M.; ŽYGELYTĖ, J. (2000) Europos lėšos ir patirtis – šansas kiekvienam regionui. Vilnius: Europos komitetas prie Lietuvos Respublikos vyriausybės, 2000. 31 p.

134. NICKELL, S.; NUNZIATA, L.; OCHEL, W. (2005) Unemployment in the OECD since the 1960s – What Do We Know? *Economic Journal*, 2005, No. 115, p. 1–27. <http://www.res.org.uk/economic/freearticles/january05.pdf>
135. NORDHOUG, O. (1993) Human Capital in Organizations: Competence, Training and Learning. Oslo: Scandinavian University Press, 1993.
136. OECD Economic Outlook, Investment in Human Capital Through Post-Compulsory Education and Training. 2001. <http://www.oecd.org/dataoecd/3/50/2727144.pdf>
137. OKUNEVIČIŪTĖ-NEVERAUSKIENĖ, L.; POCIUS, A. (2005) Ekonominio nuostolio dėl Lietuvos darbo rinkos pokyčių įvertinimas. *Pinigų studijos*. Vilnius: Lietuvos bankas, 2005/2, p. 30–46.
138. OLGAARD, A. (2000) Trends in Demographic Components and Employment, with Special Regard to Industrial Eu-Countries. *Ekonomika ir vadyba* 2000. Konferencijos pranešimų medžiaga. Kaunas: Technologija, 2000, p. 319–321.
139. PAJUODIENĖ, G. M.; ŠILEIKA, A. (2001) Lietuvos gyventojų socialiniai sluoksniai (Vidurinioji klasė beieškant). *Pinigų studijos*. Vilnius: Lietuvos bankas, 2001/3, p. 59–81.
140. PALAIMIENĖ, N. (2000) Olandijos užimtumo sistema. *Darbo biržos naujienos*. Vilnius: Leidybinė grupė „Darbo biržos naujienos“, 2000, Nr. 5 (29), p. 17.
141. Papers in Regional Science. Regional Science Association International (RSAI) Urbana, USA, 2001, 47 p.
142. PAREIGIS, R.; DOROFJEVA, O. (2004) Lietuvos nacionalinė regioninė politika ir jos įgyvendinimo prielaidos. *Ekonomika*. 2004 67 (2), 12 p. [http://www.leidykla.vu.lt/inetleid/ekonom/67\(2\)/straipsniai/str6.pdf](http://www.leidykla.vu.lt/inetleid/ekonom/67(2)/straipsniai/str6.pdf)
143. PASS, CR.; LOWES, B.; DAVIES, L. (1997) Ekonomikos terminų žodynas. Vilnius: UAB „Baltijos bisnis“, 1997, 584 p.
144. PIETERS, D. (1998) Įvadas į pagrindinius socialinės apsaugos principus. Vilnius: Eugrimas. 1998, p. 11–18.
145. POCIUS, A. (2002) Gyventojų (darbo jėgos) migracijos pasekmės. *Lietuvos ekonomikos apžvalga*. Vilnius: Ūkio ministerija, Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2002/2, p. 34–38.
146. POCIUS, A. (2006) Neoficialaus užimtumo būklės ir dinamikos skaičiavimai. *Lietuvos ekonomikos apžvalga*. Vilnius: Ūkio ministerija, Statistikos departamentas, 2006/2, p. 95–101.
147. PORTER, M. E. (1998) Clusters and the New Economics of Competition. <http://www.oregoneconomy.org/Porter%20Clusters%20New%20Economics%20of%20Competition.pdf>
148. PRACHOWNY, M. F. J. (1993) Okun's Law: Theoretical Foundations and Revised Estimates. *The Review of Economic s and Statistics*, 1993, Vol. 75, No. 2, p. 331–336.
149. PRZYBYŁA, M.; RUTKOWSKY, J. (2001) Poland – Regional Dimensions of Unemployment. In *Presentation Material at Conference „Labour, Employment and Social Policies in the EU Enlargement Process: Changing Perspectives and Policy Opinions“*. Baden bei Wien, June 28–30. 2001, 20 p.

150. RAKAUSKIENĖ, O.G. (2001) Užimtumas ir jo plėtros prielaidos. *Lietuvos ekonomikos apžvalga*. Vilnius: Ūkio ministerija, Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2001/5, p 140–146.
151. Regional Innovation Strategies, European Union. www.innovating-regions.org
152. RIMKEVIČIENĖ, A.; RUPLIENĖ, D. (2006) Unemployment Specificity in Post-Socialist States Social Research. *Socialiniai tyrimai*. Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla, 2006/8, p 114–118.
153. RITSILA, J.; OVASKAINEN, M. (2001) Migration and Regional Centralization of Human Capital. *Applied Economics*, 2001, Vol. 33/3, p. 317–325.
154. ROSENFELD, M.T.W.; FRANZ, P.; HEIMPOLD, G. (2005) The Pattern of Spatially Concentrated Industries in East Germany: A Contribution to the Discussion on Economic “Clusters”. ERSA Congress, Amsterdam, 2005. http://www.feweb.vu.nl/ersa2005/submission_of_papers.php
155. ROSENFELD, S. A. (2002) Creating Smart Systems. A Guide to Cluster Strategies in Less Favored Regions. European Union – Regional Innovation Strategies. www.competitiveness.org
156. ROSTOW, W. (1960) The Stages of Economic Growth. Oxford: Clarendon Press 1960 <http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/ipe/rostow.htm>
157. RUTKAUSKAS, A. V.; KRUTKIENĖ, I. (2001) Smulkaus ir vidutinio verslo vaidmuo regioninėje plėtroje. *Iš tarptautinės konferencijos „Regionų plėtra – 2001“, įvykusios Kaune 2001 05 11, pranešimų medžiaga*. Kaunas: Technologija, 2001, p. 225–230.
158. RYTEL, T. (2001) Informacinės visuomenės plėtra Japonijoje: Y.Masudos vizija. Vilnius: Mokslo aidai, 2001, 137 p.
159. SHNEIDER, F.; ENSTE, D. H. (2000) Shadow Economies: Size, Causes, and Consequences. *Journal of Economic Literature*, 2000, 58 (1), p. 77–114. <http://www.economics.uni-linz.ac.at/Schneider/JEL.pdf>
160. SICILIAN, P.; GROSSBERG, A. J. (2001) Investment in Human Capital and Gender Wage Differences: Evidence From the NLSY. *Applied Economics*, 2001, Vol. 33 i4, p. 432–463.
161. ŠILEIKA, A.; BLAŽIENĖ, I. (2000) Gyventojų pajamų diferenciacija ir skurdas Lietuvoje. *Pinigų studijos*. Vilnius: Lietuvos bankas, 2000, Nr.3, p 32–43.
162. ŠILEIKA, A.; KABAILA, A. (2001) Lietuvos regioninės raidos problemos. *Lietuvos ekonomikos apžvalga* 2001/1. Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2001, p. 136–139.
163. ŠILEIKA, A.; KABAILA, A.; ANDRIUŠAITIENĖ, D. (2004) Vietinės užimtumo iniciatyvos Lietuvoje 2001–2004 metais. *Aktualūs socialinės politikos klausimai* (2004/4). Vilnius: UAB „Baltijos kopija“, 2004. 39 p.
164. ŠILEIKA, A.; KABAILA, A.; ANDRIUŠAITIENĖ, D. (2005) Darbo rinkos profesinio mokymo plėtros socialiniai ekonominiai aspektai. *Aktualūs socialinės politikos klausimai* (2005/6). Vilnius: LDRMT, 2005, 149 p.
165. ŠILEIKA, A.; KABAILA, A.; ANDRIUŠAITIENĖ, D. (2002) Vietinių užimtumo iniciatyvų plėtra Lietuvoje. *Aktualūs socialinės politikos klausimai* (2002/3). Vilnius: Leidybinė grupė „Darbo biržos naujienos“, 2002, 106 p.

166. ŠILEIKA, A.; TAMAŠAUSKIENĖ, Z. (2003) Investicijos į žmogiškąjį kapitalą ir jų efektyvumas. *Ekonomika*, 2003/64. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2003, p. 146–157.
167. ŠIMELEVIČ, K.; BAGDZEVIČIENĖ, R. (2001) Kas yra regionas. Regionų plėtra – 2001. Iš tarptautinės konferencijos „Regionų plėtra – 2001“, įvykusios Kaune 2001 05 11, pranešimų medžiaga. Kaunas: Technologija, 2001, p. 274–278.
168. SMITH, A. (1962) Исследование о природе и причинах богатства народов. Москва: Соцэкгиз, 1962.
169. Socialinis pranešimas (2005) Vilnius: Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2005.
170. SORENSEN, T. (2000) Regional Development: Some Issues for Policy Makers. <http://www.aph.gov.au/library/pubs/rp/1999-2000/2000rp26.htm>
171. ŠTREIMIKIENĖ, D. (2002) ES regioninės politikos įgyvendinimas Lietuvoje. *Regionų plėtra' 2002. Tarptautinės konferencijos pranešimų medžiaga*. Kaunas: Technologija, 2002, p. 186–190.
172. TAMKUS, A. (2000) Regioninės plėtros strateginio planavimo principai. *Ekonomika ir vadyba' 2000. Tarptautinės konferencijos medžiaga*. Kaunas: Technologija, 2000, p. 466–468.
173. TEMPLE, J. (2001) Growth Effects of Education and Social Capital in the OECD Countries. *OECD Economic Studies*, 2001, No 33, p. 57–101. <http://www.oecd.org/dataoecd/5/46/1825293.pdf>
174. TVARONAVIČIENĖ, M.; GINEVIČIUS, R. (2003) Analysis of foreign direct investments and its' impact on restructuring of Lithuanian economy. *Journal of Business Economics and Management: finance, management, globalization, development of regions*. North-German Academy of Informology (Stralsund), 2003, Vol IV, No 3, p. 184–197.
175. TVARONAVIČIENĖ, M.; KALAŠINSKAITĖ, K. (2003) Tiesioginės užsienio investicijos į Lietuvos ūkį : tendencijų ir efektyvumo įvertinimas. *Verslas: teorija ir praktika*. Vilnius: Technika., 2003, p. 61–71.
176. VAITEKŪNAS, S. (2001) Lietuvos regionų problema Europos Sąjungos kontekste. *Regionų plėtra – 2001. Iš tarptautinės konferencijos „Regionų plėtra – 2001“, įvykusios Kaune 2001 05 11, pranešimų medžiaga*. Kaunas: Technologija, 2001, p. 306–317.
177. VAITEKŪNAS, S. (2004) Regionai ir regioninė statistika. *Mokslas ir gyvenimas*. V., 2004, Nr. 9, p. 20–21.
178. VAITKEVIČIŪTĖ, V. (2001) Tarptautinių žodžių žodynas. Vilnius: leidykla „Žodynas“, 2001, 1039 p.
179. VLEUGEL, J. (2005) Clusters and Spatial Planing: Towards a Research Program. ERSA Congress, Amsterdam, 2005. http://www.feweb.vu.nl/ersa2005/submission_of_papers.php
180. VOLOŠČIUK, I.; RIMKUTĖ, J.; DRISKIUVIENĖ, A.; MOTIEKAITIENĖ, V. (2006) Regioninė raida: tendencijos ir problemos. ES paramos įgyvendinimas. Žmogaus socialinės raidos tyrimų centro studija. www.starkeviciute.lt/files/docs/final%20studija.doc

181. WAGNER, J. (2000) Regional Economic Diversity: Action, Concept or State of Confusion. *The Journal of Regional Analysis and Policy*, 2000, 30:2. <http://www.uwex.edu/ces/cced/WAGNER1.pdf>
182. WALWEI, U. (2002) Labour Market Effects of Employment Protection. *Labour market research topics* No. 48. Institute for Employment Research. Nurnberg, 2002, p. 2–24.
183. WALWEI, U.; WERNER, H.; KONIG, I. (2001) Lessons We Can Learn From Other Countries. *Labour market research topics* No. 44. Institute for Employment Research. Nurnberg, 2001, p. 2–23.
184. WERNER, H. (1998) Labour Market Trends in the United States – Lessons We Can Learn. *Labour market research topics* Nr. 25. Institute for Employment Research. Nurnberg, 1998, p. 2–48.
185. WERNER, H. (1999) Countries With Successful Employment Policy – What is Behind Their Success? *Labour market research topics* No. 33. Institute for Employment Research. Nurnberg, 1999. 46 p.
186. WERNER, H. (2003) The integration of immigrants into the labour markets of the EU. *Labour market research topics* No. 52, Institute for Employment Research. Nurnberg, 2003, 31 p.
187. WUNSCH, C. (2005) Labour Market Policy in Germany: Institutions, Instruments and Reforms since Unification. Department of Economics University of St. Gallen Discussion Paper No. 2005/5, 68 p.
188. ŽUKAUSKAS, P. (2000) Kompanijų veiklos internacionalizavimas ir tarptautinių rinkų įsisavinimo strategijų formavimo problemos. Ekonomikos transformavimasis: vadybos paradigma. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2000, p. 354–444.
189. БАПП, Р. (1994) Политическая экономия, т. 2. Москва: Прогресс. 1994, 749 с.
190. БИЛЬЧАК В.С.; ЗАХАРОВ В.Ф. (1998) Региональная экономика. Калининград: Янтарный Сказ, 1998. 314 с.
191. ГЕРАСИМОВ, Н. В. (1991) Экономическая система: генезис, структура, развитие. Минск: Наука и техника, 1991. 351 с.
192. ГЛАДКИЙ, Ю. Н., (1998) Основы региональной политики: учебник. Санкт-Петербург, Изд-во Михайлова В. А., 1998. 659 с. ISBN 5-8016-0032-9.
193. Государственное регулирование рыночной экономики. Москва: Экономика, 2001, 735 с.
194. ДОЛАН, Э. Д. (1992) Рынок: микроэкономическая модель. Москва: СП "АвтоКомп", 1992. 252 с.
195. ЛЕКСИН, В. И.; ШВЕЦОВ, А. Н. (2000) Государство и регионы. Москва: УРСС, 2000. 368с. ISBN 5-88417-216-8
196. МАРШАЛЛ, А. (1993) Принципы экономической науки, т. 2. Москва: Издательская группа "Прогресс", 1993. 309 с.
197. МОНДАРО, М. П. (1997) Экономическое развитие: учебник. Москва: Экономический факультет МГУ, ЮНИТИ, 1997. 671с.
198. ПИНДАЙК, Р.; РУБИНФЕЛЬД, Д. (1992) Экономика. Москва: Дело, 1992. 509 с.

199. ФИШЕР, С.; ДОРНБУШ, Р.; ШМАЛЕНЗИ, Р. (1993) Экономика. Москва: Дело, 1993. 829 с.
200. ХУССМАННС, Р. (1996) Международные измерения экономической активности, занятости, безработицы и неполной занятости. Москва: Финстатинформ, 1996. 67 с.
201. ШУМПЕТЕР, И. (1982) Теория экономического развития (исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры). Москва: Прогресс, 1982. 371 с.
202. Экономика труда и социально-трудовые отношения. Под ред. Г. Г. Меликьяна, Р. П. Колосовой. Москва: МГУ, ЧеРо, 1996. 623 с.
203. ЭРЕНБЕРГ, Р. ДЖ. (1996) Современная экономика труда. Теория и государственная политика. Москва: МГУ, 1996. 777 с.

Ataskaitos, norminiai aktai, statistikos leidiniai

204. Aukščiausio nedarbo teritorijų – Druskininkų, Lazdijų, Pasvalio, Akmenės, Mažeikių – ekonominė socialinė analizė ir darbo rinkos pokyčių priežasčių įvertinimas, laisvų darbo vietų dinamikos analizė ir monitoringo metodikos parengimas (2003). Darbo ir socialinių tyrimų instituto ataskaita. Tyrimą atliko: D. Andriušaitienė (vadovė), dr. A. Kabaila, dr. A. Pocius. 214 p.
205. Darbo rinkos profesinio mokymo socialinio ir ekonominio efektyvumo tyrimas (2004). Darbo ir socialinių tyrimų instituto ataskaita. Tyrimą atliko: D. Andriušaitienė, doc. dr. B. Gruževskis, dr. S. Jonušauskas, R. Junevičius, dr. A. Kabaila, dr. A. Pocius, R. Sakalauskas, prof. habil. dr. A. Šileika (vadovas), R. Zabaraukaitė, L. Zabulytė. 193 p.
206. Jungtinių tautų Tarptautinio ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakto nuostatų įgyvendinimo Lietuvos Respublikoje ataskaitos projektas. <http://www.socmin.lt/ataskaitos.html>
207. Lietuvos apskritys 1998. Ekonominė ir socialinė raida. Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 1999.
208. Lietuvos apskritys 1999. Ekonominė ir socialinė raida. Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2000.
209. Lietuvos apskritys 2000. Ekonominė ir socialinė raida. Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2002.
210. Lietuvos apskritys 2001. Ekonominė ir socialinė raida. Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2002.
211. Lietuvos apskritys 2002. Ekonominė ir socialinė raida. Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2003.
212. Lietuvos apskritys 2003. Ekonominė ir socialinė raida. Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2004.
213. Lietuvos apskritys 2004. Ekonominė ir socialinė raida. Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2005.
214. Lietuvos apskritys 2005. Ekonominė ir socialinė raida. Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2006.
215. Lietuvos darbo rinka skaičiais 1991–2000. Lietuvos darbo birža. Vilnius, 2001.
216. Lietuvos darbo rinka skaičiais 1991–2005. Lietuvos darbo birža. Vilnius, 2006.

217. Lietuvos regioninės politikos iki 2013 metų strategija. <http://www.lrs.lt>
218. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2004 m. sausio 27 d. įsakymas „Dėl Vietinių užimtumo iniciatyvų projektų įgyvendinimo tvarkos patvirtinimo“ Nr. A1-21 / Valstybės žinios, 2004, Nr. 17-510.
219. Lietuvos statistikos departamento svetainė www.std.lt
220. LR Bedarbių rėmimo įstatymas. Žin., 1991, Nr. 2 – 25; 1996, Nr. 18-457; 1999, Nr. 65-2086.
221. LR Užimtumo rėmimo įstatymas.
http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=279173&p_query=&p_tr2
222. Nacionalinės Lisabonos strategijos įgyvendinimo programa
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=266311
223. Profesinio mokymo ir profesinio orientavimo paslaugų sistemos optimizavimas (2006). Darbo ir socialinių tyrimų instituto ataskaita. Tyrimą atliko: D. Andriušaitienė, prof. habil. dr. A. Šileika (vadovas). 41 p.
224. Profesinio mokymo stebėsenos metodikos sukūrimas (2006). Darbo ir socialinių tyrimų instituto ataskaita. Tyrimą atliko: D. Andriušaitienė, prof. habil. dr. A. Šileika (vadovas). 77 p.
225. Profesinio orientavimo stebėsenos metodikos sukūrimas (2006). Darbo ir socialinių tyrimų instituto ataskaita. Tyrimą atliko: D. Andriušaitienė, prof. habil. dr. A. Šileika (vadovas). 54 p.
226. Regionų ekonomikos plėtros iki 2015 metų strategija (projektas). Ilgalaikė Lietuvos ūkio (ekonomikos) plėtros strategija. VšĮ Lietuvos regioninių tyrimų institutas, 2001, 24 p.
227. Socialinės plėtros ir užimtumo ekonominių veiksnių iki 2015 metų strategija (projektas). Ilgalaikė Lietuvos ūkio (ekonomikos) plėtros strategija. LR Ūkio ministerijos žinybinė medžiaga. 2001, 35 p.
228. Suaugusiųjų profesinio mokymo sistemos tobulinimo metmenys (2005). Darbo ir socialinių tyrimų instituto ataskaita. Tyrimą atliko: D. Andriušaitienė, prof. habil. dr. A. Šileika (vadovas). 52 p.
229. Vietinių užimtumo iniciatyvų projektų įgyvendinimo efektyvumas (2004). Darbo ir socialinių tyrimų instituto ataskaita. Tyrimą atliko: D. Andriušaitienė, R. Junevičius, dr. A. Kabaila, prof. habil. dr. A. Šileika (vadovas). 79 p.

Autorės publikacijų sąrašas

publikacijos leidiniuose, registruotuose tarptautinėse mokslinės informacijos duomenų bazėse, kurių sąrašą sudaro Lietuvos mokslo taryba

- 1A. ŠILEIKA, A.; ANDRIUŠAITIENĖ, D. Istorinis metodologinis darbo rinkos sampratos aspektas. *Veršlas: teorija ir praktika*, 2007, VIII tomas, Nr. 1., p. 19–23. ISSN 1648–0627.
- 2A. ŠILEIKA, A.; ANDRIUŠAITIENĖ, D. Problems of identifying and regulating the structure of the labour market in depressive Lithuanian regions. *Journal of Business Economics and Management*, 2006, Vol. VII, No. 4, p. 223–234. ISSN 1611–1699.
- 3A. ŠILEIKA, A.; ANDRIUŠAITIENĖ, D. Užimtumo didinimas depresiniuose šalies regionuose – prioritetas regioninės politikos tikslas. *Vagos. Lietuvos žemės ūkio universiteto mokslo darbai*, 61 t., Nr.14. Kaunas: Vagos, 2004, p. 20–29. ISBN 9955–448–17–2.

kituose recenzuojamuose leidiniuose

- 4A. ŠILEIKA, A.; GRUŽEVSKIS, B.; JOVAIŠA, T.; KABAILA, A.; POCIUS, A.; ANDRIUŠAITIENĖ, D.; BIKMANIENĖ, R.; RUPŠYS, V.; ZABARAUSKAITĖ, R.; ŽILIONIS, S. Darbo rinkos profesinio mokymo plėtros socialiniai ekonominiai aspektai (Social-economic aspects of labour market vocational training development). *Aktualūs socialinės politikos klausimai (2005/6)*. Vilnius: UAB „Baltijos kopija“, 2005. 152 p. ISSN 1648–6269
- 5A. ŠILEIKA A.; KABAILA A.; ANDRIUŠAITIENĖ D. Vietinės užimtumo iniciatyvos Lietuvoje 2001–2004 metais. *Aktualūs socialinės politikos klausimai (2004/4)*. Vilnius: UAB „Baltijos kopija“, 2004, 39 p. ISSN 1648–6269.
- 6A. ŠILEIKA A.; KABAILA A.; ANDRIUŠAITIENĖ D. (2002) Vietinių užimtumo iniciatyvų plėtra Lietuvoje. *Aktualūs socialinės politikos klausimai (2002/3)*. Vilnius: Leidybinė grupė „Darbo biržos naujienos“, 2002, 108 p. ISSN 1648–6269.
- 7A. ANDRIUŠAITIENĖ, D. Migracijos procesų poveikis depresinių šalies regionų darbo jėgos struktūrai. *Veršlas, vadyba ir studijos' 2005, mokslo darbai*. Vilnius: Technika, 2006, p. 7–19. ISSN 1648–8156
- 8A. ANDRIUŠAITIENĖ, D. Ilgalaikio nedarbo mažinimo priemonių plėtra. *Veršlas, vadyba ir studijos' 2004, mokslo darbai*. Vilnius: Technika, 2005, p. 195–203. ISSN 1648–8156.
- 9A. ANDRIUŠAITIENĖ, D. Regioninės nedarbo diferenciacijos problemos. *Veršlas, vadyba ir studijos' 2003, mokslo darbai*. Vilnius: Technika, 2004, p. 187–192. ISSN 1648–8156.

kituose leidiniuose

- 10A. ANDRIUŠAITIENĖ, D. Klasterizacijos poveikis depresinių šalies regionų plėtrai. *Iš 9-osios Lietuvos jaunųjų mokslininkų konferencijos „Veršlas XXI*

- amžiuje“*, įvykusios Vilniuje 2006 m. vasario 9 d., pranešimų medžiaga. Vilnius: Technika, 2006, p. 5–11. ISBN 9986–05–931–3.
- 11A. ANDRIUŠAITIENĖ, D. Socialinis vietinių užimtumo iniciatyvų projektų efektyvumas. Iš *8-osios Lietuvos jaunųjų mokslininkų konferencijos „Verslas XXI amžiuje“*, įvykusios Vilniuje 2005 m. vasario 10 d., pranešimų medžiaga. Vilnius: Technika, 2005, p. 103–108. ISBN 9986–05–931–3.
- 12A. ANDRIUŠAITIENĖ, D. Universitetų absolventų pasirengimo profesinei veiklai tobulinimas. Iš *Humanitariniai ir socialiniai mokslai. 7-osios Lietuvos jaunųjų mokslininkų konferencijos „Lietuva be mokslo – Lietuva be ateities“*, įvykusios Vilniuje 2004 m. vasario 12 d., medžiaga. Vilnius: Technika, 2004, p. 93–98. ISBN 9986–05–767–1.

Priedai

Priedai šioje disertacijoje pateikiami
elektroninėje laikmenoje

Daiva ANDRIUŠAITIENĖ

DEPRESINIŲ ŠALIES REGIONŲ DARBO RINKOS PLĖTRA

Daktaro disertacija
Socialiniai mokslai, ekonomika (04S)

2007 10 26. 11,5 sp. l. Tiražas 20 egz.
Vilniaus Gedimino technikos universiteto
leidykla „Technika“, Saulėtekio al. 11, 10223 Vilnius
<http://leidykla.vgtu.lt>
Spausdino UAB „Baltijos kopija“
Kareivių g. 13B, 09109 Vilnius
www.kopija.lt